

**Національна академія педагогічних наук України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Варшавський університет**

**Зіставно-типологічні студії:
українська мова на тлі споріднених мов**

За редакцією академіка НАПН України В. І. Кононенка

Київ – Івано-Франківськ – Варшава

2015

У колі мови, літератури і культури

W kręgu języka, literatury i kultury

Видавнича серія

кафедри україністики Варшавського університету та
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Том XI

У серії вийшли друком:

1. Lidia Stefaniwska, *Mission Impossible: MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec (1945-1948)*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k, 2013.

2. *Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej*, pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa – Iwano-Frankiws'k, 2013.

3. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, ч. 1, за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк, Варшава – Івано-Франківськ, 2014.

4. *Метаморфози у сучасній українській літературі*, за ред. Пауліни Олеховської, Марти Замбжицької та Катажини Якубовської-Кравчик, Варшава – Івано-Франківськ, 2014.

5. Lidia Stefaniwska, *Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w niemieckich obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec (1945-1948). Część druga. Antologia tekstów źródłowych*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k, 2014.

6. *Тарас Шевченко: погляд з третього тисячоліття*, за ред. Степана Хороба, Івано-Франківськ-Варшава, 2014.

7. Marta Zambrzycka, *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k, 2015.

8. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, ч. 2, за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк, Варшава – Івано-Франківськ, 2015.

9. Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukraińca w polskiej i ukraińskiej literaturze I poł. XIX wieku*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k, 2015.

10. *Współczesne badania nad ukraińską kulturą*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, P. Olechowskiej, M. Zambrzyckiej, Warszawa – Iwano-Frankiws'k, 2015.

УДК 81:811.161.2+811.11/.1331/.162.2

ББК 81в6

3-64

Затверджено до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 28 квітня 2015 р.).

Рецензенти: доктор філологічних наук, професор **В. М. Бріцин** (Інститут мовознавства НАН України імені О. О. Потебні);
доктор габлітований наук **І. Митнік** (Варшавський університет);
доктор філологічних наук, професор **М. М. Полюжин** (Ужгородський національний університет).

3-64 **Зіставно-типологічні студії** : українська мова на тлі споріднених мов : [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. – 316 с.
ISBN 978-966-640-421-6

У монографії у зіставно-типологічному аспекті висвітлено категорійні властивості сучасної української мови. У порівнянні з явищами англійської, німецької, французької, польської мов визначено структурну, семантичну й функціональну специфіку сучасної української мови, поточнено її місце в типологічній класифікації споріднених мов.

Розрахована на науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

УДК 81:811.161.2+811.11/.1331/.162.2

ББК 81в6

ISBN 978-966-640-421-6

© Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5
ВСТУП. Зіставно-типологічне вивчення сучасної української мови....	8
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ.....	19
1.1. Процеси номіналізації в українській і англійській мовах.....	19
1.2. Ментальні предикати української та англійської мов.....	38
1.3. Імператив в українській і англійській мовах.....	58
1.4. Функціонування відприкметникових прислівників в українській і англійській мовах.....	77
1.5. Словотвірні парадигми української та англійської мов.....	101
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОЇ.....	122
2.1. Давноминутий час в українській і плюсквамперфект у німецькій мовах.....	122
2.2. Функціонування модальних часток в українській і німецькій мовах.....	142
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ.....	158
3.1. Український дієприслівник і французький герундій.....	158
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОЇ.....	180
4.1. Зворотність в українській і польській мовах.....	180
4.2. Двоскладність / односкладність речень в українській і польській мовах.....	200
4.3. Синтаксична особа в системі української та польської мов..	227
4.4. Прийменниково-субстантивні конструкції української та польської мов.....	240
ПІСЛЯМОВА.....	265
ЛІТЕРАТУРА.....	267
ПОКАЖЧИК ІМЕН	300
РЕЗЮМЕ.....	310
STRESZCZENIE.....	311
SUMMARY.....	312
РЕЗЮМЕ.....	313
КОРОТКО ПРО АВТОРІВ.....	314

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Українська мова як національний феномен характеризується типологічними ознаками, що вирізняють її на тлі інших – близькоспоріднених, споріднених і неспоріднених мов. Дослідження української мови на різних рівнях мовної системи, в її функціональних різновидах, з урахуванням тенденцій і процесів розвитку ґрунтується на тривалій традиції українського мовознавства, що збагатило науку про рідну мову фундаментальними працями, визначило шляхи її подальшого вивчення.

У сучасному світі неупинно зростає роль кожної мови як національної, посилюються контакти і взаємодія мов, що впливає на розширення їх лексичних і граматичних ресурсів, сприяє вивченню чужих мов, здійсненню перекладацької діяльності. Постає комплекс проблем, що визначають місце української мови на тлі інших мов як комунікативної системи, джерела інформації й водночас – як однієї із розвинутих індоєвропейських мов із багатим словниковим корпусом, досконалою граматичною системою; як мови, що репрезентує високі зразки художніх, публіцистичних, наукових та інших текстів.

Типологічні риси української мови були об'єктом і предметом поглибленого вивчення впродовж усього періоду її дослідження; визначення її специфічних рис і відмінностей здебільшого здійснювалося з опертям на прийняту типологічну класифікацію, узагальнені порівняльно-історичні студії. В той же час типологія кожної мови, включно української, може бути досягнута повною мірою на тлі характеристичних явищ і фактів внутрішньої структури інших споріднених або неспоріднених мов. У пошуках типологічної специфікації окремо взятої мови сучасні дослідники звертаються до зіставних, контрастивних і типологічних студій здебільшого на матеріалі близько або віддалено споріднених мов, оскільки “при наявності значних збігів легше відслідкувати ступінь своєрідності кожної окремої мови, відмінності в функції генетично тотожних елементів і т. д.” [Журина 1972: 535]. Впровадження комплексної зіставно-типологічної методики вивчення споріднених мов [див.: Ярцева 1964] відкриває перспективи окреслення тих відмінностей на тлі спільних ознак, які й роблять конкретну мову типологічно окремим.

Дослідження з української мови методами й засобами зіставної лінгвістики мають на меті не лише зафіксувати наявність у ній типологічно відмінних ознак, а й окреслити співвідношення особливостей стосовно інших мов у різнопланових вимірах – щодо структурної організації, семантичної кваліфікації, функціонального розмаїття. Вивчення специфіки української мови у контрасті до слов'янських, германських і романських мов має практичну цінність, оскільки, відштовхуючись від фактології рідної мови, можна успішніше оволодівати чужими мовами, що засвідчують навчальні порівняльні граматики, в яких вихідною є українська мова [див.: Жлуктенко 1960, Брицин 1987, Кононенко 2010 тощо].

Зіставно-типологічні студії зазвичай ґрунтуються на синхронному аналізі окремих категорій фонології, словотвору, граматики, словозміни тощо, причому при описі української мови як системи ті чи інші мовні явища й факти в їхніх конкретних реалізаціях доцільніше здійснюються з опертям на аналогічні чи принаймні відповідні явища й факти однієї з обраних для порівняння споріднених мов, оскільки саме такий підхід дає можливість схарактеризувати рідну мову в широкому часовопросторовому структурному вимірі. Обраний шлях дослідження української мови – від конкретики її виявів до мовних паралелей з інших споріднених мов – запропонований у представленій колективній монографії. Структурно-семантичний підхід при кваліфікації мовних систем передбачає можливе звернення до лінгвокультурологічних, етногенетичних, психо- й соціолінгвістичних параметрів.

Зіставно-типологічні дослідження поширюють сферу вивчення на всі рівні мови, проте найбільш опукло, структурно визначено й функціонально окреслено типологічні параметри мов прикметні в фонології й граматиці. Підготовлена групою науковців – викладачів і аспірантів Прикарпатського національного університету та Варшавського університету колективна монографія зосереджує увагу передусім на морфологічних, словотвірних категоріях і синтаксичній будові української мови на тлі інших європейських мов.

У написанні розділів монографії взяли участь:

Вступ. Зіставно-типологічне вивчення сучасної української мови. – В. І. Кононенко;

Розділ 1. Українська мова в контексті англійської. 1.1. Процеси номіналізації в українській і англійській мовах. – Я. В. Остапчук; 1.2. Ментальні предикати української та англійської мов. –

Н. М. Магас; 1.3. Імператив в українській і англійській мовах. – Н. Ю. Куравська; 1.4. Функціонування відприкметникових прислівників в українській і англійській мовах. – О. М. Федурко; 1.5. Словотвірні парадигми української та англійської мов. – Б. В. Грещук;

Розділ 2. Українська мова в контексті німецької.

2.1. Давноминулий час в українській і плюсквамперфект у німецькій мовах. – О. Б. Андріїв; 2.2. Функціонування часток в українській і німецькій мовах. – М. М. Марусинець;

Розділ 3. Українська мова в контексті французької.

3.1. Український дієприслівник і французький герундій. – М. І. Ковбанюк;

Розділ 4. Українська мова в контексті польської.

4.1. Зворотність в українській і польській мовах. – Н. О. Щербій; 4.2. Двоскладність / односкладність речень в українській і польській мовах. – І. В. Кононенко; 4.3. Синтаксична особа в системі української та польської мов. – О. Р. Корпало; 4.4. Прийменниково-субстантивні конструкції української та польської мов. – О. Д. Воробець.

ВСТУП. ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Порівняння мов у типологічних вимірах, незалежно від ступеня їхньої спорідненості або неспорідненості, як методологічних принцип дослідження набуває все більшої ваги в зв'язку з вирішенням проблем мовної універсальності, теоретичним осмисленням місця мови в ментально-культурологічних процесах, зрештою, внаслідок практичних потреб вивчення чужих мов, зростання масштабів перекладацької діяльності. В умовах світового глобалізованого процесу постають завдання повсюдного оволодіння комунікативними системами, зокрема електронними засобами спілкування, мережею Інтернету. Неабияке функціональне навантаження лягає на англійську мову як мову-посередницю між національною й іншими мовами. Рідна мова реципієнта за цих обставин розглядається як вихідна позиція, первинне джерело творення мовної (а відтак і концептуальної) картини світу, а інші мови – чи через мову-посередницю, чи в безпосередніх контактах – як засоби “перекладання містка” до загальноцивілізаційних знань, інших культурологічних систем.

Дослідження споріднених і неспоріднених мов у їхній взаємодії в теоретичному й практично-прагматичному аспектах здійснюється в сучасній лінгвістиці в різних напрямках, із застосуванням різних методик, не без впливу прийомів традиційного порівняльно-історичного методу, із залученням засад типологічного аналізу. Разом із тим нові підходи й рішення, зокрема визначені функціональним, комунікативно-прагматичним, когнітологічним спрямуваннями, дискурс-аналізом тощо, вносять суттєві корективи в характерологію мов у їхньому протиставленні одна одній. Не можна не брати до уваги мети та масштабів дослідження: чи йдеться про спостереження над конкретними категоріями, структурами, функціями в їхній співвіднесеності з аналогічними виявами іншої мови, чи здійснюється кваліфікація одного з рівнів мови (скажімо, фонологічного чи морфологічного), чи це комплексний аналіз цілісних мовних систем у їхньому типологічному вимірі.

Зіставні студії зазвичай виконуються на матеріалі двох споріднених чи рідше – неспоріднених мов на синхронному зрізі їхнього функціонування. Зіставно-типологічне вивчення трьох і більше мов у їхніх зближеннях і розходженнях ускладнюється в зв'язку з мож-

ливостями виявів різнорівневого характеру, адже власне структурний чи власне комунікативний аналіз без звернення до категорій семантики, текстових реалізацій, без виходу за межі вузько окресленого порівняння не дасть доволі повного уявлення про мовну специфікацію. Виконане, скажімо, зіставлення окремих мовних явищ на формально-граматичному рівні обмежить можливості стверджувати, що встановлені відмінності є достатньо презентативними як прикмети типологічної окремішності. Вочевидь, лише комплексний аналіз, що спирається на різновимірну кваліфікацію мовних об'єктів, нерідко з залученням супровідних характеристик (лінгвокультурологічного, психо- і соціолінгвістичного, історико-культурного, етнологічного спрямування) дозволить вибудувати опис системи мови в її типологічній іпостасі.

Водночас постає питання основних принципів дослідження, зокрема завдання принаймні при визначенні основ порівняння розмежувати такі підходи, як власне зіставний, зіставно-типологічний, контрастивний (конфронтативний) (з урахуванням тієї обставини, що в різних лінгвістичних школах у ці терміни нерідко вкладаються неоднакові тлумачення, що часом вони сприймаються як ледве не тотожні). Прикметно, скажімо, що в збірнику перекладів із західноєвропейських мов за темою “контрастивна лінгвістика” частина статей представлена терміном “контрастивна” [Косериу 1989; Дежє 1989], частина – терміном “зіставна” [Скаличка 1989]. У традиціях українських, чеських, російських дослідників удаватися переважно до терміна “зіставна лінгвістика” [Андерш 1987; Кочерган 2006; Сопоставительная грамматика 2003; Гак 1989 та ін.]. Водночас і в межах відчизняних видань паралельно вживається поняття “контрастивна” [Нариси 1979; Манакин 1994]; часом терміни “зіставне” й “контрастивне” дослідження зближені; пор. положення чеських авторів про задачі опису чужої мови на тлі рідної на ґрунті “зіставного (контрастивного) підходу”, “в зіставленні” [чеська “Русская грамматика 1979”].

В цьому контексті видається достатньо перспективною позиція мовознавців [див.: Ярцева 1981; Кононенко 2012], згідно з якою зіставна, а відтак і зіставно-типологічна методика розглядаються як комплексні, орієнтовані на кваліфікацію як спільних, так і відмінних ознак переважно двох мов у їхньому синхронному вимірі, а контрастивне дослідження – як вивчення переважно відмінностей, репрезентованих двома мовами переважно з метою навчання чужих мов. Такий підхід, по-перше, забезпечує можливість більш широких

зіставлень, що спираються на вивчення відмінностей передусім двох різносистемних мов, але не обминає їх сходжень у структурно-семантичних і функціонально-прагматичних вимірах, по-друге, відкриває перспективи встановлення типологічних рис мов, яке ґрунтується на спільних і неподібних характеристиках кожної мови, по-третє, дозволяє виходити за межі аналізу виключно на рівні контрасту (пор. прикметну в цьому сенсі статтю Р. Дж. П'єтро [Pietro 1978]).

Як зазначає В. Г. Гак, саме зіставлення мов, що лежить в основі контрастивних студій, настільки ж давнє, наскільки й саме вивчення мов [Гак 1989], отож зіставлення в широкому розумінні – це актуальне спрямування сучасного мовознавства й водночас – методологічне підґрунтя вивчення мов, розпочате з давніх часів, зокрема й таке, що впродовж більш столітнього періоду об'єднувало представників порівняльно-історичного методу (дослідження з компаративістики продовжуються і в наш час [див.: Климов 2009]). Принаймні щодо власне зіставних розвідок не може бути не враховані багатовимірні генетичні дослідження минулого й сучасні напрацювання в цій царині; діахронічний принцип був і залишається обов'язковим складником синхронно-типологічного аналізу.

В аспекті традиційних типологічних досліджень зіставний аналіз розглядається і як відокремлена від типології галузь, і як компонент узагальнено-типологічного підходу. На думку В. Скалічки, типологія включає наслідки аналізу окремих елементів системи багатьох мов, зіставлення має в основі спостереження над двома мовами у їхній системній організації [Скалічка 1994]; за більш поширеним баченням, типологія досліджує спільне й відмінне в багатьох мовах із метою встановлення мовного типу, а зіставлення – передусім відмінне, контрастивне. В той же час обґрунтованим видається положення про входження одержаних унаслідок зіставлення матеріалів до типологічних узагальнень. Зрештою, стає можливим комплексний підхід, який передбачає проведення зіставлень двох (часом більше ніж двох) мов у поєднанні з орієнтацією на одержання типологічно вагомих даних; у зв'язку із цим стають осмисленими поняття “зіставно-типологічне дослідження”, “зіставно-типологічний метод” [див.: Ярцева 1964; Дежє 1989]. За таким підходом визначення української мови як пріоритетного об'єкта зіставного аналізу на тлі різновіддалених споріднених мов цілком об-

грунтовано переслідує мету встановлення типологічної характеристики рідної мови.

Зіставно-типологічний аналіз передбачає можливості вибору шляхів і методик дослідження. Не виключається, скажімо, вивчення семантичних категорій як вихідних із тим, щоб на цій основі виокремити засоби їх структурної реалізації в іншій мові; такий підхід може бути доцільним з огляду на його використання при засвоєнні чужої мови. Приміром, у центрі дослідження постають причинові конструкції української мови на протигагу засобам вираженню каузативу в англійській чи іншій мові; знаючи, як можна передати те саме значення за допомогою форм чужої мови, легше обрати один із вірогідних за змістовим планом засобів чужої мови або оволодіти кількома рівновеликими варіативними утвореннями.

Додаткові можливості, а водночас і складності зіставлення постають при зверненні до текстової організації однієї та іншої мови. В основу таких досліджень лягають засади комунікативно-прагматичного, функціонального аналізу; об'єктом характеристики за цим підходом можуть виступати як окремі складники тексту, так і – що особливо важливо – доволі великі його фрагменти чи, скажімо, якщо це невеликий за обсягом, то й сюжетно закінчений текст. У завдання дослідника тоді входить не лише вивчення, наприклад, засобів досягнення цілісності тексту через вираження зв'язку між окремими його висловленнями, а й аналіз внутрішньореченневих показників структурно-семантичного рівня в їхньому співвідношенні з аналогічними показниками іншої мови (наприклад, щодо адресантно-адресатної рамки, організації пресупозитивних смислів тощо).

Не менше зацікавлення в сенсі встановлення специфічних особливостей зіставлених мов викликає звернення до когнітивно-конотативних параметрів, стилістичних характеристик [див.: Сопоставительная стилистика 1980; Проблемы сопоставительной стилистики 1981]. Чому, наприклад, не звернутися до основних семантичних і структурних засад експресивності, модального розмаїття образотворення, метафоризації, символізації тексту в зіставлених мовах? Дослідження такого спрямування вимагають, зокрема, використання напрацювань у лінгвістиці тексту, герменевтиці, звернення до семіотичної проблематики. Наслідком подібних студій стане вироблення “чуття мови”, виявлення “особливостей формування мовленнєвих актів різного типу в різних мовах” [Гак 1989: 15].

Зіставлення мов зазвичай здійснюється на рівні досліджень літературного стандарту, що створює рівновеликі обсяги й виміри в ході зближення явищ різних мов; навіть історико-типологічні аспекти при зіставленні теж орієнтовані на наближену джерельну базу. Такий аналіз дає змогу дослідити літературні мови як наслідок багатовікового розвитку норми в її відносно завершеному процесі становлення. Однак таке вивчення має свої обмеження; як зазначає П. Ю. Гриценко, “нормативне для літературної мови явище, яке “репрезентує” національну мову і визнається релевантним при типології слов’янських мов, має мінімальний ареал поширення у діалектах або ж зовсім у них не фіксується; при цьому відповідне літературному (нормативному) загальнопоширене у діалектній мові явище, яке не представлене у літературній мові зовсім, не попадає в поле зору дослідників при зіставному вивченню мов” [Гриценко 1993: 78].

Якщо зважити на те, що при зіставленні, зокрема, слов’янських мов діалектний матеріал значно ускладнює процес дослідження, можна передбачити, що залучення даних більш віддалених одна від одної споріднених мов із їхнім неоднорідним за обсягом і поширенням діалектним розшаруванням ще більшою мірою змістив би можливість одержання достовірних результатів щодо внутрішньої структури кожної зі зіставляваних мов. Однак підхід, заснований на аналізі літературно унормованого варіанта, не лише не виключає, а й передбачає звернення при необхідності до діалектних виявів, що посилять вірогідність результатів вивчення кожної мови як цілісного утворення.

Не можна не брати до уваги й того історико-культурологічного чинника, що впродовж другої половини XIX – першої третини XX ст. в Галичині функціонував варіант української літературної мови [див.: Матвіяс 1998; Лесюк 2014], вплив якого на формування загальноукраїнської норми зберігається й до нашого часу; навіть більше, окремі елементи галицького мовлення активізуються, входять у широкий ужиток. У зіставних студіях цілком припустимі, особливо в коментарях до загальнолітературного слововживання, посилення на західноукраїнські варіативні форми, особливо тоді, коли йдеться про взаємини української та польської мов [див.: Урбанчик 1972; Шевельов 1996].

Методика зіставних досліджень у їхніх спрямуваннях на встановлення типологічної специфікації кожної мови визначає коло під-

ходів і рішень, що окреслюють шляхи опису мовних категорій, одиниць і явищ. Основним напрямом такого вивчення є аналіз властивостей однієї мови як вихідної щодо іншої мови, яка порівнюється з першою, отож зіставлення здебільшого ґрунтується на розгляді двох мов – близькоспоріднених, споріднених чи неспоріднених, причому на першій позиції зазвичай розміщується чужа мова, на другій – вихідна, частіше рідна, в дзеркалі якої й висвітлюються особливості чужої мови [див.: Гак 1989]. Такий принцип сприяє всебічному за-своєнню іноземної мови, є підґрунтям для здійснення перекладів з чужої мови на рідну.

За подібним підходом рідна мова виступає як своєрідний еталон зіставлення, що послуговується поглибленню знань про рідну мову, з огляду на виділення її типологічної окремішності на тлі інших мов. Визначення рідної мови як основного об'єкта зіставного дослідження вимагає її першорядної вихідної позиції, тоді друга, чужа мова відкриє можливості подивитися на рідну з урахуванням відмінностей, що їх репрезентує інша мова, отож забезпечено погляд на мову на тлі інших, споріднених і неспоріднених, а відтак і виділення її специфічних властивостей.

При такому студіюванні зіставляваних мов виникають перспективи розгляду рідної мови на тлі різних мов на ґрунті окреслення передусім відмінних мовних параметрів, хоч неминуче визначаються й риси спільності, які можуть виявити в рідній мові, з одного боку, елементи універсалізму, з другого, – її наближення до тієї чи іншої типологічної єдності (скажімо, до слов'янських, германських чи інших мов). Водночас саме через подібні зіставні дослідження, в яких такими прийомами аналізується рідна мова, на матеріалі її конкретизованих протиставлень то одній, то іншій мові (кількість залучених для контрасту мов теоретично не обмежена) вимальовується загальна картина внутрішньої структури мови як типологічно відмінної.

Включення в зіставне дослідження третьої або більшої кількості споріднених мов приводить до ускладнення дослідження; виникає колізія включення чи не включення тієї чи іншої мови в зіставлення конкретних мовних фактів, послідовності представлення мов, поєднання спостережень над сходженнями й розходженнями тощо. Такого типу дослідження мають характер типологічних, нерідко супроводжуються діахронічними коментарями й охоплюють здебільшого мови однієї групи (скажімо, пропонується аналіз мовних сис-

тем, категорій тощо в слов'янських чи германських мовах); подібні праці зазвичай кваліфікуються не як зіставні, а як порівняльні, в них представлений історичний аспект [див.: Историческая типология 1986; Історична типологія 2008; Славянски езици 1994; Dalewska-Greń 2002 та ін.; пор. також: Толстой 1988]. Дослідження, присвячені порівнянню структурної організації низки споріднених, а часом і неспоріднених мов, суттєво різняться з власне зіставним аналізом двох мов, оскільки мають на меті загальний типологічний опис багатьох мов у їхніх сходженнях і розходженнях, в той час як основна перспектива зіставлення – виявлення структурних відмінностей.

Вивчення у цих вимірах сучасної української мови додає нової якості осмисленню її місця в системі близькоспоріднених, споріднених і неспоріднених мов, відкриває можливості виокремити в її устрої питоме, відмінне, специфічне, що не виключає паралельної фіксації спільних рис із тією чи іншою мовою, а відтак і з багатьма мовами як універсального утворення. Постає завдання утвердити окремішність української мови на тлі навіть близькоспоріднених слов'янських, не кажучи про інші індоєвропейські мови. Історичний шлях, що його пройшла українська мова з часів її виділення з праслов'янської мовної спільності [див.: Півторак 1993] і до її сучасного стану, що характеризується потужними процесами оновлення, внутрішньоструктурного розвитку, які теж являють об'єкт зіставного вивчення [див.: Клименко 2008; Тенденції розвитку 2014 та ін.], виокремлює її як високорозвинуту мову українського народу, яка характеризується неосяжними ресурсами, досконалим граматичним устроєм, функціональним розмаїттям. Вітчизняні й зарубіжні дослідники доклали чимало зусиль до вивчення системи й структури української мови, зокрема щодо її позиціонування серед слов'янських (скажімо, стосовно її проміжного місця серед східнослов'янських, західнослов'янських і південнослов'янських мов [див.: Царук 1998]) та інших індоєвропейських мов.

Видається закономірним і доцільним подальше зіставлення явищ і фактів української мови з аналогічними явищами й фактами інших мов. Особливістю такого розгляду є, зокрема, можливість розглядати в зіставному плані відповідні мовні вияви вибірково, з гіпотетично визначеною специфікацією щодо різних споріднених мов. При цьому враховується, що при описі мовних одиниць у їхніх формальних реалізаціях виникають ситуації, коли в рідній і чужій мовах безпосередня мовна відповідність частково чи повною мірою

втрачається, відмінні ознаки рідної мови не знаходять прямого аналога в іншій мові; при перекладі в таких випадках здебільшого вдаються до пошуку більш-менш подібного, нерідко описового за структурою мовного засобу. Зіставний аналіз за таких умов ускладнений; як зауважує В. М. Ярцева, особливості мови можуть залишатися непоміченими, оскільки їхні еквіваленти можуть повністю бути відсутніми в іншій мові [Ярцева 1978: 7; див.: Манакин 1994: 149–150].

Багатоаспектний принцип зіставних досліджень передбачає, що в характеристику фактів споріднених мов має бути включені як власне структурні, так і семантичні, комунікативні, функціональні, стилістичні, статистичні та інші параметри; такий комплексний аналіз дає змогу відслідкувати часопросторові, причиново-наслідкові умови слововживання зіставлюваних явищ. Не виключена доцільність залучення до аналізу наслідків асоціативно-аксіологічного експериментування; спостереження над образними конотативними нашаруваннями, можливостями метафоризації, символізації додають нове бачення мовних одиниць, висвітлюють, як на перший погляд, непомітні відмінності; такі аспекти аналізу часом, особливо при значній формальній подібності, стають основним джерелом встановлення специфікації.

Звернімося, приміром, до функціональних характеристик родових форм іменників на позначення молодих істот в українській мові на протигагу російській. Відомо, що в українській мові (як і в польській) назви молодих осіб і тварин уживаються здебільшого в середньому роді (*хлоп'я, дівча, теля*), в російській – у чоловічому й жіночому (*мальчик, дівочка, теленок, застаріле дитя* має книжне походження), що позначається на слововживанні: назвати молоду істоту в середньому роді означає певною мірою виокремити її серед дорослих, підкреслити її вікову відмежованість, дорівняти в іншій мові позиції молодих і дорослих означає розглядати молодих як відповідальних за себе нарівні з дорослими [див.: Сопоставительная стилистика 1980: 120–121]. Вочевидь, в основі таких розходжень у двох мовах лежить психолінгвістичний чинник: українці сприймають зовсім молодих ще як дітей, котрі вимагають уваги дорослих, росіяни – як рівноправних осіб; номінації в середньому роді нерідко набувають конотацій голубливості, пом'якшення.

Постає проблема розширення, систематизації явищ і фактів чужої мови, які є аналогічними рідній, із тим щоб встановити її від-

мінності, специфічні параметри на тлі спільних ознак. Скажімо, таке прикметне явище української мови, яке не знаходить прямого аналога в російській, як уживання безособових форм дієприкметників на *-но*, *-то*, може бути схарактеризовано в зіставному аспекті з польськими відповідними утвореннями на *-no* / *-to*. Зіставлення дозволило дослідниці українсько-польських паралелей І. Кононенко констатувати наявність таких форм у двох мовах для передачі пасивної ролі предмета дії, визначити специфічні ознаки їхнього використання [Кононенко І. 2012: 659–660]. Встановлено, по-перше, що в українській мові такі форми менш поширені, ніж у польській, по-друге, що на відміну від польської, де їхнє утворення має ширші можливості, в українській вони утворюються в основному від перехідних дієслів доконаного виду, по-третє, що в польській вони орієнтовані на минулий час, в українській – на минулий і майбутній [див.: також: Dalewska-Greń 2002: 357; Вечорек 1994]). У свій час В. Сімович [Сімович 2005: 247–248], а за ним і сучасні українські мовознавці (І. Вихованець, К. Городенська) поширення форм на *-но*, *-то* пов'язують із обмеженнями українського пасиву.

Ступінь подібності / відмінності споріднених мов різної віддаленості щодо явищ і фактів української мови далеко не однаковий. До того ж аналіз внутрішньоструктурних відмінностей на синхронному рівні ускладнюється за умов залучення даних порівняльно-історичного характеру, діахронічного виміру з виходом на культурологічні, психолінгвістичні, соціологічні параметри, включення яких у власне зіставний аналіз продиктоване доцільністю аргументації одержаних висновків у їхній часопросторовій глибині, з посиланням на причиново-наслідкові позиції. Зокрема, звернення до діахронічного аспекту стає можливим без порушення соссюрівського принципу синхронності опису, якщо вдатися до прийомів порівняння мовних фактів поетапно, від зрізу до зрізу, поступово одержуючи системний матеріал кожного зрізу з наступним узагальненням. О. Б. Ткаченко взагалі вважає за можливе ввести в обіг поняття “зіставно-історичне вивчення слов'янських мов”, передбачаючи здійснення дослідження з використанням даних історії мови шляхом поступових синхронних зіставлень [Ткаченко 1981].

Скажімо, розглядаючи таке явище української мови, як давно-минулий час у системі дієслівних форм на тлі *pluskwamperfekt*-у німецької мови, вочевидь, доцільно звернутися до праслов'янського та старогерманського походження цих форм, яке позначилось на стру-

ктурі та функціонуванні зіставлюваного формотворення у сучасному слововживанні. Саме історико-культурними чинниками можна пояснити сучасне обмеження вживання форм давноминулого часу в українській мові й їхнє поширення в німецькій. Не менш характерні структурно-функціональні особливості зіставлення українського дієприслівника і французького герундія в функції вторинного предиката, на вживання яких позначилась відмінна структурна організація в її історичному розвитку, що й заклало підмурки розходження в граматичній системі кожної мови.

Важливим аспектом зіставлень двох мов є встановлення не лише структурної специфіки окремо розглянутих мовних виявів, а й загальна характеристика системи кожної мови, в нашому випадку – кваліфікація системи сучасної української мови як окремішнього утворення на тлі близькоспоріднених, споріднених і віддалено споріднених мов, що відкриває перспективи осмислення її непересічної позиції в типологічній класифікації мов. Складності створення узагальненої картини “структура й система української мови у контексті слов'янських і інших індоєвропейських мов” полягає не лише в необхідності звернення до всеохопного обшару мовних явищ і фактів різних мов на тлі їх системної організації, а й у доцільності зіставлень цих явищ і фактів вибірково, з пошуками аналогів то однією, то іншою мов; без таких обраних зближень зіставлення нерідко буде втрачати сенс, оскільки не даватиме матеріалу для аналізу; фіксація того, що таке-то явище не представлено в такій-то мові, далеко не завжди додає нового бачення для глибшого проникнення в сутність явища рідної мови. Отож зіставні спостереження над окремими виявами української мови в наближених розходженнях з аналогічними явищами різних мов стають сутнісним етапом на шляху більш широких узагальнень.

Вивчення мов у зіставно-типологічному вимірі пересікається з дослідженнями близької проблематики порівняльних досліджень у різних аспектах. Скажімо, це може бути визначення взаємодії мов зі встановленням наслідків такого контактування, аналіз запозичень (прямих чи опосередкованих, включно з калькуванням); опис різного роду міжмовної омонімії й полісемії [див.: наприклад, Кочерган 1997; Кононенко І. 2008]; кваліфікація вживання двох або кількох мов в умовах полілінгвістичної ситуації тощо. Наслідки подібних студій накладаються на визначення особливостей зісталюваних мов, зрештою, впливають на загальну контрастивну характеристику. В

зіставні дослідження включаються матеріали творення мовної картини світу як наслідку слововживання мовної особистості; опосередковано постають завдання визначення мовного типу; за останній час посилюються дослідження українських ментально-мовних явищ у протиставленні до російської ментальної природи [див.: “Українська душа” 1992 та ін.].

Зіставна лінгвістика послуговується утвердженню ідей розвитку національних мов, зокрема, й української як мови, функції якої посилюються в умовах європейського вибору Української держави. Набуває все більшої ваги вивчення сучасної української мови в дослідженнях зарубіжних учених; у студіях з компаратистики та індоевропеїстики українська мова неодмінно оцінюється як одна з мов, що зберегла своє давнє коріння. Місце зіставного аналізу в репрезентованій монографії доволі симптоматичне, адже поглиблена лінгвістична характеристика можлива лише за умов поєднання різних принципів аналізу, в тому числі й зіставно-типологічного.

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ

1.1. ПРОЦЕСИ НОМІНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Як об'єктивне значення, що відбиває фрагмент дійсності, пропозиція репрезентує низку мовних реалізацій, що являють собою набір синтаксичних форм. На поверхневому рівні смислові одиниці знаходять вираження у вигляді слів і синтаксичних конструкцій, на глибинному рівні думка поєднує поняття речі й ознаки. Глибинна структура побудована на основі обов'язкової валентності одного з елементів предикативного ядра. Вже в глибинній структурі встановлюються синтаксичні значення елементів, які входять до її складу і в яких відображаються відношення між компонентами. Таким чином, глибинну структуру можна визначити як абстрактну модель – послідовність класів слів, пов'язаних семантико-синтаксичними відношеннями чи функціями, обов'язковість яких – як кількісно, так і якісно – визначається валентністю дієслова або його синтаксичною вибірковістю.

Пропозиції виражаються згорнутими (редукованими, конденсованими, компресованими) структурами, які є результатом різних семантико-синтаксичних процесів: номіналізації, атрибуції, партиципації, адвербіалізації тощо. Підпорядковуючись основній пропозиції, не змінюючи структурного типу речення, вони сприяють формуванню складного смислу [Шмелева 1980: 133]. Ядро таких структур становлять одиниці з пропозитивною семантикою, якій властиві такі ознаки, як непередметність; співвіднесеність із віссю часу; осмислення стосовно предметів і явищ; належність до розряду мовленнєвих значень; реалізація реченням або його трансформами (номіналізаціями) [Арутюнова 2003: 80].

Подібно до слова, речення здатне виконувати називну чи номінативну функцію, тобто має номінативне значення: співвідноситься з денотатом – ситуацією реальної дійсності. Якщо денотат слова – це одиничний об'єкт, то в речення – це ціла ситуація, тому доцільно розмежовувати денотативне значення слова (лексична номінація) й денотативне значення речення (пропозиційна номінація).

Пропозиційна номінація виводиться із сукупності індивідуальних лексичних значень, які складають речення; вона конкретна й робить кожне речення індивідуальним у мовленнєвому акті.

Номінативність може розглядатись як явище подвійне – бути якісною чи кількісною. Кількісна номінативність полягає в накопиченні імен та іменних форм, а отже, веде до збільшення індивідуальних лексичних значень, що формують денотативне значення речення; пор.: *Сивоок нічого не бачив – Сивоок не бачив калік і старців, що обстали вхід, не бачив простягнених благаючих долонь, звернутих до нього, не бачив перекошених стражданнями облич, сліпих очей, кровоточних ран, зловісних виразок, не бачив брудного лахміття, крізь яке світилися ребра, не чув смороду* (П. Загребельний), що, однак, не веде до перетворень структури дискурсу. Інший тип ґрунтується на номіналізації як структурному перетворенні, при якому дієслівний зміст подається не в звичному для себе вираженні, а у формі імені. Відповідно саме якісна номінативність передбачає особливі риси семантики та структури речення й дискурсу. Так, зазначено, що номіналізація є стандартною рисою деяких функціональних стилів/реєстрів мовленнєвого вжитку (приміром, політичний, юридичний, науковий стиль) [Radovanovic 2001: 43]; частотність використання номіналізацій безпосередньо залежить від формальності тексту.

Як процес і результат трансформації глибинної структури явище номіналізації було описане Р. Лізом у рамках парадигми генеративного синтаксису; він розглядав компоненти речень зі змістовно близькими структурами деварбативних субстантивів і стверджував, що номіналізації а і б є наслідком трансформацій відповідних активних та пасивних конструкцій с і d [Lees 1968]:

a. the enemy's destruction of the city;

b. the city destruction by the enemy;

c. the enemy destroyed the city;

d. the city was destroyed by the enemy.

Розуміння номіналізації як синтаксичної деривації за своєю природою здобуло поширення у лінгвістиці. Віддієслівне, а згодом і відад'єктивне ім'я почали розглядати як засіб, за допомогою якого лексичне значення вихідної одиниці пропускається через певний категорійний фільтр і узгоджується з придатністю одиниці до виконання нею певних синтаксичних і дискурсивних функцій [Кубрякова 2004: 219], тобто номіналізацію потрактовано як набуття дерива-

тами від дієслів та прикметників внутрішніх і контекстуальних характеристик іменника [Comrie 2007: 334], як заміну дієслова адекватним за значенням ім'ям унаслідок трансформації дієслівної позиції або як “здатність іменників називати результат актів переходу від знаків-повідомлень до знаків-назв” [Вихованець 2004: 50]. У широкому значенні до явищ повної номіналізації зараховують будь-які деривати речення – інфінітивні звороти, атрибутивні словосполучення, девербативи й деад’єктиви, уважаючи інфінітив та дієприкметник іменними формами дієслова [Ерхов 1987: 38].

Явище номіналізації веде до редукції традиційної дієслівної семантики – дієслівних ознак, функцій чи елементів, що стосується втілення процесу й вказує на розвиток і перебіг явищ, фактів і дій, локалізованих у часі і просторі. Номіналізована одиниця набуває натомість ознак статичної семантики, основною функцією якої є називання й фіксація певних явищ, фактів і дій, а також означення цих фактів, явищ і дій без урахування їх можливого розвитку в часі й просторі.

Існування номіналізацій як одного зі шляхів номінації відображає здатність людини членувати одну й ту саму ситуацію по-різному, тобто один і той самий референт може бути представлений різними засобами. Так, трактуючи способи представлення одного референта різними мовними формами (*він допоміг – його допомога // he helped – his help*), Р. Лангакр підкреслює, що за ними стоять різні образи ситуації, кожний із яких пов’язаний із певною частиною мови [Langacker 1991: 97].

У сучасній лінгвістичній теорії розрізняють повну та неповну номіналізації. Неповна відрізняється від повної незавершеним ступенем субстантивзації. Вихідне речення, переміщуючись у типову для іменника позицію, не перетворюється на морфологічний іменник (або іменну групу), а тільки в функціональному (синтаксичному) плані тотожне йому, інакше кажучи, це процес переходу з протипової дієслівної групи в протитипову іменну [Givon 2001: 25].

Схема утворення неповної номіналізації в українській та англійській мовах здійснюється без перетворення предиката в ім’я за допомогою простого приєднання номіналізуючого сполучника *те*, що в українській мові і сполучника *that* в англійській, причому, як зазначає Л. Хейваерт, ці номіналізовані конституенти речення є семантично “опредмеченими” й виявляють характерну для імен синтаксичну гнучкість [Heuwaert 2003: 182], зокрема можливість

займати синтаксичні позиції підмета: *Те, що вона щаслива, малоїмовірно* // *That he wears a soldier's plume without meriting it is meant to show that he is a bluff.* (М. Learor) чи додатка: *I тоді вперше закрутилася в душі хробачком приваблива думка про те, що тільки він згодом повинен панувати в цій великій землі* (П. Загребельний) // *There is no one living knows that lovely place better than one* (В. Vine).

В англійській мові, на відміну від української, конструкція неповної номіналізації не може вводитись у речення за участю прийменника, в українській це типове явище: *Про те, що копати могилу в землі, не можна було думати* (О. Донченко); *А дід подумав над сказаним без віри в те, що так буде краще, а тоді закінчив думку, зітхнувши* (І. Багрянний); *В те, що написано, він не вникав і не цікавився* (І. Багрянний); *Це Господь зробив потоп, через те що люди стали дуже грішними* (І. Білик).

При неповній номіналізації семантична й синтаксична схеми речення не зазнають внутрішніх змін [Арутюнова 1980: 348]. Так, Б. Комрі і С. Томсон стверджують, що при неповній номіналізації не йдеться про набуття дієсловом номінативних характеристик. Зазвичай дієслово зберігає характеристики особи й числа, хоча може втрачати часово-видове маркування [Comrie 2007: 392], тоді номіналізована структура набуває ознак іменної групи.

Функціональне зрушення номіналізованих структур відмічене формулою *те, що; той факт, що* // *that; the fact that* [Арутюнова 1980: 348], причому *той факт, що* // *the fact that*-конструкції є перифрастичними структурами, що перевіряють фактивність *те, що* // *that* структур [Lees 1968: 65; Kiparsky 1970: 346–347; Предикат 2010: 101–112]: *Підтвердженням цього є той факт, що не взяли одразу, – значить, “готують документи”* (І. Багрянний) → *те, що не взяли одразу, значить “готують документи”*; *Той факт, що ліжка обох стояли поруч, здружив їх остаточно* (О. Вахній) → *те, що ліжка обох стояли поруч, здружило їх остаточно*; *The fact that the government thought it vital to supplement the economic incentives of NEP by a new Agrarian Code, brought out at the end of 1922, showed how far the Famine had altered previous calculations* (R. Pethybridge) → *that the government thought it vital to supplement the economic incentives of NEP by a new Agrarian Code, brought out at the end of 1922, showed how far the Famine had altered previous calculations.*

За семантичною природою неповні номіналізації вводяться в речення предикатами пропозиційної семантики. Виділення пропо-

зиційних предикатів ґрунтується на їх логічному поділі на ті, що певною мірою стосуються механічної дії, і ті, що позначають ментальні процеси [Арутюнова 2003: 61]. Результатом дії предикатів першої групи є видима зміна, процес чи перетворення, в той час як результат дії предикатів другої групи – специфічний, оскільки його неможливо визначити, виміряти чи побачити: дія відбувається у свідомості людини. Інакше кажучи, одні предикати охоплюють матеріальну площину буття, інші – духовну, що відбувається у психіці людини. Функціонуючи разом у системі мови, вони взаємодіють, і семантика кожної з груп визначається чіткіше: одні позначають зміни оточуваного середовища, інші – відношення до цих змін.

Межі пропозиційних предикатів не можуть бути до кінця визначені. Наприклад, потрактовуючи пропозиційні предикати як такі, що “виражають відношення до дії з боку суб’єкта й формують модальність модуса, утворюючи модальну й комунікативну рамку висловлення”, виділено п’ять груп предикатів: сприйняття; почуття в широкому розумінні; епістемічної модальності; мовлення; волітивні [Гак 1987: 39]. До числа пропозиційних предикатів відносять предикати мисленнєвого відношення й емотивні предикати. Проміжне становище займають сенсорні (перцептивні) й комунікативні предикати, які інколи зараховують до пропозиційних, а інколи виносять за межі цього типу [Крылов 1987: 71–72]. До пропозиційних зараховують предикати, що виражають епістемічні відношення (включаючи віру і знання); предикати, які виражають бажання суб’єкта; предикати, які виражають невпевненість суб’єкта в істинності пропозиції [Aijmer 1980].

Зазначені класифікації засвідчують різні підходи до визначення пропозиційних предикатів, відсутність єдиних чітких критеріїв і, як наслідок, відсутність єдиної, загальновизнаної класифікації. На нашу думку, під пропозиційною настановою (відношенням) можна розуміти психологічний стан суб’єкта, виражений пропозиційним предикатом, який виникає щодо певного фрагмента об’єктивної дійсності. Змістом пропозиційної настанови є пропозиція (або її еквівалент), яка вводиться у поліпропозитивне речення пропозиційними предикатами. Відтак під пропозиційними розуміємо предикати, що виражають суб’єктивне відношення людини до об’єктивної реальності, відображене у його свідомості у вигляді певного ідеального образу, а тому семантичним об’єктом предикатів цієї групи виступає не окреме предметне поняття, а цілісна семантична ситуація,

первинним вираженням якої виступає залежна суб'єктно-об'єктна структура (неповна номіналізація) або її повна номіналізація – віддієслівне ім'я.

Всі пропозиційні предикати, за З. Вендлером, співвідносяться з тією чи іншою мірою номіналізованими конструкціями, тобто таким ступенем субстантивзації, яка не виключає можливості поєднання з “іллокутивними силами” і зокрема з модальністю. Всі номіналізації З. Вендлер ділить на повні та неповні (*perfect and imperfect nominals*). Відмінність між першим і другим типом номіналізації полягає в суто формальних показниках, а саме в тому, з якими контекстами вони можуть сполучатись [Vendler 1967: 131]. Ті семантичні різновиди речень, до складу яких можуть входити номіналізації, З. Вендлер називає “контейнерами” (*container*). Між номіналізаціями й контейнерами встановлюються структурні та семантичні відношення, і за семантичною природою контейнер здатний поєднуватися тільки з певним типом номіналізації.

Аналізуючи англійські речення, до складу яких входять повні номіналізації, З. Вендлер називає їх тісними контейнерами (*narrow containers*), речення, що допускають у своєму складі неповні номіналізації, – вільними контейнерами (*loose containers*), причому вільні контейнери легко сполучаються з повними номіналізаціями [Там само]. Виділення двох типів номіналізації має безпосереднє відношення до опрацювання концепції пропозиції, зокрема до визначення її об'єму. За З. Вендлером, пропозиція є абстрактною одиницею, утвореною перифрастичним набором неповних номіналізацій і репрезентованою будь-яким членом цього набору [Vendler 1970: 93].

Так, повні номіналізації вводяться у речення такими предикатами, як *to watch* – *дивитись*, *to notice* – *спостерігати*, *to occur* – *траплятись*, *to continue* – *продовжуватись*, *to be gradual* – *бути поступовим*; іменами у функції предиката *event* – *подія*, *process* – *процес*. Неповні номіналізації вводяться предикатами, що позначають ментальну й комунікативну діяльність, наприклад: *to think* – *думати вважати*, *to remember* – *пам'ятати*, *to assert* – *стверджувати*, *to say* – *сказати*; в постпозиції до них можуть стояти *is likely* – *ймовірно*, *is unlikely* – *малоймовірно*, *result* – *результат*, *fact* – *факт* [Vendler 1967].

Формальне розмежування між типами номіналізації нестійке; в англійській мові, за спостереженням З. Вендлера, повні номіналізації фігурують як у вільних, так і в тісних контейнерах. Відсутність однозначного відношення між формою й функцією номіналізації приводить до того, що речення отримує подвійне прочитання, наприклад:

John's singing of the Marceillaise surprised me:

- 1) *те, що* Джон співав Марсельєзу, здивувало мене;
- 2) *те, як* Джон співав Марсельєзу, здивувало мене.

В українській мові проблема подвійного прочитання речення знята за рахунок уживання сполучника *що* і відносного займенника *як*:

Всі її товаришки дивилися якось безучасно на те, як її одягали (О. Назарук); *Добре тепер розумію, що помилялась* (В. Козаченко).

Перше речення відтворює процес спостереження за ситуацією, друге – судження стосовно цієї ситуації. Термін “ситуація” застосовуємо як родове поняття для “процесів”, “станів”, “ознак”, “подій”, які відтворюють певний стан справ і є референтом пропозиційного компонента речення.

Залежні пропозиції в складі речення в українській мові можуть вводитися сполучником *що* й відносними займенниками *як*, *коли*, *де*, однак сполучення *те, що* є синтаксичним маркером фактів – пропозиційної семантики, подій – *те, як*. Н. Д. Арутюнова зазначає, що *як* не можна вважати сполучником, який вводить пропозиційне значення; це підтверджено тим, що після *як* (рос. *как*) унеможливлена синтаксична негація: **Я бачив, як не зупинився поїзд* (пор.: *Я бачив, що не зупинився поїзд*); це пояснюється тим, що нездійснене не може мати способу здійснення. Образ дії, процеси, які протікають у часі, конфігурація предметів у просторі є ознаками світу, який ми спостерігаємо і відчуваємо: *як* – показник подій та процесів, *що* – пропозицій і фактів [Арутюнова 1999: 424]. Очевидність положення засвідчують наступні приклади: *Згадую тепер, як підозрювала його, що ніби хоче із світу зжити* (В. Барка). → **Згадую тепер, як не підозрювала його, що ніби хоче із світу зжити; Згадала і те, як лежав недужий...* (С. Васильченко). → **Згадувала і те, як не лежав недужий*.

Отже, неповні номіналізації представлені в українській мові реченнями з номіналізуючим сполученням *те, що* при можливому функціонуванні речень, залежна частина яких репрезентована

відносним займенником *як*. У першому випадку структура вважається номіналізованою й наділена ознаками пропозиційної семантики, у другому – залежна частина належить до подієвої семантики, а відтак не потрапляє до кола явищ номіналізації. В англійській мові натомість неповні номіналізації реалізуються у реченнях з *that*, що, в свою чергу, в певних контекстах отримує подвійне тлумачення.

Неповні номіналізації можна потрактовувати як когнітивну здатність людини перетворювати речення (пропозицію) в об'єкти нереченнєвої природи, що дає йому змогу функціонувати в ширшому синтаксичному контексті, зокрема інтегруватись у матричне речення, причому з синтаксично-функціональної перспективи вона перетворює події/стани на сутності, що характеризуються в термінах цих подій/станів, тобто йдеться про зміну не лише категорійного, а й функціонального статусу.

Терміном *повна номіналізація* позначають процес перетворення дієслова в абстрактний іменник – пропозиційне ім'я, його також уживають для позначення пропозиційного імені, утвореного в такий спосіб. Номіналізацію кваліфікують як особливий різновид трансформацій, який полягає у тому, що вихідні одиниці реченнєвої або суміжної з нею предикативної природи стають морфологізованим або функціональним іменником [ВТССУМ 2005]. Визначення номіналізації через функціональні параметри субстантивів охоплює не тільки віддієслівні чи відприкметникові іменники, але й широкий спектр імен непередметної семантики, отож номіналізацію можна потрактовувати як зміну глибинної структури (рух, дію, процес) у статичну подію поверхнєвої структури.

У широкому значенні повну номіналізацію розуміють як процес утворення абстрактного імені з іншого класу слів або перетворення в абстрактне ім'я зі свого класу (*to marry – marriage, happy – happiness, friends – friendship // одружитись – одруження, щасливий – щастя, друзі – дружба*) [Radden 2007: 79]; процес утворення іменників шляхом афіксації, конверсії чи фонологічної модифікації, наприклад номіналізації за ознакою особа/інструмент (person/instrument nominalizations): *assistant – асистент, correspondent – кореспондент, humanitarian – гуманітарій, baker – пекар, instructor – інструктор, liar – брехун, gangster – гангстер, spy – шпигун, drunkard – пияк* і номіналізації за ознакою дія/стан/процес (action/state/process nominalizations): *refusal – відмо-*

ва, *acceptance* – прийняття, *violence* – насильство, *boredom* – нудьга, *growth* – ріст) [Huddleston 2002: 1696]. Л. Хейваерт розглядає еґ-номіналізації як особливий випадок словоутворення й розрізняє агентивні номіналізації (*agentive nominalization*): *teacher* – вчитель, *fighter* – борець, *baker* – пекар, *preacher* – проповідник; не-агентивні номіналізації (*non-agentive nominalization*): *bestseller* – бестселер й інструментальні номіналізації (*instrumental nominalization*): *computer* – комп'ютер, *transmitter* – передатчик, *мікрофон* [Heuvaert 2003: 149–180].

Аналіз лінгвістичної літератури свідчить, що подекуди терміни *номіналізація* і *субстантивізація* потрактовано як взаємозамінні чи синонімічні, однак варто розмежувати ці поняття. Номіналізований віддієслівний іменник, по-перше, замінює предикат, а, по-друге, займає позицію суб'єкта підрядного речення, виступаючи відтак як засіб вторинної номінації, виконуючи анафоричну функцію. Так, наприклад, вторинний іменник *розмова*, що входить до складу речення *Мабуть, і у Катрін був схожий стан. Їхня розмова була невимушена, але хаотична; говорили про все загалом і ні про що конкретно* (М. Дашків), може бути трансформований у пропозицію: ***Вони розмовляли невимушено, але хаотично; говорили про все загалом і ні про що конкретно***; у реченні *His arrival was inopportune, and he soon withdrew to a Mediterranean island* (I. Wood) іменник *arrival*, конкретизований займенником *his*, може трансформуватись у пропозицію: ***That he arrived was inopportune, and he soon withdrew to a Mediterranean island***. Саме здатність імені бути заміщенням пропозицією дає змогу розрізнити речення з фактоутворювальною семантикою/семантикою ментального стану й речення з подієвою семантикою/семантикою ментальної дії.

Повна номіналізація є “згортанням до предиката” й полягає в тому, що шляхом словотвірного процесу предикат трансформується в іменник: *веселитись* → *веселощі*, *розмовляти* → *розмова*, *зустрічати* → *зустріч*, *гуляти* → *прогулянка*, *приїхати* → *приїзд* // *to arrive* → *arrival*, *to eliminate* → *elimination*, *to revise* → *revision*, *to attend* → *attendance*, *bless* → *blessing* тощо.

Віддієслівні іменники у структурі речення виступають засобом конденсації і є семантичними еквівалентами цілих висловлень. Вони становлять специфічний прошарок лексики як в українській, так і в англійській мовах, що характеризується, з одного боку, тісним зв'язком із вихідними дієсловами і, як наслідок, збереженням дери-

ватом-іменником лексичної й навіть граматичної семантики твірного вербатива – семантики дії, процесу або динамічного стану, а з другого, належністю до лексико-граматичного класу імен, що спричиняє не тільки значні семантичні модифікації вихідної семантики, але й виникнення різноманітних семантичних компонентів та конотацій.

Антитеза між іменником та дієсловом “закладена в самій природі цих частин мови й зумовлюється тим, що вони виражають протилежні й найбільш визначні факти дійсності” [Леонова 1983: 159]. Як зазначає Т. Гівон, найстабільніші в часі об’єкти, що повільно змінюються із плином часу, ті, які в термінах їхніх якостей залишаються ідентичними самі собі, об’єктивізуються у формі лексичних одиниць – іменників. Найменш стабільні у часі – дії і події, пов’язані зі швидкими змінами, лексикалізуються як дієслова, які в кінцевому результаті й характеризують переходи від одного стану до іншого [Givon 1979: 321]. Іменник позначає предмет як “першо-елемент усього наявного в світі”, “форму матерії”. Дієслово позначає предмет у “розгортанні, перебігу”, тобто надає йому “динамічної, тимчасової” характеристики [Леонова 1983: 158]. За Р. Лангакром, використання дієслова примушує уявити щось як довготривале або таке, що трапляється час від часу, використання іменника веде до репрезентації сцени у вигляді єдиного, одноментного об’єкта сприйняття [Langacker 1991: 98].

Називаючи й узагальнюючи факти, предмети, явища, дії, будь-який із мовних елементів із функцією іменника “підводить” останні “під спільні типи з характерними для всіх подібних фактів” предметів, явищ, дій “ознаками” і тим самим стає їх невід’ємною характеристикою, їх ярликом [Леонова 1983: 159]. Дієслово в особовій формі, оскільки воно носій динамічних сем, завжди характеризує явища, що рухаються в часі і просторі, і через це завжди дає надію на можливі зміни в майбутньому. Назва явищу дається тоді, коли люди пізнали його сутність і можуть застосувати її до низки подібних явищ.

Трансформація дієслова в іменник має частотний і регулярний вияв. Переміщення дієслова в позицію теми за умов актуального членування речення й формально-синтаксичну позицію підмета зазвичай супроводжується морфологізацією транспонованої синтаксичної форми. У зв’язку із цим у системі української літературної мови наявна велика кількість віддієслівних іменників на позначення

дії, процесу або стану [Вихованець 2004: 116]. Постає, однак, питання про те, якою мірою категорійні ознаки дієслова зберігаються у віддієслівних іменниках. Приміром, категорія виду притаманна всім дієсловам української мови й є основною його граматичною категорією. Видові значення дієслова, основу яких становлять поняття внутрішньої межі дії, вказують на результативність чи безрезультатність, тривалість чи обмеженість, завершеність чи незавершеність.

Як відомо, український вид є загальнодієслівною категорією, оскільки охоплює всі форми дієслова. Основне призначення недоконаного виду – означити процес, що триває без указівки на часові межі (тобто початок та кінець) або повторюється. Доконаний вид передає початок чи кінець чи одноразовість процесу [Ющук 2003: 371] і має конотації результативності, вичерпаності, достатності, інтенсивності, поширеності. Ці додаткові конотації передаються різними засобами, оскільки динамічна ознака в процесі її становлення або розгортання виявляється як реалізована чи нереалізована, тривала чи нетривала в часових межах. Дієслова доконаного виду вказують на певну часову обмеженість дії. Додатковими конотаціями, які теж передаються різними засобами, є вказівки на початок чи кінець дії, її раптовість, посилення тощо.

Висловлювалася думка, що при перетворенні дієслова на віддієслівний іменник “нівеляються вихідні дієслівні категорії і набуваються іменникові граматичні категорії” [Вихованець 1988: 143]. Водночас інші дослідники стверджують, що нівеляція дієслівних граматичних категорій і значень відбувається не повною мірою, а це дає підстави вести мову про успадкування віддієслівним іменником граматичного значення виду вихідного дієслова. Стосовно цієї проблеми в сучасній лінгвістиці немає однастайності. Одні мовознавці вважають, що “категорія виду в девербативах значною мірою нейтралізована й позбавлена статусу граматичної категорії” [Пономаренко 2004: 79]. Інші засвідчують факт збереження в семантичній структурі девербативів, що виникли в процесі транспозиції, не лише лексичного значення мотивувального дієслова, а й граматичного значення виду поряд із набуттям нових категорійних значень. Однак, стверджуючи факт існування цієї категорії в іменах дії, не варто ототожнювати її із дієслівною [Ярмоленко 2001: 83]. Зрештою, пропонується положення, що, внаслідок морфологічного

переходу дієслова в іменник, останній зберігає “в дещо модифікованому вигляді категорію виду” [Вихованець 2004: 116].

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що віддієслівні іменники зі словотвірним значенням узагальненої дії творяться за допомогою суфіксів *-анн(я)*, *-инн(я)*, *-енн(я)*, *-інн(я)*, які приєднуються до повної основи (*випробувати – випробування, стягувати – стягування*) або до усіченої (*зіткнутись – зіткнення, стягнути – стягнення*); (пор.: *стягувати – стягування*). У цей спосіб утворюються іменники від українських дієслів як доконаного, так і недоконаного виду. Ця група іменників зберігає категорійну семантику дієслова. Вони здатні вказувати на такі ознаки дії, як завершеність чи незавершеність, одно- чи багаторазовість, повторюваність тощо.

Іншим прикладом розрізнення доконаного/недоконаного виду, що переноситься на віддієслівні іменники (за умови, якщо вони не мають тільки однієї видової форми, як-от: *працювати, мріяти, трудитися* та ін. – тільки недоконаного виду; *повикидати, позакривати, познаходити, попоходити, пропрацювати* та ін. – тільки доконаного), є функціонування іменників на кшталт *вивчати – вивчання, вивчити – вивчення*. У таких парах протиставлені іменники, що означають, з одного боку, незавершену, тривалу дію (або стан) як процес, з другого, – завершену, конкретну дію, часом із конотацією однократності, наприклад: *присуджування – присудження, відкидання – відкинення, вивершування – вивершення*. Так, аналіз пропозицій *нищення історичної пам'яті* (Ю. Адрухович) і *цілковите знищення організації* (В. Винниченко) засвідчує, що у першому випадку віддієслівний іменник зберігає характер процесуальності, передає значення тривалості дії, у другому – увага концентрується на самому факті здійснення дії.

З іншого боку, функціонування у реченнях віддієслівних іменників на кшталт *щебет – щебетання, вереск – верещання, брязкіт – брязкання* та ін. зумовлене не стільки бажанням автора передати той чи інший характер дії, скільки естетично-стильовою метою, внаслідок виразних конотативних значень іменників такого типу. Комунікативна, інформативно-пізнавальна функції мови підпорядковуються в цих стилях естетичній функції. Зрештою, стиль не вимагає конкретного, однозначного розуміння поняття [див.: Остапчук 2012: 66–68]. Це й припускає можливість функціонування не лише синонімів цих іменників, а й інших варіантів: *Раптом звідти доли-*

нає хтивий дівочий **вереск**. Високий дідусь витягає суху шию, вуха його нашорошені, як у зайця (В. Стус); Тільки що він [Омелько] ви-йшов і пан становий знову почав вчитувати мені список, як знову до нас донеслося чиєсь нестерпне **верещання** (Панас Мирний); Збуджено дзвенів, переливався той **щебет** молодого щастя, а відвідувачка, схилившись, сиділа з пучечком волошок притихло, і, якби дано було читати Марисі її думки, мабуть, прочитала б: “З усіх країн найкраща країна – Юність” (О. Гончар); Заплющую очі, слухаючи її стривожений, гарячий шепіт, **щебетання** горобців і гул автомобілів за вікном (А. Дністровий). У наведених прикладах не спостерігається чіткого протиставлення за ознакою ‘одноразова дія / тривалий процес’.

Якщо в системі української мови характеристика дії за способом протікання й локалізації в часі передається категорією виду (*робити – зробити*), то в англійській мові ці ознаки не знайшли спеціального морфологічного оформлення, в той час як інші, наприклад позначення конкретної тривалості дії виражається у формах тривалого й нетривалого виду (*Continuous/Non-Continuous Aspect Forms*). Отож форми виду й часу практично невіддільні одне від одного в англійській мові.

З іншого боку, в системі англійської мови відмічене аспектуальне розрізнення дієслівних іменників: *the theft of the jewellery* (*крадіжка дорогоцінностей*) позначає окрему подію (аористичний вид), в той час як *the thieving of the jewellery* – багатократний вид [Seuren 1974: 4].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що в англійській мові віддієслівні іменники характеризуються абстрактністю, семантичні ознаки іменника поєднуються в них із ознаками дієслова, вони вирізняються широкою семантичною репрезентацією. Особливу групу становлять іменники, утворені за допомогою суфікса *-ing*, для яких більшою мірою характерний вияв дієслівної семантики за параметрами темпоральність, аспектуальність. Порівняймо: *His proposal failed to find a seconder, and the following week another council member, Dr. Meldrum, comprehensively refuted the argument in a letter to the editor of the Bedfordshire Times* (В. Cashman) (віддієслівний іменник позначає результат інтелектуальної діяльності); *Her resistance had not injured her with gentlemen* (J. Austin) (віддієслівний іменник позначає психо-емоційний стан); *Lending was almost solely*

for mortgage purposes (A. Griffiths, S. Wall) (віддієслівний іменник позначає дію, переміщення).

Можемо констатувати, що англійські девербати, як і українські, можуть передавати значення стану (*admiration, attraction*), процесу (*gardening, discussion*), результату дії (*explosion, discovery*), хоча їх трактування модифікується контекстом. Приміром, у реченнях ***Discussion lasted from 12 to 17 November, apart from 13 November when the pope made a ceremonial offering of his tiara for the benefit of the poor*** (A. Hastings); *In some separatist spaces time and energy were spent in **endless discussion** on the evils of men* (B. Cant, S. Hemmings) іменник *discussion* передає значення процесу/події, а в реченні ***The more abstract aspects of the discussion arose from, and in some cases came later than, the disputes around current policies, but the former provided the underpinning for the latter*** (K. J. Tarbuck) тягнє до позначення результату інтелектуальної діяльності.

Прикладом контекстуального прочитання англійських віддієслівних іменників є, зокрема, той факт, що англійському *substitution* відповідають чотири українських слова з нетотожним значенням: *заміна* (явище), *замінення* (разова дія), *заміння* (тривала дія) й *замінювання* (повторювана дія).

В словникових дефініціях англійським девербативам поряд з процесуальним значенням можуть також надаватися й інші. Наприклад, девербатив *performance* має значення процесу чи дії (*The act of performing a play, concert or some other form of entertainment; an activity (such as singing a song or acting in a play) that a person or group does to entertain an audience*), способу дії (*The way a person performs in a play, concert*) і якості дії (*How well or badly you do sth; how well or badly sth works*).

Типовим тільки для англійської мови є передача одиниць реченнєвої або суміжної з нею предикативної природи герундієм. Герундій – це найбільш своєрідна безособова форма в системі англійського дієслова. В той час як інфінітив та дієприкметник із дієприслівником – форми, що властиві всім сучасним європейським мовам, герундій не має аналогів в інших мовах [Іванова 1981: 85]. Хоча форма герундія є в італійській (*il gerundio*), в іспанській (*el gerundio*), у французькій (*le gérondif*) мовах, за своїм граматичним значенням і функціями ці форми більше відповідають формі Participle I в англійській мові. З точки зору зіставної типології української та англійської мов, герундій є аломорфною безособо-

вою формою дієслова, а тому не може бути безпосередньо протиставленим будь-яким українським безособовим формам дієслова [Корунець 2003: 243–244].

Статус герундія як засобу передачі пропозиції неоднаразово привертав увагу лінгвістів. Так, у типології номіналізацій розрізняють *номіналізовані речення (неповні номіналізації)* і *лексичні номіналізації*. Номіналізовані речення являють собою структури, що не передбачають зміни категорійного статусу вершини:

James produced a thesis. That was expected.

That James produced a thesis was expected – номіналізоване речення;

Jame's production of thesis was expected – лексична номіналізація.

Лексичні номіналізації є іменними групами, вершиною яких є ім'я, що морфологічно пов'язане з дієсловом, залежні члени якої кодуються як у звичайній іменній групі [Comrie 2007: 359].

Герундій, що традиційно визначається як лексична номіналізація, зберігає морфосинтаксичні риси вихідного дієслова, наприклад, відтворює таке саме оформлення актантів, як і в незалежному реченні:

[Paul showing up at the game] was a surprise.

Разом із тим в іншому реченні

Paul worried about [his moving to Los Angeles]

суб'єкт дії кодується, як у звичайній іменній групі. Обставина кодується прийменниковою групою, як в незалежному реченні.

Р. Ліз поділяє *-ing* номіналізації на три типи: імена дій (action nominals) (1); герундійні імена (gerundive nominals) (2) і герундій у значенні конкретного іменника (3):

(1) *His drawing fascinated me because he always did it left-handed;*

(2) *His drawing fascinated me because I didn't know he could be persuaded so easily;*

(3) *His drawing fascinated me because it was so large.*

Наприклад, імена дій на відміну від герундійних імен модифікуються прикметником (*His **rapid** drawing of the picture*), вимагають прийменника перед додатком (*His rapid drawing **of** the picture*), здатні вживатися з означеним артиклем (***The** rapid drawing of the picture*), допускають паралельне ім'я (*His strong objecting... = His strong objection*); герундійні імена, у свою чергу, можуть модифікува-

тися прислівником (*His drawing the picture rapidly*) і мають подібність з іменною конструкцією з часткою *to*. Певні предикати, такі як *have*, *resemble*, *catch*, і предикати стану (*believe*, *admire*) можуть уживатися тільки як герундійні імена [Lees 1968: 34].

За Н. Хомським, англійські номіналізовані структури можна поділити на два типи: герундійні імена (*gerundive nominals*) (2) й похідні імена (*derived nominals*) (3) як результат трансформації структури (1):

- (1) *John has refused the offer;*
- (2) *John's refusing the offer;*
- (3) *John's refusal of the offer.*

Учений визначає три принципові відмінності між цими конструкціями: продуктивність, семантичне відношення між іменем і прийменником та специфіку внутрішньої структури імені. Зокрема, він зазначає, що герундійні імена можуть вільно утворюватись із пропозицій, які містять суб'єкт і предикат [Chomsky 1970: 187], в той час як існують обмеження для формування похідних імен [Там само: 188]. Так, наприклад, пропозиції

John is certain (likely) to win the prize

John amused (interested) the children with his stories

можуть бути представлені герундійними іменами:

John's being certain (likely) to win the prize;

John's amusement (interest) of the children to please;

в той час як похідні імена вказаних речень є граматично неправильними:

* *John's certainty (likelihood) to win the prize;*

* *John's amusement (interest) of the children to please.*

Н. Хомський припускає, що внутрішня структура іменної групи властива тільки похідним іменам. Герундійне ім'я не наділене внутрішньою структурою іменної групи, показник посесивності ' (John's) не може бути замінений ніяким детермінантом, скажімо, як *that* або *the*. Крім того, герундійні імена не можуть сполучатися з прикметниками. З іншого боку, похідні імена (1) можуть утворюватися без жодних обмежень на відміну від похідних (2), що розглядається як граматична неправильність, яка суперечить граматичному устрою англійської мови. Ще однією відмінністю внутрішньої структури є той факт, що похідні імена не мають виду, а відтак немає похідного імені, який би відповідав герундійному (3). Водно-

час похідні імена можуть уживатися в множині й поєднуватися з де-термінантами:

- (1) *the proof of the theorem*;
- (2) **the proving the theorem*;
- (3) *John's having criticized the book*;
- (4) *John's three proofs of the theorem, several of John's proofs of the theorem*.

Одна з принципових відмінностей між герундійними та похідними іменами полягає в тому, що останні можуть уживатися в усіх можливих варіантах, властивих іменній групі [Chomsky 1970: 189]. Так, наприклад, похідне ім'я *advice* може вживатись у пасивному стані:

- John gave Bill advice;*
advice was given (to) Bill;
Bill was given advice.

Не погоджуючись з концепцією Н. Хомського, А. Маранц наголошує на існуванні суперечностей у розподіленні граматичних категорій. Приміром, номіналізація пропозиції *that John destroyed the city* в іменну групу *John's destruction of the city* приводить до того, що дієслово *destroy* не втрачає ознак дієслова – здатності сполучатись із додатком і суб'єктом й набуває при цьому морфологічних ознак іменника. Вчений припускає, що існує певний зв'язок між номіналізацією і значенням категорії нейтрального кореня: якщо корінь розташований в іменному оточенні, результатом буде номіналізація, якщо корінь розташований у дієслівному оточенні, він стане дієсловом:

√DESTROY – зміна стану, що не є внутрішньо зумовленою, а тому передбачає зовнішню причину;

√GROW – зміна стану, що є внутрішньо зумовленою;

√BREAK – результат зміни стану [Marantz 1997: 213].

Аналізуючи семантичну природу й функціонування герундія у сучасній англійській мові, С. Ебні визначив чотири типи можливих реалізацій:

1. Poss-ing: *Ernie's smoking cigars bothers his mother*;
2. PRO-ing: *Smoking cigars is fun*;
3. Acc-ing: *Ernie smoking cigars bothered his mother*;
4. Ing-of: *Ernie's smoking of the cigars bothered his mother*.

Так, герундій у першому прикладі характеризується тим, що його суб'єкт набуває категорії посесивності; у другому прикладі ге-

рундій не має вираженого суб'єкта. Суб'єкт герундія з третього прикладу знаходиться у знахідному відмінку, а герундій з останнього прикладу визначається як герундійне ім'я, що дає змогу поєднуватися з прийменником *of*. Такий тип герундія визначають як “mixed nominal” чи “nominal gerund” на противагу “verbal gerund” [Wasow 1972]. Умовно визнаючи, що PRO-ing може бути різновидом як Acc-ing, так і Poss-ing, дослідник звужує класифікацію до двох елементів: Acc-ing та Poss-ing. PRO-ing тлумачиться як без-суб'єктний різновид згаданих вище конструкцій [Abney 1987: 106–107].

Х. Харлей і Р. Ноєр розглядають номіналізовані конструкції через призму сполучуваності із частками. Вони зазначають, що переміщення частки можливе в дієслівних конструкціях із частками (verb-particle constructions) і в герундійних зворотах, але не в змішаних номіналізаціях (mixed nominalization) [Harley 1998: 4]:

- a. *Chris's writing up of the paper* (змішана номіналізація);
- b. **Chris's writing of the paper up*;
- c. *Chris wrote the paper up*;
- d. *Chris wrote up the paper*.

Учені розрізняють три типи номіналізації: герундій, похідні номіналізації та змішані номіналізації. Так, герундійні звороти на кшталт *The barbarian army('s) suddenly destroying the city upset Caesar* наділені ознаками дієслівної групи, не можуть мати прикметникового означення (як означення виступає прислівник), герундій утворюється від будь-якого дієслова шляхом додавання суфікса *-ing*. Похідні номіналізації на кшталт *The barbarian army's sudden destruction of the city upset Caesar* синтаксично відрізняються від дієслівних груп, як означення виступають прикметники, а не прислівники, утворюються морфологічно *destroy* → *destruction*. Змішані номіналізації на кшталт *Belushi's mixing of drugs and alcohol proved fatal* наділені усіма ознаками похідних номіналізацій, однак утворюються за моделлю герундійних зворотів шляхом додавання суфікса *-ing*.

Таким чином, в англійській мові, крім номіналізацій на кшталт *John's refusal to help* (які за своєю природою є дієслівними іменниками), наділених внутрішньою структурою іменної групи і редукованою дієслівниковою семантикою, можна виділити герундійні номіналізації типу *John's refusing to help*, що зберігають категорійну семантику дієслова (можливість утворюватися від допоміжних

дієслів, можливість модифікації прислівником) і змішані номіналізації *Belushi's mixing of drugs and alcohol*, які утворюються як герундійні, однак наслідують властивості віддієслівних іменників. Варто зазначити, однак, що герундійні номіналізації хоч і зберігають ознаки дієслова, але також набувають ознак іменника, зокрема, виступають у граматичних функціях, властивих тільки іменникам.

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що пропозиція може бути представлена не тільки віддієслівними іменниками, але й іншими словами непередметної семантики, як-от: *випадок // event, occasion, accident; точка зору // point of view* тощо. На відміну від віддієслівних іменників, вони не виражають предикатно-актантної структури, однак кваліфікують стан справ як такий. Приміром, *Юрій пригадав усі події вчорашнього дня* (В. Собко) → *Юрії пригадав усе, що трапилось вчора; Гомоніли про риболовлю, згадували сьогоднішню пригоду* (Ю. Мушкетик) → *Гомоніли про риболовлю, згадували те, що трапилось сьогодні // You can begin to bring someone back to the present if you can gradually get them to remember events in their life nearer to the present day* (J. Worsley) → *You can begin to bring someone back to the present if you can gradually get them to remember that has happened in their life nearer to the present day.*

Отож серед видів номіналізацій можемо вирізнити *пряму номіналізацію* – слова чи лексичні одиниці, що відповідають предикатам (чи предикатно-актантним структурам, як-от: *Яринка раптом згадала про свою обіцянку* (Ю. Збанацький) → *про те, що вона щось обіцяла*, і *непряму номіналізацію*, що відображає предикатно-актантну структуру тільки в певному контексті: *Йому після школи на трактора б сісти, а він замість того сів на лаву підсудних* (О. Гончар) → *після школи – він закінчив школу // I arrived at the Castle early on Monday morning, and after a glass of rum and milk, we set out on the road* (C. and D. West) → *after a glass – he drank.*

Видається доречним сказати, що номіналізація пропозиції – чи в повному, чи не в повному обсязі – не тільки надає точності й виразності мові, але й відіграє важливу роль у процесі текстотворення. Це особливий спосіб номінації, у процесі якого створюються нові, інколи більш доречні найменування існуючих понять і об'єктів реального світу чи формуються нові поняття й цілісні категорії. В результаті складної взаємодії механізмів категоризації світу й мовних форм процес девербації набуває інтегративного характеру, оскільки номіналізації є семантично складними одиницями, сутність яких

складають як іменні, так і дієслівні категорії. Функціонування номіналізацій у реченні можна пояснити прагненням до мовної економії та синтаксичної компресії. Потреба в мовній економії може бути пов'язана, з одного боку, зі збільшенням кількості інформації, з другого боку, прискоренням життєвого ритму.

1.2. МЕНТАЛЬНІ ПРЕДИКАТИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Сучасні лінгвістичні студії приділяють посилену увагу вивченню ментальних процесів і структур, відображених у мові та мовленні. Ментальність мови розуміємо як світоглядну структуру свідомості, закріплення результатів розумової діяльності в мовному просторі [Пименова 1999: 80]. За твердженням О. Г. Почепцова, ментальність мови – це спосіб мовного вираження або поділ світу, що включає співвіднесення світу з його мовним уявленням або образом [Почепцов 1990: 113]. На думку Б. Л. Уорфа, наш лінгвально-детермінований світ мислення напряму співвідноситься із нашими культурами та настановами [Уорф 1999: 76], тобто мовно-мисленнєві моделі слугують не лише джерелом знань про конкретну націю чи культуру, а й певним чином впливають на свідомість їх носіїв.

Ментальні дієслова як один із засобів відображення ментального світу віднесено до одиниць, які не тільки називають процес мислення, але й містять у своїй семантиці елементи його опису. Т. В. Булигіна та О. Д. Шмельов установили, що ментальні предикати можуть позначати той чи інший ментальний стан (*знати, вірити*), розумову діяльність, переважно спрямовану на отримання знань (*обмірковувати, роздумувати*), або ж указувати на появу ментального стану в результаті попередньої дії (*здогадатися, зрозуміти*) [Логический анализ языка 1989: 31]. У тлумачних словниках ментальні дієслова визначаються через синоніми або перифрастичне вираження. Наприклад, *мріяти*, мрію, мрієш, *недок.* 1. Створювати в уяві образ когось, чогось; поринати у мрії. 2. *про кого* – що та з *інфін.* Думати про здійснення чого-небудь бажаного; прагнути в думках до чогось [ВТССУМ 2005]. Постає проблема поточнення смислової структури ментальних предикатів з урахуванням їх конотативних смислів, визначенням компонентів семантики як ядерних, центральних, так і периферійних, експліцитних та імплі-

ліцитних. Завдяки когнітивному підходу, який реалізується у вигляді пропозиційних та метонімічних моделей, динамічних моделей концептуалізації, семантика ментальних предикатів української та англійської мов розглядається як багатощарове утворення.

Зважаючи на той факт, що здійснювати ментальну діяльність можуть тільки живі істоти, на функціонально-семантичному рівні предикати такого типу характеризуються об'єктною спрямованістю ментальної дії. Хоча у висловленнях може й не бути вказівки на прямий об'єкт, сама здатність суб'єкта мислити конкретно чи абстрактно передбачає наявність непрямого об'єкта думки, без якого процес здійснення ментальної діяльності неможливий. У монопредикативних та поліпредикативних конструкціях, репрезентованих реченнями з ментальними предикатами, визначаються їх облігаторні семантичні компоненти, якими виступають передусім предикат, що співвідноситься з домінантою 'здійснення ментальної діяльності', а також суб'єкт та об'єкт. Класифікація ментальних предикатів здійснюється на логіко-лінгвістичних засадах із урахуванням концептного підходу. Це дало можливість виділити типи речень із предикатами цього типу, до складу яких відповідно увійшли дієслова з семантикою віри, розуміння, судження, уяви, пам'яті, надії, припущення, оцінки, ментального ставлення, процесу мислення, ментального стану, інтелектуальної діяльності та рішення [Магас 2009: 191–194].

За твердженням В. І. Кононенка, розгалуження іменника *віра* на дієслівні утворення *вірити* й *вірувати* лише з частковим розходженням значень характерне з погляду зосередження у вихідному слові *віра* наповнення семантичної структури похідних [Кононенко 2004: 101]. В українській мові слово *вірити* має значення: 1) бути впевненим, переконаним у чому-небудь; 2) приймати щось за правду; 3) мати довір'я до когось; 4) бути релігійним; вірувати; 5) *тільки 2 ос.одн. і мн.* Вставне слово, що вживається для більшого переконання того, до кого звернена мова [СУМ, т. 1: 680]. *Вірувати* вживається у значеннях: 1) бути релігійним, вірити в Бога, у надприродні сили; 2) *рідко* бути певним, переконаним у чому-небудь [СУМ, т. 1: 682]. Тобто обидва значення дієслова *вірувати* знаходять відтворення у значеннях дієслова *вірити*, хоч первинність і вторинність значень, частотність уживання цих дієслів у різних функціях не збігаються. Вислів *вірую в Бога* є визначальним для цього дієслова: *Я довідався, що десь коло нас близько мешкає молода*

швачка, яка ані в Бога **не вірує**, ані панів не признає (В. Стефаник). Уживання дієслів *вірити*, *вірувати* пов'язане з роллю наратора – і як носія Я-концепції, так і як виразника думок, почуттів, переживань, переконань інших персонажів [Кононенко 2004: 101]. В англійській мові слову *вірити* відповідає *believe*, яке, окрім зафіксованих вище значень, означає 'вважати, мати точку зору' [Merriam-Webster's Learner's Dictionary].

Розглядаючи віру як форму пізнання, через раціональні або теоретичні докази або й без них, переконуємося в існуванні світу загалом і нашому існуванні зокрема. У реченнях *Шановний доктор запевняє мене, що я не тільки житиму, а й житиму значно краще...* (Ю. Смолич) та у *I think she is very smart; I believe her to be very smart* (WordNet) суб'єкт (доктор, I) намагався і спонукав об'єкт (я, she) повірити у закладену в пропозиції ситуацію (я житиму значно краще), чим і каузував відповідну ментальну дію об'єкта (я вірю, що житиму значно краще, *she is very smart*). Таким чином, висловлення на кшталт: *А запевнив X, що P може трансформуватись у модель: X вірить, що P, в якій P істинне у випадку успішної реалізації суб'єктом закладеної в пропозиції дії, хоча сам суб'єкт може не знати або й не вірити в її успішність. Отже, висловлення залежно від фонових знань суб'єкта та об'єкта, від іллокутивної мети учасників ситуації можуть репрезентувати такі комунікативні ситуації:*

1. *А вірить, що P, X вірить, що P.* – Суб'єкт і об'єкт переконані в істинності пропозиції;
2. *А не вірить, що P, X вірить, що P.* – Суб'єкт має сумнів у своїх можливостях і здібностях, але з певних причин переконує об'єкт в істинності пропозиції;
3. *А вірить, що P, X не вірить, що P.* – Суб'єкт вірить в успішність реалізації пропозиції й переконаний, що об'єкт теж так думає. Але об'єкт може бути нещирим і видавати бажане для суб'єкта за дійсне.

Висловлення такого типу передає ставлення суб'єкта до реальної дійсності через категорію модальності, яка відображається в:

- оцінці суб'єктом своїх дій,
- оцінці суб'єктом дій об'єкта,
- оцінці об'єктом дій суб'єкта,
- оцінці учасниками комунікації дій пропозиції.

Залежно від об'єкта модально-оцінювального судження суб'єкта висловлення моделі: *А запевнив X, що P*, передають насту-

пні види оцінок: суб'єктивна (оцінка своїх дій), об'єктивна (оцінка дій об'єкта) та модальна (оцінка пропозиції, взаємовідношень учасників комунікації).

В українській ментальності світ без віри зазвичай постає як неможливий, ставлення до віри сприймається як відношення до самого себе: *Без цього – людина не людина ... Бо ж розуміє: без віри, без довіри – немає молодості, немає звитяги, немає життя* (Ю. Мушкетик). Українці здебільшого богобоязкі й не уявляють життя без віри, наприклад: *Таж у мене замість сумління криваве місиво із реіток пошматованої віри в Бога. Немає Бога! Якби він був, то не згорів би Армагеддон в такому несусвітньому жаху. А може, є... Але злий. Розсерджений, як у Апокаліпсисі Іоанна Бого-слова... Як смію я допускати до себе такі думки? Помилуй м'я, Боже, по великій милості твоїй... по множеству щедрот твоїх очисти беззаконіє моє...* (Р. Іваничук). Свою долю українці творять самі, але з Богом, як-от: *На Бога надійся, а сам розум май; Надія в Бозі, як є що на возі.*

Як і в українській мові, в англійській віра може ґрунтуватися на очевидних фактах, на внутрішньому відчутті, вона сильна, хоча і може допускати сумніви: *Seeing is believing; what we see we believe; the proof of the pudding is in the eating; believe nothing of what you hear and only half of what you see; faith sees by the ears; Faith will move mountains; Believing has a core of unbelieving; pigs may fly, but they are very unlikely birds; pigs might fly; a doubting Thomas; swallow a camel* та ін. Однак в англійській картині світу віра асоціюється з обмеженнями, хоча не відокремлена від бажань, наприклад: *Believer is a songless bird in a cage, Be CAREFUL what you pray for, you might get it, The wish is father of the thought; wish's father thoughts; we soon believe what we desire; Desire and longing are the whips of God* (A. Wickham).

Для української ментальності характерна віра на слово, тобто можна вірити лише словам, без будь-якого фактичного підтвердження, що сприймається як вияв довіри особі, яка передає цю інформацію, як-от: [Диякон:] *Усі ми здавна знаємо Присциллу і можемо їй вірити на слово* (Леся Українка). В англійській мові, навпаки, увиразнено звучить недовіра слову. У висловленні *Phoebe, like her mother, did not believe a word of it, but part of her knew it was true* (S. Maitland) суб'єкт не вірить, хоча напевно знає, що так і було, тобто суб'єкт, незважаючи на істинний стан справ і свою поінфор-

мованість щодо нього, все одно не сприймає слова на віру. Отже, віра як акт волі, як вияв неявного знання, як каузатор характеризується суб'єктивними, об'єктивними та модальними компонентами оцінки.

Уживання предиката *розуміти* зазвичай ґрунтується на виділенні трьох видів розуміння:

- 1) розуміння як пропозиційного досягнення;
- 2) розуміння як роз'яснення;
- 3) розуміння як пояснення [Дмитровская 1985: 102–103].

В той же час при аналізі фактичного матеріалу нерідко доволі складно визначити місце висловлень у системі видів розуміння: 1) *Стара Зінька слухала, але нічого не розуміла з великоруської та церковної мови* (І. Нечуй-Левицький); 2) *Яворницький добре розбирався на старовинних грошах і зразу ж оцінив музейне значення знахідки* (І. Шаповал). Таким чином, розподіл на блоки значень предиката *розуміти* та його синонімів *тямити*, *розбиратися*, *кумекати*, *мізкувати*, *міркувати* [Полюга 2006] базується швидше на прагматичних відмінностях ситуацій розуміння, аніж на аналізі їх уживання та семантичних особливостях.

Ю. Д. Апресян як окреме позначення виділив пропозиційне розуміння, зосереджене в конструкціях із додатковим підрядним реченням, а також деякими іменниковими назвами ситуацій. Пропозиційне розуміння трактується як: *A* розуміє, що *Q* = “в момент t_0 *A* знає або уявляє, що *Q*; це знання або уявлення виникло в результаті того, що до t_0 *A* щось знав про ситуації, пов'язані з *Q*, і думав про щось, пов'язане з *Q* знання, що дає можливість знати або уявляти те, що може відбутися після t_0 ”. В тлумаченні Ю. Д. Апресяном основною для розуміння *Q* вважається те, що “суб'єкт щось знав про ситуації, пов'язані з *Q*, і думав про щось, пов'язане з *Q*” [Апресян 1995: 414]. Проте висловлення *Я знаю, що вам багато говорить не треба. Ви зразу мене урозумієте* (І. Карпенко-Карий) // *And I could understand immediately her hesitation on the phone* (J. Herriot) засвідчують, що для розуміння необов'язково все знати чи розуміти миттєво, розуміння може прийти миттєво, без будь-якої ретроспекції.

Розглядаючи приклади: *З отих криків годі було щось уторопати. Цигуля не із слів зрозумів, а просто відчув серцем, що все провалилося* (А. Головка); *Під ногами зашуміла трава, я зрозуміла, що зійшла з дороги* (Б.-І. Антонич) = *через шум трави я зрозуміла, що зійшла з дороги* // *That's the other problem, it's getting so*

*complicated that I don't **understand** half of it myself* (British National Corpus), бачимо, що в українській та англійській мовах розуміння суб'єкта пізнання ґрунтується не на знанні чи роздумах і не на основі чіткої розмови, а передусім на відчуттях суб'єкта.

Отже, висловлення з предикатом *розуміти* та його синонімами можуть характеризуватися першопричиною, каузатором розуміння, вираженим пропозиційним висловленням, яке виступає актантом відповідного предиката. Розуміння виникає в результаті знання, роздумів, на основі почутого або інших відчуттів.

У художніх текстах зустрічається уживання предиката *розуміти* з субстантивами на позначення органів, частин тіла та ментальних здібностей людини: *Бідне серце **розуміє**, Що хвиля промовляє* (П. Куліш); *Захар ледве ноги волік, й усей час злоба не кидала його; він не міг **міркувати** як слід **розумом**, а тільки відчував душею якусь кривду* (А. Кримський) // *The heart **understands** the messages the mind cannot decipher, follow the wisdom of the heart if you wish to find happiness* (British National Corpus).

Метафори розуміння досить різноманітні, в їх основу покладено певні глибинні уявлення, які надають можливості для утворення нових слів та їх переносних значень. Оскільки процес розуміння включає в себе людину й навколишню дійсність, то різні погляди на відносини між людиною і певними явищами й фактами породжують різні типи метафор, які в основному пов'язані з: 1) рухом, 2) набуттям істини, 3) світлом, 4) зором, 5) ударом.

Розумова діяльність людини можлива лише в русі й часто не має зовнішніх виявів. Думка людини ні на хвилину не зупиняється, і сама людина прагне нових знань. Залежно від того, хто є активним – суб'єкт чи об'єкт, ситуація розуміння може розглядатися у двох напрямках:

1) як рух людини до істини, як-от: *Мене зацікавила трагічна доля цього митця, який був європейцем по духу, але зберіг у творчості народне підґрунтя, – поділився автор картини. – Збираючи матеріали, я намагався **зрозуміти** витoki цього мистецтва* (Газ.) // *I couldn't **put my finger on** it, but there was definitely something wrong* (Macmillan Dictionary);

2) як рух істини до людини, приміром: *(спадати на думку, осявати // *grasp, dawn*): Але якось спостерігаючи за чайником, киплячим на плиті, його **осінило**, і він написав текст за дві години* (Газ.); *Але **думки**, пекучі **думки** все одно **проникали**, просочувалися у сві-*

домість (В. Тарасов) // *It's a good idea to write out your suggestions in advance so that they are exact. ... at least three times to be sure they penetrate your subconscious mind* (M. Hiatt); *The wind, which had fallen in the south, now rose with great violence in the west. ... As I heard it, the whole truth rushed into my mind, my arms dropped, the...* (M. W. Shelly).

В українській та англійській мовах ментальна діяльність людини представлена як поступальний або раптовий рух до істини, наприклад: *швидко схоплювати думку, діяти розумом* // *to come to conclusion, to leap to conclusions*.

Отримане у процесі розуміння певне знання інтерпретується як досягнення мети, результат попередніх дій суб'єкта, пов'язаних із його рухом у просторі, як-от: *Медитативна поезія навпаки намагається сконцентровано діяти до глибин індивідуального сприйняття* (Н. Данилюк); *Видно, слова його дійшли до серця, до душі Петру, розворушили її* (М. Чабанівський) // *I reached my North and it had meaning. /Here at the actual pole of my existence / ... I am still alone* (R. Jarrell). Образи, які породжують метафори на позначення розуміння, асоціюються з досягненням суб'єктом певного пункту призначення, і навпаки, нерозуміння чогось – порівнюється з людиною, яка, подорожуючи, заблукала, приміром: – *А ти вже собі дівчину знайшов? – не лютує ... батько, і Гнат губиться в догадках: що це означає?* (М. Стельмах) // *It usually involves a witty, stumbling narrator simultaneously charmed and bemused by the foreign nation he encounters* (The New Yorker).

Характерний для концептуалізації розуміння в українській та англійській мовах метафоричний компонент світла лежить в основі й інших ментальних значень, наприклад: *В голові [у Соломії] розвиднілось. Жах її щез без сліду. Вона знала, що робити* (М. Коцюбинський) // *After thinking about the problem for several days, a light bulb went off in her head, and she knew how to solve it* (Learnersdictionary.com); *An extremely lucid consideration of the Becke Line, the refractive differences between specimen and mountant, is particularly useful* (Sentence.yourdictionary.com).

Візуальність світосприйняття передають ментальні метафори, бо саме через зір людина отримує повнішу інформацію про об'єкти зовнішнього світу, ніж через інші почуття. Взаємозв'язок зору й мислення знаходить своє мовне втілення в англійській мові, де дієслово *to see* передає ментальне значення 'розуміти', як-от у виразах: *see*

point, see reason, see idea; If it is easy to understand, it is easy to see (Macmillan Dictionary). В українській мові базове дієслово зорового сприйняття *бачити* також має ментальне значення *розуміти*, наприклад: *Мати сама бачила, що одяга вже не по Василеві, та з чого вона йому нову пошеє?* (Панас Мирний); *Юрба ще трохи погомоніла, потопталась і, бачачи, що вже нічого не зробиш, стала поволі розходитися* (Гр. Тютюнник).

Характерним для обох мов є порівняння повної відсутності розуміння зі сліпотою: [Семен:] *І нащо б то воювати!.. Звісно, не нам, сліпим людям, відати про ті діла, але ж на мою думку, то краще було б не воювати...* (М. Кропивницький) // *...don't blindly accept dogma as justification, maybe I was blind to them before, or if the 'lopes had played dumb when we arrived, hiding their light under a bushel, as the ancient saying goes, but the sign...* (A. Morlan).

Уявлення про розуміння як про поштовх, спалах, удар (зокрема електричний) лежить в основі багатьох метафоричних переносів, приміром: *І горда думка пронизує мене: Так, ми мости будемо у світі – Ми, днів нових бійці і теслярі* (М. Рильський) // *"Hush," said Danielle. The truth suddenly burst upon Jim's mind* (G. R. Dickson).

В українській та англійській мовах в основі тлумачень різних значень дієслів *розуміти* // *understand* можна визначити два основних смисли: *знати* і *вважати*. Слідом за С. П. Лопушанською розглядатимемо семантичну структуру як "єдність взаємодіючих різнорівневих значень, організованих у межах певного слова певним способом відповідно до системи конкретної мови й закономірностей функціонування цієї системи в мовленні (в тексті), і смислової структури словоформи, що функціонує в контексті" [Лопушанская 2000: 23]. Структуру *розуміти-знати* передає блок значень:

1) розуміння факту: а) в обох висловленнях *...і зрозуміла Василина, що приходить на Лисинку чужа сила* (Р. Іванчук) та *...і не зрозуміла Василина, що приходить на Лисинку чужа сила* пропозиція *приходить на Лисинку чужа сила* істинна, оскільки заперечення в модусі не впливає на її значення (*A* зрозуміла, що *P* та *A* не зрозуміла, що *P*); б) *Тепер Олег розумів, чому в Чорного така убога хата і чому така виснажена дружина – вона й зараз працює медсестрою в дві зміни* (Ю. Мушкетик) // *I understand why you are upset and concerned about recent events, but I must remind you, when he first became involved in this club, his input helped to keep it going.* (The Today) передають першопричину, каузу факту – *тяжка праця у дві*

зміни // *when he first became involved in this club, his input helped to keep it going*, тобто з X-а А розуміє, що Р (Р – істинна: в Чорного убога хата і виснажена дружина // *you are upset and concerned about recent events*);

2) розуміння значення, смислу, ідеї: *А що той народ розуміє в поезії?* (Р. Іванчук) // *This fact was in my consciousness, and unconscious, long before I could **understand** the explanation for this state of affairs* (British National Corpus). Таким чином, модель А розуміє Х передає, що А уявляє або знає смисл Х-а;

3) володіння знаннями та навичками репрезентують моделі: а) А розуміє по-Х-ки; б) А розуміється на Х-і, які підтверджують приклади: – *А ти хіба по-фінськи розбираєш?* – *А що ж тут такого? У них така мова, як і в нас, тільки другими словами* (Гр. Тютюнник) // *I **know** enough Italian to **make** myself understood* (Macmillan Dictionary); ... *й хоч Олег погано **тямив** на малярстві, визначив одразу – малювання делитантське...* (Ю. Мушкетик) // *Many highly educated people, including a substantial number of teachers, **do not understand** the difference between Received Pronunciation (RP) and Standard English* (British National Corpus);

4) цінування. Приклади *За життя геніїв не розуміли* (Ю. Беззуб) // *However, the guide adds: It will **be appreciated** by those who **understand** the Caribbean lifestyle.* (The Today) (Х-ів не розуміли А = А вважали Х-ів Y-ами) свідчать про те, що суб'єкт у період життя Х-ів не знав їх творчості, не розумів смислу їх робіт, ідей і т.п., тобто А не сприймав Х-ів належним чином.

Структуру полісемії *розуміти-вважати* передають наступні значення:

1) 'інтерпретувати'. Розглядаючи висловлення *Колего Брайд!.. Не слухає... розсердивсь! Не хотючи, образив я людину. Не зрозумів він...* (Леся Українка) // *Gillian Flynn on Gone Girl: 'People **don't understand** it's just fiction'* (The Telegraph), можна інтерпретувати їх як модель: Х зрозумів А як Y, тобто суб'єкт ментальної дії вважає, що смисл А – це Х, хоча А з цим твердженням не згоден;

2) 'вважати'. Речення *Циганкуваті очі Тимка примружились, Сергій зрозумів як шпильки під бік* (Гр. Тютюнник) // *Large numbers of people become Christians for all sorts of reasons other than the fact that they fully **understand** why Christianity is true* (British National Corpus) виражають індивідуальні судження суб'єкта щодо об'єкта й репрезентовані моделлю: А розуміє Х як Y = А вважає, що Х – це Y;

3) 'мати на увазі'. Висловлення *Малюнок Ваш, спасибі, дістав. Він мені дуже подобається з декораційного боку, але символу Вашого ніяк не можу зрозуміти* (М. Коцюбинський) // *They do not understand, and yet they are beginning to understand* (B. Wood) відображає модель *A* розуміє *X* як *Y* або як *X*. Вживаючи у цьому значенні предикати *розуміти* // *understand*, суб'єкт хоче почути, що *X* – це *X* або *X* – це *Y*, залежно від комунікативної мети мовця.

Розглядаючи пропозиційне розуміння як багатовалентне утворення, звернемо увагу на його семантичні властивості:

1. Пропозиція висловлень а) ...і вона **зрозуміла**, що люди стали безсилі (Р. Іванчук) // *However, it is important for us to remember that we really understand how this recoding is done by the brain*; б) ...і вона **не зрозуміла**, що люди стали безсилі // *However, it is important for us to remember that we still don't really understand how this recoding is done by the brain* (Ch. Legg) істинна у стверджувальному та заперечному реченнях, що свідчить про фактивність предикатів розуміння.

2. Оскільки для розуміння суб'єкт повинен володіти певними знаннями або мати якесь достовірне джерело інформації, то в українській та англійській мовах висловлення *Насамперед мушу зауважити, що ми зовсім не мали на меті взагалі зректися творів з життя селянського, як ви зрозуміли з нашого листа* (М. Коцюбинський); *Павлуша багато чого не розумів з їхніх розмов. Але децю й схоплював таки* (А. Головка); *Вони ніколи не розмовляли. Розуміли один одного з погляду* (Ю. Яновський) // *With regard to your order for the above tape, I understand from a conversation that I had with Sue Atkins on her return to this country that you were tracing the Agreement documents before returning these to us for signature by the Press and despatch of the tape* (British National Corpus) характеризуються валентністю, в якій закладені підстави для розуміння. Тобто розуміти можна за допомогою органів, відчуттів (розуміти серцем), певної здатності та здібностей або з іншої основи пропозиційного розуміння. Однак в англійській мові предикат *understand* у поєднанні із прийменником *from* указує на джерело знань і передає значення 'дізнаватися з', 'отримувати дані, інформацію, відомості від', що для українського *розуміти* не характерно, натомість уживається *знати від*, приміром, *I understand from people returning from the Falklands Garrison that Britain certainly has various nuclear weapons there* (British National Corpus); *I understand from Simon that you had been in touch regarding your proposal* (British National

Corpus) // *Певно, Ви вже знаєте од Віри Устимівни, як я живу і що зо мною* (М. Коцюбинський).

3. Оскільки люди різні і можуть одне і те саме явище сприймати по-різному, то з висловлень *То дитина плаче, бо нічого не розуміє, а доросла, то повинна собі ради дати* (Марко Вовчок) // *Why don't adults understand teenagers?* (Yahoo.com) дізнаємося про двох суб'єктів розуміння: *A1* (дитина, adult) не розуміє; *A2* (доросла, teenagers) не розуміє. Зазначимо, що у *A1* та *A2* знаходяться на різних рівнях розуміння, що можна пояснити віковими, соціальними або іншими причинами. Таке висловлення характеризується ще й третім суб'єктом, котрим виступає автор, що не тільки розуміє ту ситуацію по-своєму, але й порівнює *A1* і *A2*, оцінюючи їх. Отже, висловлення такого типу передає модель: *A1* розуміє *X* як *B*, *A2* розуміє *X* як *C*, *A3* розуміє *X* як *D*. Може існувати і четвертий суб'єкт, наприклад, читач, котрий теж має своє світосприйняття: *A4* розуміє *X* як *Y*.

Таким чином, пропозиційне розуміння фактивне, контрольоване, суб'єктивне та за рахунок фонових знань різнорівневе.

Предикати *думати, мислити, вважати* (за А. Вежицькою) належать до семантичних примітивів, тому при розгляді звернемося до переліку їх основних функціонально-семантичних властивостей.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови дієслово *думати* тлумачиться як: 1. *без додатка*. Розмірковувати над чим-небудь; мислити. 2. *про кого – що, за кого – що*. Спрямувати свої думки на кого-, що-небудь. // *над чим*. Вирішувати, розв'язувати що-небудь. 3. *зі спол. що*. // *на кого, розм*. Вважати винним, підозрювати кого-небудь у чомусь. // *у знач. вставн. сл*. Указує, кому належить думка. 4. *з інфін*. Мати намір, збиратися робити що-небудь. 5. *за кого – що, про кого – що*. Турбуватися, піклуватися про кого-, що-небудь [ВТССУМ 2005]. В англійській мові його відповідником виступає дієслово *think*, яке, окрім вище перелічених значень, спільних для обох мов, номінує ще: вводити себе в певний стан через активну ментальну діяльність, заклопотаність, тобто доводити себе роздумами до якогось стану (див.: “6. To bring into a given condition by mental preoccupation”) [The American Heritage Dictionary of the English Language]. Так, зміну психо-емоційного стану: (1) суб'єкт в паніці, фізіологічні зміни, (2) суб'єкт занедужав, (3) суб'єкт помер – унаслідок роздумів репрезентують відповідно висловлення: 1) *He thought himself into a panic over the impending*

examination (The American Heritage Dictionary of the English Language); 2) *He **thought** himself into a fever* – він настільки багато *думав*, що занедужав /зліг (British National Corpus); 3) *In that life the nanny literally pined away and died, she **thought** herself into death* (J. Hall).

Описуючи ментальні стани і процеси за допомогою метафор у сучасному англомовному дискурсі, науковці звертаються до розчленування єдиної думки на дві або й більше частини, формуючи два або й більше образів однієї людини, які хоч і співіснують в одній “фізичній оболонці”, але не завжди однаково реагують на оточувальний світ. Так, у висловленні *One part of Mike **knows** that Sally has left for good* (J. Barnden) суб’єкт Майк зображений через дві особи, одна з яких убачає у від’їзді Саллі тільки зміни для неї на краще, а інша – не може змиритися з цією думкою. Апеляцію до частини думки репрезентує вираз *With one part of her bemused and disorientated mind she **knew** that she must call a halt – right now!* (British National Corpus), в якому відзначається, що суб’єкт вважає необхідним одразу зупинитися, але водночас констатується його інше судження, і він продовжує йти. Отож через метафору виражається внутрішній конфлікт героя, а сам суб’єкт допускає існування двох ментальних просторів, через призму яких він і сприймає навколишній світ.

У психології стан сприйняття поточних подій власного життя, ніби “зі сторони”, коли людина має можливість тверезо оцінити їх і, як наслідок, реагувати на загрозу з “холодним розрахунком”, відомий як дисоціація [Мак-Вільямс 1998: 14]. Так, М. М. Гордєєв висловлює припущення, що феномен дисоціації упритул пов’язаний з ідеями частин особистості або навіть особистості усередині людини, які заховані в несвідомому [Гордєєв 2001: 118].

Отже, феномен дисоціації як захисного механізму психіки, коли людина починає сприймати те, що відбувається з нею так, ніби воно відбувається не з нею особисто, а з кимось іншим, зафіксований на метафоричному рівні сучасного англомовного дискурсу, якот: *And, although one part of her **found** it deeply frustrating, at another level Folly was grateful for his restraint* (British National Corpus). У висловленні *Half of me **thought** They were hoping we wouldn’t notice. The other half was positive They didn’t care* (K. Pairo) роздвоєння суб’єкта представлене двома частинами, внутрішніми образами людей, що, взаємодоповнюючи один одного, становлять одне ціле, хоч і здатні впливати на прийняття рішень суб’єктом.

Ментальні метафори – це вмістище основних понять, традиційних для народної психології, ментального світу українців. Так, в образному значенні вживаються слова, що входять у групу назв певних частин тіла та органів людини: “...*Король шведський на Смоленськ пішов. Що тобі до голови прийшло турбувати мене такими бабськими плітками?*” (Б. Лепкий); *Смійся у вишкір бурого звіра – твоє співчуття спопеляє зло. Хай **серце співає** жайвором!* (В. Грабовський); *Вона пролетіла крізь груди, мов куля навиліт. Саме качині крила **навіяли** йому щось давнє, забуте, щемке й ніжне, що **стисло груди*** (Ю. Мушкетик). Структурними компонентами ментальних метафоричних висловлень постають не тільки образи серця, голови, грудей, але й сама людина. Наприклад: *Мавка не змогла жити там, у кам'яній печері, до неї дійшло те протяжне виття. Вона прокинулась і **збагнула**, що забуття не суджено їй* (Леся Українка).

Однак для україномовного дискурсу репрезентація ментальних метафор через образи неназваних частин людського тіла чи його половин не настільки характерна, зазвичай неможливо у процесі мислення апелювати до якоїсь частини глузду чи розуму, на відміну від англійського, як-от: *In one part of his mind he shares Lawrence's view of Clym as representing the impulse to rest rather than the impulse to motion, even though he avoids Lawrence's severity of tone* (Н. Mills). Враховуючи, що синонімами дієслова *think* в англійській мові виступають *believe in, say, consider, find, hold, incline, reckon, have a mind of your own, know, view, evaluate, ponder* та ін., з метою вираження вияву особливостей його семантики, звертатимемося до близьких відповідників. В українській мові у значенні ‘мати певну думку’ вживаються предикати *думати, вважати, гадати, помишляти, покладати, мислити, розмірковувати, допускати, припускати*. За допомогою цих дієслів передається:

1) процес мислення: *Нема тобі чого **думати** та **гадати**. Гаятись тепер небезпечно... їдь і не сперечайся* (І. Нечуй-Левицький) // *He looked back to the letter, and went through it again – still **thinking** and **frowning*** (R. Barnard);

2) намір що-небудь зробити, який у функціонально-семантичних конструкціях репрезентують предикати *думати, мислити* та їх англійські відповідники *think, consider, plan* у вигляді моделі: *А думає про X, наприклад: З якогось часу Миколі подобалось **мізкувати** над задачками* (Ю. Мушкетик) // *I wasn't thinking of*

*taking her there, I was **thinking** of taking you!* (British National Corpus). Слідом за Г. Г. Сільницьким конструкцією з предикатним актантом уважаємо таку структуру, в якій як мінімум один синтаксичний актант вершинного дієслова має предикатне значення [Сільницький 2006: 56]. Відповідно до норм сучасної української мови ці предикати можуть приєднувати інфінітивні конструкції, які у функції прямого додатка становлять конструкцію з предикатним актантом. Намір важливий для досягнення результату, однак не гарантує реалізації останнього [Speaks 2008: 115]. Пропозиція структур *Це вже котрась з дівчат **думає** мене сполохати!..* (М. Кропивницький) // *The Sergeant will never **think** to stop us, and Kevin can stay over until his leg's better* (М. Hodgkinson) зосереджується в предикатному актанті, відображає намір (сполохати, stop us), а, отже, речення такого типу характеризуються ірреальною модальністю;

3) ідентифікацію предметів і явищ об'єктивної дійсності, як-от: *Петрові навіть **видалось**, що вона дивиться тільки на нього і чомусь теж схвильована* (Я. Баш) // *I **thought** them poor cars behind me* (British National Corpus). На основі фонових знань суб'єкт мислення визначає об'єкт як певну негативну субстанцію, хоч ним може бути і щось інше. Висловлення такого типу передає модель: *А* думає на *X*-а, що це *X* або *Y*. Отже, можна стверджувати про суб'єктивний характер ідентифікації і про ймовірність допущення помилки при визначенні об'єкта;

4) знання: ***Визнати** картину шедевром* (Панас Мирний) = ***Думати**, що ця картина – шедевр*) // *She **thought** them all cowards* (E. de Vono). Оскільки мислити можуть тільки живі істоти, то імпліцитний суб'єкт такого висловлення не тільки мислить, а й ідентифікує, оцінює об'єкт. Тобто *А* думає, що *X* – це *Y*. Підставою для появи таких суджень можуть бути фонові знання суб'єкта та розуміння смислу об'єкта, як-от: *She **thought** her brother and his friends were more than likely smoking marijuana, a substance with which her brother had lately become enamoured* (I. Watson). На думку В. А. Широкова, знання – це інформація, форма якої є носієм трансформацій, котрим вона піддається в соціальній системі; на відміну від знання, що несе в собі потенціал суб'єктивного, інформація представляє певні об'єктивні властивості речей [Широков 2005: 5–6]. Звичайно, з суспільної точки зору, об'єкт може і не бути досконалим на відміну від судження суб'єкта. Висловлення *Лаврін уже вважав себе за господаря* (І. Нечуй-Левицький) // *I thrived on the praise and admiration,*

loved to show off, and secretly (or not so secretly) thought myself superior to older children who had not yet acquired my special skills (Sh. MacLeod) характеризуються деонтичною модальністю, тобто суб'єкт мислення, оцінивши ситуацію, що склалася, маючи певні уявлення, хто такий господар, співвідносить себе із закладеним у пропозиції судженням (є господар – я господар //there is a superior – I'm a superior);

5) порівняння. Висловлення – *Йй-богу, Семен розумніший, ніж я мислив* (М. Коцюбинський) // *I am larger, better than I thought; I did not know I held so much goodness. All seems beautiful to me* (W. Whitman) можна подати у вигляді схеми: *A* вважав (думав), що *X* як *Y*, а насправді *X* як *Z*, рівнозначною за значенням до якої буде: *A* не вважав (думав), що *X* як *Y*, хоча *X* як *Z*. У висловленнях такого типу суб'єкт у своїй уяві оцінює об'єкт, але, зіставивши явища об'єктивної дійсності, робить висновок, що попередня оцінка хибна;

б) ставлення суб'єкта до об'єкта. Ментальний модус висловлень *Я думаю, що Онопрієнко заслуговує смертної кари* (Газ.) // *'I think you're way off the mark,' he said* (C. Lorrimer), виражений 1-ою особою однини теперішнього часу, передає індивідуальне ставлення суб'єкта до об'єкта (Онопрієнка, you) і негативно його характеризує, оцінює його як елемент суспільства, який не має права на існування. Судження такого типу може з'явитись у суб'єкта у зв'язку із сильним душевним переживанням або як вияв жорстокості суб'єкта, часом відповідно до морально-етичних норм суспільства тощо. Отже, суспільство як субстанція теж виражає своє ставлення до об'єкта, яке може і не збігатися з індивідуальним ставленням, про що свідчить у нашому випадку питання про довічне ув'язнення злочинця. Таким чином, предикати судження в українській та англійській мовах характеризуються виявом індивідуального й суспільного ставлення, яке зосереджене в ментальному модусі висловлень.

Пропозиція висловлення *Знає, що на фронті батько загинув* (В. Дрозд), яке передає модель: *A* знає, що *X* помер, не засвідчує факту смерті, оскільки закладена в ній інформація суб'єктивна. Це припущення підтверджує контекст *Підросле – розкажу, чий* (В. Дрозд). Суб'єктивність і хибність оцінки закладеного у пропозиції судження може виявляється в межах одного речення, як-от: *This kid thought his parents were breaking up after 20 years, but he was so wrong* (The Upworthy). Отже, в українській та англійській мовах

конструкції, основою яких не є об'єктивна дійсність, а суб'єктивне знання, передають припущення. Істинність висловлень із пропозицією ідентифікації, оцінки об'єкта суб'єктивна, сумнівна і тільки випадково може збігатися з фактом.

Предикат судження *think* у конструкції *think the world of someone* (to like or to love someone very much) передає позитивне ментальне ставлення суб'єкта до об'єкта. Тобто для англomовної картини світу думати про світ іншої особи рівнозначно любити її, приміром, *Dad's always thought the world of her* (Macmillan Dictionary). Для української ментальності висловлення *Батько завжди думав про її світ* звучить нетипово, натомість *Батько завжди любив її* звучить узгоджено з нормами літературно мови. Відмінності також відзначаються у сприйнятті думки носіями обох мов, так, негативне ставлення суб'єкта до об'єкта для українців передається через позначення високої/невисокої думки: *Він був загалом невисокої думки про наше судівництво, але те, що бачив у Гумниськах, могло б було менше загартовану душу довести до розпуки* (І. Франко), а в англійській мові – через обсяг, як-от: *Horsley didn't think much of Thornton either, and later complained (as did others) that he talked mostly about himself* (British National Corpus), тобто конструкція *not to think much of something/somebody* дослівно перекладається як *не думати багато*, хоч уживається для репрезентації негативного ставлення (dislike).

Зміст категорії 'ставлення' вбирає в себе не стільки всі багатогранні зв'язки особистості з навколишнім світом, скільки її суб'єктивну позицію відносно всього, що її оточує [Приходько 1997: 46]. В. М. М'ясищев дав визначення поняття "ставлення" як об'єктивованого принципу активності особистості. Суб'єктивні ставлення є концентрацією мотиваційних утворень особистості та впливів середовища, суспільної дійсності. У ставленнях утілюються емоційно-чуттєві та настановчо-вольові функції психічної діяльності особистості. Психофізіологічні механізми цих функцій визначають реакцію на зовнішню дію спочатку у вигляді елементарного психічного ставлення, сутність якого полягає у переживанні приємного/неприємного та відповідних до цього переживання афектних реакцій [Мясищев 1995: 16]. Отож, до групи предикатів ментального ставлення зараховуємо ті, які об'єднані спільним значенням ментального відношення суб'єкта до об'єкта, а також ті, які відображають позитивний/негативний афект суб'єкта. До складу мента-

льного поля в українській мові належать наступні предикати цієї групи: *схвалювати, сумніватися, підозрівати, вагатися, радувати, поважати, співчувати, осуджувати, ненавидіти, вітати* та ін. Їх англійськими відповідниками виступають *approve, doubt, suspect, hesitate, please, respect, sympathize, condemn, hate, allow etc.*

Висловлення *Катруся тішилася* своїм новим убранням (Н. Кобринська) // *We all had a great day and both Russell and Ellen were really pleased with the results* (L. Stamford) передають модель *A* тішилася *X*, яку на рівні пресупозицій можна розкласти на такі схеми: *A* має *X*; *A* вважає, що *X* гарне/ успішний; *A* схвалює *X*, тобто *A* вважає *X* позитивним; *A* тішиться *X*-ом. Таким чином, в українській та англійській мовах предикати ментального ставлення передають судження суб'єкта, його оцінку щодо об'єкта, на основі яких у суб'єкта формується позитивне ставлення до об'єкта.

Із речення *Вона, пригадуючи свої молоді літа, судила теперішню молодіж* (Панас Мирний) дізнаємося про два ментальні об'єкти (*X1* – тодішня молодіж, *X2* – теперішня молодіж) та про дві ментальні дії суб'єкта (*пригадувала, судила*), з яких друга виступає як результат каузації першої дії. Тобто *A* спочатку пригадувала *X1*; порівнювала *X1* з *X2*; оцінювала *X1* як позитив, *X2* як негатив; а потім виражала своє несхвальне ставлення до *X2*. На думку В. М. Русанівського, переконання стають реальністю, якщо вони впливають зі знань і постійно живляться новими знаннями, якщо світогляд формується на базі розуміння взаємозв'язку причин і наслідків у матеріальному світі і світі людських відносин [Русанівський 1981: 96]. Однак осуд не передбачає рішучих кроків до зміни ситуації, яку засуджують, на позитивну, як-от: *We condemn what they did, but we can't stop them drinking* (The Guardian), тобто якщо осуд не апелює до наявного знання об'єкта, не розширює його кругозір, то позитивні зміни не відбудуться. Отже, речення з предикатом *судити* // *condemn* передають переконання суб'єкта, позначають порівняння, оцінку та саме його судження стосовно об'єкта у вигляді негативного ставлення до останнього, проте не передбачають змін об'єкта, що дало б змогу суб'єкту змінити своє ставлення до нього.

Висловлення *Кінь як кінь – не поганий і не добрий, Нема за що ганити, Нема за що й похвалити* (І. Муратов) // *But then, in the present instance they do not condemn. They neither approve nor condemn. They say nothing. They are silent...* (J. Burgon) виражають ідентифіка-

цію імпліцитним суб'єктом об'єкта (*A* вважає *X* – це *X*), характеристику об'єкта (*X* – не *Y*, *X* – не *Z*), а також індиферентне ставлення суб'єкта до об'єкта, що свідчить про байдужість суб'єкта. Отже, у висловленнях із предикатами ментального ставлення суб'єкт може визначати об'єкт як позитивний/негативний або у процесі такого визначення виражати своє бажання залишитися нейтральним.

Якщо суб'єкту подобається об'єкт, то він розцінюється як позитивний; якщо об'єкт не входить у коло уподобань суб'єкта, то він викликає негативне ставлення; коли об'єкт не викликає жодного зацікавлення до себе з боку суб'єкта, то тоді спостерігається індиферентне (нейтральне) ставлення. Отже, суб'єкт пропускає інформацію через своєрідні поняттєві фільтри (концепти): Любов, Ненависть, Байдужість, а тоді вже виражає своє відношення до неї.

Як образ поваги/зневаги в українській та англійській мовах постає концептуальне поняття “розум”. У значенні позитивного ставлення до людини вживаються висловлення *розумом багатий, бистрий на розум, добрий на розум, розумом зрілий, розуму не позичати, розуму палата* // *he is big / long on brains, mind's height, open mind, quick wits, broad minded, brightest intellect* та ін., наприклад: *В Адаменка був гострий розум, план... бою цілком постав у його голові* (Ю. Яновський); – *Гордий, пишний і розумом високий гетьман!* – *подумав Петро* (П. Куліш); *Перший Олег серед всіх нареши мовчання порушив, Розумом зрілий і віком* (М. Зеров) // *For the sharp-penned and quick-witted in those days the globe was there for trotting* (Dictionary.com); *Measure your mind's height by the shade it casts* (R. Browning).

Відповідно негативну оцінку суб'єкта чи об'єкта передають *бідний на розум, короткий розум, курячий розум, темний розум* // *narrow minded, bird brain, hare-brained, halfwitted* тощо. Приміром, *Розуму в нього, може, й небагато, зате твердий і темний, в нього, коли вже там що заквасити, то неодмінно вибродить* (Є. Гуцало); [Куць:] *А я чув інакше: сила воляча, а розум курячий* (Я. Мамонтов); *Волос у неї довгий, та розум короткий* (Б. Лепкий) // *The project seems harebrained at first glance* (R. Ferreira); *Harebrained is a tall man who's fueled by puppies and beer* (Redbubble.com); *“You stupid”, I shouted, “inconsiderate, bird-brained, infantile – “at last I got the glove off” – “puerile...”* (G. Dozois).

Розум – уособлення кращих рис національного характеру, проте за певних обставин він може повернутися проти власника, на-

шкодити йому, як у висловленні *З розумом тим ще лиха наберешся, біди всякої, бо розум без гордості не ходить, а гордість без честі не днює й не ночує* (С. Гуцало). Однак у сучасному англomовному дискурсі, завдяки, мабуть, популяризації толерантного ставлення до усіх людей незалежно від їх фізичних і розумових здібностей, спостерігається заміна негативної конотації виразу *to have a butterfly mind – not to concentrate on the matter on hand* [Рентон 1990: 75] на протилежну позитивну, що є особливістю стилю, зокрема, опортуністів, авторів малих прозових форм: *Having a butterfly mind also makes you an opportunist. Butterflies spot opportunities more easily and seize them, making their own luck. I've done that a lot during my employment, both in formal jobs and in freelance work. Having a butterfly mind is part and parcel of being a short-form writer, as I am, churning out short stories, flash fiction, blog posts and journalism, never dwelling on any one project for long* [D. Young]. Отож нездатність/неможливість сконцентруватися висвітлена як позитивна риса при працевлаштуванні, що увиразнює особу.

В українській мові, на відміну від російської, феномен любові передають дві лексеми: *любов, кохання*. Слово *любов* має значення: 1) почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання (у 1 значенні); 2) почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь; глибока повага, шанобливе ставлення до людини; інтерес до чого-небудь; внутрішній, духовний потяг до чого-небудь; пристрасть до чого-небудь [СУМ, т. 4: 564], а *кохання* – це 1) почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання; особа, що викликає таке почуття; кохана людина; 2) *рідко*, те саме, що *любов*; 3) дія або стан за значенням *кохати* і *кохатися* [СУМ, т. 4: 313]. Отже, поняття *любов* має ширше значення, в ньому, крім відношення, присутня оцінна компонента. На думку В. І. Кононенка, *любов* відтворює нові відносини між людьми, це загальне добро, віра, що ґрунтується на взаємній повазі [Кононенко 2004: 114].

В англійській мові після предикатів позитивного ментального ставлення *like, love* уживання двох різних неособових форм дієслова допомагає виразити різні ситуації:

1) якщо використовуємо форму інфінітива, то висловлення за-свідчує, що суб'єкт уважає пропозицію, закладену у предикатному актанті, як таку, що є позитивною та вартою втілення, суб'єкт погоджується з існуючими в суспільстві нормами й виконує їх, бо вва-

жає це єдино правильним рішенням, приміром, *For those who love to do nothing but just soak up the summer sun, HCI's beaches and attractive pools (most with free poolside sunloungers) are ideal for relaxing and working on that tan* (British National Corpus);

2) якщо використовуємо форму герундія, яка для української мови не характерна і репрезентована віддієслівними іменниками, то пропозицію, закладену у предикатному актанті, суб'єкт інтерпретує як таку, що приносить йому задоволення, викликає радість, як-от: *But I'm beginning to enjoy it now and I positively like my regular spot on Going Live because I have to interview people which I love doing* (British National Corpus).

Зважимо на думку, що основне ставлення особистості пов'язане з потребами, що пояснюється тим, що компонентами цих потреб є: а) суб'єкт, що відчуває потребу, б) об'єкт потреби, в) зв'язок між суб'єктом та об'єктом, що виявляється у переживанні прагнення до об'єкту [Мясищев 1995: 113]. Так, суб'єкти у висловленнях *Він **полюбить** писати пейзажі сонячні, з довгими від полудня тінями* (Газ.) // *I know that the Minister likes small stores, because she referred to them* (British National Corpus) мають потребу писати вірші, відвідувати малі магазини, тому їхнє ставлення до об'єкта позитивне. Протилежним є ставлення суб'єктів у висловленнях *Я ненавиджу рабства кайдани* (В. Грабовський) // *Libby hated waiting while George cut the bamboo* (British National Corpus), де, на думку суб'єктів, потреба в об'єкті відсутня. Ігнорування суб'єктом потреби каузує його індиферентне ставлення до об'єкта, наприклад: *Мені все одно, що воно там написано, бо я його незугарна прочитати* (І. Нечуй-Левицький) // *Igor Bashmekov, an economist from Moscow's Institute for Energy Research, put it most succinctly: 'Citizens do not care about carbon'* (J. Raz) Таким чином, міра задоволення потреб визначається ставленням, яке виявляється в переживаннях та почуттях.

Висловлення з предикатами ментального ставлення виражають ідентифікацію, оцінку об'єктів, суб'єктивні судження, що, залежно від бажання (потреби) суб'єкта, можуть бути позитивними, негативними або нейтральними, тобто у модусі зосереджується любов/ненависть/байдужість суб'єкта щодо закладеної в диктумі інформації. Таким чином, ментальне ставлення, каузоване об'єктом, суб'єктивне й контрольоване самим суб'єктом.

1.3. ІМПЕРАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Імператив як дієслівна категорія був у центрі низки досліджень, які на матеріалі окремих мов висвітлювали різні аспекти цього явища (Л. В. Бережан, О. І. Беляєва, Л. А. Бірюлін, О. В. Бондарко, В. М. Бріцин, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, О. П. Володін, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, П. О. Лекант, О. М. Пешковський, В. М. Русанівський, В. С. Храковський, О. О. Шахматов, Н. В. Швидка, Д. Болінжер, Дж. Дейвіс, Д. Гаймс, Е. Е. Світсер), однак повний системний опис семантичних, функціонально-прагматичних та інших характеристик українського й англійського імперативів у сучасній лінгвістиці ще не представлений.

У науковій літературі не вироблено єдиної точки зору стосовно сутності та статусу імператива. Так, Ю. Д. Апресян вважає, що імператив – це повідомлення про бажання мовця, щоб адресат виконав певну дію, і спроба каузувати її виконання адресатом [Апресян 1995 а]. На думку І. О. Мельчука, імператив виражає наказ (у широкому значенні) і являє собою мовленнєвий акт, за допомогою якого мовець виражає свою волю і впливає на адресата, спонукаючи його таким чином до виконання бажаної дії [Мельчук 1998: 155]. Дж. Дейвіс звертає увагу на те, що імперативне речення семантично лише констатує наявність пропозиції, що репрезентує потенційну ситуацію, в той час як імперативне висловлення констатує бажання мовця щодо реалізації цієї потенційної ситуації [Davies 1981: 49–50]. Р. В. Пазухін за формальними ознаками кваліфікує імператив як “гібридну форму дієслова й вигука” та уподібнює його до дієприкметників, дієприслівників та інфінітива [Пазухин 1974]. Е. Фортейн зазначає, що семантично імператив можна визначити як “моральний припис на противагу власному принципу” [Фортейн 2008: 3].

Фундаментальне дослідження семантики й типології імператива на матеріалі мов різних груп проведене В. С. Храковським і О. П. Володіним [Храковский 1986]. За їхнім визначенням, “імператив – єдина форма дієслова, що у своєму прямому значенні виконує специфічну апеляційну чи, ширше, закличну функцію, не властиву іншим дієслівним формам, які у своєму прямому значенні виконують комунікативну чи експлікативну функції” [Там само: 11]. Автори дійшли висновку, що час є субкатегорією, що відбиває тимчасо-

ву віднесеність як способу існування реальності. Сутність способу як категорії полягає у вираженні точки зору мовця на реальність/ірреальність повідомлюваного факту. Тому імператив не є способом за своїм значенням. Форми категорії способу призначені для реалізації розповідної чи комунікативної функції. Форми імператива, навпаки, призначені для реалізації апелятивної чи закличної функції. Отож специфічна семантика й функції імператива як засобу апелятивного спілкування не дозволяють розглядати його як форму категорії способу [Там само].

З позиції підходу до мови як засобу комунікації виникає проблема ділового спілкування і правил, яких потрібно дотримуватися під час мовлення [Храковский 1992: 26]. Тому з функціонально-прагматичної точки зору імператив можна визначити як певну форму чи особливий засіб, протилежний індикативу, зі значенням апеляції, тобто прямого волевиявлення мовця щодо виконання названої дії, спрямованої на перетворення ірреальної ситуації в реальну. Таким чином, маємо „реальність у перспективі” [Бондарко 1990: 81]. Відповідно імперативний предикат містить: а) акт волевиявлення, в якому мовець виступає в ролі суб’єкта волевиявлення і який спрямований на слухача, що виступає в ролі посередника чи виконавця; б) конкретне лексичне значення цього волевиявлення [Там само].

Розглядаючи імператив із точки зору модальних, а не власне комунікативних значень, варто наголосити, що він є репрезентантом семантичної зони реалісу та виражає “дії бажані та можливі, тобто недійсні” і є, як індикатив, засобом “вираження реальних дій” [Жукова 2010: 18]. Отож імператив у спонукальних висловленнях є виразником недійсності, але реальності. “Імператив позначає відсутність дії в дійсності (модальність неевідентності) і спонукає суб’єкта до її вчинення” [Ермолаева 1977: 73].

У граматичних студіях імператив традиційно розглядається як форма дієслова, що “виражає безпосереднє волевиявлення (прохання або наказ мовця) з метою спонукати того, хто слухає, до певної дії” [Ахманова 1966: 249]. Проте останнім часом категорія імператива розглядається ширше, поза парадигмою способу, у зв’язку з комунікативною рамкою “оповідання – питання – веління” [Храковский 1986]. На думку В. В. Виноградова, “імператив знаходиться на периферії дієслівної системи: інтонація, синтаксичне значення, будова наказового способу рішуче висувають його за межі

загальної системи дієслова та інших дієслівних способів” [Виноградов 2001: 459].

Як зазначає В. Б. Касевич, “є і морфологічні причини не вважати імператив членом тієї самої парадигми, що індикатив й інші способи: в деяких мовах форми імперативи можуть розрізнятися за особою, числом, інклюзивністю/ексклюзивністю й деякими іншими ознаками, іррелевантними для індикатива. В той же час не можна заперечувати, що показники імператива й інших способів виключають один одного, а це є свідченням належності відповідних форм до однієї й тієї самої парадигми. Семантика імператива – це пряме волевиявлення мовця, результатом якого, з його точки зору, повинен стати “збіг пропозиційного змісту його висловлення з дійсністю” [Касевич 1988: 869].

Такі мовознавці, як О. Єсперсен [Єсперсен 2002], М. Я. Блох [Блох 2008], розглядають імператив як граматичну категорію, іррелевний за значенням дієслівний спосіб. У працях О. В. Бондарка [Бондарко 2005] та Н. І. Формановської [Формановская 2002] імператив повністю ототожнюється з наказовим способом, який є лише одним зі способів передачі значення імператива, граматичним засобом його вираження. На нашу думку, така точка зору не розкриває сутності імператива, його головної ідеї. Поняття “імператив” виходить за межі поняття “наказовий спосіб”, зокрема і тому, що імператив реалізується як на граматичному, так і на лексичному рівнях.

В науковій літературі існує два основних погляди на проблему семантики імператива. Представники одного підходу вважають, що будь-які вживання імператива є реалізаціями єдиного загального значення [Davies 1981: 49–50; Перцов 2001: 221; Ebeling 1956; Bolinger 1977: 177; Leech 1983: 117]. Представники іншого підходу припускають, що при непрямому вживанні імператив має іншу, неімперативну семантику [Храковский 1986; Муравицкая 1973; Васильева 1969].

Як зазначає Е. Фортейн, основним аргументом проти моносемічного аналізу є те, що при такому підході виявлення значення імператива є надміру абстрактним, внаслідок чого не беруться до уваги семантичні й формальні відмінності між різноманітними вживаннями (в тому числі функціональні відмінності між прямим і непрямым значеннями). Аргументом проти другого підходу є те, що не беруться до уваги загальні семантичні і граматичні ознаки імперативної форми, що відрізняють її від інших, “конкурентних” форм

(наприклад, відсутність категорії часу, наявність т. зв. модально-суб'єктивних ознак) [Фортейн 2008: 4]. Семантику імператива Е. Фортейн трактує як полісемічний комплекс, що має головне значення (наявність імпульса до виконання дії) й різноманітні пов'язані з ним інші значення (вживання). Зв'язки між значеннями в комплексі складаються з тих чи інших загальних семантичних ознак, які ґрунтуються на наступних центральних взаємопов'язаних поняттях: “наявність імпульса до виконання дії” та “заклик адресата виявити певну причетність щодо цієї дії” [Там само: 3].

Аналіз лексико-семантичного наповнення дозволяє виділити набір ознак (диференційних сем) імператива [див.: Даскалюк 2005: 7–8]:

1. Сема ‘адресованість’ є обов'язковим компонентом ситуації волевиявлення, що передбачає внесення змін у позамовну реальність через спонукання до дії адресата мовлення. Апеляційність настільки властива імперативу, що імперативні речення здебільшого вживають без називання особи, якої стосується спонукання: ця особа зазвичай зрозуміла з контексту чи з ситуації.

2. Сема ‘волевиявлення’ як обов'язковий компонент семантики імператива фіксує ситуацію вольового впливу на адресата мовлення ініціатором внесення змін – мовцем.

3. Сема ‘спонукання’ вказує на мету вживання імперативного речення: внесення змін у позамовну ситуацію через спонукання адресата мовлення до дії, яка мовцеві видається необхідною чи можливою за умов, що склалися на момент комунікації.

4. Сема ‘каузація’. Будь-яке волевиявлення передбачає зміну дії чи стану потенційного виконавця імперативного спонукання, тобто адресоване волевиявлення є тією причиною, “механізмом”, який “запустить” подальшу дію адресата мовлення як реакцію на почуте волевиявлення мовця, а отже, сема “каузації” входить до семантичного складу імператива. Навіть якщо адресат не приступить до виконання дії, все одно певна реакція на почуте волевиявлення мовця буде виявлена чи через дію, чи словесно, чи подумки.

5. Сема ‘потенційність дії’ – залежно від реакції адресата дія може стати реальністю, а може залишитися невиконаною.

6. Семи ‘повинність’/‘необхідність’ передусім стосуються адресата мовлення та відображають стосунки, які склалися між мовцем та адресатом. Вживання імператива передбачає залежність адресата від мовця або усвідомлення ним необхідності виконання дії.

7. Сема ‘бажаність’ є непостійною у складі семантики імператива: імператив не завжди передає бажану для мовця дію. Мовець може давати дозвіл на виконання дії, яка не входить у коло бажаних для нього.

Як в українській, так і в англійській мові імператив має складну семантичну структуру. Окрім прямого значення волевиявлення мовця, спрямованого на виконання дії адресатом, існує низка інших непрямих функцій. Чимало мовознавців зазначають полісемію імператива й виділяють наступні семантичні типи: зобов’язальний, оптативний і бажальний [Фортейн 2008]; невизначений, умовний, прямий і непрямий [Маслова 2009]. Кожна з цих класифікацій виходить за межі власне граматики і ґрунтується виключно на лексико-семантичних принципах.

На нашу думку, кожний із цих типів імператива слід розглядати як певну модель, когнітивну структуру, на якій ґрунтується мовне вираження загальної, єдиної ідеї імператива. По суті, типи імператива є базисними структурами, моделями побудови висловлення, тобто фреймами [Филлмор 1988]. Виділяємо наступні фрейми:

- 1) директивний імператив;
- 2) дебітивний імператив;
- 3) розповідний імператив;
- 4) оптативний імператив;
- 5) умовний імператив;
- 6) допустовий імператив.

Головне значення імператива – директивне, коли “мовець спонукає адресата до виконання імперативної дії” [Фортейн 2008: 4]. Директивний імператив – це найпоширеніше його значення. “Вживаючи форму імператива, мовець дає імпульс адресату до виконання імперативної ситуації” [Там само: 5]: – *Піди он до того бона, знайди там на березі Жору Колікова і скажи йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось...* (П. Загребельний) // *Anyway you **try** and **find** him, and **take** Penny with you. You're neglecting Penny* (I. Murdoch).

Директивне значення передбачає, що мовець бажає виконання дії, яка в момент мовлення ще не здійснювалася, отож момент мовлення передує часу реалізації дії, до виконання якої мовець спонукає адресата. Дебітивний тип імператива передбачає, що, “вживаючи імператив, мовець сигналізує про наявність імпульса, що вихо-

дить із загальної ситуації і спрямований на реалізацію імперативної дії, і в той же час закликає адресата виявити певну причетність щодо імперативної ситуації” [Там само: 10]: – *От хоча б і експедитор... Це – **покунай** у чужих приймальнях, **побігай** за підписами та візами, **поспи** в коридорах готелів на розкладачках – не хочеш і чорного портфеля на дві застібки...* (Ю. Мушкетик). В англійській мові імператив зі значенням дебітивності передається за допомогою модальних дієслів *must, ought to, should*: *No, you **should do as I say**; You **must go away**, Felix, she intoned again; You **ought to write about Plotinus and St. Augustine and what happened to Platonism*** (I. Murdoch).

Директивне значення займає центральну частину полісемічного комплексу. Інші варіанти вживання імператива можна розглядати як транспозиції цього головного значення. Дебітивний імператив є результатом трансформації директивного імператива внаслідок відхилення від прямого контексту мовця-адресата й послаблення ролі мовця при реалізації дії.

Розповідний імператив уживається для вираження значення неочікуваності вияву дії. Значення неочікуваності може бути пов’язане з порушенням певної норми. Суб’єкт здійснює дію довільно, і мовець оцінює це негативно. Цей тип імператива названий розповідним тому, що мова йде про дію в минулому, про певний крок у розповіді [Там само: 11]. В літературі часто використовується й інший термін — драматичний імператив [Граб’є 1983: 108–111; Теорія функціональної граматики 1990: 57; Широкова 1983: 101], що дає змогу підкреслити експресивний характер цього значення. Функцію драматичного імператива виконують незмінні форми наказового способу однини доконаного виду. О. Г. Широкова [Там само: 101] відносить до драматичного імператива також дієслова наказового способу, що передають дію небажану, яка викликає невдоволення мовця.

На наш погляд, драматичним імперативом є тільки форми на позначення несподіваної дії в минулому, оскільки функціональна семантика дієслів небажаної дії має свою виразну відмінну специфіку, зокрема, містить значення дебітивності. Розповідний імператив передбачає, що, „вживаючи форму імператива, мовець подає неочікувану реалізацію імперативної дії, звертаючи особливу увагу адресата на неочікуваний характер дії” [Фортейн 2008: 12]: – *Їй би жити в чоловіковій хаті, їй би доглядати хлопця, а вона **візьми й***

сплутайся. Ще не стара, то хай би знайшла чоловіка, але ж не такого (Є. Гуцало). В англійській мові значення драматичного імператива передається за допомогою прислівника *suddenly*: *I wonder why he suddenly took it into his head to confess to you?* (I. Murdoch).

Оптативне значення імператива можна сформулювати наступним чином: „Вживаючи імператив, мовець дає імпульс до реалізації імперативної дії суб’єктом імператива” [Там само: 14]: – *В тебе добрий дар слова, і йти б тобі вчитися на філософський факультет* (В. Шевчук). В англійській мові імператив зі значенням оптативності передається за допомогою конструкцій *if only/I wish, should/would like i had better* + інфінітив: *I wish you'd call me Alden, Thomas* (W. Golding); *I would like you to believe that* (J. Fowles); *You had better go back to your Pantry, Martin* (G. Orwell). Цей тип імператива передбачає, що мовець бажає виконання дії і, вживаючи форму імператива, намагається сприяти реалізації дії. Мовець уживає цей тип імператива в контексті, де суб’єкт не бере безпосередню участь у розмові. Мовець не може вплинути на суб’єкта, але намагається сприяти виконанню дії якимось іншим чином.

Умовний імператив слід розглядати як транспозицію оптативного значення [Исаченко 1957: 11]. Цей тип імператива передбачає, що “мовець дає вольовий імпульс адресату, щоб той уявив собі імперативну ситуацію для оцінки її можливих наслідків” [Фортейн 2008: 16]: ...*Отже ж, на селі весело, вільно, натуральне все. Одні вечорниці чого варті! Котра дівчина тобі вподобалась – іди й бери її, якщо хто раніш тебе не взяв* (В. Підмогильний) // *See him, and you'll see that he's taken on the shining look of the fanatic* (G. Greene). У науковій літературі визначається низка модально-суб’єктивних конотацій умовного імператива, які відсутні у звичайній умовній конструкції: значення випадковості/неочікуваності [Исаченко 1957: 10–11; Васильева 1969]; значення допустовості [Муравицкая 1973]; значення безпосередності [Garde 1963; Васильева 1969].

Допустовий імператив передбачає, що “мовець дає вольовий імпульс (із пермісивним характером) адресату уявити себе в позиції суб’єкта дії чи уявити собі дію тільки для того, щоб той усвідомив, що ситуація, подана в імперативній частині, не є достатньою підставою для реалізації ситуації, поданої в неімперативній частині” [Фортейн 2008: 21]: – *Не куди йому пістолет, він із пальця вистрелить* (Л. Костенко) // *Quick, look through the window there and you'll see him* (G. Greene).

На думку К. Л. Ебелінга [Ebeling 1956], допустове значення імператива семантично тісно пов'язане з умовним значенням. Відмінність полягає в тому, що у випадку вживання допустового імператива імпульс мовця адресату уявити собі дію має пермісивний характер. Слід зазначити, що ознака “пермісивності” набуває характеру певної байдужості. Водночас мовець відкидає можливість фактичного виконання дії. Таким чином, волевиявлення мовця виконує лише аргументативну функцію, і “вживання імператива є експресивним зворотом для підкреслення істинності судження в іншій частині конструкції” [Фортейн 2008: 22].

Таким чином, аналізуючи семантичні типи імператива як фрейми, об'єднані загальним значенням спонукання до дії незалежно від плану вираження, а також указуючи на той факт, що фрейм є основною моделлю побудови висловлення, можна стверджувати, що імператив виходить за межі власне граматичної категорії. Така точка зору ґрунтується на тому, що імператив є формою, що виражає не процес, не дію як таку, а волю мовця, спрямовану на те, щоб була виконана дія, а все, що стосується самовираження мовця, не має безпосереднього відношення до граматичної категорії. Отож імператив являє собою особливу функціональну структуру, що об'єднує у своєму вираженні низку мовних засобів.

Проблема сутності імператива та його семантичних значень органічно пов'язана з виділенням засобів вираження імперативного значення. У мовознавчих дослідженнях неоднозначно представлений кількісний склад імперативної парадигми. Існують чотири концептуальні підходи щодо класифікації різновидів імперативних парадигм:

1) “вузька” імперативна парадигма, що містить лише форми 2-ої особи однини та множини (М. П. Муравицька, Й. П. Мучник, М. П. Некрасов, з застереженням О. В. Бондарка та О. В. Ісаченка);

2) парадигма, що містить форми 2-ої особи й форми “спільної дії” (форми 1-ої особи множини) (В. В. Виноградов, І. І. Давидов, О. В. Ісаченко, О. М. Пешковський);

3) парадигма, що включає форми 2-ої особи, форми “спільної дії” та форми 3-ої особи (О. І. Заріцька, А. В. Немешайлова, О. О. Шахматов);

4) парадигма, до складу якої входять форми 2-ої особи, форми “спільної дії”, форми 3-ої особи та форми 1-ої особи однини (Ф. І. Буслаєв, О. Х. Востоков, М. С. Трубецької, В. С. Храковський).

Відомо, що англійський імператив має дві основні форми: просту (синтетичну) для 2-ої особи та складну (аналітичну), із допоміжним *let* для 1-ої і 3-ої осіб [Воронцова 1960: 250].

Імперативне значення реалізується в зіставлюваних мовах за допомогою різних засобів вираження, які можна диференціювати на основні та вторинні, що дозволяє виділити ядерні (прямі) та периферійні (непрямі) моделі імперативних конструкцій. Смысл висловлення, формування окремих його компонентів, у тому числі й модальних, здійснюється завдяки специфічній взаємодії лексичних і граматичних одиниць. На перетині лексичного й граматичного виникають найбільш диференційовані значеннєві конотації.

Ядро імперативної парадигми в українській мові складають такі одиниці:

1) синтетичні форми імператива: а) форми 1-ої особи множини: – *Ходімо до нас у берег, на вербі посидимо* (Гр. Тютюнник); – *Оце його кінь! Ловімо його коня! Без коня козак Петро Мамарига далеко не втече!* (М. Вінграновський); – *То ходімо до мене у млин, – запрошував. – Там хоч і не нагрієтесь, зате посидіти посидите* (Є. Гуцало); – *Запалим вогонь, зваримо щось на вечерю, – сказав, зрештою, дядько* (В. Шевчук); б) форми 2-ої особи однини та множини: – *Замовкни, – огризався отець Северіан, – прикуси, нечестивцю, свій собачий язик!* (П. Загребельний); – *Візьміть його!* – крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаревича (Р. Іваничук); – *Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою* (М. Вінграновський); – *Відлічуй, Семене, скільки назвав, – калиноюю сурмонькою просурмив дід Гордій* (Є. Гуцало); – *Візьміть його і ведіть*, – наказав ігумен і пішов до виходу (В. Шевчук);

2) аналітичні форми імператива: а) форми 1-ої особи однини та множини: – *Діти, послушайте мене... Давайте складемо казку, де не буде ні баба-яги, ні змія з дев'ятьма головами* (Є. Гуцало); – *Давайте повиносимо парти!* – сказав він старому (В. Шевчук); – *Устань, дідочку, хай я з тобою потанцюю!* (В. Шевчук); – *Ану, давай гляну, чи не сховала його в пазусі* (В. Шевчук); б) форми 2-ої особи однини: – *Давай, Галю, сповідайся від душі!..* (Є. Гуцало); – *Давай, старий, розкажи пару солоненьких!* (В. Шевчук); в) форми 3-ої особи однини та множини: – *Хай решетилівський уряд чинить у тій справі слідство і подасть мені атестацію, а тоді справу розглянемо* (В. Шевчук); – *Дай драгоманам, хай слово в слово пере-*

пишуть людською мовою, – сказав до Сефера Газі і повернувся знову до Хмельницького (Р. Іваничук); – *Тетяні передайте таке: хай заколе отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки хай дістане* для родичів – і *шле* до мене людей, щоб перепрошували (Є. Гуцало); – *Свиней хай гонять* пішим порядком, – розпорядився Гнат (Гр. Тютюнник).

Периферію імперативності формують наступні одиниці:

1) інфінітивні конструкції: – *Принести мені черевик!* – Він стояв, тримаючись рукою за верстак, і підстрибував на одній нозі, а друга була в самій шкарпетці (Гр. Тютюнник); – *Йти фарватером, так тримати* (П. Загребельний); – ...і оному Пилипові Дратві, которий важив на життя славного митрополита, *стяти* голову, тіло *четвертувати* й *розвішати* на всіх чотирьох брамах міста! – закінчив читати вирок інстигатор (Р. Іваничук); – *Стежити* за ним у десять очей – наказав він (В. Шевчук);

2) форми умовного способу (частка *би(б)*+дієслова минулого часу дійсного способу): – *Ішли б* додому. Чого стримите над душею? Мені від цього не полегшає, – лається він (Гр. Тютюнник); – *Ти б зайнялася* в'язанням, – трохи немилосердно відказала Галя (В. Шевчук); – *Прийшла б ти* сюди вночі, в оці гущавини (П. Загребельний); – *Не ліз би ти* в провожаті, Денисе, – неприязно обізвалася Уляна, не повертаючи обличчя до Дениса і не покидаючи своєї роботи (Гр. Тютюнник);

3) форми теперішнього та майбутнього часу дійсного способу: – *Візьмеш обсмалиш* на вогні, а потім у воду – і *звариш*, і *найсися* (Є. Гуцало); – *Закуєш* його в пута: ноги й руки, поклади залізо на шию! – наказав трохи урочисто Лаврентій (В. Шевчук); Повернувшись спиною до посла, він кинув зневажливо через плече: – *Я чекаю* зараз, у цій хвилині, канцлера Оссолінського в своєму наметі! (Р. Іваничук); – *Рубаємо* по контуру, за міліметр од лінії, – оголосив майстер, закінчивши розмічати (Гр. Тютюнник);

4) форми минулого часу дійсного способу: – *А тепер узяли* всі у праву руку молоточки. Хто лівша – у ліву. Не соромтесь (Гр. Тютюнник); – *Пішов* у буду! – крикнула на нього господиня, і пес начебто того й чекав, загримів ланцюгом і сховався (В. Шевчук); Карпо Гнилоквас залишає непритомну Галю біля останілого, з божевільними очима вчителя, смикає віжки. – *Вйо! Поїхали...* (Є. Гуцало); – Так *пішли* здоїмо! – сплигнув Миколка з лежанки (М. Вінграновський);

5) конструкції з перформативними дієсловами на кшталт *наказувати, просити, веліти, дозволяти, хотіти, закликати*: – *Я твоє серце з'їла, – сказала хрипко. – А тепер дозволяю з'їсти моє. Виривай і гризи!..* (В. Шевчук); – *А я не хочу! Не хочу! Зупиніть усе! Далі не їдемо! Не велью!* (П. Загребельний); – *Я вас дуже прошу, подивіться уважніше. Я ковтати не можу третій тиждень, і отут усе здерев'яніло, – я вже благов, ладен стати на коліна* (В. Дрозд); – *Я закликаю вас, правовірні католики, вийти у великодну п'ятницю на інавгурацію ордену товаришів Ісуса – єдиних божих сподвижників, які мають силу оновити нашу приспану віру, нашу снагу і здольність до боротьби із схизматами* (Р. Іваничук); – *Зараз, – сказав Єремія Гедеонові, – зайде єпископ Кирило. Хочу, щоб ви повторили те, що казали йому передвік* (В. Шевчук);

6) бездієслівні конструкції: – *Улю! Всі макети і матеріали номера до мене!* (В. Дрозд); *Тоді по конях, – сказали козаки* (М. Вінграновський); – *Назад!* – тоненько закричав майстер (Гр. Тютюнник); – *Товаришу Коліков, на хвилиночку!..* (П. Загребельний); – *На коліна, раби, перед султаном великої Порти Магометом Четвертим!* – наказала вона, і миттю згас запал войовників трону (Р. Іваничук); – *Пива!* – наказав я голосно. – *Найкращого!* (В. Шевчук);

7) модальні дієслова на кшталт *могти, мусити, слід/треба, мати (бути повинним), сміти*: – *Не треба більше так швидко грати, хлопці, бо серце вискоче* (Гр. Тютюнник); – *Можееш питати все, що заманеться* (В. Шевчук); – *Маєши називати тепер її імператрицею Адельгейдою. Ніякої княжни, ніякої Праксі* (П. Загребельний); – *Ти мусиш бути обережний з яничарами і поки що повинен слухатись великого візира Азем-пашу, який знає всі подробиці й таємниці державного життя...* (Р. Іваничук); – *Дітей не смій обижать! Чуєш? Не смій!* (Гр. Тютюнник);

8) питальні речення: – *А чи не випити нам, хлопці?* (В. Дрозд); – *Сподіваюся, це все ж не завадить вам супроводжувати мене в собор?* (П. Загребельний); – *То я питаю, – сказав Долинський, – чи не змогли б ви привести якоїсь відьми до мого двору?* (В. Шевчук); – *А може б, ти, синочку, в мене зостався, га?* – спитала вона невпевнено (Гр. Тютюнник).

Ядро імперативної парадигми в англійській мові складають такі одиниці:

1) синтетичні форми імператива: форми 2-ої особи однини і множини: **Get that child to bed before I lose my temper!** (A. Carter); **Just get into the lorry and put the gear lever in neutral and release the hand-brake** (I. Murdoch); **Kill the pig. Cut her throat. Spill her blood** (W. Golding); **Come here, my chicken** (G. Orwell);

2) аналітичні форми імператива (*let+Pron(N)+V*): а) форми 1-ої особи однини і множини: **You are lonely with Lindsay gone. Let me look after you a little** (I. Murdoch); **Let me read a little bit of it to you. I assure you that it will give you great pleasure** (G. Greene); **Let's be moving, we're wasting time** (W. Golding); **Well, let's go out now and look for a job** (G. Orwell); б) форми 3-ої особи однини і множини: **Come home with me and let your stepmother stay and rake the ashes** (A. Carter); **Let them go. I don't care** (W. Golding); **Oh bring him in, bring him in, let them all come** (G. Greene); **Let him read his Alfieri and learn serious Italian. Then perhaps we can talk seriously about the great tragic themes and the difficult art of rhetoric** (A. Burgess).

Периферію імперативності формують наступні конструкції:

1) з модальними дієсловами *must, can, ought to, should, may, might*: **You must go out and get me some Gauloises before the shops shut** (I. Murdoch); **You ought to be in this business** (A. Burgess); **I forbid you to take notes. You may not open the window. You may take off your boots** (I. Murdoch); **You should all be back on the floor. There's going to be trouble** (M. Spark); **And I thought we might give some little thing to Clare as a memento** (I. Murdoch); **The rest of you can go to sleep as soon as the sun sets** (W. Golding);

2) *Pron.(N) + had better + Vinf., Pron.(N) + want + complex object, if I were you + I + would + Vinf., I would like, I wish/if only*: **Tamar, you're ill. I want you to see Doctor Tallcott, the doctor here in the village** (I. Murdoch); **If I were you I'd start acting. Doing something. I'd even leave home and get a job somewhere, a job as a clerk, say. I'd assert myself** (A. Burgess); **If only they could send us something grown-up... a sign or something** (W. Golding); **I wish you'd brought something stronger than lime-juice** (G. Greene); **You had better stay here tonight** (G. Orwell); **I'd like to talk with you** (J. Fowles);

3) з дієсловами у формі дійсного способу: **You put it in, which isn't boring. Then you rock backwards and forwards. That can get quite boring. Then you come. That's not boring** (A. Carter); **You cut a pig's throat to let the blood out, otherwise you can't eat the meat** (W. Golding); **So get it clear. You have five seconds. In those five se-**

conds you are going to choose, and choose for ever, whose side you are on (J. Fowles); *The rest are making a line. Come on!* (W. Golding);

4) з герундієм, дієприкметником у формі минулого часу (*be seated*): *Stop looking at your watch, Tamar, it's rude* (I. Murdoch); *Ah, little 6655321, be seated* (A. Burgess); *Ralph! Stop laughing like that. Look, there ain't no need, Ralph! What's the others going to think?* (W. Golding); *Be seated, all* (A. Burgess);

5) з фразовими дієсловами: *Get out of the way!* (I. Murdoch); *Shut up! Oh, for Christ's sake shut up!* (G. Orwell); *Go away. Go away and think it over* (J. Fowles); *Sit down, Randall, and don't shout!* (I. Murdoch);

6) з питальними розділовими кінцівками: *Lily, dear, stop raving, will you?* (I. Murdoch); *Leave me alone, will you?* (J. Fowles); *Tell Alan, will you? Tell him I want to let you both into a secret* (A. Burgess); *Shut up, will you?* (M. Spark);

7) з перформативними дієсловами на кшталт *demand, advise, ask, beg*: *I don't want you to go away and I beg you not to go away. I need you, you, and not anybody else* (I. Murdoch); *I demand to be released at once. This is monstrous* (J. Fowles); *I'm going to bed and I advise you to do the same. I advise you, I ask you, not to go. Stay, wait, please* (I. Murdoch); *I advise you to put your buskins by. This is a chamber of the law* (J. Fowles);

8) питальні конструкції: *Shall I make your pipe again?* (G. Greene); *Shall I get you some tea? The doctor said tea* (I. Murdoch); *Shall we go and have our tea?* (J. Fowles); *Shall we give it the trial spin?* (A. Burgess);

9) бездієслівні конструкції: *Out, boy. Out of bed this instant* (A. Burgess); *Down, down, that's right* (I. Murdoch); *Out of the house for this* (A. Carter); *Beer!* (A. Burgess).

Основою імперативної парадигми як в українській, так і в англійській мові є синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини і множини, що пояснюється функціональною специфікою вказаних форм. Порівняйте: (1) – **Візьміть його!** – крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаревича (В. Шевчук) // (2) **Kill the pig. Cut her throat. Spill her blood** (W. Golding). Імперативні форми *Візьміть* і *Kill, Cut, Spill* передають пряме волевиявлення мовця (у висловленні (1) – схопити Друкаревича; у висловленні (2) – вбити свиню, перерізати їй горло, випустити кров).

На відміну від англійської, в українській мові імператив може бути виражений синтетичною формою 1-ої особи множини, що передає спонукання до спільної дії. Для вираження спонукання до спільної дії в англійській мові використовується аналітична форма імперативу 1-ої особи множини. Порівняйте: (1) – *То ходімо до мене у млин, – запрошував. – Там хоч і не нагрієтесь, зате посидіти посидіте* (Є. Гуцало) // (2) *Well, let's go out now and look for a job* (G. Orwell). Приклади (1), (2) демонструють бажання мовця (півпарубка; оповідача), щоб його співрозмовник (Мотря; Борис) разом із ним здійснив дію (пішла у млин; пішов з ним і знайшов йому роботу). Ізоморфними в обох мовах є конструкції з аналітичним імперативом, які виражають волевиявлення мовця, спрямоване на виконання дії 3-ою особою.

Розглянемо приклади: (1) – *Тетяні передайте таке: хай заколе отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки хай дістане для родичів – і шле до мене людей, щоб перепрошували* (Є. Гуцало) // (2) *Let them shoot in the belly-low down* (G. Greene). Вживаючи аналітичну форму імператива *хай заколе, хай дістане і шле* у висловленні (1) і *Let them shoot* у висловленні (2), мовець (Юхим; молода жінка) має на увазі, що його співрозмовник (сусіди; Уормолд) передасть 3-ій особі (його дружині; поліції), щоб та виконала дію (заколола кабанчика, дістала горілки і слала до нього людей; стріляли). Аналітичні конструкції в англійській мові характеризуються фіксованим порядком слів *let+Pron.(N)+Vinf*, на відміну від української мови, якій властивий відносно вільний порядок слів.

Для надання імперативу різних значенневих конотацій в українській і англійській мовах використовуються форми, основна функція яких полягає не у вираженні волевиявлення. Вони набувають імперативних значень тільки в певних контекстах. Так, імператив в обох мовах може бути виражений за допомогою конструкцій із неособовими формами дієслова. В українській мові в таких випадках уживаються інфінітивні конструкції, в англійській мові – герундій та дієприкметник минулого часу.

В. М. Русанівський уважає інфінітив однією з форм, яка посилює категоричність [Русанівський 1977: 92]. Проте інколи інфінітив може виступати індикатором прохання з іллокутивною семою благання. Порівняйте: (1) – *Стежити за ним у десять очей – наказав він* (В. Шевчук) // (2) – *Пити, – сказала стара* (В. Шевчук). У наведених прикладах (1), (2) єдиним критерієм для визначення їх семан-

тики виступає контекстне оточення. У прикладі (1) губернатор наказує своєму підсобнику-фактору стежити за Біляшівським. Інфінітив *Стежити* у висловленні (1) виконує іллокутивну функцію наказу. У прикладі (2) стара каже, що їй хочеться пити, після чого просить Галю принести їй води. Інфінітив *Пити* у висловленні (2) виконує іллокутивну функцію прохання.

Відмінність у мовах, що зіставляються, полягає в тому, що інфінітивні конструкції в українській мові можуть уживатися у функції предиката й утворювати самостійний тип односкладних речень, у той час як в англійській мові інфінітив входить до дієслівного ядра речення і не виступає самостійно у цій функції. В англійській мові інфінітив входить до складу конструкцій із модальними дієсловами, перформативними дієсловами, дієсловами умовного та дійсного способів. Інфінітив у таких конструкціях виконує номінативну функцію, він указує на дію; функція спонукання властива для модальних, перформативних дієслів. В українській мові відсутні конструкції з герундієм та дієприкметником у формі минулого часу.

Для вираження імператива використовують конструкції з індикативними формами дієсловами, що в обох мовах є доволі виразним засобом актуалізації волевиявлення. На думку В. С. Храковського, такі висловлення кваліфікуються як імперативні, оскільки заміна форми 2-ої особи теперішнього й майбутнього часу на відповідні форми імператива 2-ої особи не приводить до зміни семантики висловлення [Храковский 1990: 235]. Розглянемо приклади (1), (2), зазначаючи можливі заміни індикативних форм теперішнього і майбутнього часу імперативними: (1) – *Підеш* (→*ніди*) з нами, – сказав Семен, – а при нас і языка *триматимеш* (→*тримай*) *лініше* (В. Шевчук) // (2) *So get it clear. You have five seconds. In those five seconds you are going to choose* (→*choose*), and *choose for ever, whose side you are on* (J. Fowles). Такі імперативні висловлення мають лише фактивну інтерпретацію. Мовець зазвичай виступає як “керівник”, а слухач (він же виконавець) – як “підлеглий” [Там само: 235]. Отож у висловленнях (1), (2) індикативні форми *підеш*, *триматимеш* // *you are going to choose* виконують іллокутивну функцію наказу.

Уживання конструкції з перформативними дієсловами для вираження імператива характерне для обох мов. Перформативні конструкції, на відміну від неперформативних, однозначно виражають волевиявлення мовця. Розглянемо приклади: (1) – *Не прошу, а*

наказую, – директор виразно підняв палець, – *наказую шанувати його золоті руки, його похилий вік і звання робітника-вчителя* (Гр. Тютюнник) // (2) *I advise you to put your buskins by. This is a chamber of the law* (J. Fowles). Для того, щоб продемонструвати функціонування перформативних дієслів у вираженні значень імператива, трансформуємо перформативні висловлення (1), (2) у неперформативні *Шануйте його золоті руки, його похилий вік і звання робітника-вчителя // Put your buskins by. This is a chamber of the law*. Як бачимо, імперативні форми *Шануйте* і *Put* є недостатньо експліцитними для визначення іллокутивної функції зазначених висловлень і можуть трактуватися як наказ, прохання, напучування. У першій частині висловлення (1) *Не прошу, а наказую* директор наголошує, що він не просить, а наказує шанувати Снопа, який є слюсарем-інструментальником найвищого розряду. Повтор перформативного дієслова *наказую* вказує на обов'язковість і безапеляційність виконання зазначеної дії. Перформативне дієслово *advise* дозволяє трактувати висловлення (2) як пораду.

Ізоморфним в обох мовах є набір перформативних конструкцій, а саме: *займенник Я/І* та *перформативне дієслово*. Проте в українській мові, на відміну від англійської, можливі випадки еліпсису, коли займенник опущений. Порівняйте: (1) – *Хочу побачити справжню відьму, – сказав він, ледь-ледь усміхаючись* (В. Шевчук); (2) – *Я хочу показати тобі новий світ, – сказав він* (В. Шевчук). Відсутність займенника *Я* у висловленні (1) не впливає на його іллокутивну силу.

На відміну від англійської, для української мови характерне вживання пасивних перформативних конструкцій: (1) „*Дурню, ти хочеш іще мученика їм сотворити? Иди й роби, що тобі наказано!*” (Р. Іванчук); (2) – *От так, ребятки, наказано вам привести „язика”*. *Зараз, – він глянув на годинник, – пів на другу. Ви повинні бути тут пів на п'яту... з „язиком”*. *Ясно? Ідіть* (Гр. Тютюнник). У наведених прикладах (1), (2) пасивна форма *наказано* репрезентує опосередковане волевиявлення, що надає висловленням додаткової категоричності.

Як в українській, так і в англійській мовах для вираження значеннєвих конотацій імператива вживаються форми умовного способу. Розглянемо приклади: (1) – *Іди до себе!* – *наказав ігумен, і візниця торкнув коней* (В. Шевчук); (2) – *Приліг би та задрімав трохи, – топилася вона серцем біля чоловіка* (Гр. Тютюнник) // (3) *Get*

that child to bed before I lose my temper! (A. Carter); (4) ...*And if I were you I'd get away like you told them you were going to* (I. Murdoch). Визначення іллокутивної функції кожного з наведених висловлень спирається на контекстуальне оточення. У прикладі (1) ігумен, роздратований розповіддю воротаря про нещодавній напад татар на село, наказує йому піти. У прикладі (3) роздратований чоловік приходить додому, дружина йому подає несмачну вечерю, що спричиняє ще більше погіршення настрою; тому, коли найменша дочка просить у нього дати їй гроші на квиток у цирк, він знервовано наказує дружині покласти дочку спати. Імперативні форми *Go* і *Get* у висловленнях (1) і (3) виконують іллокутивну функцію наказу. У прикладі (3) на імператив *Get* зі значенням наказу накладається значення застереження, що засвідчує друга частина висловлення *before I lose my temper*. Форми умовного способу *Priligi bi* і *If I were you I'd get away* у висловленнях (2) і (4) виконують іллокутивну функцію поради. У прикладі (2) на форму *Priligi bi* зі значенням поради накладається значення прохання, зумовлене турботою, про що свідчить контекст *топилася вона серцем біля чоловіка*.

В українській мові при певній інтонації імперативне значення може бути виражене за допомогою конструкції з дієсловом у формі минулого часу. В англійській мові такі конструкції відсутні. В обох мовах спостерігається подібність у вираженні імператива за допомогою бездієслівних конструкцій, ядром яких може бути іменник, прислівник, вигук і займенник. Особливістю англійської мови є наявність конструкцій з т. зв. фразовими дієсловами в імперативній формі та питальними розділовими кінцівками, які відсутні в українській мові.

У зіставлюваних мовах існує низка лексико-граматичних засобів, які не тільки забезпечують структурну достатність імператива, але й посилюють його стилістичну виразність, надають йому модально-експресивних конотацій, впливають на його волюнтативну семантику [Чабатенко 2002: 188; Бережан 1996: 119], тобто модифікують загальне категорійне значення імператива та забезпечують імперативну ситуацію.

Функцію модифікаторів значення імператива та інтенсифікаторів імперативної ситуації в українській мові можуть виконувати:

а) частки *ну, ану, і, та, -бо, -но, будь ласка, ж(же), вже(уже)*: – *Ну йди!* – *почув він панів голос* (В. Шевчук); – *Погрязли-бо суть у заблудах!* – *потрясав величезними кулаками перед маленьким сухим*

личком Бодо отець Северіан (П. Загребельний); – *А підійди-но ближче до мене, – просить тітка Юстина (Є. Гуцало); – Кириловичу, будь ласка, підкороти, я сходжу повечеряю, зранку не заряджався, клянусь...* (В. Дрозд); – *Йди вже, бабо, йди, – наказав суворо отаман, – бо ми люди урядові й не маємо часу на дурні розбалаки* (В. Шевчук); – *Маню, ану ступай додому! – чути від її двору, не голосно так, несердито* (Гр. Тютюнник); – *Товаришу Коляков, – востаннє вигукнув він, – та не можу ж я не поїхати в Каховку, зрозумійте ж!...* (П. Загребельний); – *Та стій же! Стій!* – перепинив його Богдан і, шарпнувши уперед, міцно вхопив гевала рукою за його снасті (О. Гончар); – *І не проси, чоловіче. Хіба вже не видно, що Данилка хтось отак виглядає з ночі, як я тебе колись виглядала* (М. Стельмах);

б) вставні компоненти на кшталт *чуєш, кажу*: – *Вставай, вставай, вставай, я тобі кажу!* Хіба не бачиш: це я – твій пан! *Вставай, вилупку!* (В. Шевчук); – *Повторюйте обидві за мною, чуєш...* (Р. Іваничук); – *А я тобі кажу давай, бо можуть таку пропозицію зробити, що з хати хлів зробиться* (Гр. Тютюнник); – *Віддай!* – закричав юний чарівник. – *Чуєш, віддай!* (В. Шевчук);

в) прислівники *негайно, зараз (же), хутчій, швидше, неодмінно, конче* та ін.: – *Зараз же мені лягай, – сердито наказала Варя, – а то завтра будемо шлюз проходити, а ти сонний...* (П. Загребельний); – *Негайно, зараз запроторити в Дарданелльську фортецю Іслам-Гірея!* – крикнув Ібрагім (Р. Іваничук); – *Я прийшов до тебе, як до приятеля, бо мені треба конче з тобою порадитися...* (В. Шевчук); – *Мати! Неси хутчій миску!* (Є. Гуцало); – *Рушай уже швидше, – кричить із гарби Охрім, до якого крізь натовп пробірається жінка з чотирма дітьми* (Гр. Тютюнник); “*Тут я не знайду подруги, – сумно подумав домовик. – А її мені треба знайти неодмінно!*” (В. Шевчук).

В англійській мові цю функцію виконують:

а) допоміжне дієслово *do*: *Do stop walking about the room, said Miranda* (I. Murdoch); *I'd better see what it's all about. Do go and have a nightcap. I won't be a moment* (J. Fowles); *Now do go. I keep asking you to go and you pay no attention. Those children will be back any moment* (I. Murdoch); *Oh, come in, Jalil, do come in. Ooooooh, what lovely flowers* (A. Burgess);

б) частки *just, please, only, really*: *Lily, just stand up for a moment, please* (I. Murdoch); *Only tell me the name of the father*

(A. Carter); **Please** come round this side and then I can get at those beautiful plates behind you (J. Fowles); Now, Penny, you **really** must be off! (I. Murdoch);

в) прислівники *simply, now: All you littluns, go to sleep. We've had a fight with the others. Now go to sleep* (W. Golding); **Now** you must **simply** give me some information (I. Murdoch);

г) займенник *you* перед дієсловом в імперативній формі: **You go to bed. I'll fix things. We must ring up the undertaker** (I. Murdoch); **You stop talking** like that! We got enough trouble, Ralph, an' I've had as much as I can stand (W. Golding); **You leave** Penny alone. And don't speak to me like that and don't look like that (I. Murdoch); **You two come** with me (W. Golding).

Як в українській, так і в англійській мовах частки і прислівники виконують функцію або модифікаторів значеннєвих конотацій імператива, або інтенсифікаторів імперативної ситуації. Розглянемо приклади: (1) – *Иди ж мені зараз же по портфель!* (М. Вінграновський); (2) – *Рушай уже швидше, – кричить із гарби Охрім, до якого крізь натовп пробираться жінка з чотирма дітьми* (Гр. Тютюнник) // (3) **Just get into the lorry and put the gear lever in neutral and release the hand-brake** (I. Murdoch); (4) *All you littluns, go to sleep. We've had a fight with the others. Now go to sleep* (W. Golding). У прикладі (1) мама роздратовано наказує синові негайно повернутися за портфелем, який той упустив у калюжу і не підняв. У прикладі (2) Охрім, побачивши, що до нього наближається жінка з чотирма дітьми, наказує підводам негайно рушати. Частки *ж, уже* у висловленнях (1), (2) виконують функцію виразника міри нетерпимості мовця, прислівники *зараз же, швидше* у висловленнях (1), (2) указують на спробу мовця добитися негайного виконання дії. У прикладі (3) Нік, побачивши, що Майкл напідпитку, говорить йому йти до машини. Частка *Just* на початку висловлення (3) пом'якшує наказ і перетворює його в напучування. У прикладі (4) Ральф наказує всім іти спати після великої бійки. Прислівник *Now*, а також повтор словосполучення *go to sleep* у висловленні (4) виконують функцію інтенсифікаторів ситуації наказу.

Відомо, що імперативні форми 2-ої особи вживаються в англійській мові без особового займенника *you*. Поява займенника можлива у разі його особливого виділення, щоб підкреслити бажаність або необхідність виконання дії конкретною особою. Приклад **You two. Get back** (W. Golding) демонструє, що мовець (Джек) ба-

жає, щоб конкретні особи (близнюки Ерік і Сем) виконали дію (повернулися до нього). Проте, якщо розмова відбувається між двома особами і при цьому мовець використовує пряме звернення до адресата, то можна говорити про посилення іллокуції наказу. Приклад *Anyway you try and find him, and take Penny with you* (I. Murdoch) демонструє, що мовець (Енн) категорично наказує адресатові (Міранді), щоб той виконав дію (знайшла Хетфілда, улюбленого ко-та Фанні, який втік після її смерті).

Допоміжне дієслово *do* в англійській мові може використовуватися для інтенсифікації імперативної ситуації. Порівняйте: (1) ***Stop making excuses*** (I. Murdoch); (2) ***Do stop walking about the room*** (I. Murdoch). Проаналізуємо контекстуальне оточення кожного з висловлень. У прикладі (1) Мілдред пропонує Феліксу не вигадувати виправдань, коли той говорить, що Міранда, як йому здається, його не кохає. У прикладі (2) Міранда говорить Енн перестати знервовано ходити туди-сюди по кімнаті, оскільки це її надміру дратує. Отож допоміжне дієслово *do* у висловленні (2) підкреслює необхідність виконання бажання мовця.

Імператив в українській і англійській мовах розглядається як функціонально-семантичне мікрополе модальності волевиявлення, репрезентоване різноманітними мовними засобами його вираження, призначених для спонукання до виконання головного завдання – здійснення дії. Таким чином, мовець каузує дію адресата мовлення, яка може бути зреалізована залежно від реакції адресата після моменту мовленнєвого волевиявлення. А це позначається на ситуації волевиявлення загалом (їй притаманна низка специфічних ознак: наявність адресанта та адресата мовлення, можливість мовця скористатися саме імперативними реченнями для залучення до дії співрозмовника тощо) та на семантико-граматичній характеристиці імператива зокрема.

1.4. ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ ПРИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Встановлення особливостей функціонування прислівників на *-o (-e) // -ly* в українських та англійських реченнях можливе на основі класифікації предикатів, адже “визначенню типового значення простого речення завжди передують процедури встановлення значення

предиката” [Федосеев 1996: 86]. Зіставлення цих класифікацій, поданих українськими й зарубіжними вченими (див.: Ван Валін 1982: 383; Вихованець 1992: 254; Филлмор 1981: 400), засвідчує їх близькість, бо фундаментальні явища буття були “спільні (або щонайменше близькі) для всіх народів упродовж тривалого періоду їхнього розвитку” [Адмони 1979: 32], що мало наслідком суттєві збіги між узагальненими значеннями логіко-граматичних типів речень.

Семантична класифікація предикатів ґрунтується на лінгвістично актуальних ознаках, насамперед тих, що співвідносні з семантичними компонентами й наділені граматичною релевантністю, тобто важливі не для індивідуальних одиниць, а для класів одиниць. Одиниці формують семантичний клас лише в тому разі, коли останній “визначається і в семантичних, і в синтаксичних термінах як набір справжніх ознак, спроможний функціонувати у синтаксичних правилах” [Lacoff 1968: 16].

У річищі семантико-синтаксичних студій питання семантичної диференціації предикатів залишається найактуальнішим. На сьогодні найбільше прихильників здобула класифікація, яка ґрунтується на протиставленні предикатів за ознакою динамічності / статичності й виділенні відповідно предикатів дії та стану [Андерш 2009; Бацевич 1991; Іваницька Н. 2004; Кутня 2004], а також – активних і статальних предикатів [Загнітко 2007 а], предикатів динамічної та статичної ознак [Гак 1998]. Визначаючи динамічність / статичність диференційними змістовими ознаками предикатів найабстрактнішими несубстанційними денотативними семами [Гайсіна 1981: 60]), щодо яких застосовна процедура подальшої конкретизації, усі предикати поділяємо на динамічні та статальні. Динамічні – це предикати дії та процесу, інші семантичні різновиди предикатів відносимо до статальних. Уважаємо за важливе виявити механізми взаємодії українських та англійських прислівників на *-o (-e) // -ly* з предикатами обох семантичних класів та встановити специфіку семантико-синтаксичного плану побудов.

Прислівники на -o (-e) // -ly в реченнях із предикатами дії

Денотативна сема ‘дія’ // ‘action’ об’єднує одиниці з таким набором диференційних ознак: негомогенність (для дії характерне чергування різних станів), тимчасовість, непостійність (вона реалізується у відносно невеликому часовому проміжку), активність суб’єкта [Бондар 2009: 32; Вихованець 1992: 94; Іваницька Н. 2007:

64; Леута 2007: 48; Семантические типы 1982: 94]. Предикати процесу єднають із предикатами дії такі ознаки, як гомогенність і тимчасовість, а різнять – пасивність і нецілеспрямованість суб'єкта та відсутність об'єкта [Бондар 2009: 33].

Найзагальніше поняття дії конкретизовано у таких семантичних варіантах: ‘фізична дія’ // ‘physical action’, ‘рух’ / ‘переміщення’ // ‘movement’, ‘мовленнєва діяльність’ // ‘speech activity’, ‘інтелектуальна і соціальна діяльність’ // ‘intellectual and social activity’, ‘психічна діяльність’ // ‘mental activity’, ‘дія-локативність’ // ‘action-location’ тощо. Кожен із варіантів презентує не одна, а низка дієслівних лексем, що різняться між собою додатковими денотативними семами (пор. укр. *ходить* ‘рухатися’ – *кружляти* ‘рухатися, описуючи кола’, англ. *to hem* ‘to make the sound expressed by the word ‘hem’– *to kowtow* ‘to salute by knocking the head against the ground’) або ж конотативними (пор. укр. *говорити* – *цокотати* ‘говорити швидко’ // англ. *to speak* – *to jabber* ‘to speak rapidly’). На цій підставі кваліфікуємо семантичні варіанти як інваріантні семантичні структури (далі – ІСС), що функціонують у межах кожної з базових денотативних сем.

Для зіставного аналізу особливостей семантико-синтаксичного структурування українських та англійських висловлень із прислівниками зазначеного структурного різновиду розглянемо ІСС “рух/переміщення в просторі”.

ІСС “рух/переміщення в просторі”

Предикати руху належать до найбільш уживаних, хоча не становлять семантично однорідної групи: її структурують одиниці двох семантико-граматичних типів – зі значенням пересування (руху) і переміщення [Межов 2005: 21]. Інваріантне значення предикатів пересування – “змінювати своє місце, пересуватися в просторі” цілеспрямовано: *Дівчина миттєво влетіла в дворище, ніби чекала того поклику* (К. Мотрич) // *He ran hastily downstairs* (E. Voynich) або нецілеспрямовано, хаотично: *Урочисто ходила по саду, торкалася пальчиком гладенької кори черешні ...* (К. Мотрич) // *The driver then walked slowly along the bank* (J. Aldridge). Інваріантне значення предикатів переміщення – “пересувати, переміщувати когось/щось у просторі”. Із цієї відмінності випливає інша: предикати пересування – одиниці з обов’язковою тільки лівобічною валентністю (СС **Агентив-ПЗ**), тоді як предикати переміщення відкривають правобічну

об'єктну позицію (СС **Агентив-ПЗ-Об'єктив**). В обох різновидах конструкції агентив – це конкретний іменник-назва істоти/неістоти чи співвідносний із ним займенник, наприклад: *Mamvii* дивачно тупцяє (У. Самчук); *У небі повільно кружляли два орли* (Г. Вдовиченко) // *Roger entered joyfully* (W.S. Maugham); *Sparrows were flying noisily about in small clouds* (T. Dreiser); *The car started easily* (T. Fowler). Це положення поширюється на об'єктну синтаксему у висловленнях ІСС “переміщення когось/чогось у просторі”, скажімо: *Він [професор] зіжмакав аркушик і люто кинув його під стіл* (Ю. Бедзик) // *He gently raised his hand to stroke my hair* (Ch. Bronte).

Суб'єктні синтаксеми, виражені іменниками-назвами неістот у конструкціях обстежуваного типу, дослідники називають функтивами [Всеволодова 2000: 142; Шмелева 1994: 42]. В обох мовах прислівники зафіксовано в образних модифікаціях аналізованої моделі, тобто таких, у яких дієслова руху/переміщення вжито у переносному значенні, наприклад: *Розкішно сідало сонце, підсвічуючи небо навколо свого розпеченого кружальця* (Г. Вдовиченко); *Вона [весна] летіла хутко, мов стокрила* (Леся Українка) // *The sun was rapidly spinning into the west* (H. Hervey). Далеку периферію аналізованої ІСС становлять висловлення, у яких позицію суб'єктної синтаксеми заповнюють назви таких предметів, які не здатні ні самі пересуватися: *І ось усе це донедавна живе й прудконоге добро ... майже ліново в'їжджає в Чев'юковий двір* (М. Матіос); *Бредуть приречено – ні скарги – високі бранці [дерева] край доріг* (Л. Костенко) // *Life and mirth circulated quickly round the ball-room* (Ch. Bronte), ні переміщувати інші предмети: *Бетоновані стіни атомної глухо перекидають останні слова і випускають їх із кам'яного мішка на волю* (В. Яворівський). Вони засвідчують факт образної модифікації моделі.

Ситуації руху й переміщення характеризуються просторовими координатами, тому речення на їх позначення здебільшого обов'язково містять локатив, виражений прислівником чи іменниковою/прийменниково-іменниковою конструкцією (варіантні СС **Агентив-ПЗ-Локатив**, **Агентив-ПЗ-Об'єктив-Локатив**), до прикладу: *Діти принишло походжають подвір'ям* (Т. Малярчук); *Він [Мирон] непомітно привозив мені передачі з “великої землі”* (Г. Вдовиченко) // *Then he (swallow) flew gently round the bed* (O. Wilde); *He put his hand gingerly to his cheek* (W.S. Maugham). Це

положення особливо важливе для конструкцій, де функцію предиката руху/переміщення виконує дієслово іншого семантичного класу, наприклад: ... *скоро зариплять* наші тачанки в далекий сіверкий край (М. Хвильовий). Сирконстант зі значенням напрямку руху (*в далекий сіверкий край*) увиразнює динамічний елемент у семантичній структурі предикатора.

В ході аналізу виявлено наступні прислівники на **-о (-е) // -лу**.

1. **Adv ax**. У взаємодії з оцінними прислівниками вживаються в основному предикати руху/пересування: *Дуже добре* ходжу, швидко, з притиском (Т. Малярчук); *Ви прекрасно танцюєте ...* (У. Самчук) // *I play and dance beautifully* (Ch. Bronte); *They danced so beautifully that the tall white lilies peeped in at the windows and watched them* (O. Wilde). У таких конструкціях дієслова позначають не сам факт переміщення, а якість, здатність особи виконувати цю дію. Це простежується в такому контексті: *Я плаваю непогано. Зина чудесно, а Леся хоч і вміє плавати, та далеко від берега ніколи не відпливає. Зина ж любить попливти далеко, на півгодини, на годину* (В. Домонтович). Очевидно, тому прислівник місця *далеко* в останньому реченні набуває часової конотації.

Інша річ, коли оцінка становить лише один із компонентів змісту прислівника на **-о (-е) // -лу** [Панков 2009: 15–17; Зайцева 2001: 143]. У взаємодії з дієсловами руху цей компонент часом набуває статусу основного, визначального. Скажімо, у реченні *Я ганебно втік з будиночка в затишному саду* (О. Лізен) контекст, і не тільки зовнішній (анонімний прихід до батька, якого ніколи не знав), а й внутрішній (предикат *втікати* у значенні ‘рятуватися втечею, відчуваючи страх перед кимсь чи чимсь’ [СУМ, т. 10: 512], якому дивонує атрибут *в затишному саду*) демонструє посилення оцінного сегмента в змістовому плані прислівника *ганебно*. Не будучи, отже, аксіологічним прислівником лексикографічно, він став ним контекстуально.

2. **Adv man**: *Якийсь дядько злодійкувато підкрався до неї [машини] й відгвинчував колеса* (В. Яворівський); *Актриса оглянула зал і безпомилково попрямувала до її столика* (І. Роздобудько); [Вітер] *свобідно й неохайно розносив по вулицях лушпиння, папірці...* (Б. Антоненко-Давидович) // *Bard moved unemotionally from the couch* (A.J. Cronin); *The horse whinned and moved nervously* (V. Wood). В обох мовах ці прислівники займають у реченні типові позиції: українські – перед дієсловом, англійські – після. Трапляється-

ся відхилення від цієї закономірності, як у висловленні [Роксолана] *ходила вигинасто, по-кошачому* (П. Загребельний). У ньому позиція засвідчує рематичний характер прислівника, підсилений адвербативом того самого розряду, але вжитим в уточнювальній функції.

У реченнях на зразок *Бабуся розгублено повернулася до помешкання* (Є. Кононенко); *Григорій похмуро вигнався наперед і йшов перший* (І. Багрянний) // *McAggott rose wearily from his desk and smote the sergeant a blow to the skull* (HWN 2349) прислівникова функція більшою мірою предикативна (це речення з подвійною предикацією [Кульбабська 2011: 122]), аніж атрибутивна; порівняємо можливі трансформації: *Бабуся повернулася до помешкання розгублена* супроти *Бабуся в розгубленні повернулася до помешкання* чи *Григорій, похмурий, вигнався вперед* на противагу *Григорій без настрою вигнався вперед*.

Виявлено метафоризовані конструкції, у яких дієслово-предикат зі значенням переміщення має за лівобічного актанта абстрактний іменник: *Мольфарова загроза безповоротно відходила у найглибинніше підсвідоме* (Ю. Андрухович) // *The threat of the ecological disaster has passed quickly* (J3D 221).

3. **Adv qual:** *Вони [рушники] плавно ширяють над їхніми головами* (С. Майданська); *Галера м'яко пристала до берега* (В. Малик) // *After dinner he strolled over lazily to his bungalow to get a book* (W. S. Maugham); *He noiselessly slipped out of the room* (W. S. Maugham).

Щодо англійських речень зазначимо, що дослідники [Игнатова 2004; Сентенберг1977; 1984; Уздинська 1988] відносять значну частину англійських дієслів до адвербіальних, тобто з ускладненою семантичною структурою, в якій поряд із основною дієслівною семою наявні одна чи кілька периферійних сем обставинної характеристики (їхні репрезентанти у словникових дефініціях – лексеми *heavily, vigorously, firmly, very, completely, wholly, awfully, enormously, greatly, too, lightly, rather* тощо). У висловленнях ці ознаки можуть експлікуватися через відповідні прислівники, що сприяє актуалізації їх ознак. Так, дієслово *slip out* має значення не просто вийти, а тихо, непомітно вийти. Прислівник *noiselessly* розцінюємо не як випадок тавтології, а як увиразнення цієї обставинної ознаки, визнання її домінантною у висловленні.

4. **Adv quan.** У реченнях із предикатами руху послідовно вживані прислівники-інтенсиви, тобто ті, у яких значення кількості поступає на тлі квалітативного чи способу дії, причому більшою або меншою мірою. У реченні [Ліна] **нестримно, вітряно** вбігла в палату (Б. Харчук) представлено два прислівники на **-о (-е)**, але значення кількісної характеристики дії чіткіше виявляє себе в першому з них (*нестримано*), тоді як в другому (*вітряно*) домінує значення порівняння, хоча й ідея сили теж прочитується.

В англійській мові такі конструкції доволі активні, наприклад: *They began to run madly round the room* (W.S. Maugham). Однак їх характеризують також речення з прислівниками-інтенсифікаторами (наприклад, *completely* при дієсловах руху: *What time are you completely coming back?* (OALD) дослівно ‘Коли ти цілком повертаєшся?’). В українському матеріалі таких побудов не виявлено, бо еквівалентом наведеного англійського речення слугує висловлення *Коли ти повернешся?* Щоб передати завершену дію, в англійській мові можуть уживатися форми теперішнього тривалого часу в поєднанні з прислівниками-максимізаторами [Quirk 2000: 589].

У реченнях аналізованої ІСС зафіксовано прислівники метричної оцінки, насамперед **Adv freq:** *Перші дні до гришки часто літало двоє дроздів ...* (Ю. Мушкетик) // *Buses run frequently between city and the airport* (OALD) та **Adv dur:** *І довго гналися татари за козаками по стени* (В. Сосюра) // *She had been driving more or less continuously since just after nine that morning* (JYF 239). Конструкції на кшталт *Потяг ... натужно* просувався вбік гір зі швидкістю, мало чим вищою від пішохідної (Ю. Андрухович) засвідчують семантичну синкретичність прислівникового слова, адже лексему *натужно* можна потрактувати і як ‘важко’ (метрична оцінка дії), і як ‘із натугою’ (вказівка на спосіб дії).

Дієслова переміщення звичайно надають перевагу **Adv freq:** *Верхратський часто* водив гімназистів до урицьких скал (Р. Іванчук); *Розмиваючи яри, весняні потоки часто* виносили на піщаний берег ріки величезні білі кістки прадавніх тварин (О. Донченко) // *He was taken to the theatre frequently* (OALD); *She was now brought summarily into the drawing room* (C. Austin). Вони набувають здатності означуватися інтенсивами, коли а) вживаються в модифікованих (похідних) своїх значеннях; пор., для прикладу, укр. *виносити* 2 – ‘швидко вивозити, переміщати куди-небудь’: *Кліть блискавично* винесла його на гору (В. Собко) та англ. *toss*

5 'піднімати й опускати, нестися по хвилях' (про судно): *The whale plunged suddenly below them, causing the sea to erupt and tossing the boat about wildly* (V. Wood); б) розвивають додаткові співзначення, скажімо, каузальності: *Щось нестримно несло його геть з рідного села* (О. Довженко).

5. **Adv temp.** З темпоральними прислівниками взаємодіють предикати пересування (руху): *Батько повертається додому пізно* (І. Роздобудько) // *Jerry had moved to Philadelphia recently* (T. Dreiser). Щодо структур із семантикою переміщення, то вони поширюються згаданими прислівниками лише за умови, що їх предикат – одиниця синкретичного плану, як у реченні: *До того ж Нінку він давно вже прогнав* (Є. Кононенко). Дієслово *прогнати* має значення не лише 'відправити', а й 'змусити піти'. Уважаємо, що певні каузативні смисли характеризують семантичну структуру дієслова *brought* у реченні *The man was arrested and immediately brought to me* (W.S. Maugham).

6. **Adv loc.** Згадані адвербативи зафіксовано лише в українській мові в обох різновидах ІСС – руху (пересування) та переміщення, вони вказують або на місце, де відбувається цей акт: *Мотоцикли кружляють десь над нашою головою, зовсім близько* (Г. Пагутяк); *Високо над плавнями бусол ніс у дзьобі змію* (Ю. Мушкетик), або на напрямок руху/переміщення: *Наші частини висунулись далеко вперед* (Б. Антоненко-Давидович); *... вони везли нас далеко ...* (М. Слабошпицький). Вони не втрачають здатності сполучатися з тими із дієслів руху, що вжиті в переносному значенні, тобто в образних модифікаціях моделі: *Високо ходило сонце* (Б. Харчук); *Далеко линув думок легкий рій* (Леся Українка). В англійській мові прислівникам цього різновиду відповідають лексеми без *-ly*, скажімо: *We can't go far without our guide* (J. Aldridge); *The water was always mounting higher* (C. Austin).

У конструкціях із дієсловами руху трапляються компаративні та демінутивні форми темпоральних і локативних прислівників, які, як і вихідні форми, вказують на зовнішні обставини дії: *Вона ... поїхала (коли?) раніше, ніж передбачалося терміном путівки ...* (І. Роздобудько); *Смереки в наляку, задихані, тікають (куди?) вище* (Д. Павличко); *Над головою, зовсім (де?) низенько, пливають у блакитно-прозорому небі білі пухнасті хмаринки* (В. Сахно).

7. **Adv fin**: *Тільки тепер помічаю, що, безцільно прошкуючи берегом моря, знищив дитячий малюнок* (В. Домонтович) // *Joe moved purposefully towards his son* (J. Moore).

8. **Adv caus**. В обох мовах прислівники причини не становлять численного розряду. Відприкметникові утворення на **-o (-e) // -ly** авторами граматик зазвичай не наводяться, оскільки значення причини у цих одиниць лише похідне, залежне від контексту [Всеволодова 2000: 67]. Уважаємо, що в реченні *Дівчина знесилено потає в осінній отаві* (С. Майданська) прислівник *знесилено* швидше вказує на причину, ніж на спосіб дії: дієслово *потає* має значення ‘потопати, осідати’, яке вимагає вмотивування *чому?*, а не *як?*. Ще приклад: *Його побратими по лихові – такі собі посполиті, мабуть, потрапили сюди (чому?) випадково* (Ю. Мушкетик). Такі висловлення еквівалентні англійським конструкціям із прислівником *casually*: *Joe sauntered casually into the bathroom* (J. Moore).

Вториннопредикатні компоненти зі значенням руху/переміщення сполучаються з прислівниками на тих самих засадах, пор.: *З сінней увійшов дебелий козарлюга, незграбно (Adv qual) несучи тацю і казанок окрону* (У. Самчук) // *Mr. Fotheringway heard his footsteps going softly (Adv qual) up to her room* (G. Wells); *We often hear of strange high tides flowing furiously (Adv quan (intens))* (Ch. Bronte).

Кількісні дані стосовно сполучуваності прислівників на **-o (-e) // -ly** з ІСС “рух/переміщення в просторі” наведено в таблиці 1, з якої видно, що суттєвих відмінностей у використанні ВП в обох мовах не виявлено. Деяко різниться тільки функціонування Adv temp: в українській мові структури з ними частотніші.

Таблиця 1

Кореляція ІСС “рух/переміщення в просторі” і частотності ВП на -o (-e) // -ly

Розряд прислівника / Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	11 0,5%	151 6,4%	103 4,4%	15 0,6%	33 1,4%	15 0,6%	4 0,16%	7 0,3%	340 14,44%
англійська	8 0,36%	160 7,08%	119 5,27%	16 0,72%	16 0,72%	0	4 0,18%	8 0,36%	332 14,72

Прислівники на -о (-е) // -лу в реченнях із предикатами процесу

Предикати процесу – такий семантичний тип предикатної синтаксеми, який відтворює ситуацію, пов'язану з кількісними чи якісними змінами суб'єкта. Займаючи проміжне становище поміж основними предикатними значеннями – дією та станом, вони, на відміну від предикатів дії, відображають такі ситуації, які не передбачають активного діяча – каузатора тієї чи тієї динамічної ознаки. Це, власне, і зближує предикати процесу з предикатами стану. Значеннєві провідні характеристики предикатів процесу – [+динамічність], [+фазовість], [+часова локалізованість], [-каузативність], [-неконтрольованість] [Кутня 2004]. Носіями цих ознак можуть бути лише дієслова.

Динамічна процесуальна ознака пов'язана з предметною субстанцією – якоюсь із реалій живої й неживої природи, що змінила, змінює чи змінюватиме (змінить) власний стан або якість [Іваницька Н. 2007: 65]. Ознака “якісна/кількісна зміна суб'єкта” має координаційний характер, тому її визнають інтегральною семою згаданих предикатів [Кутня 2009: 156]. Семантична структура конструкцій із предикатами процесу співвідносна зі схемою **АГЕНТИВ-ПЗ**.

Предикати процесу лексично неоднорідні. Об'єднані на рівні узагальненої денотативної семи “процес”, вони розподіляються на підставі часткових денотативних сем поміж такими семантичними варіантами: 1) “зміни фізичних об'єктів” (*порожніти, вилиняти, затемнюватися, засуθενіти, затвердіти, голоснішати, пригоріти*); 2) “зовнішні зміни живої природи” (*перезрівати, змарніти, змужніти, оперятися*); 3) “зміни внутрішніх властивостей істот” (*схуднути, охмеліти, старіти, зароджуватися*); 4) “процеси в духовному світі” (*воскресати, оживотворяються, оживати, відродитися*); 5) “зміни в економічних справах і соціальному становищі людей” (*руйнуватися, девальвуватися, знецінюватися, бідніти, багатіти*); 6) “процеси внутрішнього світу людей”: а) “зміни, що стосуються типових рис поведінки, особливостей психічного складу, інтелектуально-творчої сфери” (*бадьорішати, посерйознішати, розумнішати, добріти, озвіріти*); б) “зміни емоційно-психологічного стану” (периферійна група у полі процесу) (*знавісніти, заспокоюватися, засумувати, розсердитися*).

Семантичне наповнення предикатів процесу в англійській мові

значно вужче. Аналітичні тенденції англійської мови у передаванні дієслівної семантики перетворення, виникнення нової ознаки мають вплив на склад одновалентних предикатів процесу, обмежуючи їхнє заповнення абсолютивними дієсловами. Здебільшого такими предикатами є автосемантичні лексеми, що передають видозміни вихідного стану предметів та речовин із набуттям якісно нових характеристик: *Milk **begins to sour** and has unpleasant sharp taste* (E. Bronte).

Основними структурними моделями аналітичного способу є конструкції: *to get / to grow / to become / to turn + прикметник: to grow wiser* ‘мудрішати’; *to get dark* ‘темніти’; *to turn black* ‘чорніти’; *to become younger* ‘молодшати’: *His beautiful rounded face had grown pale and pined* (C. Austin); ... *her sharp voice growing almost soft* (C. Austin). Водночас в англійській мові спостерігаємо монолексемні дієслівні одиниці абсолютивної семантики на позначення перетворення: *to deepen, to harden, to sharpen, to lighten, to brighten: The sun **sharpened** the walls of the house* (V. Woolf); *My heart **softened** toward her* (C. Bronte).

Типологічні у визначенні особливостей семантико-синтаксичного структурування українських та англійських висловлень із прислівниками на **-o (-e) // -ly** можна представити ІСС “зміни фізичних об’єктів”, ІСС “зовнішні зміни живої природи”, ІСС “зміни внутрішніх властивостей істот”.

ІСС “зміни фізичних об’єктів”

Аналізовані структури ґрунтуються на семантичній схемі АГЕНТИВ-ПЗ. Призначення цих конструкцій – відображати зміни, що відбуваються з предметами та явищами неживої природи. Отож позицію суб’єкта у них заступають звичайно конкретні іменники – назви речей, предметів побуту, страв, природних явищ тощо: *Pantom світна **воронка** миттєво всоталася в шпарку* (А. Тютюнник) // *Gradually **the opiate** deadened the pain* (H. Hervey); ***The mist** thickened and increased rapidly* (C. Austin) та співвідносні із ними займенники: ***Все** ... солодко випаровувалося з свідомості* (В. Яворівський). Трапляються метафоричні агенти: ***Київ** ліниво вигривається ...* (П. Загребельний) // ***The music** on the radio slowly freezes* (J. Updike).

Предикати аналізованого типу характеризує інтенція до прислівникової атрибуції, яка виявляється у сполучуваності з такими функціонально-семантичними розрядами прислівників:

1. **Adv man.** *І хрест, облитий буряковим квасом, під білим сонцем дивно мерехтить* (Л. Костенко); *Прокинулася ріка, подумала світанком та й розлилася – широкো-широко на блакитні гони* (М. Хвильовий) // *The east had been gradually whitening, and we could now see some distance in the cold, grey light* (A. Conan-Doyle); *Houses and shops thinned suddenly on both sides of the street* (C. Dawson).

Прислівник *буряно* у реченні *Нашорошилось небо буряно і погрозами загуло* (В. Симоненко) у зіставленні з наведеними своєрідний у семантико-синтаксичному сенсі: він виконує функцію суб'єкта-каузатора (*буря нашорошила небо*).

2. **Adv qual:** *Часом світло спалахує трохи яскравіше* (Г. Пагутяк); *Тухо строчать дощі* (Л. Костенко); *Тьмяно сяли ліхтарі, обведені веселковими німбами* (І. Багрянний) // *The lamp was burning quietly with its flame pointing down* (G. Wells); *He awakened in the morning, with rain drip-dripping monotonously upon taping fronds* (H. Hervey).

3. **Adv quan.** Значення міри і ступеня незмінно корелює з семантикою динамічності, тому сполучуваність із прислівниками-носіями значень міри і ступеня вияву ознаки є прерогативою назв не лише дій, а й процесів, у тому числі тих, що фіксують “зміни фізичних об'єктів”: *З'явилася хмарка, і стала підходити і рости; побільшала дужче і все закрила, скільки око бачить* (В. Барка); *Ложка в її руці затремтіла ще дужче* (Б. Харчук); ... *Все навколо ще більш синіло, а передусім трава* (В. Шевчук) // *But however fiercely they (wood) burnt ...* (V. Woolf); *The storm raged fiercely all that night* (O. Wilde).

Частина з уживаних у таких висловленнях прислівників указує на інтенсивність процесуальної ознаки: *За вікном повільно розгорталися й звисали до землі довгі спіралі снігової хуртовини* (І. Роздобудько); *Вогонь ліниво, байдуже ... став погасати* (В. Винниченко) // *The circles were steadily narrowing* (J. Aldridge); *Wood smolders, it burns slowly without blame and sound* (R. Blackmore); *The sun was rapidly sinking* (V. Woolf); *Night was swiftly gathering* (H. Hervey).

Як видно з наведених прикладів, серед цих прислівників однаково можливі інтенсифікатори та інтенсиви, причому як ті, що розташовуються на шкалі інтенсифікації зі знаком (+), так і ті, що зі знаком (-). До останніх віднесено прислівники *повільно, ліниво*, з якими пов'язуємо значення “слабка динаміка процесу”. Крім **Adv intens**, у

висловленнях із предикатами цієї семантики зафіксовано **Adv dur**: *Довго хата не порожнювала* (Ю. Збанацький); *Ця кров старіла б поволеньки і довго-довго ...* (В. Яворівський) // *The rain still beating continuously on the staircase window* (Ch. Bronte); *The snow melted instantly wherever it came in contact with rock* (Dictionary) та **Adv freq**: *Раптовно захмарилось, і почав накрапати дрібненький дощик* (Т. Зарівна); *Вона [мова] поступово якось зникає з діловодства, з державного і партійного вжитку* (Б. Олійник).

Як бачимо, у реченнях ІСС “зміни фізичних об’єктів” уживані здебільшого ВП способу дії, власне якісні та квантитативні (таблиця 2). Відмінність між мовами полягає, по-перше, у вищій частотності таких структур в українській мові (115 українських висловлень проти 62 англійських), бо самі предикати стану у ній не є явищем унікальним; по-друге, у суттєвому переважанні англійських висловлень із власне якісними прислівниками (зафіксовано 21 речення в англійському матеріалі й 11 – в українському).

Таблиця 2

Кореляція ІСС “зміни фізичних об’єктів” і частотності ВП на -о (-е) // -ly

Розряд при- слів- ника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	0	67 2,8%	11 0,46%	22 0,9%	0	11 0,5%	0	4 0,15%	115 4,85%
англійська	0	29 1,27%	21 0,9%	12 0,55%	0	0	0	0	62 2,75%

ІСС “зовнішні зміни живої природи”

Висловлення цього плану структурують, відповідно до семантичної схеми **Агентив+ПЗ**, ті з дієслівних предикатів, у значенні яких відображаються зміни зовнішніх властивостей рослинного світу та зовнішніх властивостей істот. У позиції суб’єктної синтаксеми тут можуть уживатися: а) іменники-назви рослин: *Тут же духмяно пахнуть жовтогарячі чорнобривці, рожеві шапки флокс, тендітні матіоли і буйна всюдисуща красоля* (А. Шиян) // *Basil had flourished wonderfully* (G. Eliot); б) іменники-назви істот (людей

і тварин): *Хоч пізно, але відмолоділа Катерина, як восени галузка яблуни* (С. Чорнобривець); в) іменники-соматизми: *Нагло Дарчині очі заходять темінню ...* (О. Кобилянська) // *His expression softened slightly* (J. Moore); г) співвідносні зі згаданими іменниками узагальнено-предметні займенники: *Я стояла на протязі і мерзлякувато щулилася спросоння* (А. Тютюнник); *Все гине на землі, та ніщо не зникає безслідно: залишається пам'ять – добра і зла* (Р. Іваничук) // *He wriggled uncomfortably* (A. Christie). Прислівники на *-o (-e)* // *-ly* у висловленнях цього типу не належать до унікальних явищ, при предикатах на позначення зовнішніх змін живої природи зафіксовано такі їх функціонально-семантичні різновиди.

1. **Adv man.** *Біло* квітли вишні й засипали молодих гарцівників білим цвітом (Ю. Мушкетик); *Він лише підсліпувато мружився* (Ю. Андрухович) // *Her face darkened suddenly ... His expression momentarily changed to one of puzzlement* (J. Moore). Виявлено речення, у яких прислівник указує на сферу вияву процесуальної ознаки: *Андрій тільки зміцнів фізично і тепер ішов на гору досить бадьорий* (І. Багрянний) // *Some of these men had been so badly damaged, both physically and mentally* (A1J 143).

2. **Adv qual.** *Хлопчик ... грізно стягає брови* (Г. Журба); *Тухесенько ростуть здивовані гриби* (Л. Костенко); *Шприндзя враз вразно німіє ...* (У. Самчук) // *Mr. Brooke again winced inwardly* (G. Eliot); *James positively quivered* (J. Moore).

3. **Adv quan.** Предикати цього семантичного різновиду виявляють інтенцію до поєднання з інтенсифікаторами: *За жнива він подався ще дужче ...* (Ю. Мушкетик); *Її в'яле приморщене лице ще більше прив'яло і протяглося* (І. Франко) // *His expression softened slightly* (J. Moore); *He flushed deeply* (W. S. Maugham) та інтенсивами: *А черешні пахнуть одурююче, чад дивний розливають, тягнуть у блакитність піль ...* (Г. Журба); *Хлопець чомусь знічується й густо червоніє* (М. Мариос) // *Her head throbbed excessively* (J. Moore); *She rarely blushed* (G. Eliot). Висловлення з квантитативами інших семантичних розрядів у досліджуваному матеріалі не виявлено.

4. **Adv caus.** *Реб Азріель невдоволено скривився* (О. Лізен) // *Mother's anger touched David's face; his cheeks burned guiltily* (J. Updike).

Як видно з таблиці 3, в українській і англійській мовах аналізовані предикати виявляють здатність сполучатися з тими самими розрядами ВП на *-o (-e)* // *-ly* (не зафіксовано в англійській

лише сполучень із загальнооцінними прислівниками), проте вони різняться кількісними характеристиками, передусім в англійській мові домінують висловлення із прислівниками квантитативного типу, що можна вважати своєрідною компенсацією відсутності конструкцій із загальнооцінними прислівниками.

Таблиця 3

**Кореляція ІСС “зовнішні зміни живої природи” і частотності
ВП на -о (-е) // -ly**

Розряд прислівника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	4 0,15%	33 1,4%	15 0,62%	7 0,31%	4 0,15%	0	0	11 0,46%	74 3,12%
англійська	0	12 0,53%	12 0,53%	21 0,9%	4 0,18%	0	0	8 0,35%	57 2,5%

ІСС “зміни внутрішніх властивостей істот”

Ядром висловлень на позначення таких процесуальних ситуацій слугують дієслова, що відображають зміни внутрішніх властивостей істот (*безсилити, захворіти, охмеліти, здоровішатися, змучитися, обмертвіти, отверезити* тощо // *to fall ill, to become healthy, to grow tired, to grow sober* etc.) або їхні закономірні біологічні зміни (*старіти, виводитися, вимирати зістаритися, народжуватися, підросати* тощо // *to become old, to be born, to die out, to grow up* etc.). Позицію суб’єктної синтаксеми заміщує іменник із категорійно-семантичними ознаками [+конкретність], [+антропонімність] або узагальнено-предметний займенник, здебільшого особовий. Можлива імпліцитна репрезентація суб’єкта: ... *не треба було ... знову, як вперше, максимально відкриватись і довірятись* ... (Т. Малярчук). В обстежуваних конструкціях прислівники на **-о (-е) // -ly** теж уживані, хоч не так репрезентативно й регулярно.

1. **Adv ax.** *Я завжди вмiла дуже добре прикидатись* (Т. Малярчук). В англійському матеріалі не засвідчено конструкцій, у яких прислівники з загальнооцінним значенням означають предикати зі значенням “зміни внутрішніх властивостей істот”. Не позначені вони активністю і в українській мові.

2. **Adv man.** *Навіщо ж так безглуздо й непотрібно вмирати під ударом донської шаблі...* (Б. Антоненко-Давидович); *Йому стало враз тоскно, він увесь внутрішньо знітився...* (І. Багмут) // *People were straining momentarily to see what was going on* (J. Updike).

3. **Adv quan.** Розглядувана семантична структура надає перевагу інтенсифікаторам: *Я вся страшенно напружувалась, коли бачила її...* (Т. Малярчук); *Хлопець остаточно виправився* (О. Донченко) // *The succeeding words thrilled me strangely* (Ch. Bronte) та тим інтенсивам, що відображають темп (прискорений/сповільнений) протікання процесуальної ознаки: *Кленучи себе за слабохарактерність, я усе ж розгорнув жовтий рукопис і мляво занурився у читиво* (В. Симоненко); *Вони швидко напиваються, і їх гидливо витісняє живий, пружний і красивий натовп* (Л. Костенко) // *Her anger was slowly melting* (V. Wood); *Fifine recovered rapidly under his care* (Ch. Bronte)

4. **Adv temp.** *У тому світі діти рано дорослішають* (Г. Пагутяк) // *She had fainted immediately* (W.S. Maugham).

Таблиця 4 фіксує зазначені особливості сполучуваності ВП з предикатами процесу аналізованого семантичного різновиду. Із неї видно, що в українських реченнях можливі локативні прислівники на **-о (-е)**, що не мають англійських відповідників на **-ly**. Не виявлено в англійському матеріалі й конструкцій із загальнооцінними прислівниками.

Таблиця 4

Кореляція ІСС “зміни внутрішніх властивостей істот” і частотності ВП на -о (-е) // -ly

Розряд прислівника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	2 0,08%	16 0,66%	0	19 0,77%	5 0,19	4 0,15%	0	0	44 1,85%
англійська	0	12 0,54%	0	8 0,37%	4 0,18%	0	0	0	24 0,99%

Прислівники на -о (-е) // -ly у реченнях із предикатами стану

Статальні предикати вирізняє з-посеред інших інтегральна тема “перебувати у якомусь стані”. У працях Дж. Лакоффа [Lacoff

1968] до стативних (неактивних) зараховано предикати, які: 1) не вживаються в різних моделях речень із дієсловом *do*; 2) не утворюють форм наказового способу; 3) не вживаються з модальним дієсловом *may* у значенні дозволу; 4) не можуть підпорядковуватися присудкові, вираженому дієсловом *tell* ‘сказати (зробити щось)’, *order* ‘наказати’, *permit* ‘дати змогу’, *persuade* ‘вмовити’, *force* ‘змустити’; 5) не поєднуються з такими прислівниками, як *enthusiastically* ‘з ентузіазмом’, *reluctantly* ‘неохоче’.

До статалних предикатів належать передусім зі значенням стану. Стан, на думку Т. В. Шмельової, – це деякий епізод із життя суб’єкта, з репертуару природних для нього станів: предмет може бути сухим або мокрим, брудним або чистим, артефакт – цілим або розбитим, функціональним або зламанним; людина – спокійною, тривожною, хворою, здоровою, натхненною, збудженою, апатичною; суспільству властиві стани стабільності й кризи, розвитку й занепаду [Шмелева 1994: 15]. Тим самим окреслено підстави, на яких в одній семантичній групі узагальнено такі нетотожні з формально-граматичного погляду висловлення, як *Мені холодно; Тут душно; Вона хвилюється; Він у гніві // I am cold; It is stuffy in here; She is nervous*: вони об’єднані інваріантним значенням стану. Цю групу виділяють завдяки низці ознак, найвагомійші з-посеред яких статичність, часова локалізованість, фазовість, неконтрольованість, пасивність, одновалентність, непоєднуваність із родовими іменами, меншою мірою – квантифікованість та дуративність.

В українській мові ядро предикатів стану формують предикативи: *важко, боляче, весело*, дієслова зі значенням стану (фізичного, фізіологічного, психоемоційного: *чорніти, дрімати, всміхатися, тріумфувати*, а периферію (до слова, доволі чисельну) – безособові форми на *-но, -то* (*зорано, прооперовано*), прикметники (*хворий, здоровий*), прийменниково-іменникові форми (*у гніві, у щасті*) [Вихованець 2004].

Найзагальніша денотативна сема “стан // state” в обох мовах конкретизується у таких семантичних варіантах: “фізичний стан // physical state”, “фізіологічний стан // physiological state”, “психоемоційний стан // psycho-emotional state”, “буття // being”, кожен з яких може структурувати речення, семантично ускладнені прислівниками на *-о (-е) // -ly*. Розглянемо докладніше особливості цього ускладнення у межах ІСС “фізичний стан”, ІСС “фізіологічний стан”, ІСС “психоемоційний стан”.

ІСС “фізичний стан”

Предикати фізичного стану конституюють висловлення на позначення стану довкілля, в якому перебуває людина, або фізичного стану самої людини. Носіїві такої статальної ознаки властиві семантичні характеристики [+конкретність], [±антропонімність], типовий засіб презентації – конкретні іменники – назви неістот та назви істот. Суб’єкт може бути імпліцитний: *Тихо-тихо. Нестерпно тихо. Тиша чорна. Тиша німа* (Р. Лубківський). Власне щодо таких конструкцій слухна думка У. Чейфа про наявність речень, “які не містять у собі нічого, крім предикації, що в них немає предмета, стосовно якого зроблено предикацію..., а предикат характеризується як стан і що насправді треба вести мову про наявність особливих, всеохопних станів, які стосуються усього середовища, а не конкретного предмета...” [Чейф 1975: 50]. В англійській мові до речень ІСС “фізичний стан” можна віднести конструкції на кшталт: *At least there’s quiet here; It is **delightfully** quiet in the night; It is cold in winter.*

В обох мовах предикати фізичного стану означаються такими розрядами прислівників на **-o (-e) // -ly**:

1. **Adv man.** *Навіть струмок, що перечищає їх, дрімає **дрімно** ...* (М. Стельмах) // *Suddenly Janice shivers in memory on the other girl’s bed in declining daylight* (J. Updike).

2. **Adv quan.** З усіх семантичних різновидів квантитативів у поєднанні з предикатами фізичного стану виявлено **Adv intens**, належних до підкласу посилювачів: *І так **незглібно** тихо в саду, що чути, як далеко-далеко співають дівчата* (Г. Журба); *А признайся лише – не є для тебе найбільшою трагедією бігти вночі надвір, де так **чортячо** холодно й нечисто?* (У. Самчук); *Свербіла вона [спина] **немилосердно*** (А. Тютюнник) // *His lips trembled **slightly*** (H. Hervey); *Tania shivered **slightly*** (J. Moore); *The sun beat down **piti-lessly*** (W.S. Maugham).

3. **Adv temp.** *Навколо давно біліють сніги* (М. Стельмах) // *The sun had **lately** pierced the gray* (G. Eliot).

Дані таблиці 5 засвідчують, що в обох мовах аналізовані структури характеризуються невисокою частотністю (37 українських і 29 англійських висловлень). Відмінності спостережено в уживанні власне якісних і квантитативних прислівників: в українських висловленнях домінують структури з квантитативними прислівниками, а в англійських – із власне якісними.

**Кореляція ІСС “фізічний стан” і частотності ВП
на -о (-е) // -ly**

Розряд при- слів- ника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	0	15 0,62%	4 0,15%	15 0,62%	4 0,15%	0	0	0	37 1,56%
англійська	0	12 0,54%	9 0,36%	4 0,18%	4 0,18%	0	0	0	29 1,28%

ІСС “фізіологічний стан”

Висловлення на позначення ситуацій фізіологічного стану об’єднує таке типове значення: якась жива істота перебуває в певному стані чи починає / перестає перебувати в такому стані. Вони реалізують це значення за синтаксичною формулою **Експерієнсив + ПЗ**.

Предикати фізіологічного стану характеризують відповідні властивості суб’єктів і структурують речення на основі їхньої семантичної сумісності. Оскільки йдеться про фізіологічний стан, то його носієм може бути лише істота. Отож провідними значеннєвими характеристиками суб’єктної синтаксеми мають бути [+конкретність], [+істота], [±антропонімність]. Носіями цих характеристик у системах досліджуваних мов є іменники назви-істот, передусім осіб: *Качан понуро, суворо мовчав* (У. Самчук) // *The girl quickly fell asleep* (W.S. Maugham) або їхні еквіваленти – узагальнено-предметні займенники: *Вона [Неля] психічно не зовсім здорова* (І. Вільде) // *He coughed tactfully* (A. Christie). Синтаксичну перспективу цих побудов розширюють метафора або метонімія, коли в функції суб’єкта вжито іменник-назву неістоти: *Сплять солодко черкуски-негритоси, біляві яблука і жовта раса груш* (Л. Костенко); *Важко спало місто, спав ворожий стан* (Ю. Мушкетик).

1. **Adv ax.** *Він знову почував себе добре* (О. Довженко) // *Margaret slept badly, and next day she was unable to work as usual* (W. S. Maugham)

2. **Adv man.** ... *вона, либонь, спала б, непробудно, твердо* ... (Б. Харчук); *Гордієнко засоромлено мовчав* (Г. Косинка); *Натовп мертво мовчить* (Б. Антоненко-Давидович) // *She swallowed convul-*

sively (A. Christie); *My heart beat anxiously* (Ch. Bronte); *She hiccupped drunkenly* (V. Wood).

3. **Adv qual:** *Дрімає спокійно, примруживши очі, кляча ...* (Г. Журба); *... солодко спала під надійною рукою лада свого* (Д. Міщенко) // *Her back ached very painfully* (A. J. Cronin); *Jess groaned softly* (M. Crisp).

4. **Adv quan.** Домінують, як і у висловленнях на позначення стану, **Adv intens**, причому зі значенням повного або надмірного ступеня вияву ознаки: *Кошовий довго не спав тієї ночі* (Ю. Мушкетик) // *Dolly stuttered badly, but was gradually getting over it* (L. M. Alcott); *His heart lurched slightly* (J. Moore); *The alcohol finally forced her to relax slightly* (J. Moore). Серед них уживано й інтенсиви: *Her head twitched so violently, her hand was agitated by gestures so spasmodic that he thought it kinder not to insist* (W. S. Maugham); *He doesn't want to sleep so heavily ...* (J. Urdike); *It would pain me deeply* (R. Barr).

У мовленнєвих реалізаціях семантичної структури предикат може сполучатись із прислівниками різних функціонально-семантичних розрядів, скажімо, способу дії і власне якісних: *Walker ate greedily, noisily, filthily, and Mackintosh watched him with satisfaction* (W. S. Maugham).

Докладніше особливості сполучуваності ВП і ІСС “фізіологічний стан” відображає таблиця 6. Суттєва розбіжність поміж мовами стосується вживання власне якісних прислівників: в англійському матеріалі виявлено вдвічі менше відповідних речень.

Таблиця 6

Кореляція ІСС “фізіологічний стан” і частотності ВП на -o (-e) // -ly

Розряд прислівника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	4 0,16%	19 0,8%	15 0,62%	11 0,47%	7 0,31%	0	0	0	56 2,36%
англійська	4 0,18%	17 0,72%	8 0,36%	8 0,36%	4 0,18%	0	0	0	41 1,72%

ІСС “психоемоційний стан”

Інваріантна семантична структура “емоційно-психічний стан” об’єднує конструкції з типовим значенням “людина відчуває якісь почуття, емоції; перебуває в певному емоційному стані, настрої”. Базова модель – **Експерієнсив-ПЗ**, яка засвідчує, що функція суб’єктної синтаксеми закріплена за іменниками-назвами осіб. У висловленнях цієї семантичної структури спостережено такі прислівники на **-o (-e) // -ly**:

Adv qual: *Андрій чекав **спокійно**, приготувавшись до найгіршого* (І. Багрянний); *Один мій знайомий **кожесь безглуздо** закохався у відому політичну діячку* (Т. Малярчук); *Меркурій **гірко** возтужив, і возплакав* (П. Загребельний); *Гірко зажурився старий Данило* (У. Самчук) // *Joe had waited **nervously*** (J. Moore); *Francis laughed **savagely*** (V. Wood). *She smiled **graciously** at the ticket collector* (A. Christie); *Fllice had started to cry **fretfully** with tiredness* (V. Wood).

Adv quan. Домінують **Adv intens**, причому з класу посилювачів. Серед них уживано інтенсифікатори: *Смерті він боявся **найдужче*** (П. Загребельний); *Весною самотня людина почуває себе **особливо** беззахисною* (Г. Пагутяк); *Мотря **помітно** зніяковіла...* (У. Самчук); *А ще ... мені було **страшенно** прикро лежати поруч із цією дивною дівчиною ...* (І. Роздобудько) // *She sneered **slightly** in saying this* (Ch. Bronte); *She had been **badly** frightened* (J. Aldridge), інтенсиви: *Коли людина почуває себе **безмежно** щасливою, це не стосується часу* (Г. Пагутяк); *Нестерпно **важко** ставало на душі* (Б. Лепкий); *Шморгайлик ... **люто** заздриє Стрижаківі...* (П. Загребельний); *Жінки **панічно** бояться самотності* (Т. Малярчук) // *He fears you **mortally*** (Ch. Bronte); *Professor was laughing **heartily** in the corner* (A. Conan-Doyle). Проте інтенсиви на кшталт *швидко / повільно*, значення яких корелює із семантикою динамічності, вживатися не можуть через провідну ознаку їхнього ПЗ – [+статичність]. Із темпорально-кількісних прислівників у цьому типі ІСС зафіксовано **Adv dur:** *Я так **довго** до тебе тужила ...* // *He, mentally, so **frequently** (Adv freq) experienced ruin that he ceased to believe in its material probability* (G. Green).

Adv fin. *Марно* кидається бідне материнське серце (І. Багрянний) // *Most of them had smiled **knowingly*** (J. Moore).

Як видно з таблиці 7, аналізовані висловлення виявляють більшу активність в українських текстах (122 одиниці супроти 66). Щодо сполучуваності з прислівниками, то помітно нижчий відсоток

(0,36% проти 1,25%) зафіксовано англійських речень із квантитативними прислівниками.

Таблиця 7

**Кореляція ІСС “емоційно-психічний стан” і частотності
ВП на -о (-е) // -лу**

Розряд прислівника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	0	52 2,19%	37 1,56%	30 1,25%	0	0	4 0,15%	0	122 5,15%
англійська	0	33 1,44%	21 0,9%	8 0,36%	0	0	4 0,18%	0	66 2,9%

Семантико-синтаксичні відношення у реченнях із прислівниками на -о (-е) // -лу

Речення з прислівниками на *-о (-е) // -лу* як семантично неелементарні структури постали унаслідок формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних трансформацій пов'язаних між собою двох (і більше) елементарних речень шляхом згортання ситуації/пропозиції, пор.: “Ми завжди значно менше кажемо, ніж думаємо, сподіваючись на здогадку, на однакові фонові знання співрозмовника” [Левицький 2001: 97]. Процедура ускладнення ситуації має своїм наслідком нарощення предикатів вищого рангу (у нашому випадку – прислівників на *-о (-е) // -лу*) та перетворення основного предиката в змінну цих предикатів. Процедура згортання ситуації передбачає редукцію актантів предиката другої пропозиції з переведенням його у прислівникове слово, яке, синтаксично підпорядковуючись дієслову, називає ознаку предмета.

Семантику неелементарних простих речень, що постали унаслідок згортання ситуацій, формують, укупі зі значенням кожної з елементарних структур, семантико-синтаксичні відношення між основною та згорнутою пропозиціями (логічні пропозиції) [Всеволодова 2000: 124]). В обстежуваному матеріалі виявлено такі їх різновиди:

1. Однорядні (сурядні) відношення. Вони маркують ті конструкції, у яких ситуації, презентовані основною та згорнутою пре-

дикативними структурами, збігаються у часі: *Теофіла – як є – падає на коліна і **палко** молиться образам ...* (М. Матіос) // *Greeley had been listening **attentively*** (A.J. Cronin); *She gazed **blankly*** (J. Moore) або передують одна одній: *Тимко ... оглядався **розгублено*** (Ю. Мушкетик). Відношення одночасності здебільшого характеризують ті неелементарні побудови, у яких прислівники на **-o (-e)** утворені від власне-якісних прикметників, а відношення часової послідовності – у яких прислівники мотивовані віддієприкметниковими прикметниками й основний предикат яких виражений дієсловом недоконаного виду. Цю відмінність можна пояснити тим, що власне-якісні прикметники позначають зазвичай постійні (есенціальні, за Т. В. Булігіною) властивості предметів і явищ на противагу властивостям плінним, прив'язаним до конкретного моменту, відтворюваним фінітними дієслівними, дієприкметниковими та дієприслівниковими формами [Семантические типы 1982: 21–22]. Унаслідок прислівники, утворені від віддієприкметникових прикметників, зберігають ознаку часової актуалізованості.

В англійській мові, крім прислівників, мотивованих якісними прикметниками, функціонують **-edly** та **-ingly**-форми (*deservedly, detachedly guardedly; questioningly, charmingly, rivetingly, approvingly* і т. д.). Прислівники на **-edly** зберігають у своїй семантичній структурі значення стану, а тому вказують на попередню дію: *“Come now”, Smith said **hurriedly**, trying to smooth things down* (A. J. Cronin). Прислівники на **-ingly** – це елементи висловлення, що вказують на супутню дію: *“She’s a determined woman”, said Olive, **lovingly** stroking her mother’s wrinkled cheek* (W.S. Maugham).

2. Порівняльні. У них прислівникова синтаксема кореферентна предикату підрядної частини зі значенням порівняння: *Він запитав це якось **глузливо*** (Б. Харчук) ← Він запитав це якось так, **мовби** глузував // *She giggled up at him **playfully*** (V. Wood) ← She giggled up at him **as though** she plays with him.

3. Міри і способу дії: *Теофіла ... **боляче** сіпнула Анну за оголений лікоть* (М. Матіос) ← Теофіла ... [так] сіпнула Анну за оголений лікоть, що аж заболіло // *Francis **painfully** drew her towards him* (V. Wood) ← *Francis drew her towards him **so that** she felt pain.*

4. Зумовленості. У лінгвістичній літературі ґрунтовно проаналізовано семантично неелементарні речення, які містять компоненти зі значенням зумовленості, конкретизовані як значення причини, допустовості, мети чи умови. Схарактеризовано типові спосо-

би морфологічного вираження цих компонентів – прийменниково-іменникові форми [Вихованець 1992: 137]. Прислівники на **-o (-e)** у групі таких одиниць не аналізовано, натомість ці лексеми можуть уживатися в каузативній функції, що засвідчує матеріал обох мов: *Турок здивовано вирячив очі ...* (Ю. Мушкетик) ← Турок був здивований, від здивування + Турок вирячив очі. Конструкції, що їх містять, можна розгорнути у складнопідрядні речення з підрядною частиною: а) причини: Турок вирячив очі, **бо** здивувався // *Annie was shaking nervously* (V. Wood) ← Annie was shaking **because** she was nervous; б) умови: *Смисленому провідцеві не годилося б отак бездумно кидатись на ворожі сили* (Р. Іванченко) ← Смисленому провідцеві не годилося б отак, **якщо** не подумав, кидатись на ворожі сили // *You mustn't fall desperately in love with him* ← You mustn't fall in love with him **if** you are desperate; в) мети: [Стах] *заспокійливо* поклав їй великі руки на плечі (М. Стельмах) ← [Стах] поклав їй великі руки на плечі, **щоб** заспокоїти // *She put a finger on his sleeve placatingly* (I. Stone) ← She put a finger on his sleeve **to placate him**; г) допустовості: *Горе непрохано відчинило двері до його хати* (К. Мотрич) ← **Хоч і** не прохав, але горе відчинило двері до його хати // *The porter reluctantly let them inside* (V. Wood) ← **Although** the porter was **reluctant** he let them inside; ґ) наслідку: *Попельниченко саркастично скривив уста і посміхнувся* (Б. Антоненко-Давидович) ← Попельниченко сповнився сарказму, **так що** скривив уста і посміхнувся (Б. Антоненко-Давидович) // *The sacks buffeted painfully against his legs* (V. Wood) ← The sacks buffeted **so that** he could feel pain against his legs.

Логічні семантико-синтаксичні відношення часом виявляються нечітко, спостерігається їх суміщення. Наприклад, у реченнях *Магазаник невдоволено махнув рукою* (М. Стельмах) // *Dr. Richardson slammed the street door angrily* (W. S. Maugham) поряд із темпоральними доволі виразно прочитуються відношення причини: *Махнув рукою, бо був невдоволений* // *Dr. Richardson slammed the street door because he was angry*. Проте це не заперечує основного: прислівники на **-o (-e)** // **-ly** здатні бути виразниками семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями.

1.5. СЛОВОТВІРНІ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Етнолінгвістичний аспект вивчення передбачає аналіз способів і засобів відтворення у мовних одиницях знань про світ, особливостей їх структурування в національно орієнтованих одиницях і категоріях. Підхід до мови як етнологічного явища дає змогу вбачати в ній “спосіб осмислення дійсності з позицій конкретної культурно-етнічної спільноти, у полі національно-мовного, історичного та ментального концептів. В основу провідного у цьому плані етноцентричного принципу покладено розуміння мови як національно специфічного феномена, засобу виявлення і реалізації національного характеру, мовної концептуалізації світу” [Кононенко 2002: 245].

Важливим напрямком у сучасному мовознавстві є зіставне дослідження процесів структурування, зберігання й передачі інформації, знань за допомогою мовних категорій. Необхідність таких досліджень ґрунтується на постулаті, згідно з яким “Мовна Категоризація Світу – це унікальне для кожного етносу розв’язання протиріччя між дискретністю форм і континуальністю змісту мовних знаків через систему мовних категорій, як явних, так і прихованих (криптокласів), зумовлене “наївною” систематизацією вербалізованого людського досвіду” [Борискина 2003: 6]. Різні мови з погляду категоризації ними дійсності компонентами, які ґрунтуються на універсальних закономірностях логічного освоєння реальної дійсності, маніфестують спільне, а іншими, закоріненими в структурно-семантичній і національно-культурній сфері, виявляють відмінності. Встановлення одних і других, детальне вивчення кожного з них дає змогу глибше й об’єктивніше пізнати зіставлювані мови з погляду їх функцій у категоризації дійсності, структури засобів категоризування, їх зв’язків і взаємозумовленостей.

У мовознавчій літературі підкреслюється, що об’єктом зіставного дослідження можуть бути одиниці й категорії різних рівнів мови. Водночас, як зауважила В. М. Ярцева, “при порівнянні мов неможливо зіставляти одночасно всі мовні факти, оскільки специфіка кожної зі сторін мови вимагає особливого до них підходу. Різні властивості мають звукова сторона, сторона лексична і граматична структура мови. Врахування специфіки будови рівнів мови важливе для визначення самої бази, на якій здійснюється порівняння мовно-

го матеріалу, а також вибору того, що можна було б умовно назвати “одиницею виміру”” [Ярцева 1981: 10].

Об’єктом цього дослідження є зіставне вивчення категоризації дійсності в українській і англійській мовах, яке здійснюється засобами словотвору. Обмеження погляду на мовну категоризацію світу словотвірними засобами, з одного боку, впливає із застереження про неможливість єдиного підходу до різних рівнів мовної структури, навіть попри їх ізоморфізм, а з другого, – зі специфіки словотвору та його ролі в категоризації дійсності, з урахуванням тісного зв’язку поняттєвого відображення світу та його вербалізації словотвірними, лексичними і граматичними засобами.

Предметом аналізу є деад’єктиви як результативні словотвірні одиниці, в яких засвідчено наслідки мовної категоризації певного сегмента дійсності. Мотивувальні прикметники репрезентують клас ознакових слів. У процесах словотвірної категоризації ад’єктиви виступають природним матеріалом для ономасіологічних ознак, не ускладненим додатковими відношеннями. Прикметники фіксують багатство й різноманітність ознак предметів, осіб, явищ. Виявлення тих із них, які в дериваційних актах використовуються як ономасіологічні ознаки, крім власне дериватологічного аспекта, має важливе значення для з’ясування окремих сторін когнітивної діяльності. Результати категоризації світу, зафіксовані у відприкметникових дериватах, дають змогу визначити, за якими параметрами відбуваються їх групування і взаємопротиставлення та виділення в кожній групі деад’єктивів предметів, осіб, явищ із класу однорідних [Грещук 1995: 5].

Контрастивний аналіз категоризації дійсності в українському й англійському відприкметниковому словотворенні уможлиблює виявлення спільного для обох мов та індивідуальномовного в лінгвалізації фрагментів мовних картин світу, репрезентованих у словотвірних категоріях, конституюваних на ґрунті прикметників як твірної бази.

Прийоми й методики контрастивного дослідження словотвору в споріднених і в неблизькоспоріднених, різноструктурних мовах мають свої особливості. У неблизькоспоріднених мовах, за винятком інтернаціональних формантів, поширених у багатьох мовах, можна констатувати лише семантико-функціональні відповідники, натомість у споріднених основою зіставлення може слугувати єдиний, спільний дериваційний суфікс, префікс тощо. *Tertium compara-*

rationis у різноструктурних мовах має ґрунтуватися на семантичних величинах, одиницях, тобто на глибинних мовних структурах, які на поверхневому рівні в зіставлюваних мовах вербалізуються відповідними мовними засобами. “Такий підхід передбачає розгляд мовних явищ однакового семантичного наповнення, реалізованих різними засобами вираження, передусім тих мовних одиниць, які характеризуються однаковим планом змісту і різним планом вираження” [Кононенко 2012: 21].

У моделях зіставного дослідження словотвору як одиниці порівняння домінують ті, які ґрунтуються на форманті як визначальному показникові дериваційної функції. Однак у вченні про словотвір звернено увагу на необхідність у словотвірному аналізі враховувати й роль твірної основи в словотворенні. Твірна основа, твірне слово виявляють себе як важливий чинник системної організації й типологізування словотвору, тому “в поле зору дослідників із не меншою підставою, ніж мікросистеми похідних слів різних частин мови, повинні увійти мікросистеми похідних від слів різних частин мови (*deverbativa, desubstantiva, deadjectiva* і т. д.). Ці мікросистеми характеризуються спільною словотворчою базою (постійний елемент мікросистеми), з якою поєднуються змінні елементи мікросистеми – дериваційні афікси або засоби, функціонально подібні до них” [Земская 1978: 67]. Слушність таких міркувань підтвердили основоцентричні дослідження, здійснені на матеріалі сучасної української мови [Грещук 1995; Грещук 2007; Валюх 2005].

Основоцентричний підхід до словотвору детермінував установалення адекватної йому комплексної системоутворювальної одиниці. За аналогією до відмінкової парадигми такою стала словотвірна парадигма. На думку В. В. Лопатіна, парадигма у словотворі – це “низка мотивованих слів, що мають спільне мотивувальне слово, наприклад: (*читать* –) *чтение, читатель, читальня, читальный, перечитать, почитать, зачитаться* і т. д. При цьому саме мотивувальне слово в парадигматичні відношення з мотивованим ним словами не вступає, хоч нерідко значною мірою визначає склад парадигми” [Лопатин 1974: 58].

Досить продуктивною для теорії й практики опису словотвору стало опрацювання поняття типової словотвірної парадигми на противагу словотвірній парадигмі конкретного твірного слова. “*Типову парадигму* отримуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження тих або інших дериваційних значень. Типову парадигму

формують конкретні парадигми, в яких репрезентовано той самий набір дериваційних значень” [Земская 1978: 73]. Встановлені системоутворювальні одиниці відкривають нові можливості перед зіставним дослідженням словотвору як близькоспоріднених, так і неблизькоспоріднених мов.

Словотвірну категорію включають до параметрів словотвірної парадигми, а в окремих працях вона розглядається як безпосередній компонент, складник парадигми у словотворі. Так, Р. С. Манучарян уважає, що “словотвірна парадигма може бути визначена як комплекс словотвірних категорій, які виражаються на базі твірних слів (основ) певного класу за моделями мотиваційних відношень, властивих цій мові” [Манучарян 1981: 221]. Семантико-словотвірна парадигма є типовою словотвірною парадигмою.

Отже, типова словотвірна парадигма як комплексна одиниця, що об’єднує словотвірні категорії, конституїзовані на базі певного класу твірних, дає змогу виявити закономірності категоризації світу словотвірними засобами, а зіставний аналіз словотвірних парадигм в українській та англійській мовах уможлиблює виявлення загального, універсального та індивідуально-мовного у цих процесах. Визначальним для контрастивного дослідження категоризації дійсності в деад’єктивному словотворі української й англійських мов є встановлення комплексу словотвірних значень, характерних для українського словотвору, які слугуватимуть основою для визначення структури типової словотвірної парадигми.

На основі аналізу похідних іменників для українського відприкметникового словотвору встановлено двокомпонентну структуру субстантивної зони з такими семантичними позиціями: 1) ‘носій ознаки’, 2) ‘абстрагована ознака’. Деад’єктиви, які репрезентують зазначені словотвірні категорії, присутньо розрізняються між собою, фіксуючи різновиди деривації – мутацію та транспозицію.

Значущими для фіксування результатів категоризації дійсності, а отже, можливості простежувати самий процес категоризації, є передусім деад’єктиви мутаційного типу словотворення. Цьому сприяє процедура семантичного перефразування деад’єктивів-носіїв ознаки для встановлення їх ономасіологічних структур. Деад’єктиви словотвірної категорії “абстрагована ознака” ґрунтуються не на ономасіологічних структурах, вони не змінюють лексичного значення твірних, а є наслідком набуття ними нових синтаксичних функцій.

Деад'єктиви із загальним словотвірним значенням 'носій ознаки'

Ономасіологічна категорія носія ознаки, яка лежить в основі однойменної словотвірної категорії, характеризується простою й недиференційованою ономасіологічною ознакою, природно переданою прикметником. Категоризовуване явище постає як субстанція, з певними властивостями, якостями, пор., наприклад чеське *široká sekura* – широка сокира = *širočina* [Dokulil 1962: 197]. Типовою перифразою, семантичною дескрипцією для деад'єктивів словотвірної категорії “носій ознаки” є атрибутивне словосполучення, в якому означуваний іменник указує на ономасіологічну базу, а означник (ад'єктив) – на ономасіологічну ознаку. “Те, що на рівні перифрази ономасіологічна ознака представлена атрибутивно, а не предикативно, як це характерно для логічних операцій, не має значення, оскільки синтагми атрибутивного типу передбачають наявність предикативного зв'язку між ознакою і тим предметом, до якого вона віднесена, бо самі вони є трансформами елементарних речень – предикативних синтагм ...” [Грещук 1995: 40].

До зазначеної словотвірної категорії належать також деривати, мотивовані атрибутивним словосполученням, хоча їх формальна структура зумовлена лише основою прикметника, однак у латентному стані вона заховає сенс цілого словосполучення. Незважаючи на те, що рівень поверхневої структури семантичної дескрипції таких утворень відмінний від типових деад'єктивів (*авантюжник* – *авантюрна людина* (*людина є авантюрна*), *швейник* – *людина, яка працює в швейній промисловості*), деривати, мотивовані атрибутивним словосполученням, як і чисті деад'єктиви, актуалізують єдиний логічний концепт глибинної структури ‘хтось, щось є якимсь’ [див.: Там само: 41].

В українській мові словотвір здійснює категоризацію позамовної дійсності шляхом наділення денотата ознакою, вираженою прикметником. Словотвірну категорію “носій ознаки” формує низка суфіксальних словотвірних типів, тотожних за загальним словотвірним значенням. Лексичні репрезентанти словотвірної категорії в цілому та окремих словотвірних типів вербально об'єктивують різні денотати – особу, тварину, предмет, річ тощо. У межах загального словотвірного значення ‘носій ознаки’ виділяються часткові словотвірні значення на кшталт ‘особа, носій ознаки’, ‘тварина, носій ознаки’, ‘рослина, носій ознаки’, ‘річ, носій ознаки’ тощо.

Деад'ективи словотвірної категорії “носій ознаки” фіксують результати взаємодії словотвірних, лексико-семантичних і граматичних чинників у категоризуванні світу. Реалізація ономасіологічної категорії носія ознаки словотвірними засобами супроводжувана одночасним віднесенням предмета категоризування до певного граматичного роду. Значення граматичного роду іменників в українській мові часто мотивоване відповідними дериваційними суфіксами [Загнітко 2011: 135–140], які у поєднанні з основою твірного прикметника є водночас носіями словотвірного значення.

Відприкметникові утворення чоловічого роду

Деад'ективи з суфіксом **-ик**. Деривати, утворені від основ прикметників за допомогою суфікса **-ик** (та похідних від нього суфіксів **-ник**, **-чик**, **-щик**) зі словотвірнокатегорійним значенням ‘носій ознаки’, продуктивні в утворенні назв як осіб (89 лексем), так і неживих предметів (39 деад'ективів).

Твірними деад'ективів на **-ик** зі значенням особи в українській мові є прикметники, які виражають ознаку за родом її діяльності, при цьому такі деривати семантично мотивовані атрибутивним словосполученням, а структурно – лише його ад'ективним компонентом (*меблевик*), за соціальним статусом особи (*безпритульник*), за внутрішніми якостями особи (*бешикетник*) або за віковими та іншими особливостями (*молодик*, *облесник*, *покійник*, *улюбленик*, *хваленик* тощо).

Другу значну групу відприкметникових утворень із суфіксом **-ик** становлять деривати на позначення неживих предметів, речей, рослин, тварин тощо. У їх деривації задіяні різні типи прикметників, семантика яких дає змогу відстежити, за якими параметрами здійснюється категоризація дійсності, на що вказують ономасіологічні ознаки, виражені мотивувальними прикметниками.

Твірними для деад'ективів на **-ик** предметної семантики в українській мові є передусім прикметники, які виражають зовнішні ознаки предметів (*рижик*), їх внутрішні якості (*гнійник*), ознаки за відношенням до того, з чого вони виготовлені (з чого складаються) (*ватник*), за відношенням до їх призначення (*багажник*), за відношенням до часу (*зимівник*) або до місця (*задник*). Ономасіологічна ознака таких деад'ективів може вказувати й на спосіб виготовлення, приготування предметів, пор. *вареник*, *плетеник*.

Деад'ективи з суфіксом **-ець**. Деад'ективи з суфіксом **-ець** поділяють на три групи дериватів. Першу становлять похідні на по-

значення осіб, тварин, рослин, конкретних предметів із “чистою” прикметниковою мотивацією на кшталт *білявець, синець*; другу – назви осіб, семантично мотивовані атрибутивними словосполученням на кшталт *мартенівець* < *мартенівська піч, марафонець* < *марафонський біг*, а третю – назви осіб, мотивовані прикметниками з суфіксом **-ськ-**, який може бути ускладнений морфами **-ов-**, **-ан-**, **-як-**, **-ин-**, **-ін-**, і паралельно відповідними іменниками, що мотивують ці прикметники на кшталт *стахановець, європесць* [Словотвір 1979: 109–110]. Серед зазначених деад’єктивів є назви як осіб (93), так і неосіб (41).

В утворенні українських назв осіб на **-ець** ономасіологічні ознаки фіксують передусім: внутрішні якості осіб (*безумець*), соціальний статус осіб (*вигнанець*), зовнішні ознаки осіб (*білявець*), вікові особливості особи (*старець*), рід діяльності особи (*науковець*), інші особливості (*знайомиць, південець*). Твірні прикметники деад’єктивів на **-ець**, які позначають конкретні речі, вказують, що в категоризації дійсності для такого типу похідних визначальними були зовнішні ознаки предметів (*багрянець*) або їх внутрішні якості (*мокрець*), спосіб виготовлення (*валянець*), матеріал виготовлення (*сап’янець*).

Деад’єктиви з суфіксом -ак (-як, -чак). За допомогою суфікса **-ак** (**-як, -чак**) в українській мові із загальнокатегорійним значенням ‘носії ознаки’ утворюються назви осіб (54) і неосіб (53). Твірні прикметники назв осіб на **-ак** (**-як, -чак**) указують на те, що ономасіологічні ознаки в процесі творення аналізованих дериватів ґрунтуються на означенні особи переважно за такими чотирма параметрами: внутрішні якості (*весельчак*), зовнішні ознаки (*голяк*), соціальний статус (*бідняк*), вік (*річняк*). Серед назв неосіб виділяються деривати з лексико-словотвірними значеннями тварини (*гончак*), рослини (*житняк*), неживого предмета (*срібняк*), гірської породи, руди (*залізняк*) [Словотвір 1979: 110].

Ономасіологічні ознаки, зафіксовані в семантиці твірних прикметників, указують на те, що основними параметрами, за якими відбулась категоризація дійсності в окресленому сегменті, стали: внутрішні фізичні якості предметів (*глевтяк*), зовнішні ознаки предметів (*жовтяк*), з чого виготовлено, з чого складається денотат (*вишняк*), призначення денотатів (*гончак*), що використовується для функціонування денотата (*вітряк* ‘вітряний млин’), місцеположення денотата (*верхняк*).

Деад'ективи з суфіксом -ок. Як і попередній формант, суфікс **-ок** у відприкметниковому словотворі української мови бере участь у деривації назв осіб (14) і неосіб (17). Ономасіологічними ознаками в найменуваннях перших є внутрішні якості особи або її вік, на що вказує семантика мотивувальних прикметників: *безсилок, відлюдок, недоумок* та *малоліток, восьмиліток, первісток*. Що ж до аналізованих назв неосіб, то визначальним мотивом іменування є зовнішні ознаки предмета (*білок, жовток*) та спосіб виготовлення (*валянок*).

Деад'ективи з суфіксом інішомовного походження -ист (-іст). Інтернаціональний суфікс **-ист** в українській мові утворює назви осіб не лише від іменників [Ковалик 1958: 62], а й від прикметників. “Більша частина цих деад'ективів, будучи структурно мотивованими прикметниками, семантично мотивуються атрибутивними словосполученнями, означуваний еліптизований компонент якого називає культуру, мову, філологію” [Грещук 1995: 66]. Таких відприкметникових назв осіб засвідчено 31. Твірними аналізованих деад'ективів є прикметники, які виражають ознаки за відношенням до краю, країни, етносу (*американіст*). З інших ознак, які використовуються в утворенні особових деад'ективів на **-ист (-іст)**, засвідчено внутрішні якості осіб (*активіст*).

Інші деад'ективи чоловічого роду предметної семантики

В українській мові в утворенні іменників чоловічого роду категорії “носій ознаки” від основ прикметників бере участь низка суфіксів. Вони характеризуються незначною продуктивністю, за їх допомогою утворюються здебільшого назви осіб, зазвичай із негативною оцінкою. Ономасіологічні ознаки деад'ективів із суфіксами **-ун** (29), **-ань** (24), **-к(о)** (16), **-ук (-юк)** (9), **-ан** (7), **-ень** (9), **-ій** (10), **-ач** (11), **-ар** (9), **-ат** (10), **-ай** (4), **-аш** (2), **-иш** (2), **-ух (-юх)** (2) не відзначаються різноманітністю: здебільшого вони фіксують внутрішні якості осіб або їх зовнішні ознаки. Найменування за внутрішніми якостями особи засвідчують деад'ективи з суфіксами: **-ун**: *веселун, дикун, капризун, ласун, хитрун*; **-ій**: *мудрій, гордій, скупій*; **-ар**: *глухар, скупар, моцар*; **-ух**: *лінюх, упертюх*; **-к(о)**: *відлюдько, глушко, здоровко*; **-ан**: *грубіян*; **-ень**: *дурень*.

Зовнішні ознаки особи в ролі ономасіологічних ознак використано в деривації поодиноких назв осіб за допомогою суфіксів: **-ун**: *коротун, красун, лисун, сліпун, товстун, хорошун, чепурун, чистун*; **-ій**: *смаглій*; **-к(о)**: *безпалько, сивобородько*; **-ук**: *гарнюк, малюк, чернюк, чистюк, смаглюк*; **-ан**: *куцан, білан* ‘блондин’; **-ень**: *кра-*

сень, сліпень, хорошень; -ай: коротай, кудлай; -аш: плюгаиш; -иш: голиш, чорниш. Окремі номінації осіб засвідчують об'єктивізацію ономасіологічної ознаки за віком особи (*старун, старук, молодан*), її соціальним статусом (*багатій*).

Деякі з аналізованих українських деад'єктивів позначають тварин, рослин, неживі предмети, при цьому твірні прикметники вказують на їх зовнішні ознаки: *воронько, гнідко, краснюк, червонюк, білан, плескач, таркач, сизар, сиваш, пустир.*

Відприкметникові утворення жіночого роду

Деад'єктиви з суфіксом -к(а). Суфікс **-к(а)** та похідні від нього **-івк(а)**, **-анк(а)**, **-янк(а)**, **-авк(а)**, **-явк(а)** у відприкметниковій деривації імен на позначення носіїв ознаки, передусім назв неосіб, в українській мові є найпродуктивнішим – 562 деад'єктиви. У межах загальної словотвірної категорії виділяються низки деад'єктивів із частковими лексико-словотвірними значеннями 'конкретний предмет' (*склянка*), 'одяг' (*вишиванка*), 'страва, настоянка, наливка' (*запіканка, вишнівка*), 'приміщення' (*підсобка*), 'тканина' (*бавовнянка*), 'рослина' (*озимка*), 'тварини' (*ялівка*), 'особа' (*смуглянка*) [Словотвір 1979: 111].

Аналіз мотивувальних ознак, у яких зафіксовані ономасіологічні ознаки, засвідчив, що в процесах категоризації дійсності в окресленому сегменті визначальними для номінації неосіб виявились: матеріал виготовлення (*бавовнянка*), внутрішні якості предметів (*дичка*), спосіб виготовлення, приготування (*дублянка*), призначення денотата (*вантажівка*), зовнішні ознаки предметів (*жовтянка*), темпоральні ознаки денотата (*веснянка*), ознаки за відношенням до предмета, речовини, які забезпечують функціонування денотата (*бензинка*), локативні ознаки (*верхівка*), ознаки за відношенням до етносу, країни, краю (*венгерка*).

В українській мові спосіб утворення назв осіб – носіїв ознаки від прикметників за допомогою суфікса **-к(а)** не такий продуктивний, як у деривації назв конкретних предметів. У нечисленних (36) таких деад'єктивах ономасіологічні ознаки ґрунтуються передусім на врахуванні зовнішніх ознак особи (*білявка*), їх внутрішніх якостей (*гонорка*), вікових особливостей (*малолітка*).

Деад'єктиви з суфіксом -иц(я). Формант **-иц(я)** в українській мові, на відміну від **-к(а)**, у відприкметниковому словотворі переважає в деривації назв осіб (172 утворення і 89 неособових назв), щоправда, якщо брати до уваги й ті особові утворення на **-иця**, які

деякими дослідниками потрактовані як десубстантиви, тобто як фемінітиви до відповідних деад'єктивів чоловічого роду з суфіксами **-ик**, **-ець**: *марнотратник – марнотратниця*, *розумник – розумниця* [Ковалик 1958: 69–76, 118–120; Словотвір 1979: 97; Білоусенко 2002: 43–44]. Не менш переконлива інтерпретація подібних формацій як відприкметникових дериватів, адже “для таких утворень природною є також структурна й семантична мотивація прикметника, пор.: жінка *лукава – лукавиця*, жінка *марнотратна – марнотратниця*, дівчина *розумна – розумниця*” [Грещук 1995: 69].

Загальнокатегорійне словотвірне значення ‘носій ознаки’ в окресленому сегменті деад'єктивів репрезентоване низкою лексико-словотвірних типів, зокрема ‘назви осіб’, ‘назви тварин’, ‘назви рослин’, ‘назви місць’, ‘назви знарядь праці’, ‘назви речовин’, ‘назви напоїв, продуктів харчування’, ‘назви одягу, взуття, оздоб, постільних речей’, ‘назви приладів, домашнього начиння, їх елементів’, ‘назви частин тіла’, ‘назви астрономічних об'єктів, атмосферних явищ’ [Білоусенко 2002]. Твірні основи аналізованих деад'єктивів фіксують різні ономасіологічні ознаки, проте найчастіше вони вказують на внутрішні якості особи (*безсоромниця*), її соціальний статус (*незаможниця*), рід діяльності особи (*сезонниця*), її зовнішні ознаки (*вродливиця*), вік (*молодиця*), інші ознаки (*обраниця*, *улюблениця*).

У творенні назв неосіб за допомогою суфікса **-иц(я)** їхні твірні прикметники, що актуалізують ономасіологічні ознаки, виражають ознаки предметів за відношенням до їх призначення (*винниця*), того, з чого вони виготовлені (з чого складаються) (*сливовиця*), до способу виготовлення (*варениця*), місця (*нижниця*), часу (*зимниця*), того, з використанням чого вони зроблені й функціонують (*колісниця*), а також: внутрішні якості предметів (*гірчиця*), зовнішні ознаки предметів (*багрянниця*).

Деад'єктиви з суфіксом -ин(а) та іншими суфіксами. Основна функція форманта **-ин(а)** в словотвірній категоризації дійсності в частині словотвірної категорії “носій ознаки” пов'язана з найменуванням неосіб, предметів у широкому розумінні значення цього слова. В українській мові таких утворень 311. Мотивувальні ознаки таких деад'єктивів, об'єктивуючи ономасіологічні ознаки, засвідчують, що номінації предметів здійснено за такими параметрами: внутрішня фізична якість денотата (*глушина*), зовнішні прикмети денотата (*зеленина*), спосіб виготовлення (приготування) денотата

(*квашенина*). В окремих аналізованих деад'ективах у процесі їх деривації актуалізовано відношення денотата до місця (*верховина*), часу (*озимина*), етносу (*слов'янина*), матеріалу (*шовковина*).

Інші типи аналізованих деад'ективів жіночого роду, зокрема з суфіксами **-ух(а)** (**-юх(а)**), **-ул(я)**, **-ин(я)**, **-ун(я)**, малопродуктивні чи непродуктивні. Найбільшу продуктивність виявляє суфікс **-ух(а)** (**-юх(а)**) – 34 деривати, за допомогою інших формантів утворено від 3 до 6 дериватів. Серед цих утворень є назви як осіб, так і неосіб. Назви осіб мотивовані прикметниками, які виражають зовнішні ознаки осіб (*товстуха*), їх внутрішні якості (*хитруха*), вікові особливості (*молодуха*). Номінації неосіб ґрунтуються на зовнішніх ознаках денотата (*жовтуха*), їх внутрішніх фізичних якостях (*солодуха*), способах їх приготування (*варенуха*).

В утворенні поодиноких назв осіб, зокрема з суфіксами **-ак(а)** (4), **-ах(а)** (6), **-аг(а)** (6), **-иц(я)** (2), **-ох(а)** (1), **-уг(а)** (3), **-ук(а)** (2), **-ш(а)** (2) спільного (жіночого й чоловічого) роду, ономасіологічні ознаки репрезентовано прикметниками, що виражають їх внутрішні якості (*гниляка*, *добряга*, *п'яниця*, *хитрюга*, *злюка*, *лівша*).

Нульсуфіксальні деад'ективи словотвірної категорії “носій ознаки”

У лексико-семантичному наповненні словотвірної категорії “носій ознаки” в українській мові бере участь нульова суфіксація. Нульсуфіксальні деад'ективи предметної семантики представлені дериватами жіночого або чоловічого родів і є назвами як осіб, так і неосіб.

Ономасіологічні ознаки назв неосіб, об'єктивованих семантикою твірних прикметників, уможливають установаження визначальних параметрів, за якими здійснено категоризування окресленого сегмента позамовної дійсності: це зовнішні ознаки предмета (*жовч*) або його внутрішні якості (*гниль*), спосіб виготовлення (*рвань*), локативні ознаки (*централь*). У лінгвалізації осіб деад'ективами з нульовими формантами ономасіологічною ознакою зазвичай виступають внутрішні якості осіб (*бездара*), зрідка – зовнішні ознаки особи (*біловус*), її соціальний статус (*нерівня*), рід діяльності (*органік*), вік (*молодь*).

Незважаючи на те, що іменники англійської мови з погляду словотвору є найбагатшим лексико-граматичним класом слів і що вони мають значно більше суфіксів, ніж інші частини мови [Карашук 1977: 37], роль суфіксальної деривації у категоризуванні дійс-

ності засобами словотвірного значення 'носій ознаки' незначна, системно репрезентована вона словотвірним типом відприкметникових утворень із запозиченим суфіксом **-ist**. В історії англійської мови засвідчено близько сотні таких деад'єктивів, 88 із яких функціонують сьогодні. Інші словотвірні суфіксальні формації на базі ад'єктивних основ мають спорадичний характер, не відзначаються ні регулярністю, ні продуктивністю.

В англійській мові деад'єктиви на **-ist**, що позначають тільки осіб, утворюються здебільшого від прикметників, семантика яких фіксує ономасіологічні ознаки двох типів. Це прикметники, які виражають внутрішні якості осіб (*frugalist*) або рід діяльності, при цьому похідні від них особові іменники на **-ist** семантично мотивовані атрибутивним словосполученням, а структурно – тільки його прикметниковим компонентом (*cognitivist*). Окрему групу в межах аналізованих деад'єктивів на **-ist** становлять ті, які мотивовані атрибутивним словосполученням, еліптизований означуваний компонент якого називає мову, культуру, історію (*hispanist*). Помітну нішу словотвірної категорії "носій ознаки", яку в українській мові репрезентовано суфіксальними деад'єктивами, становлять похідні, утворені конверсією.

Серед відприкметникових конверсійних моделей найбільш об'ємною є група конверсивів-іменників на позначення осіб, предметів, місць, які є носіями ознаки, названої вихідним прикметником (*noble* 'благородний', *noble* 'дворянин'; *textile* 'текстильний', *textile* 'текстиль'; *terminal* 'кінцевий', *terminal* 'кінцева зупинка'). Водночас "про конверсію, швидше про семантичну деривацію з наступним розрізненням як у морфологічній парадигмі, а також відповідно і в синтаксичних позиціях лексем можна говорити стосовно лише невеликого числа історичних утворень" [Каращук 1977: 121]. Більшість деад'єктивних іменників утворюється не за чистою конверсією, а "з участю еліпса, тобто субстантивованій прикметник уживається замість словосполучення, яке складається із прикметника й означуваного ним іменника" [Мешков 1976: 137].

Серед зазначених деад'єктивів англійської мови на основі структури вихідного прикметника і значення результативного конверсива-іменника виділяють кілька типів аналізованих деад'єктивів:

1. Прикметники на **-al**, **-ive** утворюють назви осіб (*intellectual* 'інтелектуальний', *intellectual* 'мисляча людина; людина широких інтелектуальних інтересів') та предметів (*manual* 'ручний', *manual*

‘підручник’). Похідні іменники вживаються в однині або множині, з нульовим, означеним або неозначеним артиклем.

2. Прикметники різної структури утворюють іменники на позначення предметів, передусім одягу, що вживаються здебільшого в множині: *flannel* ‘фланелевий’, *flannels* ‘фланелові штани, брюки’.

3. Безсуфіксні прикметники утворюють іменники на позначення осіб, що вживаються в формі однини із означеним артиклем: *poor* ‘бідний, незаможний’, *the poor* ‘бідняк’.

4. Безсуфіксні прикметники утворюють множинні іменники на позначення осіб: *black* ‘чорний’, *blacks* ‘чорношкірі’.

5. Прикметники, здебільшого кореневі, утворюють іменники на позначення тих предметів, які означаються ад’єктивами, що зазнають конверсії: *spare parts* ‘запасні частини’, *spares* ‘запасні частини’ [Мешков 1976: 137–138].

Незатребуваність категоризації дійсності в частині словотвірнокатегорійного значення ‘носій ознаки’ суфіксальними деад’єктивами в англійській мові компенсується іншими засобами категоризування. Семантико-функціональні відповідники англійської мови до українських суфіксальних деад’єктивів словотвірної категорії “носій ознаки” дають змогу встановити співвідносні щодо суфіксальних деад’єктивів способи категоризації світу.

В англійській мові семантико-функціональним аналогом багатьох українських суфіксальних деад’єктивів є атрибутивні словосполучення з опорними іменниками на позначення особи, предмета з конкретизацією їх за певними ознаками або без неї, наприклад: 1) прикметник (іменник) + *person*: *злиденник* – *impoverished person*; 2) прикметник (іменник) + *man*: *безсоромник* – *shameless man*; 3) прикметник (іменник) + *worker*: *сезонник* – *seasonal worker*; 4) прикметник (іменник) + *woman*: *скромниця* – *modest woman*; 5) прикметник (іменник) + *fellow*: *смільчак* – *plucky fellow*; 6) прикметник (іменник) + *boy / girl / child*: *безпритульник* – *stray child*, *розумник* – *clever boy*, *товстуха* – *stout (fat, plump) girl*; 7) прикметник (іменник) + особовий іменник іншої семантики: *незаможник* – *poor peasant*.

Іншу групу семантико-функціональних відповідників українським суфіксальним деад’єктивам із словотвірнокатегорійним значенням ‘носій ознаки’ в англійській мові становлять атрибутивні словосполучення на позначення конкретних предметів. Опорні субстантиви в таких словосполученнях позначають різноманітні пред-

мети, речі, зокрема їжу, харчі, напої (*кислиця – crab apple, вівсянка – oatmeal porridge*), одяг, взуття (*ватянка – wadded (quilted) jacket*), ліс, рослини, гриби (*березник – birch grow, birch wood, моховик – mossiness mushroom*), приміщення, ємкості, місце (*нідсобка – utility room*), тварин, птахів, плазунів, комах (*довгоносик – beet pest, snout beetle*), транспортні засоби і їх частини (*порожняк – empty cars*), речі особистого хатнього й господарського призначення (*нічник – night lamp, night light*), природні копалини, будівельні матеріали (*залізняк – iron ore*), інші предмети, речі (*восківка – wax (tracing, oil) paper, готівка – ready (real) money, двостволка – double-barrelled gun, міліметрівка – graph (squared) paper, вибухівка – blasting charge(s), лусина – bald spot, сивина – grey hair, озимина – winter crop(s), зелень (фарба) green paint, молитовник – prayer book, двотомник – two-volume edition (book), записник – memorandum book, щоденник – pupil's mark (grade) book, бетонка (бетонне шосе) – concrete-surfaced road, (злітно-посадочна смуга) – concrete runway, мідяк – copper coin* і т. д.).

Крім розчленованих комбінацій у формі атрибутивних словосполучень, тобто синтаксичних засобів категоризації дійсності, семантико-функціональними відповідниками українських деад'єктивів із словотвірнокатегорійним значенням 'носії ознаки', в англійській мові поширені композиція, словоскладання: *невільник – bondman, безумець – madman, записник – notebook, картонка – bandbox, чорниця – bilberry*.

Можна простежити певні паралелі між моделями композитних утворень і атрибутивних словосполучень у номінуванні неосіб – носіїв ознак. Це пов'язано з тим, що композитні номінації нерідко є наслідком лексикалізації відповідних атрибутивних словосполучень.

В частині українських суфіксальних деад'єктивів словотвірної категорії "носії ознаки" їх семантико-функціональними відповідниками в англійській мові є кореневі слова, часто запозичені, пор. *безпритульник – waif, моховик – boletus* та ін. У низці випадків аналізовані українські суфіксальні деад'єктиви в англійській мові передаються описово, пор.: *швейник – worker of the sewing industry, молодиця – young married woman, мазанка – cottage of dam and wattle, писанка – painted Easter egg* і т.д.

Таким чином, брак відприкметникових суфіксальних дериватів словотвірної категорії "носії ознаки" в англійській мові компен-

сується іншими видами мовної категоризації дійсності, зокрема суфіксацією на базі твірних основ дієслів та іменників, конверсією, атрибутивними словосполученнями, словоскладанням, еквівалентними кореневими словами, описовими конструкціями.

Деад'єктиви із загальним словотвірним значенням 'абстрагована ознака'

Словотвірна категорія “абстрагована ознака” репрезентує транспозиційний тип ономасіологічних категорій, які ґрунтуються на тому, що ознака може мислитися незалежно від того, кому вона властива, тобто як ознака в самій ознаці [Dokulil 1962: 200]. Розмірковуючи над словами, в яких виявляється зазначена словотвірна категорія, О. М. Пешковський зазначав: “Якщо ми визнаємо, що **-ец** у слові *чернец* позначає чорну людину, **-ыш** у слові *черныш* – чорного птаха, **-ик** у слові *черника* – чорну ягоду і т. д., то чому не визнати, що **-от-** в слові *чернота* позначає просто щось чорне? Ось це “**щось**” і буде предметність, або, як виражаються деякі лінгвісти, “опредмечена” ознака ... А визнавши такий загальний відтінок хоч би в одному суфіксі, ми вже мимоволі повинні будемо визнати його і в інших, однозначних із ним (*белизна, худоба, синева, бледность, ширина*), і в таких *безсуфіксних* словах, як *синь* (пор. *чернь*), *даль, ширь, глубь*” [Пешковський 1956: 71–72].

Термін “опредметнена (опредмечена) ознака” або синонім до нього “якісний стан” використовується як назва відповідної словотвірної категорії [Вихованець 2004: 144; Олексенко 2005: 236–266 та ін.]. Враховуючи, що “підведення ознакових значень під загальну категорію субстанції здійснюється шляхом абстрагування ознак від їх носіїв”, а “регулярно повторювані відношення між твірними прикметниками і похідними від них абстрактними іменниками – це відношення абстрагування ознак від їх носіїв, тому словотвірним значенням таких утворень є “абстрагована ознака” [Грещук 1995: 46], аналізовану словотвірну категорію іменуємо не “опредметнена ознака”, а “абстрагована ознака”.

Словотвірні моделі, які забезпечують словотвірну транспозицію прикметника в іменник, зберігають у транспонованому іменнику лексичне значення ознаки вихідного прикметника. Комунікативну зумовленість указаних дериваційно-морфологічних транспозицій засвідчують не лише модельовані конструкції, а й численні зразки літературного мовлення, пор.: *Частково я, звичайно, аморальний. Але – що моя аморальність?! Ніщо. Крапля в морі*

(О. Довженко); *Фактично, **святим** був на всю хату один я. І от скінчилася моя **святість*** (О. Довженко); *Людина насамперед має **бути доброю**, і виколисувати **доброту** треба з дитинства* (І. Цюпа); *Ринок іде, проникає в усі сфери господарства, але часто в **спотворених** формах. Причому ця **спотвореність**, як правило, викликана потужною протидією адміністративних структур* (Газ.) і т. д.

Така закономірність характерна й для англійської мови, пор.: *She opens her eyes, all is **white**, snow-**white**, she cannot see, but she puts up her hands to stop falling down, still the roll and pitch goes on, she's thrown about and her head bursts into stars against the **whiteness** till all at once he splits open and there's no more night **blindness** nor **blind whiteness** neither, but the good hot yellow sun up above* (M. Warner); *Heredia wants to be poetic and **hard**; the **hardness** appears to him as a virtue in the poetic* (D. Davie); *I felt this was a **sad** moment, a **sad** valediction, and yet, behind the **sadness**, was a kind of relief* (N. Bawden); *She lifted a hand, touching the hard slope of his **dark** cheek with gentle fingers, then the arrogant curve of his nose and the **darkness** of his unshaven jaw* (J. Bauling); ***Dark** though it was, I had no doubt but that it was Victor Frankenstein; the **darkness** surrounding his present movements was so characteristic of him* (B. Aldiss).

Словотвірну категорію “абстрагована ознака” в сучасній українській мові репрезентують передусім відприкметникові похідні утворення із суфіксом **-ість**, які становлять її ядро, – понад 4000. Крім нього, лексичне наповнення зазначеної словотвірної категорії забезпечують суфікси **-от(а)**, **-ин(а)**, **-изн(а)**, **-к(а)**, **-щин(а)**, **-інь**, **Ос**, **-істик(а)**, **-истик(а)**, **-иц(я)**, **-еч(а)**, **-яв(а)**, **-аці(я)**, **-инк(а)**, **-ин(я)** – серед іменників жіночого роду; **-изм (-ізм)** – чоловічого роду; **-ств(о)** (**-цтв(о)**), **-й(а)** – середнього роду та **-ощ(і)**, **-иц(і)** – множинних іменників. У сучасній англійській мові словотвірну категорію “абстрагована ознака” формують деад’єктивні деривати з суфіксами **-ness**, **-ity**, **-ancy (-ency)**, **-ance (-ence)**, **-acy**, **-ism**, **-ing**, **-hood**, **-dom**, **-ship**, **-ment**.

Твірними для сучасних українських деад’єктивів на **-ість** є передусім якісні непохідні прикметники, які зазвичай сягають доби ще праслов’янської та давньоукраїнської мов, наприклад: *білість*, *блідість*, *гнилість*, *гордість* і т. д. Більшість іменників із суфіксом **-ість** утворено від основ похідних прикметників із якісним значенням. Загалом же в утворенні деад’єктивів на **-ість** задіяно понад

півсотні різноструктурних типів твірних основ власне українського та іншомовного походження: *дотепність, корисність, довершеність, гіркуватість, плямистість, науковість, крихкість, життєдайність* і т. д. Більше половини всіх деад'єктивів на **-ість** становлять ті, які мотивовані якісними і оякісненими прикметниками з суфіксом **-н-**: *гучність, дотепність* і т. д.

У процесі категоризації дійсності абстрактними деад'єктивами найбільш продуктивними в транскатегоризації атрибутивної ознаки в субстанціальну за допомогою форманта **-ість** є прикметники, які виражають внутрішні якості осіб або предметів (*мудрість*), їх зовнішні ознаки (*блідість*), ознаки за відношенням до вмісту (наявності) чогось у предметі, речовині, рідині тощо (*волокнистість*), ознаки за відношенням до часу (*вічність*), ознаки за соціальним статусом особи (*бідність*). Словотвірну категорію “абстрагована ознака” в частині деад'єктивів на **-ість** репрезентовано також небагатьма дериватами від кожної з твірних основ прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до місця (*відцентровість*), до способу виготовлення, приготування: (*розораність*), до вікових особливостей особи: *дитячість, молодість, старість* і т. д., до призначення (*агітаційність*).

Семантико-словотвірними аналогами українських деад'єктивів на **-ість** у англійській мові є відприкметникові утворення з різними суфіксами, однак переважають похідні з суфіксами **-ness** та **-ity**. Відповідниками українських відприкметникових іменників із суфіксом **-ість**, зафіксованих у ВУАС, є 1082 похідні англійські іменники з суфіксом **-ness** та 1015 дериватів із суфіксом **-ity**: *вередливість – capriciousness, драмівливість – irritability*.

Деад'єктиви на **-ness** в англійській мові утворено від різних за структурно-семантичними особливостями типів твірних прикметників. Із погляду структури твірні прикметники для абстрактних іменників із суфіксом **-ness** поділяються на прості, кореневі (*badness*) та похідні з різними ад'єктивними суфіксами або префіксами (*creativeness, dolefulness, depressingness, animableness, illegality, dislikiness* та ін.).

З погляду семантики твірні прикметники англійських словотвірних відповідників українських деад'єктивів на **-ість** відбивають типологію твірних ад'єктивів української мови. Однак в англійській мові категоризація дійсності в частині семантичного континууму ‘абстрагована ознака’ здійснюється за допомогою не лише суфікса

-ness, а й за допомогою суфікса **-ity**, який за продуктивністю майже не поступається синонімічному форманту. Частину англійських деад'єктивів утворено також за допомогою спільнофункційних суфіксів **-ancy**, **-ency**, **-ance**, **-ence** та ін. Від низки прикметників, від українських аналогів яких засвідчено деад'єктиви на **-ість**, в англійській мові не утворено абстрактних іменників, а відповідне значення передається іншими мовними засобами, пор. *багатоводність* – *abundance of water*, *безвідносність* – *the state (quality) of being irrespective*, *безконтрольність* – *absence of control* та ін.

Більшість із деад'єктивів на **-ness** становлять ті, які утворено від основ прикметників, що виражають внутрішні якості осіб або предметів (*helplessness*) або їх зовнішні ознаки (*colourfulness*). Переважну частину англійських деад'єктивів на **-ness** утворено на базі зазначених типів прикметників. Серед твірних ад'єктивних основ, що беруть участь в утворенні абстрактних іменників на **-ness**, засвідчено також прикметники, які виражають ознаку за відношенням до вмісту (наявності) чогось у предметі, речовині (*wateriness*), часу (*timeliness*). Кілька деад'єктивів на **-ness** утворено від прикметників, які виражають ознаку за соціальним статусом особи (*poorness*) та за віковими особливостями особи (*youthfulness*).

Дослідники словотвору звертають увагу на те, що, незважаючи на легкість утворення абстрактних іменників за допомогою суфікса **-ness** від прикметників, кількість реально наявних в англійській мові іменників із цим суфіксом значно менша, ніж можна було очікувати [Marchand 1960: 272; Карашук 1977: 67]. Відсутність низки відприкметникових утворень із суфіксом **-ness**, які можна було б очікувати, пов'язана переважно із формуванням і функціонуванням в англійському словотворі конкурентних словотвірних типів. Йдеться передусім про словотвірний тип деад'єктивів із суфіксом **-ity**, який теж виражає значення ознаки, абстрагованої від її носія.

За матеріалами ВУАС, словотвірних аналогів до українських відприкметникових дериватів із суфіксом **-ість** зафіксовано 1015. Із загальної кількості наявних у цьому словнику деад'єктивів на **-ity** половину утворено від кореневих прикметників романського походження (*abnormality*), інші утворено від прикметників із суфіксами **-able** (*condensability*), **-al** (*globality*), **-ive** (*selectivity*), **-ic** (*organicity*) та ін.

Серед прикметників, задіяних у творенні абстрактних іменників на **-ity** в англійській мові, переважають ті, які виражають

внутрішні якості осіб або предметів (*amorality*), продуктивність виявляють прикметники, які виражають зовнішні ознаки осіб або предметів (*visibility*), а також ознаки за відношенням до часу (*antiquity*), до місця (*contiguity*), до способу виготовлення (*rarity*), до того, з чого вони виготовлені (складаються) (*schistosity*), до вікових особливостей особи (*juvenility*), до соціального статусу особи (*prosperity*), до призначення (*adaptability*). Крім деад'єктивів на **-ness** та **-ity**, семантико-словотвірними відповідниками до українських відприкметникових утворень на **-ість** у сучасній англійській мові є деякі похідні з суфіксами **-ancy**, **-ency** (*elegancy*), **-ship** (*musicianship*), **-age** (*courage*), **-hood** (*falsehood*), **-dom** (*freedom*).

Лексичне наповнення словотвірної категорії “абстрагована ознака” в українській мові здійснюється за допомогою дериваційних моделей, які становлять її периферію. Серед іменників жіночого роду такими є відприкметникові утворення з суфіксами **-от(а)** (*доброта*), **-ин(а)** (*білина*), **-изн(а)** (*дешевизна*), **-інь** (*мокринь*), **-неч(а)** (*порожнеча*), **-иц(я)** (*тасмниця*), **-к(а)** (*несподіванка*), **-аці(я)** (*новація*), **-инк(а)** (*лукавинка*), **-ин(я)** (*гординя*), **-яв(а)** (*синява*). Семантико-функціональними відповідниками їх в англійській мові є зазвичай деад'єктиви з суфіксами **-ness** та **-ity**, пор.: *глухота* – *deafness*, *нагота* – *nudity*, *кривина* – *crookedness*, *давнина* – *antiquity*, *білизна* – *whiteness*. Трапляються похідні з іншими суфіксами (*хитринка* – *cunning*, *нетерплячка* – *impatience*) або мовні одиниці не-словотвірної структури чи описові конструкції (*новина* – *news*, *лукавинка* – *playful slyness*, *буденщина* – *the trivial round (routine) of life*).

Деад'єктиви чоловічого роду

В українській мові до словотвірної категорії “абстрагована ознака” належить словотвірний тип відприкметникових дериватів, утворених за допомогою суфікса іншомовного походження **-ізм/-изм**. Більшість із них мотивована прикметниками, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ. Їх семантико-словотвірними відповідниками в англійській мові зазвичай є деад'єктиви з аналогічним суфіксом **-ism**, запозиченим із французької мови [Marchand 1960: 244–246; Каращук 1977: 68]: *автоматизм* – *automatism*, *аскетизм* – *asceticism*, *алогізм* – *alogism* і т. д.

По кілька деад'єктивів засвідчено від прикметників, які виражають ознаки за відношенням до країни, краю, етносу (*латинізм* – *latinism*, *слов'янізм* – *slavism*, тощо), до часу (*архаїзм* – *archaism*), до соціального статусу (*колоніалізм* – *colonialism*). Поодинокими

англійськими відповідниками до українських деад'єктивів на **-ізм** є відприкметникові утворення з суфіксами **-ness**, **-ity**, **-acy** або описові конструкції, пор.: *альтруїзм* – *unselfishness*, *комізм* – *comicality*, *практицизм* – *practicalness*, *practicality*, *демократизм* – *democracy*, *трагізм* – *tragic situation* тощо.

Деад'єктиви середнього роду

У сучасній українській мові функціонує два десятки відприкметникових іменників середнього роду із суфіксом **-ств(о)**, які виражають ознаку, абстраговану від її носія. Більшість із них утворено від основ ад'єктивів, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ. В англійській мові їм відповідають деривати словотвірної категорії “абстрагована ознака” з різними формантами, зокрема з суфіксами **-ness** (*безумство* – *madness*), **-ity** (*убозтво* – *scarcity*), **-ion**, **-tion**, **-ation** (*красномовство* – *elocution*), **-ism** (*дилетантство* – *dilettantism*), **-ery** (*дикунство* – *savagery*), **-ence** (*красномовство* – *eloquence*), **-ing** (*вільнодумство* – *freethinking*).

Дещо більшою кількістю деад'єктивів середнього роду словотвірної категорії “абстрагована ознака” в українській мові характеризується словотвірний тип відприкметникових іменників із суфіксом **-j(a)**. “Деривати цього малопродуктивного словотвірного типу утворюються від суфіксальних і префіксально-суфіксальних прикметників, часто з усиченням суфікса (*безмежний* – *безмежжя*, *могутній* – *могуття*). Приголосна фіналь твірної основи подвоюється перед закінченням **-я**, крім губних (*здоровий* – *здоров'я*) і **т** у сполучці **ст** (*безчесний* – *безчестя*)” [Словотвір 1979: 115]. Більшість із них мотивована в основному прикметниками, що виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ. В англійській мові їх відповідниками є деад'єктиви з суфіксами **-ness** (*беззаконня* – *lawlessness*), **-ity** (*недовір'я* – *incredulity*) або, значно рідше, з іншими синонімічними до них суфіксами, зокрема **-ency** (*милосердя* – *clemency*), **-tion** (*благочестя* – *devotion*), **-age** (*неповноліття* – *ponage*). До окремих із досліджуваних деад'єктивів відповідниками в англійській мові є конверсиви: *майбуття* – *the future*, *затишшя* – *calm*.

Низка українських абстрактних деад'єктивів із суфіксам **-j(a)** не має словотвірних аналогів у англійській мові, їх семантика виражається описовими конструкціями, пор.: *безвілля* – *deficiency* (*lack of will*, *weak will*; *марнослов'я* – *empty phrases* тощо.

Відприкметникові множинні іменники

В українській мові функціонує невелика група множинних деад'єктивів на **-ощ(і)**, які репрезентують словотвірну категорію “абстрагована ознака”. Більшість із них має співвідносні форми в однині: *радощі – радість, мудрощі – мудрість, ревності – ревність* і т. д. “Словотвірна модель із суфіксом **-ощ(і)** є оригінальним українським типом, успадкованим з давньоруської мови” [Ковалик 2007: 387]. Мотивувальними для таких утворень є прикметники, які виражають внутрішні якості осіб, явищ. В англійській мові специфіка “множинності” словотвірними засобами не відбита, її аналогами є переважно деад'єктиви на **-ness**, значно рідше **-ity**, **-ence**, **-ing**, **-ent**: *мудрощі – cunning, artfulness, craftiness, slyness, astuteness; нустощі – амер. frivolousness, futility; радощі – gladness; скупощі – miserliness, closeness, stinginess; хумпощі – slyness, artfulness, craftiness, sharpness, astuteness; лінощі – laziness, indolence; веселощі – merriment, merrymaking, hilarity*. В окремих випадках – це кореневі слова або описові конструкції, пор.: *зздощі – envy, jealousy, grudge, green eye*.

Нульсуфіксальні абстрактні деад'єктиви

Словотвірна категорія “абстрагована ознака” в сучасній українській мові заманіфестована небагатьма відприкметниковими іменниками жіночого, чоловічого та середнього родів, утворених за допомогою *Ос*. Їх твірними здебільшого виступають прикметники, які виражають внутрішні якості осіб, предметів, явищ, рідше їх зовнішні ознаки. В англійській мові частині з них відповідають деад'єктиви з суфіксами **-ness**, **-ity**: *безглуздя – absurdity, каламуть – turbidity* тощо. В окремих випадках англійськими семантико-словотвірними аналогами є деривати з суфіксами **-ence**, **-ance**, **-age**, **-tion**, **-ing**: *лінь – indolence; невдача – mischance, miscarriage; невідгода – disadvantage; неспокій – disturbance, agitation, perturbation; благо – blessing*.

Низка українських нульсуфіксальних абстрактних деад'єктивів не має словотвірних відповідників в англійській мові, їм відповідають лексичні одиниці несловотвірної структури або описові конструкції, пор.: *бистря – rapid(s), swift course; безвихідь – impasse, deadlock, no-go; блакить – azure, ultramarine; гладь – satin stitch; зло – evil, wrong, harm, mischief; латинь – Latin; слизь – nasty (mean) wretch; світло – light; безцінь – an absurdly low price* тощо.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОЇ

2.1. ДАВНОМИНУЛИЙ ЧАС В УКРАЇНСЬКІЙ І ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТ У НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

В типологічних дослідженнях останнього періоду звертають увагу на те, що плюсквамперфект у різних мовах виявляє формальну та функційну подібність, яку не можна пояснити лише відносним характером цієї часової форми. Як наслідок, з'явилися нові праці про полісемію плюсквамперфектних форм на матеріалі різних мов [Плунгян 2004; Петрухин 2006; Молошная 2001]. Проте давноминулий час (поняття плюсквамперфекта вживаємо щодо німецької мови та іноземної наукової думки) в цьому сенсі або взагалі не брався до уваги, або ж розглядався доволі побіжно, без урахування специфіки української літературної мови [Молошная 2001: 47; Петрухин 2006: 204]. Спроба визначення місця давноминулого часу та плюсквамперфекта в системі часових форм сучасної української та німецької мов має, вочевидь, здійснюватися у зіставному аспекті з порівнянням особливостей їхнього функціонування передусім у художніх текстах, яке відтворює загальні тенденції слововживання.

У зарубіжній лінгвістиці прийнято трактувати плюсквамперфект як таку часову форму, що виражає значення передування в минулому, тобто це вказівка на те, що дія (чи її результат) відбулася раніше якоїсь іншої дії в минулому (“точки відліку”), яка знаходиться в центрі уваги мовця й експліцитно вказана в тексті. Це традиційне розуміння плюсквамперфекта репрезентоване в дослідженнях Т. М. Молошної, Д. В. Сичинави, П. В. Петрухіна, І. О. Шошитайшвілі, В. Comrie, Ö. Dahl, S. Fleischman [див.: Плунгян 2004: 273 та ін.]. Проте, незважаючи на, здавалося б, вичерпні й змістовні трактування цієї грами, в українському та німецькому наукових колах продовжують точитися дискусії з приводу її місця у часових системах обох мов.

В українському мовознавстві немає єдиної думки щодо визначення місця давноминулого часу в системі дієслівних форм. Традиційно його розглядають як відносний час, що виражає дію, яка

співвідноситься не з моментом мовлення, а з іншою дією, яка йому передувала [Русанівський 1971: 259; Бевзенко 1960: 321; Загнітко 1996: 40–41]. Різnobічність підходів щодо трактування цієї грами знайшла вияв у позиціях російських і сучасних українських науковців. Адже, як зазначає О. І. Крижанівська, „літературна мова радянського часу, „підрівнюючись” граматично під російську, яка не зберегла форм давноминулого часу, накладала певне табу на його вживання у художньому стилі, оскільки він вважався як такий, що не відповідає літературній мовній нормі. Нові суспільно-політичні умови функціонування української мови відкрили можливість утвердження / повернення самотутніх граматичних рис мови. Серед них і давноминулий час” [Крижанівська 2008: 146–147]. Форми давноминулого часу на сучасному етапі розвитку української літературної мови знаходять реалізацію не тільки у художньому й розмовному, але й у публіцистичному та науковому стилях.

В німецькій мові статус плюсквамперфекта досі постає дискусійним, бо деякі дослідники при визначенні, скільки часів у німецькій мові, пропонують виключати аналітичні форми із темпоральної парадигми німецького дієслова. Прихильники такого трактування німецьких складних часів прирівнюють аналітичні форми до синтаксичних конструкцій, у яких кожний із елементів характеризується визначеною лексичною і граматичною самостійністю [Кривенко 1985: 10–11].

В. О. Жеребков наводить критерії, які притаманні аналітичним формам німецького дієслова: 1) дієслова *haben* і *sein* є постійними компонентами форми й позбавлені власного лексичного та темпорального значення, не можуть замінятися іншими дієсловами; 2) дієприкметник *II* є змінним компонентом форми, який зберігає своє лексичне значення, але позбавлений власного граматичного значення (позначення стану); 3) незважаючи на вказану роздільнооформленість грами (форми), її значення повністю ідіоматичне, тобто її загальний граматичний сенс не виводиться із окремих значень її компонентів; 4) аналітична форма універсальна й може утворюватися від усіх дієслів [Жеребков 1970: 34–35]. Відповідно до цих критеріїв і до визначення, яке подається в граматиці Duden, плюсквамперфект (претерітумперфект) відтворює подію, яка передує (і є завершеною) щодо визначеного часу чи події в минулому [Duden 2002: 518], уважаємо, що плюсквамперфект

належить до часової системи сучасної німецької мови і має відносне значення.

Отож, з одного боку, давноминулий час і плюсквамперфект передають значення “передування в минулому” або “давноминуле”. З другого боку, П. В. Петрухін і Д. В. Сичинава висловлюють думку про те, що типологічні дослідження дієслівних систем різних мов, які проводилися з 1970-х років, показали: плюсквамперфект володіє цілою низкою додаткових нетривіальних значень, які стійко представлені в генетично непов’язаних між собою мовах; навіть більше, значення “давноминулий” і “передування в минулому” не є обов’язковими атрибутами форми, що має характерні ознаки плюсквамперфекта [Петрухін 2006: 195].

Для аналізу семантики порівнюваних граем видається перспективним звернення до функцій, які виконують ці часові форми на рівні тексту. Адже, як зазначає М. С. Веденькова, „при поясненні багатозначності граматичної форми необхідно пам’ятати, що кожна часова форма володіє своєю субпарадигмою значень, яка включає низку функцій (їх ще називають функтивами), які можуть виявитися у відповідному контексті” [Веденькова 1977: 4].

Матеріал дослідження засвідчує, що давноминулий час в українській та плюсквамперфект у німецькій мовах, незважаючи на свій неоднозначний характер, дійсно виконують чимало семантичних та стилістичних функцій, які забезпечують їх активність на сучасному етапі розвитку порівнюваних мов. Можна, зокрема, послатися на положення, висловлені Л. Попович у дослідженні “Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові”, яке визначає такі його функції [Попович 2012: 656]:

- таксисна;
- позначення актуального в минулому результату дії;
- позначення незавершеної минулої ситуації;
- позначення результату передминулої дії, що перестав бути актуальним у момент мовлення внаслідок здійснення іншої минулої дії, яка скасувала результат попередньої, вираженої давноминулим;
- функція ретроспективної актуалізації;
- позначення початку нового тематичного блоку;
- введення дигресії;
- контрфактична функція.

Аналіз показав, що подібні значення набувають форми плюсквамперфекта в німецькій мові, однак у їхній реалізації в двох мовах спостерігаються суттєві відмінності.

Таксисна функція

Таксис як граматичну категорію визначив Р. Якобсон у праці про шифтери та дієслівні категорії: “Таксис характеризує повідомлюваний факт стосовно іншого повідомлюваного факту й безвідносно до факту повідомлення” [Jakobson 1971: 101]. Наступні розвідки з теорії таксису пов’язані з іменами О. В. Бондарка та В. С. Храковського. Зокрема, О. В. Бондарко трактує таксис як „виражену в поліпредикативних конструкціях спряженість дій (компонентів поліпредикативного комплексу) в межах єдиного часового плану. Мається на увазі спряженість (зв’язок), який виступає в наступних різновидах: а) відношення одночасовості / неодночасовості (передування / слідування), б) взаємозв’язок дій (компонентів поліпредикативного комплексу) при неактуалізованості вказаних хронологічних відношень, в) зв’язок дій у часі в поєднанні з відношеннями обумовленості (причиновими, умовними, допустовими)” [Бондарко 2011: 98–99].

На думку В. С. Храковського, “таксис – це категорія, що реалізується в біпропозитивних (ширше поліпропозитивних) конструкціях, у яких граматичними й лексичними засобами маркується часова локалізація (одночасність, передування, слідування) однієї ситуації P_1 відносно іншої P_2 , часова локалізація якої характеризується відносно часу мовлення, незалежно від ще якоїсь ситуації P_n ” [Храковский 2009: 20–21]. Таксис може бути тільки залежним, тобто ситуація P_1 , що представлена в реченні фінітними (дієслово-присудок) або нефінітними (дієприслівник, дієприкметник, інфінітив, віддієслівний іменник) формами, завжди залежить від головної ситуації P_2 , що прототипно виражається дієсловом-присудком [Там само: 21–22].

Узагальнивши дослідження в цій галузі, В. М. Барчук пропонує визначення категорії таксису: “це дієслівно-предикатна граматична категорія, що вказує на темпоральне значення порядку дій на основі відносної позиції відліку (відношення дії до дії), виражена дієсловом чи дієслівним поліпредикативним комплексом для відображення взаємопов’язаних з поглядом мовця подій онтологічного часу” [Барчук 2011: 75].

Інформативними щодо визначення таксисної функції українського давноминулого та німецького плюсквамперфекта виявились положення Л. Попович, яка, поділяючи погляди В. С. Храковського, уважає, що таксис – це функційно-семантична категорія, яка охоплює засоби морфологічного, лексико-семантичного та синтаксичного рівнів із функцією вираження взаємної темпоральної орієнтації в реченні головної та залежної ситуацій. Головна та залежна ситуації можуть співпадати або не співпадати в часі. При визначенні типу несинхронного таксисного відношення (ситуації не співпадають у часі) виходимо з того, що головна ситуація (P_2), що представлена опорним предикатом у реченні, завжди є локалізатором, залежна ж ситуація (P_1) може передувати головній ситуації або слідувати за нею. В першому випадку несинхронні таксисні відношення визначаємо як передування, а в другому – як слідування [Попович 2012: 658–659].

Таксисну функцію давноминулого часу в українській та плюсквамперфекта в німецькій мовах репрезентують передусім складно-підрядні речення з підрядним часу, які відрізняються від інших видів підрядності тим, що їхні складові частини пов'язані одним часовим планом – одночасністю чи послідовністю й не припускають поєднання прямо протилежних часових значень. Хоча у межах часового відношення може бути подана інформація більш детального характеру, наприклад, указівка на повну або часткову одночасність, на відсутність чи наявність часового інтервалу і його тривалість, на обмежувальний момент, на переривання, регулярність, випередження, передчасність, несподіваність [Слободинська 2008: 144].

Спираючись на шкалу таксисних значень, можемо визначити наступні різновиди таксисної функції для українського давноминулого та німецького плюсквамперфекта.

В українських конструкціях з “непрофільованим” таксисним сполучником *коли* реалізація конкретного таксисного відношення (передування / слідування) залежить від місця давноминулого часу в реченні: якщо цією формою виражений предикат підрядної частини, – має місце таксис передування, якщо в головній, – це вказує на наявність специфічного відношення слідування, при якому дія підрядної частини перериває започатковану головну ситуацію, не допускаючи її логічного завершення [Попович 2012: 659].

Порівняймо: *...хтось голосно і жирно привітався до його, коли він знову вийшов був проходитьись* (Панас Мирний); *Коли в Києві*

організовувалась була Академія художеств, мрія мого життя, я вступив і до Академії (О. Довженко); *Білка вже хотіла була: схотитися з журби лапками за голівку, коли це надлетів: її добрий приятель-крук* (Л. Храплива). У перших двох прикладах наявне відношення передування: дії, виражені формами давноминулого часу у підрядних реченнях, передують діям головних, виражених формами минулого часу дієслів доконаного виду. В останньому прикладі давноминулий час, разом зі сполучником *коли*, вказує на відношення слідування, при якому залежна ситуація слідує після головної, перериваючи її.

У німецькій мові українському сполучнику *коли*, який у підрядних реченнях часу вказує на таксисну функцію давноминулого, відповідають одразу два сполучники: *als* (служить для позначення однократної дії) і *wenn* (повторювана дія). Порівняймо:

Wenn sie auf mir eingeschlafen war, im Hof die Säge schwieg, die Amsel sang und von den Farben der Dinge in der Küche nur noch hellere und dunklere Grautöne blieben, war ich vollkommen glücklich (В. Schlink); *Schon als er das Kommando übernahm, hatten sie gewußt, was für einer er war* (Н. Böll). Перший приклад ілюструє типову таксисну ситуацію передування (форма плюсквамперфекта вживається у підрядній частині), в якій сполучник *wenn* укажує на відносну частоту повторюваності зазначеної події. В українській мові на багатократність дії у реченнях такого типу вказують дієслова недоконаного виду: *Коли його висока постать появлялась було у дверях, Марія здригалась* (М. Коцюбинський). У другому висловленні виділяємо таксис слідування, який видається логічним для зазначеної ситуації: тобто спочатку він прийняв команду, а вже після цього вони зрозуміли, хто він є. Як зазначає Т. М. Молошна, для плюсквамперфекта визначення за лінією категорії часу є несуттєвим, важливим є визначення моменту, відносно якого він зображає зазначений процес як такий, що передує іншому процесу чи ситуації. Це значення передування характеризує одну із категорійних форм таксису [Молошная 2001: 46].

В обох мовах фоновий таксис, при якому взаємна хронологічна орієнтація ситуацій, що супроводжує відношення атемпорального типу, є вторинною, має місце в складнопідрядних реченнях із підрядними означальними, а також причини, мети тощо, в яких предикати підрядної частини, виражені давноминулим і плюсквам-

перфектом, указують на дію, що передує іншій дії, вираженій предикатом головного речення.

У таких складнопідрядних реченнях форму давноминулого часу приймає дієслово доконаного виду, яке вказує на передування, однократність та завершеність дії. Наприклад: *Звинна, як вивірка, Мирослава швидко видряпалась назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду і поміч, якої дізнала від Максима* (І. Франко). Речення такого типу дають підстави стверджувати, що, незважаючи на атемпоральний план висловлення (давноминулий час уживається у підрядному означальному реченні), значення фонового таксису все ж таки зберігається (спочатку *була впала* → *видряпалась* → *оголосила...*).

Оскільки німецька мова, як відомо, позбавлена категорії виду, то вираження завершеності дії забезпечується за допомогою морфологічних, лексико-граматичних і синтаксичних засобів організації висловлення, що взаємодіють із його лексичним складом. Тобто можна стверджувати, що вживання у реченні плюсквамперфекта експліцитно вказує на завершення дії. Наприклад: *Beständig lag auf seinem Tische das Buch, das er geschrieben hatte* (Th. Mann). В цьому висловленні подані ситуації співвідносяться в реченні таким чином, що будь-яка інтерпретація, яка б допускала “перекриття” їх (чи їх частин) у часі, повністю виключена. Навіть більше, послідовність дій не може піддаватися змінам, оскільки кожна наступна дія стимулюється чи зумовлена попередньою. С. В. Шустова визначає конструкції такого типу як “строгу різночасовість” [Шустова 2011: 360], акцентуючи свою увагу на відмежуванні контурів дій, одна з яких передує, а інша слідує; передування має бути представлене як таке, що в зазначеній якості перестало існувати, що й ілюструє наведений приклад. В якийсь відрізок часу *t* або *A*, або *B*, але не *A* і *B* і не їх частини разом. Дослідниця характеризує також “нестрогу різночасовість”. Типовими семантичними умовами її формування є такі, коли у висловленні представлені елементарні ситуації, які знаходяться одна з одною у відношенні часової неальтернативної дез’юнкції: у якийсь відрізок часу або одна ситуація, або інша, або певна частина однієї й іншої разом: *Bei den letzten Worten war er aufgesprungen, warf den Blick, warf die Hand in die Höhe* (E. Hoffmann) [Там само: 359–361].

Прикметно, що поділ на сильну і слабку різночасовість виправданий і щодо української мови: *Уласій був казав, як ішов у Бозну* (М. Матіос); *Рівночасно два бояри вже видряпалися були на верх виверту, вже **піднімали** свої ратища і старались дати їм відповідний розмах, аби доконати звіра* (І. Франко). У першому випадку розрізняємо значення слабкої різночасовості, оскільки дії, виражені формами давноминулого часу і простого минулого, знаходяться в максимальному наближенні одна до одної, навіть більше, можна виявити точку їх зіткнення: *Уласій був казав, у той час, як ішов у Бозну*. Друге речення презентує сильну різночасовість, оскільки форма *видряпались були* виражена дієсловом доконаного виду і значення її завершеності посилює частка *вже* (тобто *бояри видряпались були* – дія завершена, далі – *піднімали ратища*, що дає підстави кваліфікувати їх попередню дію як таку, що вичерпалась у своєму семантичному потенціалі).

Таким чином, можемо вважати, що таксисна функція притаманна і давноминулому часові в українській, і плюсквамперфекту в німецькій мовах. Її репрезентують складнопідрядні речення з підрядним часом, оскільки в них складові частини пов'язані одним часовим планом – одночасністю чи послідовністю і не може бути поєднання прямопротилежних часових значень. Вагомим видається те, що в українській мові речення зі сполучником *коли* найбільш повно виражає часову співвіднесеність двох дій і має більш уніфіковане значення, ніж німецькі *als* чи *wenn*, яким він відповідає, бо вживається в усіх часових формах незалежно від однократності чи багатократності дії. В обох мовах типовим є вираження відношень передування чи слідування у синтаксичних конструкціях із первинним та фоновим таксисом.

Для плюсквамперфекта в німецькій мові можна виділити наступні найзагальніші (інваріантні) типи таксисних конструкцій різночасовості: сильна різночасовість, слабка різночасовість. Такі інваріантні значення таксисної різночасовості характерні і для української мови, хоча таксисна функція українського давноминулого внаслідок історичного розвитку цієї грами має дещо згорнутий характер. Відмінності функціонування порівнюваних грамам у зазначеній функції полягають у аспектуально-видовій вираженості двох мов.

Позначення актуального в минулому результату дії

Уживання форм давноминулого часу в українських та плюсквамперфекта в німецьких художніх текстах засвідчує ще одну функцію досліджуваних граем – ”позначення актуального в минулому результату дії”. До її семних характеристик П. В. Петрухін та Д. В. Сичинава зараховують: розрив із теперішнім часом, віддаленість від теперішнього, яке не є безпосереднім результатом дії чи події, які позначені формою плюсквамперфекта [Петрухін 2006: 207]. Не виникає сумніву, що семантичне поле порівнюваних граем в обох мовах охоплює минуле, яке передує референтній точці, позначеній перфектом. Йдеться про минуле, яке описане з позиції спостерігача, що знаходиться в цій референтній точці, але воно вже неактуальне для моменту мовлення.

Порівняймо: *Він бо тут прожив був цілий рік в камері самотнього ув'язнення і за малим не став живою ілюстрацією до “Шільонського в'язня” Шіллерового, коли б не бунтівлива молодість. Проте зараз ...* (І. Багрянний) // *Es war im Sommer 1917 gewesen. Unsere Kompanie lag damals in Flandern, und wir hatten unverhofft ein paar Tage Urlaub nach Ostende bekommen, Meyer, Holt-hoff, Breyer, Lütgens, ich und noch einige andere. Die meisten von uns waren noch nie am Meere gewesen...* (E. Remarque). Обидва приклади зіставлюваних мов підкреслюють розрив із теперішнім часом: давноминулий – позначенням тривалості дії *цілий рік* і контрастивним сполученням на початку наступного речення *проте зараз*; плюсквамперфект – через часову вказівку протікання дії *im Sommer 1917*, що відносить всю наступність подій до плану далекого минулого. У цьому співвідношенні позначення результату передминулої дії, який перестав бути актуальним у момент повідомлення про нього, витікає з первинної семантики плюсквамперфекта, що позначає часову зону, відокремлену від періоду мовлення [Попович 2012: 662].

У текстах українському давноминулому притаманна часова віднесеність у далеке минуле: *Мати вбила чи видала партизанам свого сина-гетьманця, що прийшов був з німцями до села, так нікому й не сказавши, що то був її син* (О. Довженко) – йдеться про події Другої світової війни.

Для німецького плюсквамперфекта ця особливість не є облігаторною, оскільки позначені плюсквамперфектом події можуть знаходитись і в меншій часовій дистанції: *Auf dem Tisch am*

Fenster standen zwei Kognakflaschen. Eine davon war fast leer. Am Abend vorher war sie voll gewesen. Ich hatte vergessen, sie einzuschließen (E. Remarque). Мовець заходить у майстерню, він бачить дві пляшки коньяку, одна з яких майже порожня, при тому, що напередодні ввечері вона була повною (часова віддаленість – одна ніч). Подія, виражена плюсквамперфектом *war... gewesen*, перестає бути актуальною, значення набуває констатація факту порожньої пляшки. Поданий приклад характеризує таку ознаку плюсквамперфекта, як актуальність наслідку (дія, незалежно від того, наскільки денотат віддалений від моменту його розгляду, від точки відліку, пов'язаний із цією точкою, але не сам, а своїм результатом, актуальним точці відліку) [див.: Веденькова 1977: 35]: мовець пригадує, що забув закрити пляшку: *Ich hatte vergessen, sie einzuschließen* → (як результат) *Eine davon war fast leer* (вона порожня).

Таким чином, між моментом мовлення та планом минулого, позначеного плюсквамперфектом, лежить часова зона, яка їх розмежує, вони не перетинаються, тобто плюсквамперфект маркований семою дистанційності, але ця дистанційність порівняно до давноминулого часу може бути незначною (можливо, саме тому деякі дослідники вважають давноминулий одним із складників плюсквамперфекта [Dahl 1985: 144]). Така функція реалізується в різних типах речень і особливо чітко простежується при наявності в них часових детермінантів (темпоральних квантифікаторів – TEMP.QUANT), що вказують на віддаленість дії та її результату від моменту повідомлення про них [Попович 2012: 662].

Порівняйте також: *З того часу, 1883 року, українській трупі були заборонили грати в усьому київському генерал-губернаторстві...* (М. Садовський) // *Ich hatte ihren Geruch früher besonders geliebt* (B. Schlink). В обох прикладах порівнювані грамеми набувають додаткового значення віддаленості події за допомогою часових квантифікаторів: *з того часу, 1883 року / früher* (→ до моменту мовлення). В німецькій мові часовий детермінант наділений семантикою, яка суперечить теперішньому стану речей (*Раніше я особливо любив її запах*), напрошується висновок, що зараз суб'єкт його більше не любить або ж ступінь градації цієї любові послаблений (любить, але вже не такою мірою). Отож можна погодитись із думкою про те, що темпоральний квантифікатор одночасно виконує функцію таксисного специфікатора, оскільки позиціонує дію стосовно означеного ним періоду, а не моменту мовлення [Там само: 661–662].

Оскільки саме на відокремленості семантичної зони, представленій порівнюваними грамами, засновується функція позначення результату дії, що перестав бути актуальним у момент мовлення, можемо стверджувати, що для плюсквамперфекта у німецькій мові ця функція є ядерною, більш загальною, ніж для давноминулого часу в українській мові, що пояснюється різною дистанційністю зіставлюваних грамам від моменту мовлення.

Функція позначення незавершеної минулої ситуації

Те, що темпоральна зона давноминулого та плюсквамперфекта не досягає моменту мовлення, зумовлює таку функцію цих часових форм, як позначення започаткованої ситуації, яка завершилась не внаслідок своєї вичерпаності, а в результаті виникнення іншої ситуації, що перервала дію або стан, позначені формами порівнюваних грамам. У зарубіжних типологічних дослідженнях плюсквамперфекта така функція відома під назвою *framepast* [Плунгян 2004: 273; Попович 2012: 662].

Форму давноминулого часу в зазначеній функції репрезентують фазові або модальні дієслова у складі дієслівних предикатів. Такі речення нагадують російські конструкції з часткою *было*: *Хотел было идти, да испугался; Начал было петь, но перестал* [Попович 2012: 663]. Семантика давноминулого з часткою *було* (*было*) привертала увагу багатьох дослідників. Доволі повний опис її семантичних і синтаксичних властивостей міститься в працях І. О. Шошитайшвілі. Відповідно конструкції з *було* мають загальне значення порушення нормального протікання дії, яке реалізується в трьох основних різновидах: 1) перервана спроба; 2) анульований результат; 3) нереалізований намір: вибір певної інтерпретації залежить від аспектуальних характеристик дієслова [див.: Плунгян 2001: 71].

Наприклад: *Я чого до вас прийшла? Перед вечором хотіла була іти до Курички сваритися через їхню козу, що сливку мені в городі обгризла, та ще мало не завісилася в сливі, а я потому була би винна через козячу смерть. Аж тут таке...* (М. Матіос); *Ми з дружиною стояли на балконі, вона, сміючись, цитувала, як чорт підкрався до місяця і вже простягнув було руку схопити, але відсмикнув, посмоктав обпечений палець, дригнув ногою і заскочив з іншого боку* (Л. Костенко). Перше речення передає сукупне значення нереалізованого наміру. Представлена нереалізованість поси-

люється дейктичною часткою *аж тут*, яка вказує на несподіване, раптове припинення ситуації, вираженої давноминулим. Друге речення наділене семантикою перерваної спроби.

Для плюсквамперфекта у німецькій мові також є характерним значення порушення нормального протікання дії: *Eine Woche lang hatte ich versucht, nicht an sie zu denken. Aber da war nichts, was mich ausgefüllt und abgelenkt hätte; der Arzt ließ noch nicht zu, daß ich die Schule besuchte, der Bücher war ich nach Monaten des Lesens überdrüssig, und die Freunde schauten zwar vorbei, aber ich war schon so lange krank, daß ihre Besuche die Brücke zwischen ihrem und meinem Alltag nicht mehr schlagen konnten und immer kürzer wurden* (В. Шлінк); 1917. *Flandern. Middendorf und ich hatten in der Kantine eine Flasche Rotwein gekauft. Damit wollten wir feiern. Aber wir kamen nicht dazu. Frühmorgens fing das schwere Feuer der Engländer an* (Е. Ремарке). У першій ситуації розрізняємо значення перерваної спроби, оскільки вказується на часову протяжність дії, вираженої плюсквамперфектом *eine Woche lang*, тобто мовець не тільки виявив бажання, намір не думати про дівчину, він намагався це зробити впродовж одного тижня. У другому випадку подану ситуацію кваліфікуємо як нереалізований намір: солдати купили пляшку червоного вина: хотіли щось відсвяткувати, але їм це не вдалося, оскільки рано-вранці їх почали обстрілювати англійці. Намір не реалізовується, і ситуація, позначена цілою низкою речень, не завершується.

Для аналізу семантики речень такого типу видається перспективною побудова конструктивної моделі: незавершена минула ситуація (НМС) = суб'єкт висловлення + дія, виражена плюсквамперфектною формою + заперечення ± чинники, які цьому завадили. Для прикладу звернімося до наведеної вище ситуації: впродовж одного тижня головний герой намагався не думати про свою кохану (ймовірно, хотів забути), але оскільки не було нічого, що могло б його заповнити чи відволікти (далі перераховується низка чинників, які не дозволили йому це зробити), то ситуація не завершилася: він її не забув. НМС = суб'єкт *ich* + дія *hatte... versucht, nicht an sie zu denken* + заперечення *aber* ± чинники, які цьому завадили: *da war nichts, was mich ausgefüllt und abgelenkt hätte; der Arzt ließ noch nicht zu, daß ich die Schule besuchte, der Bücher war ich nach Monaten des Lesens überdrüssig, und die Freunde schauten zwar vorbei, aber ich war*

schon so lange krank, daß ihre Besuche die Brücke zwischen ihrem und meinem Alltag nicht mehr schlagen konnten und immer kürzer wurden.

Таким чином, порівнювані градеми в зазначеній функції знаходять свій вияв у різних типах речень, і їх семантичний потенціал реалізується в трьох основних різновидах: 1) перерваної спроби; 2) анульованого результату; 3) нереалізованого наміру: вибір певної інтерпретації залежить від аспектуальних характеристик дієслова.

Функція позначення дезактуалізованого результату передминулої дії

Дослідники, які вивчають семантичні характеристики плюсквамперфекта з типологічної точки зору, виявляють функцію, пов'язану з вираженням дезактуалізованого результату минулої дії [див.: Плунгян 2001; Петрухин 2006; Попович 2012].

Значення анульованого результату тісно пов'язане зі значенням незавершеної минулої ситуації, це один із видів граматичної полісемії плюсквамперфекта, що підтверджується фактами збігу значення недосягнутого й анульованого результату в одному дієслівному показнику. Семантичний місток між ними все таки існує: якщо в першому випадку результат *ще* не наступив, то в другому він *уже* відсутній [Плунгян 2001: 70].

Давноминулий час дієслів доконаного виду вказує на скасований іншою минулою дією результат передминулої дії в складносурядному або простому реченні. Дія, що скасовує результат дії, вираженої досліджуваною градемою, прототипно позначається формою минулого часу дієслів доконаного виду: *Перш був розсердивсь, а далі, як розслухав, що йому Настя, стогнучи, розказала, та замовк; далі назирнув Марусю та аж злякавсь: Господи твоя воля!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ніби задрімав був зразу, але щось приверзлося, то й прокинувся рано* (А. Головка).

У першому реченні емоційний стан, виражений формою давноминулого часу – *був розсердивсь*, після позначення *як розслухав* змінюється на спокій – *та замовк*. У другому реченні предикати обох складових частин виражають психологічні стани, один із яких не просто заперечує інший, а й анулює його результат. Тобто пробудження анулює стан сну.

У німецькій мові: *Er war Student im vierten Semester. Um die vier Semester machen zu können, hatte er zwei Jahre im Bergwerk*

gearbeitet. Das ersparte Geld war jetzt fast verbraucht; er hatte nur noch für zwei Monate zu leben...Er hatte auf jede Weise versucht, eine Stelle nebenbei zu bekommen. Eine Woche lang war er Zettelausteiler für eine Margarinefabrik gewesen; aber die Fabrik war pleite gegangen (E. Remarque). Суб'єкт для того, щоб оплатити навчання, два роки працює на шахті, але на час розповіді про нього – його заощадження майже витрачені, тобто результат його праці – заробіток анулюється, оскільки проживання вимагає певної матеріальної стабільності. Ситуація розгортається: він намагався отримати місце роботи: впродовж тижня роздавав рекламні листівки для однієї з фабрик, проте вона збанкрутувала, тобто результати його діяльності знову дезактуалізуються, оскільки на цей момент часу в нього немає грошей.

У німецькій мові плюсквамперфект у заданій функції семантично є прототипним українському давноминулому. Відмінності полягають у наступному: якщо в українських реченнях результат дії, вираженої формою давноминулого часу, скасовується іншою дією, представленою формами минулого часу дієслів доконаного виду, то в німецькій мові, внаслідок відсутності у ній категорії виду, одна форма плюсквамперфекта може заперечуватися іншою формою плюсквамперфекта.

Функція ретроспективної актуалізації

Функція ретроспективної актуалізації (в науковій літературі її прийнято визначати як “ретроспективне зрушення” [див.: Плунгян 2001; Петрухин 2006]) впливає з того положення, що значення давноминулого та плюсквамперфекта не обов'язково виникає в мові, складаючись із незалежних одне від одного таксисного й темпорального блоків; воно може мислитись як результат додаткової зміни вже існуючої ситуації, її, так би мовити, ретроспективізації. Показники ретроспективізації виявляють себе відносно подій, часова співвіднесеність яких вже визначена. Її функція полягає не в розміщенні дії на часовій осі, а в зміні її існуючої локалізації по цій же вісі назад [Плунгян 2001: 74].

Л. Попович вважає, що функція грами полягає в наближенні мовця до вираженої плюсквамперфектом семантичної зони шляхом умовного перенесення в референтну точку минулого, з якої ситуація подається великим планом. Така зміна перспективи характерна для дискурсу спогадів, сповіді тощо. Плюсквамперфект може з'явитися

у переказах снів, у яких відсилається до ситуації, що “відбулася” до моменту прокинення, але й підкреслює, що мовець сам пережив таку ситуацію [Попович 2012: 665]. Порівняйте:

*Ще один скандал. Сказати б, езотеричний. Виявляється, керманічі нашої держави є членами якогось ордену. Поповзли чутки, що вони масони. Суспільство розхвилювалося, хтось навіть пригадав тамплієрів, що **були окопалися** у православному монастирі, а їхній пріор спирався на меч (Л. Костенко) // *Ich zog einen Briefbogen aus dem Fach und fing an zu rechnen. Die Kinderzeit, die Schule – das war ein Komplex, fern, irgendwo, schon nicht mehr wahr. Das richtige Leben begann erst 1916. Da war ich gerade **Rekrut geworden**...**

*1917. Flandern. Middendorf und ich **hatten** in der Kantine eine Flasche Rotwein **gekauft**. Damit wollten wir feiern. Aber wir kamen nicht dazu. Frühmorgens fing das schwere Feuer der Engländer an...*

*1918. Das war im Lazarett. Ein paar Tage vorher **war** ein neuer Transport **angekommen**...*

*1922 **war** ich Bahnarbeiter in Thüringen **gewesen**,*

*1923 Reklamechef einer Gummifabrik. Das war in der Inflation. Zweihundert Billionen Mark **hatte** ich monatlich **verdient**.*

*Und dann? Die Jahre darauf? Ich legte den Bleistift hin. Hatte keinen Zweck, das alles nachzurechnen. Ich wußte es auch nicht mehr so genau. **War** zu sehr **durcheinandergewgangen**. Meinen letzten Geburtstag **hatte** ich im Café International **gefeiert**. Da **war** ich ein Jahr lang Stimmpianist **gewesen**. Dann **hatte** ich Köster und Lenz **wiedergetroffen**. Und jetzt saß ich hier in der Aurewe: Auto-Reparatur-Werkstatt Köster und Co (E. Remarque).*

Український приклад із давноминулим часом ілюструє спогади оповідача про публічну й резонансну заяву одного з депутатів парламенту, що вищі керівники держави є масонами; віднесеність подій у часи тамплієрів переміщує це висловлювання назад по часовій вісі, у сферу надминулого. У німецькому варіанті реалізації зазначеної функції головний герой роману Е. Ремарка у день свого тридцятиріччя намагається пригадати події, що передували цій даті, тобто він переноситься у певні критичні моменти своєї біографії і представляє їх як особисто пережиті, особисто засвідчені. На перший план виходить розповідь, яка перериває логічний ланцюг теперішніх подій, але зображує великим планом події, які колись були важливими для мовця й наклали відбиток на його життя нині.

Отже, зіставлявані грами у зазначеній функції однаковою мірою репрезентують сему ретроспективізації, яка полягає в наближенні мовця до вираженої плюсквамперфектом семантичної зони шляхом перенесення в референтну точку минулого, з якої ситуація подається великим планом.

Функція позначення нового тематичного блоку

З ретроспективною актуалізацією пов'язана дискурсивна функція позначення нового тематичного блоку. Таку функцію давноминулий і плюсквамперфект можуть виконувати в різних типах складних, а також простих речень, які розташовані на початку нової текстової одиниці (фрагмента) або в кінці абзацу, яким започатковується новий тематичний блок, тобто в зонах фокусування уваги читача [Попович 2012: 666].

Наприклад: *А я уже був подумав. Мені уже був причувся "День гніву". Я вже ладен був кинутись у вир подій. Але події не завирували. Захлинулись у нерішучості й резигнаціях. Як завжди* (Л. Костенко).

Поданий абзац, узятий із роману Л. Костенко „Записки українського самашедшого”, в якому авторка посилює семантику очікування чогось значущого й довготривалого, використовуючи низку простих речень, серед яких предикати перших двох виражені формами давноминулого часу. І хоча третє речення не може слугувати прикладом використання форм давноминулого, два попередні речення надають йому значення віддаленості від моменту мовлення. Вживання давноминулого в реченні на початку нового абзацу відносить усю послідовність ситуацій до плану неактуального минулого.

У німецькій мові плюсквамперфект, як зазначає М. С. Веденькова, також має здатність константувати, підсумовувати. Звідси його можливість починати чи закінчувати розповідь [Веденькова 1981: 27]. Наприклад:

а) плюсквамперфект, який вводить у розповідь: *Es war im Sommer 1917 gewesen. Unsere Kompanie lag damals in Flandern, und wir hatten unerhofft ein paar Tage Urlaub nach Ostende bekommen...* (Е. Ремарке). Головний герой згадує події літа 1917, уживання плюсквамперфекта у цьому випадку зумовлюється стилістичними вимогами художнього тексту. У поданому уривку автор імпліцитно вказує на віднесеність подій у далеке минуле: *Це було влітку 1917 і*

таким чином підсвідомо заохочує читача до подальшого прочитання тексту (*а що ж було влітку 1917?*);

б) плюсквамперфект, який закінчує розповідь: *Von diesem Geburtstag an war die Vatermutter nie zum Singen zu bewegen. Der Aberglaube hatte ihr das letzte Lied geraubt* (E. Strittmatter) [див.: Там само: 27]. Йдеться про бабусю, яка боялася співати улюблену пісню своїх онуків, оскільки вважала, що вона є каталізатором нещастя у їхній сім'ї.

Таким чином, давноминулий час та плюсквамперфект уживаються на позначення нового тематичного блоку, коли їх форми розташовані на початку або в кінці нової текстової одиниці (розділу, абзацу), тобто в зонах фокусування уваги. Ця функція змінює характер і напрям самого тексту, оскільки вживання плюсквамперфектних форм на початку або в кінці текстових одиниць відносить усю послідовність подій у зону неактуального минулого.

Дигресивна функція

Наявність дигресивної функції для давноминулого часу та плюсквамперфекта визначається, виходячи із положення про те, що плюсквамперфект виникає тільки у випадках “аномального” передування, тобто коли розповідь про ситуацію порушує природний порядок розвитку подій і мовець дозволяє собі відступ (дигресію) від основної лінії розповіді [Плунгян 2004: 285]. Зазначено, що в усіх мовах, які мають плюсквамперфектну форму, вона використовується не стільки для того, щоб вказати на факт передування ситуації іншій ситуації, скільки для того, щоби підкреслити належність цієї ситуації іншому часовому плану, відокремленому від плану поточної розповіді. Інакше кажучи, плюсквамперфект маркує дискурсивно виділенні дієслівні форми, які випадають із основної лінії розповіді [Там само]. Тобто для порівнюваних граем характерною є тенденція до позначення їх формами другого плану розповіді.

Наприклад: *Чого? Та того, що більше нічого від тої любови не лишилося. Звісно, як не рахувати її самої, Дарини Гоцинської (хто це її недавно був назвав по батькові, ще й із якимось таким значущим притиском?..), Дарини Анатоліївни Гоцинської, відставної тележурналістки сорока неповних літ, що об одинадцятій ранку валяється в ліжку як колода, з мокрими од сліз щоками, й не має куди йти, — не такий уже й великий, як подумати, здобуток для*

людства (О. Забужко) // *Auf der Hinfahrt sei, so hatte sie mir gesagt, die Bahn oft leer* (В. Schlink). У першому прикладі розповідь про минуле автор перериває дигресією (*хто це її недавно був назвав по батькові, це її із якимось таким значущим притиском?..*). Це своєрідний коментар, який додається до самокритики мовця і вказує на передування події, вираженої давноминулим часом. Наступний варіант, виражений формою плюсквамперфекта (*so hatte sie mir gesagt*), передає семантику уточнення щодо часового плану: вона сказала це *раніше*, і щодо суб'єкта, який висловив ці положення: *вона* це мені сказала. В обох випадках дигресивна функція є ефектом реалізації базової відносної семи плюсквамперфекта. Таким чином, дигресія створює динаміку подій, уповільнює розповідь.

Контрфактична функція

Давноминулий час і плюсквамперфект виконують функцію, пов'язану з моделюванням паралельної до дійсності ситуації. В. О. Плунгян визначає її як контрфактичну. Під контрфактичністю розуміємо уявлення про те, що певна ситуація (зі свідчень того, хто говорить), яка не мала місця в реальному світі, в якомусь “альтернативному” могла відбутися; таким чином, контрфактичність означає ймовірність, яка суперечить фактам [Там само: 274]. Однак виникає питання, чому саме плюсквамперфектні форми вживаються для побудови контрфактичної умови. Ю. М. Панова, інтерпретуючи положення Ö. Dahl, стверджує, що початок застосування зазначених форм у досліджуваній функції пов'язаний із тим, що перфектні форми, які використовуються для маркування ірреальних ситуацій, можуть відноситись не тільки до минулого, але й до теперішнього й навіть майбутнього часу [Панова 2004: 348]. Таким чином, одна й та сама конструкція може позначати нездійснену дію як в минулому, так і в майбутньому, про здійснення якої нам нічого невідомо. Щоб уникнути неоднозначної модальної інтерпретації конструкцій, позначених такими формами, у німецькій мові використовують форму плюсквамперфекта, в українській – давноминулого часу.

Варто зазначити, що в сучасних лінгвістичних розвідках доконечно невизначеною залишається спроба розрізнення понять ірреальності та контрфактичності. О. С. Ахманова визначає ірреальність (англ. *unreal condition*) як умовну конструкцію, яка представляє зміст висловлення таким, що суперечить дійсності [Ахманова 1969: 185]. Таке трактування приводить до зближення понять ірреальності

та контрфактичності. Проте у випадку контрфактичності мова йде про протиріччя фактам, тобто тому, що вже відбулося у реальному світі, в той час як ірреальність охоплює й ті випадки, коли ситуація, яка описується, суперечить очікуванням мовця відносно того, що має відбутися, але (поки що) йому достовірно невідомо, трапилось це чи ні [Панова 2004: 330].

Прикладами вживання порівнюваних граем в контрфактичній функції можуть слугувати: *Коли б тоді, на Йвана Купала, Дмитрик був перечив, або Петруня заступалася за нього, коли би просилися, падали на коліна, Іванові з лютості кров би залила очі – і сільський батюшка після того мав би на цвинтарі аж дві роботи* (М. Матиос) // *Ich meine nur: Hätte ich das Apparätchen nicht zerlegt, so hätte mich jener Anruf nicht mehr erreicht, das heißt, meine Schiffreise wäre nicht zustande gekommen, jedenfalls nicht mit dem Schiff, das Sabeth benutzte, und wir wären einander nie auf der Welt begegnet, meine Tochter und ich* (М. Frisch).

В обох наведених прикладах ситуації есплікуються з точки зору минулого, що має своїм наслідком негативний стан речей, який є незворотним для кожного окремого випадку: 1) помирає молодий хлопець Дмитрик; 2) батько, не знаючи про це, вступає в інтимний зв'язок із власною дочкою, що в кінцевому результаті приводить до її загибелі. В обох випадках відбувається моделювання паралельної до дійсності ситуації в минулому. Тобто існує реальний стан речей, але паралельно до нього від певної критичної точки в минулому, що й визначило наявний стан, події розвиваються іншим чином і викликають інший результат. Відбувається зіставлення: постала ситуація *AI*, якій передували події *a*, але якби їй передували інші події (умови) *b*, *v*, то ситуація мала б вигляд *BI*, *BI*.

У контрфактичних конструкціях можуть виступати два різновиди значення: контрфактична умова (якщо б замість відомого мені *R* відбулося *P*...) і контфактичний наслідок (...то в такому разі могло відбутися *Q*). Показники контрфактичної умови й наслідку можуть як різнитися, так і мати однакові форми вираження [Попович 2012: 670]. В українській мові контрфактичність знаходить свій вияв у складнопідрядних реченнях із підрядним умови. Плюсквамперфект виражає зазначену функцію кон'юнктивом *II* у реченнях із нереальною умовою (переважно це значення жалю щодо здійснення або ж нездійснення певної дії в минулому).

Порівняймо також: – *Не знаєш? Супрунєнків, каже: поклонись Христі; скажи їй, що якби був батько не ожєнив, то після водосвята прислав би старостів до неї. Вістка про село, про Федора неначе водою збризнула Христю (Панас Мирний); Якби я знав, був би давно повісився, і вона б мене любила ще більше (Л. Костєнко); Нєрозумні! Вони підривали дуба, котрий годував їх своїми жолудьми! Коли б були своєю властью і своєю силою повернули на скріплювання а не на підкопування тих порядків по громадах і живих зв'язків між громадами, то наша Русь, певно, не була б упала під стрілами та топорами монголів, але була б остоялася проти них, як глибоко вкорінений дуб-вєлєтєнь остояється проти осінньої бурі!* (І. Франко) // *Parzival war dumm. Wäre er klug gewesen, hätte er nie den heiligen Gral erobert. Nur wer dumm ist, siegt im Leben; der andere sieht viel zu viele Hindernisse und wird unsicher, ehe er beginnt* (E. Remarque).

У прикладі *якби був батько не ожєнив* реалізується форма давноминулого часу, яка вказує на контрфактичність умови. Паралельно реалізується секундарний таксис передування: ситуація, позначена контрфактичним давноминулим, передує іншій ситуації, вираженій минулим часом умовного способу. У наступному прикладі розрізняємо традиційне контрфактичне значення давноминулого з контрфактичним наслідку (*був би давно повісився*), до якого додається семантика алогічності (кохання є прерогативою живих людей).

В українській мові контрфактичність може передаватися в обох частинах складнопідрядного речення (хоча й досить обмежено) – підрядному умови та головному (*Коли б були ... повернули, то... не була б упала, але була б остоялася...*), в той час як у німецькій мові у реченнях із нєреальною умовою, які репрезентують контрфактичну функцію, і в головному, і в підрядному реченнях уживається кон'юнктив II (*Wäre... gewesen, hätte ... nie ... erobert.*), тобто показники контрфактичної умови та контрфактичного наслідку збігаються і, таким чином, відтворюють семантику контрфактичності в цілому. Це, в свою чергу, наштовхує на думку про універсальність указаної функції у плюсквамперфекта (у порів'язанні з давноминулим), що підтверджує В. О. Плунгян, який уважає плюсквамперфект кон'юнктив спеціальним показником контрфактичності [див.: Плунгян 2004: 280].

Отож, головна відмінність вживання форм давноминулого часу в українській та плюсквамперфекта в німецькій мові полягає в тому, що в українській мові система дієслівних часів пов'язана з категорією виду, в той час як в німецькій мові ця залежність відсутня, тобто завершеність дії, її результат виражаються за допомогою дієслівних часів (претеріта, перфекта, плюсквамперфекта). В українській мові давноминулий час не обов'язково співвідноситься і вживається з відповідною формою минулого, тобто узгодження цієї грами з іншою формою є важливою, але не облігаторною, як у німецькій мові, де вживання плюсквамперфекта в художньому тексті прямо пропорційно залежить від уживання в ньому претеріта, що виступає своєрідним часовим тлом для плюсквамперфекта.

2.2. ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Зіставлення семантики та функціонування часток споріднених і неспоріднених мов належить до найменш поширених різновидів досліджень. Вивчення універсальних і специфічних комунікативно-прагматичних властивостей модальних часток в українській і німецькій мовах на їх сучасному зрізі відкриває перспективи встановлення місця часток у системі частин мови. Методика зіставно-типологічного дослідження дозволяє з'ясувати, якою мірою збігається при функціонуванні часток план змісту і план вираження, на якому рівні аналізу присутні відмінності, як входять у семантичне поле аналогічні засоби вираження, як впливають на валентно-інтенційні відношення, особливості стилістичного нашарування тексту тощо [див.: Кононенко 2012: 15].

Наявні монографічні дослідження модальних часток здебільшого присвячені аналізу їх лексичних, словотвірних, морфологічних особливостей в одній із мов: в українській [Загнітко, Каратаєва 2012; Бацевич 2014; Педченко 2010], німецькій [Helbig 1988; Nentschel 1986; Thurmair 1989; Weydt 1979]. Окремі дослідження виконані як контрастивні описи часток української та німецької мов. Зокрема, у фундаментальній праці О. І. Кучми [Кучма 2004] запропоновано аналіз способів передачі функцій німецьких емоційно-експресивних часток та їх сполучень українською мовою.

Відомо, що частки можуть набувати суттєвих модальних на шарувань, переходити у розряд модальних слів. Модальність належить до основних мовних категорій, що реалізують комунікативний потенціал речення та слугують засобом зв'язку речення з екстралінгвістичною дійсністю. Ґрунтовні дослідження категорії модальності репрезентовано працями Ш. Баллі, В. В. Виноградова, А. П. Загнітка, В. М. Бріцина, В. В. Мозгунова, В. Д. Шинкарука та ін. Однак, незважаючи на давню традицію вивчення модальності, досі не запропоновано принципів виділення модальних часток, диференціації їх модальних значень.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень перспективним видається комунікативно-прагматичний підхід до категорії модальності загалом і модальності часток зокрема. Визначаючи модальність речення як гетерогенну когнітивно-прагматичну категорію, що слугує засобом ментально-чуттєвого відображення дійсності та відтворює складну взаємодію між чинниками комунікації, виділяємо такі модальні значення:

1) які відображають ступінь упевненості мовця у достовірності повідомлюваної інформації (реальність, ірреальність, проблематичність, вірогідність, можливість, впевненість, сумнів); 2) які відображають необхідність, повинність, дозвіл, зобов'язання, бажаність, волевиявлення, вміння. Ці відношення встановлюються з точки зору мовця, що дає підстави говорити про суб'єктивний характер модальності речення.

В українській та німецькій мовах модальні частки виокремлюються в самостійний клас, однак їхній частиномовний статус трактується неоднозначно. В українському мовознавстві частки розглядаються як окрема частина мови, відмінна від інших службових частин мови – прийменників, сполучників та прислівників. Автори академічного видання “Сучасна українська літературна мова: Морфологія” тлумачать частки як “неповнозначні незмінні слова, що виконують модальну роль у складі слова або речення”, вирізняють з-поміж інших фразових (питальних, оклично-підсилювальних, стверджувальних, заперечних тощо) часток “власне-модальні”, “що вносять у висловлення певний емоційно-оціночний момент, найчастіше сумнів щодо вірогідності повідомлюваного (1) або, навпаки, тверду впевненість у важливості чи винятковості повідомлюваного (2)”: (1) *мов, мовляв, мабуть, ледве, чи, наче, ніби, мовби, навряд,*

навряд чи; (2) *ба, ой, ну (ну й)* [Сучасна українська літературна мова 1969: 502–510].

У німецькому мовознавстві існує єдина, позбавлена протиріч таксономія власне модальних часток, на позначення яких уживається термін *echte Abtönungspartikeln* (“справжні відтінкові частки”). До власне модальних часток (“*echte Abtönungspartikeln*”) відносять *aber, auch, bloß, denn, doch, eben, eigentlich, etwa, halt, ja, mal, nur, schon, vielleicht* і *wohl* [Helbig 1988: 26]. Вони утворюють ядро групи модальних часток. На периферії класу знаходяться слова *fein, ganz, gerade, gleich, einfach, erst* та *ruhig* – це модальні частки у широкому сенсі слова. Відмінності між цими двома групами полягають у тому, що власне модальні частки не можуть стояти на початку речення й не мають омонімів серед інших класів слів.

Контрroversійний характер природи часток та їхнього місця у системі частин мови пояснюється тим, що ці лексичні одиниці здебільшого, принаймні в українській мові, є омонімами слів інших класів. Модальні частки репрезентують відкритий клас слів, що знаходиться у процесі формування та здатний поповнюватися лексемами інших класів (як службових, так і самостійних частин мови). Модальні частки в досліджуваних мовах утворилися шляхом граматикизації від прислівників, прикметників, вставних слів, сполучників. Окрім того, деякі модальні частки української та німецької мов походять від займенників (*соби; sich*). Відмінною рисою української мови є наявність модальних часток, утворених від дієслів (*давай*). Значення та морфолого-синтаксичні властивості модальних часток мотивуються значенням омонімів, від яких вони утворилися.

Семантико-синтаксичні особливості модальних часток порівняно з іншими частками та службовими частинами мови виокремлюємо шляхом порівняльно-аналітичного аналізу. Оскільки частиномовний статус частки остаточно не окреслений, до корпусу матеріалу вивчення нерідко потрапляють лексичні одиниці з інших класів слів. Так, у словниках української мови частки тлумачаться доволі широко, тому до реєстру часток включено усі мовні одиниці, спроможні виражати модальну оцінку (вставні слова, власне-частки, вигуки й т. ін.). Додаткову складність становить відсутність єдиного витлумачення обсягу категорії модальності. Наприклад, частки, що виражають ствердження (*так, ага, еге*), заперечення (*ні, не*), питання (*який, як*), спонукання (*нехай, хай*) та бажання (*бодай, щоб*), кваліфікуються як власне модальні. Проте зі сфери модальності доці-

льно виключити значення ствердження / заперечення та засоби забезпечення комунікативної функції висловлення, на основі якої усі речення поділяють на розповідні, питальні, спонукальні та оптативні.

Як видається, модальні частки в досліджуваних мовах відрізняються від інших часток та службових частин мови такими ознаками:

- Модальні частки не можуть самостійно функціонувати як речення.

- Модальні частки виражають інтенцію мовця, міру залученості мовця та слухача до комунікативного акту та представленість у ньому. Хоча критерій модальності є спільним для модальних слів, вигуків і модальних часток, модальні слова та вигуки, на відміну від модальних часток, можуть самостійно функціонувати як речення, тому вони не потраплять до корпусу дослідження.

- Модальні частки не змінюють умов істинності речення; видалення модальних часток із речення не робить його граматично неправильним. Отож при відборі модальних часток застосовуємо тест на елімінацію.

Для того щоб бути кваліфікованою як модальна частка, лексичній одиниці мають бути притаманні усі три наведені ознаки. На основі критеріїв виокремлення відбираємо модальні частки зі словників. Фактологічний матеріал становить 16 лексем в українській мові (*адже, але, вже, власне, все-таки, ж/же, лише/тільки, -но, ну, просто, та, хіба, це, чи, що, як*), 14 у німецькій мові (*aber, auch, denn, doch, eben, eigentlich, einfach, etwa, ja, mal, nur, schon, vielleicht, wohl*), які є найбільш рекурентними.

Важливим аспектом вивчення модальних часток є аналіз їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу. Модальні частки є носіями особливого типу інформації, яка пов'язана з особами адресанта, адресата, їх ставленням до повідомлюваного, до комунікативних партнерів і внаслідок цього має переважно прагматичний характер. Як зазначає Ф. С. Бацевич, “це складна інформація ментального, духовного, соціально- та індивідуально-оцінного характеру, яка вноситься у висловлення. При цьому як елементи мовного коду частки – носії узуалізованих смислів, закладені в самій системі мови, в численних актах уживання. Інакше кажучи – це узуалізовані смисли типових адресантів, адресатів, третіх осіб (тобто типових

суб'єктів мовлення) у типових ситуаціях інтеракції носії конкретних етнолінгвокультур” [Бацевич 2014: 248].

Таким чином, значення модальних часток відрізняється від значення повнозначних частин мови, оскільки воно зумовлене комунікативними чинниками контекстуального, ситуативного та особистісного характеру й не пов'язане із денотативними ознаками того, про що йдеться у висловленні. Ці положення зумовлюють потребу застосування когнітивно-прагматичного підходу до аналізу семантики й функціональної специфіки модальних часток.

Теорія релевантності Д. Спербера та Д. Уїлсон відкриває додаткові можливості для аналізу модальних часток. Згідно із нею, адекватна інтерпретація висловлення не зводиться лише до розпізнавання експліцитної інформації; можливим стає залучення до аналізу серії контекстів, оскільки учасники комунікації вилучають із пам'яті та обробляють численні пропозиції для інтерпретації нової інформації. На думку дослідників, інформація є релевантною, якщо вона певним чином взаємодіє з нашими знаннями про світ. Поступуючи прагнення релевантності як фундаментальний закон людського пізнання, науковці формулюють Когнітивний Принцип Релевантності: “Людська свідомість прагне пристосуватися до максимізації релевантності” [Sperber, Wilson 1986: 260]. Люди мають інтуїтивне уявлення про релевантність: вони послідовно відрізняють релевантну інформацію від нерелевантної, а в деяких випадках більш релевантну інформацію – від менш релевантної.

Д. Спербер і Д. Уїлсон указують на можливість посилення релевантності висловлення шляхом створення таких видів контекстуального ефекту: імплікація, підтвердження власних припущень адресата, відмова адресата від власних припущень. Поряд із цими типами контекстуальних ефектів, на матеріалі нашого підходу, виокремлюємо також контекстуальний ефект збереження адресатом власної оцінки всупереч аргументам, що наводяться мовцем. Імплікація, з одного боку, та підтвердження власних припущень, відмова від припущень, збереження власної оцінки, з другого боку, є контекстуальними ефектами, які відносяться до різних рівнів когнітивного оброблення інформації.

У результаті аналізу фактичного матеріалу доходимо висновку, що виокремлені функції модальних часток в українській і німецькій мовах корелюють зі вказаними контекстуальними ефектами. Позитивний контекстуальний ефект потрактуємо як а) збіг обсягу

та природи активованих знань у мовця та адресата і як б) збіг припущень мовця щодо комунікативної ситуації із реальним станом речей. Негативний контекстуальний ефект розуміємо як опозицію а) за обсягом або природою активованих знань у мовця та адресата; б) за очікуваннями мовця та фактами об'єктивної дійсності.

Використання часток стимулює імплікацію щодо комунікативного наміру мовця, міри залученості мовця та слухача до комунікативного акту та представленості у ньому, що є складниками категорії модальності. Результатом контекстуального ефекту є такі види інференції: підтвердження адресатом власних припущень (модальна частка реалізує функцію маркування позитивного контекстуального ефекту), збереження власної оцінки всупереч аргументам, що наводяться мовцем, або всупереч фактам об'єктивної дійсності (модальна частка реалізує функцію маркування негативного контекстуального ефекту), відмова адресата від власних попередніх припущень унаслідок визнання аргументації мовця (модальна частка так само реалізує функцію маркування негативного контекстуального ефекту).

Матеріалом дослідження слугують частки української та німецької мов, дібрані зі словників методом суцільної фіксації, і текстові фрагменти, отримані з прозових текстів української та німецької літератури, що належать до художнього дискурсу другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Як приклади реалізації модальних значень часток розглянемо **модальні частки–маркери позитивного контекстуального ефекту**: в українській мові – *адже, ж/же*; у німецькій мові – *auch, ja*.

Приклад з української мови:

Що з цими людьми зробилося, що вони такі недобрі не до чужих — до своїх?! Як ці люди думають жити далі і не боятися, що гріхи перейдуть на їхніх дітей?! Та же не лиш я очі і пам'ять маю! А друзі люде хіба сліпі? І чому вони всі змовчали, і ніхто із церкви не вийшов? Чому?! Усі ж виділи! (М. Матіос).

Йдеться про те, як Матронка – мати Дарусі – спостерігає в церкві за Васютою Калинич, що ревно хреститься. На рукаві її сорочки вишиті троякі ружі. За ними Матронка впізнає по-мародерськи привласнену Васютою довоєнну великодню сорочку Ілени Курикової і запаску Дзьодзевої жінки (саме їх серед інших вивезли з села до Сибіру). У цьому тексті модальна частка (МЧ) *ж* слугує активатором спільності фонових знань мешканців села: всі знають, що

Васюта Калинич нажилася на чужому горі. Матронка намагається нагадати односельцям, що не слід бути пасивними, байдужими. У висловленні, що містить МЧ, немає протиріч між поглядами комунікантів із приводу змісту висловлення та реаліями, які спричинили його.

Окремого розгляду вимагає випадок реалізації МЧ *ж* у питальних реченнях. Аналіз загальних запитань із МЧ *ж* свідчить про те, що саме наявність частки у висловленні нейтралізує питальне значення. Порівняймо:

– *Повертатимуся додому, до тебе завітаю... У Бердичів. Ти ж у Бердичеві живеш?* (Л. Дашвар).

Як видно з попереднього прикладу, вимовляючи *Ти ж у Бердичеві живеш?*, мовець не запитує, а констатує відоме йому. Без частки ця репліка виражала б звичайний запит інформації: – *Ти у Бердичеві живеш?* МЧ *ж* створює імплікацію, якою мовець намагається запевнити адресата у серйозності своїх намірів віддати гроші.

МЧ *ж* у комісивах виконує дві функції: вказівку на повторюваність дії та намагання якомога швидше донести ідею до слухача і припинити розмову на певну тему:

Старий схлипнув, кинувся до Гоцька.

– *Віддай! – чіплявся за руки. – Віддай, бо в поліцію заявлю – Давай! Розкажи, як нелегалів через кордон переправляеш! – розгнівався Гоцьк. – Чого ти трусишся, як той хворий? Людям не довіряєш? Хіба так можна? Кажу ж – віддам. Згодом ...* (Л. Дашвар).

Спеціальні запитання з МЧ *ж* є фактично експресивними мовленнєвими актами, де комунікативною інтенцією мовця є констатувати загальновідоме, а також за необхідності висловити свої миттєві емоційні реакції. Так, у наступному прикладі репліка *А що ж там розуміти?* лише формально є запитанням, насправді це експресив:

У перший же день самостійного просування до омріяного безсмертя і золота Ілія зрозумів, наскільки важко, незручно і до вереску страшно без Гоцька. Ще вчора привітні італійці сьогодні, як здалося Ілії, підозріло роздивлялися юнака, на шляхах тупцювало до біса багато поліцейських, а в касі автостанції, де він спробував взяти квиток на автобус до Верони, молода касирка навідріз відмовлялася розуміти Іліїну англійську.

– *Но капіско! – репетувала. – Не розумію!*

А що ж там розуміти? Хіба “Верона” у вустах Ілії звучало як “Париж” чи “Копенгаген”? (Л. Дашвар).

Отож, використовуючи модальну частку *ж/же*, мовець на основі спільних фонових знань оцінює ситуацію як закономірну, прогнозовану, очевидну; покладаючись на спільні знання, мовець прагне спілкуватися з партнером на рівних. Ці частки посилюють ілюкативний ефект висловлення.

Приклади з німецької мови:

Vor allem mir, und bereits hat sich der Mörder in ein Unschuldslamm verwandelt. Dazu kommt noch, daß es ein populärer Mord gewesen ist, der manchem in den Kram gepaßt hat, und daß die Zünfte und der Kreis um Kohler, die Ständeräte, die Nationalräte, Regierungsräte, Kantonsräte und Stadträte und wer sonst noch die Finger im Spiel hat, all die Generaldirektoren und Direktoren, Bosse und Chefs, sich über das forsche Vorgehen Jämmerlins und über das Umfallen der Richter ärgern. Sie haben nichts gegen eine Verurteilung, aber haben mit einer Strafe auf Bewährung oder gar mit einem Freispruch infolge Unzurechnungsfähigkeit gerechnet, was einen Politiker ja nicht unzurechnungsfähig macht. Kohlers Unschuld wäre Balsam auf viele Wunden, Spät (F. Dürrenmatt).

У наведеному фрагменті тексту йдеться про таке: у переповненому ресторані Колер, високопосадовий кантональний радник, холоднокровно вбив професора університету; мотив убивства не встановлено. Після вироку вбивця звертається до адвоката із незвичним проханням: розслідувати злочин наново, виходячи з припущення, що вбивцею є хтось інший. Адвокатові вдається домогтися виправдання злочинця. Найближче оточення Колера, яке було причетне до справи, очікувало, що Колера виправдають: вони *розраховували на умовний вирок або виправдання через психічну недієздатність, через яку ніхто ж не вважає політика недієздатним*. У наведеному прикладі автор критикує систему правосуддя: злочин далеко не завжди карається, тому що людська свідомість легко сприймає фальсифікацію. Вживаючи МЧ *ja*, автор усуває можливий ефект новизни для слухача й маркує однаковий ступінь поінформованості співрозмовників, в результаті чого висловлення потрактовується як *Ви, напевно, знаєте, що у сучасній системі правосуддя можновладців неможливо покарати*. Апелюючи до екстралінгвістичних знань співрозмовника, мовець досягає зі слухачем паритетних стосунків на основі спільного фонду знань.

У наступному прикладі демонструється інший випадок реалізації МЧ *ja* свого функціонального потенціалу:

Ich wußte nun, wie die Waffe verschwinden konnte. Es war alles so einfach. Zum Lachen. Der Alte hatte sie dem Minister in die Manteltasche geschoben, als er neben ihm im Rolls-Royce saß, und seine Tochter Hélène hatte den Revolver im Flugzeug aus der Manteltasche geholt. Das konnte sie ja leicht als Stewardess (F. Dürrenmatt).

Як видно з тексту, мовець констатує пропозицію – оскільки Елен була стюардесою, їй було нескладно витягнути револьвер із кишені пасажира під час польоту. МЧ *ja* вказує на очевидність змісту повідомлюваного: *Будучи стюардесою, вона ж могла легко це зробити*. Вживаючи цю модальну частку, мовець прагне зарахувати слухача до кола потенційних однодумців, повідомляючи певну інформацію (яка, можливо, відома слухачеві) з метою вирівняти обсяг знань комунікантів та досягнути консенсусу.

Розглянемо функції **модальних часток-маркерів негативно-го контекстуального ефекту**: в українській мові – *але, вже, все-таки, власне, лише/тільки, -но, ну, та, просто, чи, це, що, хіба, як*, у німецькій мові – *aber, doch, denn, eben, eigentlich, einfach, etwa, mal, nur, schon, vielleicht, wohl*.

Приклад з української мови:

Розумію тепер, чому я раніше так реагував на все, чому так прискіпливо стежив за подіями, – я думав, що від мене це щось залежить. Це ще інерція радянських часів, бо яка б там не була та радянська влада, а вона зі шкільної парти втовмачувала всім, що “человек – это звучит гордо”. І хоч би як вона того “человека” знікчемлювала, як би його не принижувала, а в нього все була ілюзія, що він звучить гордо. А тепер він не звучить гордо, він ніяк не звучить і ні на що не впливає. Тепер єдиний критерій – умовні одиниці. Відтак безумовних цінностей нема. Але куди ж вони так швидко поділися, якщо вони були?! (Л. Костенко).

У наведеному текстовому фрагменті МЧ *але* слугує маркером конфлікту активованих знань мовця та фактів об’єктивної дійсності. Пропонуємо таку спільну схему інтерпретації висловлень із МЧ *але*: “я констатую, що дещо виявилось вище мого розуміння, відбулося всупереч моїм бажанням і т. ін., та висловлюю з цього приводу свою емоційну позицію”.

Розглянемо інший приклад:

– Я боюсь. Отак внесемо їх у владу на своїх плечах, а що, як вони не борці, не герої, а всього лише “оранжевые дяди, оранжевые

тети”? Потім вони полиняють або перефарбуються, а я так і залишусь “оранжевим верблюдом”.

– Ти скептик, – каже дружина.

Тепер уже мій скепсис її добиває.

Я не скептик. Просто я знаю закон маятника. Хитнулося в один бік, може хитнутися у протилежний (Л. Костенко).

Характерною особливістю МЧ *просто* є те, що її використання зумовлене інтенцією мовця не полемізувати з адресатом, навіть коли останній не погоджується, оскільки це не змінить стан речей (пресупозиція автора висловлення з МЧ). Мовець лише повідомляє про свою точку зору, його не цікавить перлокутивний ефект його висловлення. Інакше кажучи, МЧ *просто* слугує засобом послаблення іллокутивної сили висловлення. Комунікативна стратегія мовця полягає в тому, щоб уникнути подальшого докладного викладення своєї точки зору, змінити тему розмови, в якій він не бачить сенсу.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, МЧ *власне* імплікує внутрішню незгоду мовця з фактами об’єктивної дійсності або з позицією адресата. Проаналізуємо приклад:

Почалися телемарафони. Діячі культури й науки сидять у черзі на теледиванах. В родинях сварки, сусіди не вітаються, собаки гавкають одна на одну. Вступаємо в стадію масового психозу.

А власне, за що ми боремося? За те, щоб президентом був той, а не той? Особисто я без ілюзій. Головне, обрати такого, щоб можна було переобрати. Щоб не вп’явся у владу знову на десять років і не пересидів людське терпіння (Л. Костенко).

У наведеному текстовому фрагменті запитання з МЧ *власне* (і в синтаксичному, і в прагматичному сенсі) позбавлене риторичності, зорієнтоване на адресата, на його пресупозиції. Ця МЧ модифікує іллокуцію нейтрального запитання в зацікавлене, що імплікує бажання продовжити комунікацію.

Функціональна специфіка модальної частки *ну* полягає у створенні імплікації, що мовець діє під тиском обставин, видаючи свою оцінку ситуації за реальний стан речей. Розглянемо приклад:

– *Я можу принести з аптеки яких-небудь ліків. Ну не йди, добре?...*

– *Знаєш, Галю, після горілки, мабуть, не варто вживати ніяких ліків, – починаєш замислено, але вона перебиває:*

– *Ну добре, ліків не треба. Я не піду по них. Я пошукаю для тебе меду, молока...* (Ю. Андрухович).

У наведеній комунікативній ситуації представлено два випадки реалізації МЧ *ну*. У першому випадку МЧ слугує засобом посилення іллокуції прохання. У другому випадку мовець використовує МЧ *ну* для того, щоб висловити неохочу згоду. Елімінація МЧ перетворила би це висловлення на впевнену констатацію: *Добре!* Вживання модальної частки сигналізує про те, що така вербальна поведінка є вимушеною дією: жінка намагається догодити чоловікові, щоб він залишився у неї.

Приклад з німецької мови:

“Sie haben mich einmal etwas gefragt”.

“Weiß”.

“Als ich mit Herrn Stüssi-Leupin Kaffee...”

“Es ist mir vollkommen klar, was Sie meinen”, unterbrach ich sie, “nur brauchen Sie nicht vor diesen Schuft noch ein Herr zu setzen” (F. Dürrenmatt).

Вживання МЧ *nur* у репліці *лише* не треба перед іменем цього покидька вживати слово “*пан*” послаблює іллокутивну силу висловлення, надаючи йому конотації ввічливості, що сприяє подоланню конфліктної ситуації без загострення уваги співрозмовника на проблемних ділянках діалогу.

МЧ *aber* імплікує конфлікт між очікуваннями мовця та адресата щодо реальної ситуації спілкування та слугує сигналом того, що хоча мовець і не погоджується зі співрозмовником, він все таки приймає реальну ситуацію, не намагаючись нічого змінювати, і виражає своє емоційне сприйняття фактів.

Der Strafling lachte und wandte sich an den Warter: “Moser, hatten Sie die Gute, unserem jungen Freund Feuer zu geben?”

Der Warter sprang auf, kam mit einem Feuerzeug.

“Aber natürlich, Herr Kantonsrat, aber selbstverständlich” (F. Dürrenmatt).

Наведена комунікативна ситуація є досить незвичайною: в’язень, високопосадовий політик, поводиться зухвало: просить охоронця принести йому запальничку. Вживаючи МЧ *aber* у репліці *А як же, звичайно, пане раднику; а як же, безперечно*, охоронець імплікує, що він дуже здивований, і небезпідставно, адже його фонові знання (“в’язень не має поводитися зухвало”) не збігаються з фактами об’єктивної дійсності (в’язневі дозволено поводитися, як він вважає за потрібне, оскільки він – впливовий та багатий), при-

чому не збігаються настільки, що він демонструє сильне здивування.

Розглянемо інший приклад:

DER ZUGFÜHRER: Madame. Wenn Sie Güllen zu besuchen wünschen, bitte, steht Ihnen in Kalberstadt der Zwölfuhrvierzig-Personenzug zur Verfügung. Wie aller Welt. Ankunft Güllen einuhrdreizehn.

CLAIRE ZACHANASSIAN: Der Personenzug, der in Loken, Brunnhübel, Beisenbach und Leuthenau hält? Sie wollen mir wohl zumuten, eine halbe Stunde durch diese Gegend zu dampfen? (F. Dürrenmatt).

Як позначено в тексті, у відповідь на докір начальника, що слід було їхати іншим потягом, Клара запитує: *Ви що, хочете, щоб я зайві нівгодини тряслася у потязі?* Фактично це формальне запитання є репрезентативом, у якому Клара висловлює здивування (оскільки, на її думку, заможній людині не личить їхати у некомфортному потязі, який зупиняється на кожній станції). Вона очікує на пояснення, вибачення або будь-яку іншу прийнятну інтерпретацію того, що сказав начальник потягу, для того щоб досягнути спільної точки зору на ситуацію, спростувати зроблений висновок про те, що начальник потягу вважає прийнятним для заможної пані їхати у некомфортних умовах разом із бідними людьми. МЧ *wohl* імплікує дефіцит знань щодо ситуації або неординарність самої ситуації та бажання поповнити цей дефіцит із метою порозумітися. Тому є підстави припустити, що МЧ *wohl* послаблює іллокутивну силу висловлення, надає йому сугестивного характеру, дозволяючи співрозмовнику виправдати свої очікування: розвіяти сумніви, підтвердити або спростувати точку зору і т. ін.

Проаналізований матеріал дозволяє встановити спільні та диференційні функціональні особливості модальних часток у досліджуваних мовах.

Помічено, зокрема, такі спільні тенденції: 1) модальна частка виконує функцію маркування позитивного та негативного контекстуального ефекту; 2) модальній частці притаманні такі функціональні ознаки, як посилення/послаблення іллокутивного ефекту та зміна типу мовленнєвого акту; 3) модальна частка є засобом реалізації імплікації; 4) позитивний контекстуальний ефект реалізується як підтвердження власних припущень адресата; 5) негативний контекстуальний ефект реалізується як а) збереження власної оцінки всупереч аргументам, що наводяться мовцем і б) відмова адресата

від власних попередніх припущень внаслідок визнання аргументації мовця.

Зіставлення українських та німецьких модальних часток виявило подібні поодинокі лексичні еквіваленти (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Лексичні еквіваленти модальних часток в українській та німецькій мовах

мова контекстуальний ефект	МЧ української мови	МЧ німецької мови
позитивний контекстуальний ефект	ж	ja
	адже	auch
негативний контекстуальний ефект	вже	schon
	все-таки	doch
	але	aber
	це	denn
	та	schon
	просто	einfach
	ну	mal
	-но	mal
	лише/тільки	nur
	власне	eigentlich
	що	wohl
	хіба	etwa
	як	—
	—	eben

Диференційні функціональні ознаки модальних часток зумовлюються мінливими умовами спілкування і включають посилення іллокутивного ефекту, послаблення іллокутивного ефекту та зміну типу мовленнєвого акту.

Модальні частки у досліджуваних мовах виявляють тенденцію до маркування негативного контекстуального ефекту. Щодо кількісного розподілу корпусу модальних часток за інтегральною ознакою опозиції “маркування позитивного/негативного контекстуального ефекту”, то аналіз дозволив отримати такі результати: 12,5 від-

сотків модальних часток української мови слугують маркерами позитивного контекстуального ефекту, 87,5 відсотків – негативного контекстуального ефекту; у німецькій мові це співвідношення становить 14,3 до 85,7 відсотків (див. Таблицю 2).

Можна припустити, що у досліджуваних мовах існують імпліцитні засоби сигналізації припущення того, що у мовця може бути точка зору, відмінна від точки зору адресата чи загальноприйнятої. Використання таких засобів, зокрема модальних часток, є однією зі стратегій негативної мовленнєвої ввічливості, що відбиває рівень світоглядної та мовленнєвої толерантності.

Таблиця 2

Співвідношення модальних часток-маркерів контекстуальних ефектів в українській та німецькій мовах

Функції модальних часток	модальні частки української мови		модальні частки німецької мови	
	абсолютний показник	відносний показник	абсолютний показник	відносний показник
Маркування позитивного контекстуального ефекту	2	12,5%	2	14,3%
Маркування негативного контекстуального ефекту	14	87,5%	12	85,7%

Модальні частки характеризуються поліфункціональністю, яка полягає у здатності тієї самої частки посилювати іллокутивний ефект мовленнєвого акту, послаблювати його або змінювати тип мовленнєвого акту. Ступінь поліфункціональності модальних часток корелює зі ступенем їх граматикалізації. Чим більше вона віддалена від її омонімів серед інших частин мови, тим більше функцій вона виконує. Наприклад, *ж* в українській мові, *ja* в німецькій. Виявлено, що у досліджуваних мовах більшість часток посилюють іллокутивний ефект висловлення (див. Таблицю 3). Порівняно з укра-

їнською мовою у німецькій мові було виявлено більше часток, що виконують функцію послаблення іллокутивного ефекту висловлення (7 із 14 часток).

Таблиця 3

Функції модальних часток в українській та німецькій мовах

функції	мова	модальні частки української мови (відносний показник)	модальні частки німецької мови (відносний показник)
	функціональні ознаки		
маркування позитивного контекстуального ефекту	посилення іллокутивного ефекту	100 %	50%
	послаблення іллокутивного ефекту	-	-
	зміна типу мовленнєвого акту	50 %	50%
маркування негативного контекстуального ефекту	посилення іллокутивного ефекту	71,4%	75%
	послаблення іллокутивного ефекту	42,6%	58, 3%
	зміна типу мовленнєвого акту	28,6%	60%

Слід зазначити, що хоча функціональні характеристики часток є виявом їхньої змістової специфіки, вони не є іманентно притаманними самим часткам, а реалізуються у складі додаткових функціональних характеристик висловлення.

Комплексне дослідження властивостей модальних часток української та німецької мов дало можливість створити картину їх функціонально-категорійного діапазону в кожній мові з урахуванням особливостей її організації. Зіставно-типологічний аналіз модальних часток засвідчує, що вони є одиницями з розвинутою системою

лексичних значень та великим комунікативно-прагматичним потенціалом.

Маркуючи прагматичні пресупозиції комунікативів, їх іллокутивні наміри, модальні частки є ефективним та економним засобом досягнення іллокутивної мети та максимального перлокутивного ефекту. Вивчення взаємодії модальних часток з іншими прагматичними аспектами комунікації дозволяє не лише більш повно представити їх функціональну специфіку, а й визначити їх місце у парадигмі комунікативно-прагматичних характеристик мови.

Дослідження функціонування модальних часток дало змогу виявити їхні типологічні риси, певною мірою показати сходження й розходження лексико-граматичних систем різних мов. Зроблений аналіз відкриває можливості подальшого вивчення модальних часток, зокрема, у плані їхніх стилістичних та валентністних можливостей.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ

3.1. УКРАЇНСЬКИЙ ДІЄПРИСЛІВНИК І ФРАНЦУЗЬКИЙ ГЕРУНДІЙ

Зіставно-типологічне дослідження граматичних систем передбачає, що зіставлявані мови в однаковій мірі виступають предметом дослідження, яке здійснюється в межах єдиної граматичної теорії за допомогою конкретно визначених методів, прийомів і з використанням спільного термінологічного апарату [Хельбиг 1989: 313]. Типологічне дослідження мов достовірне за наявності спільних елементів, наприклад, за генетичної чи функційної спорідненості, чи за наявності спільного елемента мовних систем [Ярцева 1981: 9]. На думку Б. Потье, спільні риси в мовах можна пояснити генетикою мови, однаковим етапом розвитку, довготривалим географічним контактом [Потье 1989: 199]. Отож ізоморфність українського дієприслівника та французького герундія можна аргументувати належністю української та французької мов до індоевропейської мовної сім'ї, а розбіжності – входженням української мови до складу слов'янської групи й французької – до галло-романської підгрупи романської групи.

Логіко-семантичний підхід до структури речення закріпив погляд щодо фігурування кількох елементарних ситуацій у межах простого неелементарного речення, які, у свою чергу, по-перше, відбивають логіко-семантичні зв'язки первинного і вторинного предикатів, по-друге, репрезентують відповідне функціонально-семантичне оточення кожної із ситуацій [Кононенко 2002: 133–136]. Зіставно-порівняльне дослідження простого неелементарного речення з українським дієприслівником і французьким герундієм у функції вторинного предиката передбачає застосування таких понять: *первинний предикат* – предикат, який виступає центром простого неелементарного речення; *суб'єктний актант* – актант, що зазвичай є спільним для первинного та вторинного предикатів; *вторинний предикат* – предикат, що функціонує при первинному предикаті, а також може виступати семантичним центром простого неелементарного речення; *надпредикат* – семантичний компонент,

що застосовується у реченневих трансформаціях на позначення внутрішніх відношень між членами пропозиції; *семантико-синтаксична модель* – модель, що відображає структурну та семантичну організацію реченневої структури з українським дієприслівником і французьким герундієм.

Становлення українського дієприслівника припадає на староукраїнський етап розвитку мови (XIV – XVII ст.), а формування французького герундія охоплює старофранцузький (IX – XIII ст.), середньофранцузький (XIV – XV ст.) і періоди ранньої та класичної сучасної французької мови (XVI – XVIII ст.). Систематичне вживання герундія з *en* розпочинається у XVIII ст. [Коломієць 1962: 33–43; Медведєв 1955: 191–192; Шишмарев 1952: 165–166]. Дискусійною залишається проблема розуміння українського дієприслівника й французького герундія як явищ сучасного етапу розвитку мов, а відтак процес вивчення цих мовних категорій як вторинних предикатів.

Перехід від формально-граматичних до семантико-синтаксичних досліджень у мовознавстві змінив погляди на розвиток і функціонування частин мови, наявних у них перехідних явищ. Дієприслівник розглядали як “незмінну (гібридну) частину мови” (В. В. Виноградов), беручи до уваги, що ця категорія не виявляє ознак самостійної одиниці, а поєднує в собі семантичні й синтаксичні характеристики базових частин мови; як “нематричний предикат” (В. В. Богданов), що може розміщуватись у ієрархії вище, нижче й на рівні матричних предикатів, передумовою існування яких у реченні є первинні предикати; як нематричні предикати, що у формі дієприслівника виступають у синтаксичній функції сірконстанта й не можуть займати аргументних позицій предикатів; як “детермінант” (Н. Л. Іваницька), що поширює семантико-синтаксичну структуру речення; як “відокремлений член речення” (І. Р. Вихованець); як “нефактивний предикат” (Н. Д. Арутюнова); як напівпредикативну конструкцію (Г. О. Золотова), що перетворює речення на поліпредикативне; як предикативне означення, яке характеризується смисловим зв’язком із суб’єктом/об’єктом, предикатом і здатністю до відокремлення (О. В. Скороглядова).

Більшість дослідників граматики (Р.-Л. Вагнер, Ж. Піншонт та ін.) схиляються до думки, що французький герундій – це дієприкметник теперішнього часу, який у мові вирізняється за допомогою частки (применника) *en*. Проте семантико-синтаксичний підхід,

зокрема дослідження вторинної предикації, змінив погляди на природу та функціонування герундія. Французький герундій визначають як неособову форму дієслова, що відноситься до периферії й має ознаки дієслова та інших частин мови (В. Г. Гак); як віддієслівну адвербіальну форму (Л. Теньєр); як вторинний предикат, за допомогою якого просте речення ускладнюється вторинною конструкцією (Б. Комбетт); як вербальну форму, яка, у свою чергу, не автономна, а синтаксично підлегла щодо первинної предикації й функціонує в реченні тільки як вторинна предикація (О. Алмуа); як вербальну анафору і як співучасника основної дії (co-verbe) (М. Ерсланд); як показник вторинної дії щодо первинної у межах спільного часового простору (gerège temporel), при цьому герундій описує автономну ситуацію як супровідну ситуації, що змальовує первинний предикат (Х. Геттрап); як синтагму, що утворює мінімальну герундійну конструкцію, що поширюється залежними від герундія словами й розкриває функціонально-комунікативну специфіку герундія (Г. Ф. Морошкина).

А. Ріс трактує герундій як нефінітну дієслівну форму, що знаходиться поза контекстом пропозиції і не детермінується щодо способу, часу й особи. Його роль полягає у наданні обставинних умов, у яких реалізується позначувана основним предикатом дія, причому характер обставини виходить із відношень між двома предикатами (герундія і змінюваного дієслова) [Rihs 2009: 198].

Нині у науковій літературі закріпились положення про основні ознаки, що характеризують дієприслівник як своєрідну дієслівну форму: 1) можливість утворювати дієприслівникову форму від кожного дієслова; 2) керування тим самим відмінком, що і дієслово; 3) відповідність із логічним предикатом і належність до підмета як до суб'єкта [Азарова 2005: 117]; 4) збереження дієслівного поєднання з якісними прислівниками; 5) здатність дієприслівника, утвореного від допоміжних дієслів і дієслова *бути*, поєднуватися з інфінітивом, прислівниками, що не властиве прислівнику [Чупашева 2010: 15]. Ознаками дієслівної природи герундія вважається: 1) здатність утворення від будь-якого дієслова [Гак 2000: 191]; 2) синтаксичний зв'язок з основними компонентами речення; 3) односуб'єктність із первинним предикатом; 4) єдиний часовий простір щодо основного дієслова [Арутюнова 2003: 182]. Дієприслівник для української мови, герундій для французької мови –

нефінітні форми дієслова (вербоїди), що позначають вторинну дію й залежать від головної дії, вираженої первинним предикатом.

Підсумовуючи, вважаємо, що сучасні мовознавці розглядають український дієприслівник і французький герундій здебільшого з урахуванням семантичного рівня мови, де вони виступають представниками згорнутої пропозиції, яка за смисловою вагою може бути важливішою первинної пропозиції у межах одного й того самого речення.

Питання про співвідношення функціонування українського дієприслівника і французького герундія традиційно вважають дискусійними. Ці категорії вирізняються своєю гібридністю, складною проблематикою частиномовної належності, співвідношенням з особовими формами, загальними принципами виділення, класифікації та функціонування. Як за дієприслівником в українській мові, так і за герундієм у французькій мові мовознавці визначають такі семантико-синтаксичні функції: відокремлений другорядний предикат; відокремлена обставина; предикативна обставина; поширювач предиката; вставна конструкція тощо. Поширена думка [Мещанинов 1978: 320–323; Чупашева 2011: 38; Arnavielle 2010: 12; Kleiber 2009: 221], що дієприслівник та герундій повинні розглядатися не тільки як компоненти простого ускладненого речення, але й як члени речення. Для дієприслівника й герундія функція вторинного присудка основна, а обставини – додаткова. Будь-який вторинний дієприслівниковий чи герундійний предикат можна трансформувати в первинний (матричний) предикат [Іваницька 1986: 218–220; Сасинович 1961: 222; Halmøy 2003: 143].

У структурі простого неелементарного речення український дієприслівник і французький герундій можуть займати препозицію й постпозицію щодо первинного предиката, наприклад: *Слухаючи срібний дзвін аль-ута, він забув про перстень, про свої невдалі розмови з капітаном, навіть про мандри* (Ю. Логвин) → *Слухаючи, він забув // Кілька хвилин товариші стояли мовчки, поринувши в мовчазну молитву* (М. Старицький) → *Вони стояли, поринувши // En arrivant ce matin, elle n'avait pas du tout pensé à un enlèvement* (М. Levy), *'приїхавши сьогодні вранці, вона зовсім не думала про викрадення'* → *En arrivant, elle n'avait pas du tout pensé // Le soir, ils avaient fêté cela en dînant dans un restaurant luxueux du quartier Las Palmas* (Т. Нессе), *'у вечері вони святкували, вечерявши в розкішному ресторані кварталу Ла Пальма'* → *Ils avaient fêté, en dînant.*

Щодо препозиції французького герундія, то вона не відповідає нормі про усталений фіксований порядок слів у французькому реченні. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що не кожен герундій може перебувати у препозиції, а лише той, який має значення передування, таким чином, відображає логічний порядок здійснення дій відповідно до структури речення, наприклад: *En sortant de la douche, elle enroula une serviette autour de sa taille* (M. Levy), ‘вийшовши з душі, вона обмотала рушник навколо талії’ → *En sortant de la douche* (семантично первинна дія), *elle enroula une serviette autour de sa taille* (семантично вторинна дія) // *En les apercevant par les carreaux, elle se rappela sa lessive* (G. Flaubert), ‘побачивши їх через вікно, вона згадала про випрану білизну’ → *En les apercevant par les carreaux* (семантично первинна дія), *elle se rappela sa lessive* (семантично вторинна дія).

На семантико-синтаксичному рівні дієприслівник в українській мові й герундій у французькій мові першочергово виконують функцію вторинного предиката, залишаючись при цьому експліцитними показниками вторинної предикації. О. В. Кульбабська пише: “Вторинна предикація, що виявляється у приписуванні предметові (або іншому об’єкту) певної додаткової ознаки, пов’язана насамперед із збільшенням внутрішнього інформаційного простору, утворенням кількох рівнів інформаційного насичення речень і розмиванням чітких меж між простим і складним реченнями, а також послабленням реченневотвірних синтаксичних зв’язків” [Кульбабська 2009: 276].

Речення з дієприслівниковим і герундійним предикатами презентують поліпредикативну конструкцію. Поліпредикативна конструкція виникає внаслідок взаємодії як мінімум двох моделей речення, у результаті семантичного сполучення як мінімум двох типових значень, при цьому формується окрема версія міжпозиційних, таксисних відношень [Золотова 1998: 256]. Висунуто кілька термінів на позначення речення з дієприслівником, а саме: поліпредикативне речення (Н. М. Сазонова), моносуб’єктна поліпредикативна конструкція (М. І. Черемісіна), просте неелементарне речення (І. Р. Вихованець). Речення з герундієм О. Алмуа кваліфікує як ендофрастичні, тобто такі, що за своєю природою мають відношення до фрази (пропозиції), з іншого боку, вони втрачають конфігурацію “абсолютних конструкцій”, які можуть займати місце між суб’єктом і предикатом [Halmøy 2008: 47]. Синтаксис французького

герундія, на думку М. Ерсланд, вирізняється особливістю розглядати герундійні конструкції як автономні, розщеплені (*construction clivée*), а семантика – трансформацією герундія в конструкції з часовою, умовною, причинною тощо семантикою [Herslund 2000: 87–88].

Вторинна предикація передбачає реалізацію логіко-семантичних відношень за участю імпліцитного показника семантичних зв'язків (надпредиката), що зумовлює функціонування універсальної семантичної моделі речення з вторинним дієприслівниковим чи герундійним предикатами [див.: рис. 1.1]:

Рис. 1.1

Семантична модель простого неелементарного речення з вторинним предикатом¹

Розглянемо приклади: *Марія важко зітхала, встаючи перед півнями, коли сон найкрихітший* (О. Забужко) → вторинний предикат *встаючи* встановлює зв'язок із суб'єктом ← *Марія встає перед півнями* і з первинним предикатом *зітхала*, де за допомогою надпредиката причинно-наслідкової семантики нашаровуються логіко-семантичні відношення ← *Марія важко зітхає, тому що (бо) встає перед півнями, коли сон найкрихітший*; *Повечерявши, старші докладно обговорювали: як спожити зерно з колосків, картоплю і буряки* (В. Барка) → *Коли старші повечеряли, докладно обговорювали...*; *Хтось, не стукаючи в двері і не питаючися дозволу, увійшов у його квартиру* (Б. Лепкий) → *Хтось увійшов у його квартиру, хоча й не постукав у двері і не питав дозволу* // *En passant place de la Madeleine, il hésita s'il rentrerait chez lui se coucher où s'il irait faire un tour au cercle* (Н. Malot): *'минаючи площу Мадлен, він вагався, чи повернутись йому додому спати, де він буде рухатися по колу'* → *Quand il passait place place de la Madeleine, il hésita; En mettant des habits graves et modestes, Barkilphedro pouvait devenir un*

¹ P₁ – первинний предикат; P₂ – вторинний предикат; S – суб'єктний актант.

personnage (V. Hugo): ‘**одягнувши** строге й скромне вбрання, Баркілфедро міг стати поважною особою’ → *S’il mettait des habits graves et modestes, Barkilphedro pouvait devenir un personnage.*

За семантикою вторинного дісприслівникового й герундійного предикатів визначаємо наступну класифікацію: 1) вторинний предикат фізичної дії на позначення конкретної предметної діяльності, наприклад: *Ясноголовий обшарпаний пастушок сидів на траві поміж корів, **спругаючи** палицю* (В. Шевчук) // *Elle se retira **en fermant la fenêtre*** (J. Fiévée) ‘вона віддалилася, закриваючи вікно’;

2) вторинний предикат на позначення фізіологічної життєдіяльності: а) вторинний предикат мовленнєвої діяльності з позначенням процесів сприймання, продукування й розуміння мовлення, наприклад: *Отоє ж було наші дівчата тільки охають, **розказуючи*** (Марко Вовчок) // *Il entrain sa montre à la main, **en racontant une histoire ridicule ou je ne sais quelle folie qui faisait rire tout le monde*** (Madame de Duras): ‘він увійшов з годинником на руці, **розповідаючи** дурну історію або свого роду безумство, що змусило всіх сміятись’; б) вторинний предикат зорового сприйняття, наприклад: ***Запримітивши** князя, верхівці стримали коней і збилися оддалік у тісну рухливу купу* (П. Загребельний) // *Tu as raison, dit Adam **en regardant à son tour le ciel*** (M. Levy): ‘ти маєш рацію, сказав Адам, дивлячись на небо’; в) вторинний предикат слухового сприйняття, наприклад: ***Наслухавшись** новин з радіоприймача на кухні, вона починає таке щось вигукувати* (Л. Костенко) // *Elles tombèrent à genoux, elles se crurent mortes, **en entendant une pierre, une seule*** (E. Zola): ‘вони впали на коліна, вони вважали себе мертвими, **слухаючи** камінець, єдиний камінець’; г) вторинний предикат інтелектуально-ментального сприйняття на позначення процесів розумової діяльності людини, наприклад: *Вона паленіла, **згадавши** погляд сестри, тої сестри, котра досі в ню вірила* (О. Кобилянська) // *Je me sentis tout ému **en pensant** que j’allais rester tête à tête avec Mme de Nevers* (Madame de Duras): ‘я почував себе досить збудженим, **думаючи**, що збираюсь залишитись наодинці з мадам де Невер’; г) вторинний предикат із семантикою відображення внутрішніх імпульсів істоти з вказівкою на бажання / небажання діяти, наприклад: *Буркнув старий гвардієць і відвернувся, **не бажаючи** продовжувати розмову з таким безсовісним брехуном* (П. Загребельний) // *Avait-il influencé sa nature **en l’empêchant d’être** ce qu’il*

serait normalement devenu (G. de Maupassant): ‘чи вплинув він на характер, **запобігаючи** стати тим, ким як правило стають’;

3) вторинний предикат руху, переміщення, наприклад: *Ось дві машини доїхали до перехрестя і теж стихили хід, **повертаючи** у лів* (М. Стельмах) // *En arrivant à Contessi, nous vîmes un homme qui chassait hors du village à demi écroulé cinq ou six mulets* (A. Dumas): ‘**прибувши** на Контессі, ми побачили чоловіка, котрий полював із села і завалював п’ять чи шість мулів’;

4) вторинний предикат із семантикою психологічного, фізіологічного станів і компонентів поведінки, наприклад: *Все ще **почуваючись прекрасно**, Банзай почав розглядати центральне коло, намальоване ядучо-червоною фарбою* (Л. Дереш) // *Les chiens se couchèrent à ses pieds **en tremblant*** (G. Sand): ‘собаки лягли біля його ніг, **тремтячи**’;

5) вторинний предикат процесу, наприклад: *Ми швиденько зімпровізували глінтвейн, **додавши** до вина гвоздики й кориці і мандаринових шкуринок* (Л. Костенко) // *En achevant cette lettre, je tombai à genoux* (Madame de Duras): ‘**завершуючи** листа, я впав на коліна’;

6) вторинний предикат релятиву з семантикою ставлення, відношення до когось або чогось, наприклад: *Вартові вхопили Цимбалюка, але, **поважаючи** його старість, не били, а тільки відвели геть від брами* (А. Кашенко) // *J’y bénirai mon roi toute ma vie, et j’y mourrai **en aimant** Dieu, qui m’a fait un jour de bonheur* (A. Dumas): ‘я благословляю мого короля все життя, і я помру, **люблячи** Бога, який створив мене щасливого дня’.

При аналізі семантики дії українського дієприслівника й французького герундія у функції вторинного предиката варто зауважити, що лише дієприслівник української мови виявляє значення доконаності / недоконаності дії. Завдяки видовим формам семантика дії вторинного дієприслівникового предиката повніше реалізована в українській мові, аніж семантика дії вторинного герундійного предиката у французькій мові.

Недоконаний процес протиставляється доконаному в тому, що репрезентована в такий спосіб ситуація залишається постійною впродовж часового періоду, в той час як доконана ситуація схарактеризована послідовністю відношень, які вирізняють одну від одної й тягнуть за собою зміни на часовій вісі. Доконаний процес є гра-

ничним і динамічним водночас, оскільки dokonana дія позначає певну завершеність і пов'язана із внутрішніми змінами.

Пропонуємо таку класифікацію дій вторинного дієприслівникового предиката: 1) dokonana (обмежена, спрямована на закінчення, динамічна, діюча) дія, яка розгалужується на: а) граничну дію (процес завершення) і б) подовжену дію (процес досягнення); 2) недоконана (необмежена, незакінчена, дуративна) дія, що відтворює а) стан; б) динаміку. Розглянемо приклади: *І сам місяць, звернувши на захід, дотліває червоною купою за містечком* (О. Гончар) → *звернувши на захід* (доконана, гранична); *Я ледве врятувався від нього, пострибавши, як олень, гігантськими стрибками* (В. Шевчук) → *пострибавши* (доконана, подовжена); *Слухаючи таке, командир аж звівся на лікоть* (У. Самчук) → *Командир слухав* (недоконаний стан); *Ніби вперше розглядаючи її, він відчув раптом хлоп'яцьке зухвале бажання погрозити їй кулаком* (О. Гончар) ← *розглядаючи* (недоконана динаміка).

Щодо французького вторинного герундійного предиката вирізняємо: 1) дію тривалу; 2) дію миттєву (закінчена, фонова). Розглянемо приклади: *Le soir, ils avaient fêté cela en dînant dans un restaurant luxueux du quarter Las Palmas* (Т. Hesse) → *en dînant* (дія тривала). Тривалість первинної та вторинної дії тотожні: *святкували і вечеряли*. Таким чином, дії тривають доти, поки не закінчиться одна з них; *C'est le moins qu'on puisse dire, répondit Julia en reniflant* (М. Levy) → *en reniflant* (дія миттєва, фонова). Вторинна миттєва герундійна дія є короткою за інтервалом тривалості, завершеною, вичерпною, такою, що не залишає наслідку. Вона відбувається одночасно з первинною, але на її тлі виглядає як саме тло й додаткова дія, що не залишає свого відбитку на первинній: *'шморгнувши носом, відповіла'*.

Семантико-синтаксичне значення дієприслівникового й герундійного зворотів набуває вираження за рахунок пресупозицій, конситуацій. В організації семантики зворотів беруть участь чинники як внутрішнього, так і зовнішнього контексту. Кількість і набір можливих зв'язків звороту з основним складом речення першочергово визначається взаємозв'язком семантики предиката й дієслівної форми звороту [Ковбанюк 2011: 168]. Вторинні предикати виступають актуалізаторами складних логічних зв'язків (причини, цілі, умови, допусту, часу тощо) [Кудрина 1977: 53–56]. Порівняймо при трансформаціях: *Перериває його перепелиний крик, зірвавшись у го-*

ру (О. Гончар) → *Перериває, бо зірвався* (причинові відношення); **Наблизившись**, спробував її обійняти (О. Гончар) → *Як тільки наблизився, спробував її обійняти* (часові відношення); *А ну ж Мазепа, сполучившись з Карлом Станіславом, погромить царя і загорне цілу Україну* (Б. Лепкий) → *погромить і загорне, за умови що сполучиться* (відношення умови) // *Il se pêche, en dardant ses yeux dans les ténèbres* (G. Flaubert): ‘він рибалив, не зводячи очей у темряві’ → *Il se pêche avec cela il darde* (відношення способу дії); *Par bonheur, Chauvat fit le signe de la croix en demandant l’assistance du ciel* (G. Sand): ‘на щастя, він перехрестився, благаючи допомоги неба’ → *Chauvat fit le signe de la croix pour demander l’assistance du ciel* (відношення мети).

Вторинний предикат, виражений дієприслівником чи герундієм, залежить від предикативного ядра, що складається з двох компонентів – суб’єкта і предиката. Зв’язок із суб’єктом не має експліцитного вираження і тому часто встановлюється за змістом [Назаревич 2007: 7]. Суб’єкт вторинного предиката, вираженого дієприслівником й герундієм, зазвичай співпадає з суб’єктом первинного предиката: *Часто удень, покинувши роботу, вона висувала з кутка Гафійчину скриню* (М. Коцюбинський) → *Часто удень, коли вона покидала роботу, вона висувала з кутка Гафійчину скриню* // *En arrivant au village, nous entrâmes dans la troisième maison à droite* (A. Dumas): ‘прибувши до села, ми ввійшли в третій будинок праворуч’ → *Quand nous arrivions au village, nous entrâmes dans la troisième maison à droite*. Українському дієприслівнику притаманне функціонування при редукації суб’єкта, наприклад: **Ідучи** за коханим до пекла, пильнуйте: живими звідти не повертаються (О. Захарченко); сполучуваність із диференційним суб’єктом, тобто таким, який валентнісно залежить тільки від вторинного дієприслівникового предиката, наприклад: *Гриша смикнув за шворку і зайвий раз переконався, що риба, незважаючи на всю свою дурість, не пішла на такий відкритий і безсоромний обман* (П. Загребельний). Щодо французького герундія він вимагає сполучуваності зі суб’єктом, навіть коли той має логічний характер, інакше кажучи, частково змістовно зредукований чи узагальнений, наприклад: *On avait pris le café, absorbé des liquers et beaucoup ri en plaisantant* (G. de Maupassant): ‘до кави випивають лікери й сміються, жартуючи’ → *On avait pris le café, absorbé des liquers et beaucoup ri en même temps on plaisantait*.

Згідно з предикатоцентричною теорією [Предикат 2010: 10–11], просте елементарне речення формується на основі предиката, відповідно просте неелементарне речення може утворюватись за допомогою взаємодії первинного й вторинного предикатів, що у різних мовах представлені прикметником, прийменниково-субстантивним комплексом, дієприслівником, дієприкметником, герундієм, інфінітивом та іншими учасниками мовленнєвої ситуації. Унікальною властивістю вторинного семантичного предиката є здатність утворювати валентнісні й інтенційні зв'язки, які, будучи облігаторними й фундаментальними, програмують семантико-синтаксичну структуру простого неелементарного речення. Фактичний матеріал засвідчив одно-п'ятивалентні вторинні предикати. Шестивалентний вторинний предикат зафіксований тільки на матеріалі української мови.

Одновалентність вторинного предиката передусім пов'язана з його сполучуваністю з суб'єктним актантом, таким чином, кількісний потенціал такого вторинного предиката обмежений одним актантом. Відповідно двовалентність передбачає два різних актанта, тривалентність – три і т. д. У одновалентних вторинних предикатах суб'єктний актант спільний щодо первинної і вторинної предикації речення, наприклад: *Граючись, вона аж вистрибувала з води на Ягорових глибоких місцях* (О. Гончар). → *Вона гралася; вона вистрибувала* // *Il nous emmena en riant* (G. Sand): 'він прийняв нас, сміючись' → *Il nous emmena; il riait*.

Послугуючись дослідженнями непредикатних знаків (актантів) за І. Р. Вихованцем (1993), С. Д. Кацнельсоном (1998), Л. Теньєром (1988), Ч. Філлмором (1988) та ін., виокремлюємо сім основних актантів, що беруть участь у творенні лівобічної та правобічної валентності й інтенції дієприслівникового й герундійного вторинних предикатів:

1) *власне-суб'єкт*, який репрезентує діяча або носія стану, наприклад: *Подумавши, каже Чапай* (С. Жадан) → *Чапай подумав* // *Les garçons se tireront d'affaire en travaillant* (G. Sand): 'хлопці не реймуть справи, працюючи' → *Les garçons travailleront*;

2) *власне-об'єкт*, який позначає семантику істоти або неживого предмета, на які спрямована дія або стан, наприклад: *Він сів під пишиним деревом, смакуючи райські овочі* (І. Липа) → *Він смакував райські овочі* // *M. Termonde était là dans son costume de matin, qui fumait des cigarettes en lisant les journaux* (A. Cornélis): 'нан Т. був

там у своєму ранковому костюмі й куриє сигарети, читаючи журнали' → *M. Termonde lisait les journaux*;

3) *адресат*, який указує на живий предмет, що його стосується названа вторинним предикатом дія або стан, наприклад: *Грізно наказавши Сніжані і Стефі не вірити жіночим голосам, не повідомляти в міліцію і не шукати його, Тодор Йонович поїхав до старої дружини (Г. Тарасюк) → Тодор Йонович грізно наказав Сніжані та Стефі // Mais le plus souvent il cherchait à changer la conversation en faisant signe à sa femme ou à sa fille de venir à son secours (H. Melot): 'але частіше він намагався змінити тему розмови, вказуючи на дружину чи дочку, щоб допомогли йому' → Il faisait signe à sa femme ou à sa fille de venir à son secours*;

4) *знаряддя*, який кваліфікує неживий предмет, за допомогою якого виконується дія, наприклад: *Виблискуючи лакованими туфлями, він попрямував до жовтаво-рожевої будівлі наукової установи (К. Матвієнко) → Він виблискував лакованими туфлями // Et ils s'en allèrent, en se tenant par le bras, vers les Champs-Élysées (G. de Maupassant): 'і вони пішли, тягнучи його за руку, до Єлисейських полів' → Ils se tenaient par le bras, vers les Champs-Élysées*;

5) *результатив*, який стосується семантики неживого предмета або істоти, що виступають як результат дії діяча і знаряддя, наприклад: *Козаки, побачивши гетьмана, розступалися і здоровили його (Б. Лепкий) → Козаки розступалися і здоровили гетьмана, бо побачили його // En la voyant stupéfaite, interdite, la raison me revint, et je compris mon tort (L. Conan): 'побачивши її приголомшену, скуту, до мене повернувся здоровий глузд і я зрозумів свою провину' → Je compris mon tort, car je la voyais*;

6) *локатив*, який вказує на місце положення, шлях руху, вихідний і кінцевий пункти руху, наприклад: *Юхим довго обдивлявся світлицю, ховаючи під вусами ледве помітну посмішку (С. Добровольський) → Юхим ховав під вусами ледве помітну посмішку // En marchant vers le lieu désigné, il aperçut le vieux chevalier qui s'y rendait par une autre allée (L. Colet): 'крокуючи до призначеного місця, він помітив старого лицаря, який направлявся туди іншою дорогою' → Il marchait vers le lieu désigné*;

7) *темпораль*, типова семантика якого спрямована на часові параметри, наприклад: *Повертаючись пізно з роботи, Панас Якович знаходив утіху в зустрічах з своїми друзями (І. Пільгук) → Панас Якович повертався пізно з роботи // J'allais avec audace*

rentrer dans les souvenirs du passé en proposant de finir la nuit par un des jeux (E. Fromentin): ‘я сміливо згадував минуле, пропонуючи завершити ніч грою’ → *Je proposais de finir la nuit par un des jeux*.

Аналіз уможливив виокремлення функціонування двовалентного вторинного семантичного предиката на позначення:

1) Локального відношення суб’єкта до об’єкта. Типова семантика: місцезнаходження, рух, переміщення, локалізація у часі суб’єкта, наприклад: *На узліссі, де була збірка, Михайлик, притулювшись до грубої сосни, бачить, як із авт, що вернулись, висипались, як мурашки, большевики* (М. Дмитренко) → *На узліссі Михайлик притулювся до грубої сосни; Оксана схопилася з місця й побігла завертати, плутаючись у високій та густій гречці* (А. Головка) → *Оксана плуталась у високій та густій гречці* // *Les notes grêles de cette voix, lancée du bord de la mer dans de grands espaces, s'affaiblissaient à mesure en volant au-dessus de ce pays sans écho* (E. Fromentin): ‘пронизливі ноти цього голосу, котрі лунали від берега моря до великих просторів, слабшали, літаючи над країною без відлуння’ → *Les notes volaient au-dessus de ce pays sans écho; En arrivant à ma porte, il me remercia de mes avis* (G. Sand): ‘прийшовши до моїх дверей, він подякував мені за мої судження’ → *Il arrivait à ma porte*.

2) Відношення суб’єкта до об’єкта. Типова семантика: ставлення, керування, знищення, створення, оцінка, сприйняття, приналежність тощо, отож передана дія чи стан суб’єктного актанта щодо об’єкта, наприклад: *Варвара, яка не вміла себе доглянути, самовіддано дбаючи про Сашка, занехаяла зловісно причаєну в ній тяжку хворобу* (М. Бажан) → *Варвара самовіддано дбала про Сашка; Настя сама заспокоїлась, торкнувшись здорової плоті дитини* (К. Мотрич) → *Настя торкнулась здорової плоті дитини* // *Le bienheureux savetier regagna son échoppe en fredonnant un vieil air allemand* (L. Colet): ‘щасливий швець повернувся до магазину, наспівуючи щось старе німецьке’ → *Le bienheureux savetier fredonnait un vieil air allemand; En jugeant à peu près des habitudes normales de mon existence, elle arrivait à connaître assez exactement quel était le fond caché de ma nature* (E. Fromentin): ‘судячи з мого типового способу життя, вона абсолютно точно зрозуміла глибину моєї душі’ → *Elle jugeait à peu près des habitudes normales de mon existence*.

Валентну сполучуваність вторинного предиката одночасно з кількома об’єктними актантами кваліфіковано як монооб’єктну, що

репрезентована вторинним дієприслівниковим чи герундійним предикатами, правобічна валентність яких може містити від двох до семи об'єктних актантів. Монооб'єктність вторинного предиката репрезентує явище, коли кілька об'єктних актантів містять у своєму складі цілісну інформацію щодо актанта, на якого спрямована дія чи про якого йде мова, наприклад: *Тисячі сердець билися, чекаючи великих Божих слів, великих Божих діл* (Г. Хоткевич) → *Тисячі сердець чекали; тисячі сердець чекали великих Божих слів; тисячі сердець чекали великих Божих діл; Вона лягала на темну землю розгонистими закрутами, розсовуючи в боки куці, дерева і навіть будинки* (П. Загребельний) → *Вона розсовувала; вона розсовувала в боки; вона розсовувала куці; вона розсовувала дерева; вона розсовувала навіть будинки* // *En voyant ses yeux étincelants, son teint animé, cette alternative de préoccupation et de sang-froid, il eût été difficile de dire* (Р. Mérimée): 'спостерігаючи її блискучі очі, живий колір шкіри, альтернативну заклопотаність і холоднокровність, було важко говорити' → *Il voyait; il voyait ses yeux éthincelants; il voyait son teint animé; il voyait cette alternative de préoccupation; il voyait de sang-froid.*

Тривалентність дієприслівникового й герундійного вторинних предикатів репрезентована двома об'єктами: 1) прямий об'єкт, над яким учиняється дія (стан), наприклад: *Заклавши голову в самий куток ліжка, на превелику силу Микола заснув* (В. Винниченко) → *Микола* (суб'єкт) *заклав* (вторинний предикат) *голову* (прямий об'єкт) *в самий куток ліжка* (локатив) // *Elle marqua tête l'heure qui sonnait à la pendule, en frappant la terre de son pied droit* (Р. de Musset): 'вона рахувала години, які озвучував годинник, стукаючи правою ногою по землі' → *Elle* (суб'єкт) *frappait* (вторинний предикат) *la terre* (прямий об'єкт) *de son pied droit* (знаряддя); 2) непрямий об'єкт, що демонструє особу чи інший об'єкт, на користь або на шкоду якого відбувається дія, наприклад: *Не зраділо сії весни тільки Прісьчине серце, виряджаючи Христю у місто, у найми* (Панас Мирний) → *Прісьчине серце* (суб'єкт) *виряджало* (вторинний предикат) *Христю* (непрямий об'єкт) *у місто, у найми* (локатив) // *Don Polyphène, ennuyé de ses cris, le frappa d'un coup de crosse de fusil, en lui ordonnant de se taire* (Р. de Musset): 'дон П., змуджений його криками, наніс удар прикладом, наказуючи йому замовкнути' → *Don Polyphène* (суб'єкт) *lui* (непрямий об'єкт) *ordonnait de se taire.*

Типова семантика тривалентного вторинного предиката передбачає допомогу, давання, дарування, віддавання, втрату тощо матеріальних об'єктів; повідомлення, спрямування мовлення до його адресата, умовчання, керування інформацією; рух об'єктів тощо, наприклад: *Вони йшли, **довіряючи** маршрути ногам* (Л. Дашвар); *Малий сьорбав з насолодою сочевичну юшку, **вмочуючи** в неї підгорілий і підсохлий окрасць* (Ю. Логвин); ***Вийшовши** з річки на берег, Гнідко аж дзвенить сяйливою мокрою шерстю* (Є. Гуцало); *Довго співав бандурист, **воскрешаючи** перед слухачами героїчні часи козацької сили й слави* (М. Старицький); ***Не даючи** Гріті часу на відповідь, мерцій прохопився старий* (П. Загребельний) // ***En donnant leur adresse au cocher, je lui dis de prendre, par les Champs-Élysées, au coin desquels était le magasin d'un grand marchand de chiniseries que connaissait mon père*** (М. Proust): 'даючи їхню адресу кучерові, я сказав йому їхати через Елісейські поля...'; *Tenez, ajoutez le comte **en rejetant** la clef à Cantarello* (А. Dumas): 'тримайте, додав граф, кидаючи ключ Кантарелло'; *J'allais à pas rapides, léger, comme on l'est **en suivant** les sentiers tortueux sur les pentes d'une montagne* (G. de Maupassant): 'я пішов швидко, легко, минаючи звивисті стежки на схилах гір'; *Il s'agenouilla brusquement **en remarquant** l'émotion dans le regard d'Yvonne* (М. Levy): 'він став на коліна, помічаючи хвилювання в очах Івонні'.

До семантико-синтаксичної моделі чотиривалентного вторинного предиката входять чотири різні актанти, наприклад: *Під двором стояла натоптувана жінка, **наставивши** руки над очима від сонця* (Панас Мирний) → *Жінка наставила* (суб'єктний актант); *наставила руки* (об'єктний актант); *наставила над очима* (актант з локативною семантикою); *наставила від сонця* (об'єкт з семантикою причини-мети); *Можє, **набачившись** змалку всього наймерзеннішого від власної матері, Василій назавжди зненавидів людську породу* (П. Загребельний) → *Василій набачився* (суб'єктний актант); *набачився змалку* (актант з темпоральною семантикою); *набачився всього наймерзеннішого* (об'єктний актант); *набачився від власної матері* (актант на позначення семантики відношень) // ***Enfin, mademoiselle, reprit-il en mettant de nouveau le bureau entre elle et lui*** (Е. Zola): 'нарешті, панночко, повторив він, знову (ще раз) розмістивши стіл між нею і ним' → *il mettait* (суб'єктний актант); *il mettait de nouveau* (актант темпоральної семантики); *il mettait le*

bureau (об'єктний актант); *il mettait entre elle et lui* (актант з локативною семантикою).

П'ятивалентний вторинний предикат передбачає п'ять різних актанів у складі семантико-синтаксичної моделі: *По хвилі увійшла Галя, несучи матері поперед себе великий портрет у чорній рамі, молоток і цвяхи, і ще й чорну широку стрічку на плечі* (І. Багрянний) → *Галя несе* (суб'єктний актант); *несе поперед себе* (актант з локативною семантикою); *несе матері* (актант-адресат); *несе великий портрет у чорній рамі, молоток і цвяхи, і ще й чорну широку стрічку* (однорідні об'єктні актанти); *несе на плечі* (актант-локатив) // *Et justement, c'était ce monsieur qui les avait décidés à quitter Valognes, en trouvant à Paris une place pour Jean chez un ivoirier* (E. Zola): 'звичайно, це був саме той пан, котрий вирішив їх покинути в Валоні, знайшовши місце в Парижі для Жана в домі майстра по слоновій кістці' → *ce monsieur se trouvait* (суб'єктний актант); *se trouvait une place* (об'єктний актант); *se trouvait à Paris* (актант з локативною семантикою); *se trouvait pour Jean* (актант-адресат); *se trouvait chez un ivoirier* (актант-локатив).

Зрідка можливий шестивалентний вторинний дієприслівниковий предикат: *Ми весело розмовляли, транспортуючи вантаж матері із міста до села машиною* (приклад О. Кульбабської) → *ми транспортували* (суб'єктний актант); *транспортували вантаж* (об'єктний актант); *транспортували матері* (актант-адресат); *транспортували із міста* (актант локативної семантики на позначення точки початку переміщення); *транспортували до села* (актант локативної семантики на позначення кінцевої точки переміщення); *транспортували машиною* (актант-знаряддя). Фіксація франкомовного матеріалу не підтвердила такої семантико-синтаксичної моделі за участю вторинного герундійного предиката. Найпродуктивнішими виявилися одно-тривалентні вторинні предикати, що обґрунтовано їхньою достатньою інформативною насиченістю, функційною вичерпністю й комунікативною завершеністю у структурі речення.

Зарахування українського дієприслівника й французького герундія до вторинних предикатів ґрунтується на таких ознаках:

1. Видові ознаки відбивають варіативність вторинного предиката в складі простого неелементарного речення: а) вторинний дієприслівниковий і герундійний предикати з різноманітною семантикою (фізичної дії, стану, мовленнєвої діяльності, руху, процесу

і т. д.), наприклад: **Наслухавшись** новин з радіоприймача на кухні, вона починає таке щось вигукувати (Л. Костенко); Ясноголовий обшарпаний пастушок сидів на траві поміж корів, **стругаючи** палицю (В. Шевчук) // **En achevant** cette lettre, je tombai à genoux (Madame de Duras): ‘**завершуючи** листа, я впав на коліна’; **En levant les yeux** je vis Mme de Nevers auprès de moi (Madame de Duras): ‘**піднявши очі догори**, я побачив мадам де Невер поруч із собою’;

б) вторинний предикат у функції незалежного сурядного щодо первинного предиката, зорієнтованого на суб’єкт, наприклад: **Жоржетта** зосталась, **оселившись** у колишній Міліній кімнатці на першому поверсі біля кухні (Г. Тарасюк) → **Жоржетта** зосталась (і) **Жоржетта** оселилась // **Tout en observant** le nuage, le patron parlait entre ses dents (V. Hugo): ‘**спостерігаючи** за хмарами, директор говорив крізь зуби’ → **Le patron** observait et parlait.

2. Функційно-семантичні ознаки містять реалізацію логіко-семантичних відношень і переміщення вторинного предиката у семантичний центр речення на основі синкретизму дісприслівника та герундія: а) вторинний предикат з логіко-семантичними відношеннями часу, способу дії, допусту, умови, мети і причиново-наслідковими відношеннями, наприклад: **Засновуючи** Київ, князь Кий ніби забитим кием позначив на Землі цю географічну точку (К. Матвієнко) → **У період**, коли князь Кий засновував Київ, він ніби забитим кием позначив на Землі цю географічну точку (часові відношення); **За обідом**, **покликавши** на допомогу весь свій недовголітній педагогічний досвід, намагалася знайти з покоївкою спільну мову (Г. Тарасюк) → **Намагалася** знайти з покоївкою спільну мову, **при цьому** поклікала на допомогу весь свій недовголітній педагогічний досвід (відношення способу дії); **А ну ж** Мазепа, **сполучившись** з Карлом Станіславом, погромить царя і загорне цілу Україну (Б. Лепкий) → **Як сполучиться**, той погромить і загорне (умовно-наслідкові відношення); **А завтра** вони бренькають, регочуть під вікнами, ніби навмисно **випробовуючи** Іванів терпець та оту його дикість (О. Гончар) → **Бренькають**, регочуть, щоб випробувати (відношення цілі); **Змарнієте** ви, зів’янете, **не розцвівши** вповні (Б. Лепкий) → **Хоча й не розцвітете** вповні, змарнієте ви, зів’янете (допустові відношення); **Соловейко** захрип, **співаючи** цілу ніч (М. Яцків) → **Захрип**, бо співав цілу ніч (причиново-наслідкові відношення) // **En recevant** ces heureuses nouvelles, Etienne Pascal se hâta de revenir à Paris (L. Colet): ‘**отримавши** ці гарні новини, Етьєн

Паскаль поспішив назад до Парижу’ → *Etienne Pascal se hâta de revenir à Paris, car il recevait ces heureuses nouvelles* (причиново-наслідкові відношення); **En achevant de prononcer cet arrêt, il me poussa brutalement par le bras** (J. Fiévée): ‘закінчивши вимовляти це рішення, він грубо штовхнув мене рукою’ → *Quand il achevait de prononcer cet arrêt, il me poussa brutalement par le bras* (часові відношення); *Et il se mit à danser et à chanter en agitant le sac au-dessus de sa tête* (H. France): ‘і він почав танцювати й співати, махаючи сумкою над головою’ → *Et il se mit à danser et à chanter avec ceci il agitait le sac au-dessus de sa tête.* (відношення способу дії); *Comme j’aurais pu être heureuse en épousant un autre homme* (G. de Maupassant): ‘я б могла бути щасливою, одружившись з іншим чоловіком’ → *Comme j’aurais pu être heureuse si j’épousais un autre homme* (умовно-наслідкові відношення); *Denise en souriant, pour se montrer aimable* (E. Zola): ‘Деніс посміхався, щоб здатися милим’ → *en souriant, pour se montrer aimable* (відношення цілі);

б) вторинний предикат з адвербіальною семантикою, наприклад: **Старіючи**, вони світлішали, наче позбувалися своєї затьятої дикості, наче сповивала їх щоденна постійна радість (Є. Гуцало) → *Вони світлішали, коли старіли* (обставина часу) → *вони світлішали, бо старіли* (відношення між предикатами) // **En tombant**, il avait brisé un pan de la muraille de tribord (V. Hugo): ‘падаючи, він пошкодив частину правого борту’ → *Quand il tombait, il avait brisé un pan de la muraille de tribord* (обставина часу, наслідку) → *Comme il tombait, il avait brisé un pan de la muraille de tribord* (відношення між предикатами);

в) вторинний предикат з атрибутивною семантикою, за допомогою якого реалізується особливий зв'язок вторинного предиката зі суб'єктом речення, наприклад: Там, вже нижнім краєм “робочого столу” походжав, **заклавши** волохаті лапки за спину, якийсь мультиплікаційний персонаж (К. Матвієнко) → *Персонаж походжав із закладеними за спину волохатими лапками;*

г) вторинний предикат як семантичний центр речення, наприклад: На горіщі клопітливо воркотіли, **прокинувшись**, голуби (І. Пільгук) → *Спочатку прокинулись голуби* (семантично первинна дія), *а потім воркотіли* (семантично вторинна дія); *Пташка, побачивши Наташку, спробувала схватися за рештками мого стриженого волосся* (О. Захарченко) → *Пташка побачила Наташку*

(семантично первинна дія) і *спробувала схватися* (семантично вторинна дія).

3. Структурно-семантичні ознаки охоплюють ті критерії, що впливають на формування семантичної моделі речення з вторинним дієприслівниковим і герундійним предикатами: а) функціонування у межах спільної для первинного і вторинного предиката суб'єктного актанта (односуб'єктність), наприклад: *На дзвіниці коло костела, тут же, насупроти нової будови, загудів величезний дзвін, **звіщаючи** полудне* (І. Франко) → *Величезний дзвін загудів; Величезний дзвін звіщав; Ми рушили, захопивши рукавицю з зерном* (Б. Харчук) → *Ми рушили; Ми захопили* // **En reentrant**, *il déposa le produit de sa chasse aux pieds de sa mère* (А. Dumas): 'повернувшись, він поклав здобич на ноги матері' → *Il rentrait; Il déposa; En passant au-dessus de la plaine environnante, Barbicane put noter un grand nombre de montagnes peu importantes* (J. Vernes): 'минаючи рівнини, Барбікен міг помітити велику кількість молодих гір' → *Barbicane passait; Barbicane put noter*;

б) реалізація диференційного суб'єктного актанта для вторинного дієприслівникового предиката, який зумовлює полісуб'єктність неелементарного речення, наприклад: *Слухав хлопець, коли стороною, **обминаючи** міліцію попід парканом, купка його однолітків почала підбиратися до воріт* (В. Барка) → *Купка його однолітків обминала міліцію попід парканом (не хлопець); Бранки поволі забули свого бога, що покинув їх, **пославши** їх на чужину* (П. Загребельний) → *Бог послав бранок на чужину*;

в) редукація суб'єктного актанта у реченні з вторинним дієприслівниковим предикатом, наприклад: *І, **провагавшись** трохи, розповіла все про чоловіка, що в гречці їхній ховається* (А. Головка) → морфологічні форми вторинного (*провагавшись*) і первинного (*розповіла*) предикатів інформують адресата, що імпліцитний суб'єкт жіночого роду однини (*вона, дівчина, жінка*); *Це було лише часткове, порівнюючи з натхненим, високим образом Тараса* (О. Іваненко) → вторинний предикат *порівнюючи* виступає семантичним центром речення, створюючи ефект негативної конотації між протиставленими образами Тараса, спрямований на адресата, що зумовило модифікацію суб'єктного актанта (адресанта);

г) функціонування логічного суб'єктного актанта при вторинному герундійному предикаті, наприклад: **On entendait à peine, en passant devant les portes, des gens qui soupaient en famille derrière**

leurs volets déjà clos (E. Fromentin): ‘коли минали ворота, було ледве чути людей, котрі вечеряли з сім’єю за уже закритими віконцями’; **On l’attendit en faisant un tour de jardin** (A. Karr): ‘чекали, кружляючи садом’;

г) валентна сполучуваність вторинного семантичного предиката з різноманітними актантами (об’єктом, локативом, знаряддям, адресатом тощо), наприклад: *Де-не-де поодинокі рибалки плавали на своїх маленьких човниках між тими деревами, вибираючи місце для ловів* (О. Іваненко) → *Поодинокі рибалки вибирали; Поодинокі рибалки вибирали місце для ловів; Тисячі мушкетів вистрілили водно-раз, обволікаючи небо й землю порохом димом* (Я. Качура) → *Тисячі мушкетів обволокли; Тисячі мушкетів обволокли небо й землю; Тисячі мушкетів обволокли небо й землю порохом димом; Катря, закутавшись хусткою по самі очі, замовкла* (О. Гончар) → *Катря закуталась; Катря закуталась хусткою; Катря закуталась хусткою по самі очі // Vous lui direz que vous m’avez fait passer un jour heureux en me parlant de lui* (A. Dumas): ‘ви передайте йому, що ви змусили мене провести щасливий день, розмовляючи про нього’ → *Vous avez parlé; Vous m’avez parlé; Vous m’avez parlé de lui; En arrivant à Luchon, mon mari s’est mis à jouer et à passer toutes ses nuits au Casino* (H. Melot): ‘приїхавши в Люшо, мій чоловік почав грати й проводити всі ночі в казино’ → *Mon mari arrivait; Mon mari arrivait à Luchon;*

д) сполучуваність вторинного семантичного предиката з інфінітивом, наприклад: *Після довгого обіду і ще довшого прощання Міля нарешті пішла, обіцявши навідуватись* (Г. Тарасюк); *Відважно збрехав Сивоок, насилу втримуючись від спокуси протягнути руку й помацати волосся* (П. Загребельний); *Десна зробилась кордоном між двома нерівними частинами України, за котрий усякий линув оком і думкою, бажаючи собі переступити його якнайскорше* (Б. Лепкий) // *Elle pleura en le voyant partir* (L. Colet): ‘вона алакала, спостерігаючи, як він відправляється в дорогу’; *J’ai peur de le dénoncer en voulant le servir* (S. Gay): ‘я боюсь його осудити, бажаючи йому служити’; *Enfin, M. Chaumier sortit de son cabinet, en lui recommandant de la mettre dans sa poche et de se hâter de la porter à la ville voisine, d’où on la devait faire parvenir à sa destination* (A. Karr): ‘нарешті пан Шоме вийшов зі свого кабінету, порадивши йому покласти річ до кишені й поспішати в інше місто, щоб доставити річ до місця призначення’;

е) поєднання вторинного предиката з прислівниками, наприклад: *Притьма підскакував до зошита на сусідньому столі і задивлявся на великі, кострубаті й величаві літери, даремно намагаючись збагнути хитру плетеницю слів* (В. Шевчук); *Курсанти купами збиралися в коридорі, жваво обмірковуючи щойно прочитану лекцію* (С. Добровольський) // *Le cavalier chantait tout en fourbissant la garde de son sabre* (A. Achard): ‘вершник співав, одночасно поліруючи свій меч’; *Tout en enfonçant, le docteur murmurait le reste de la prière* (V. Hugo): ‘натискаючи, лікар прошепотів решту молитви’; *Je trouvai en rentrant chez moi une liste de malades qui s’étaient fait inscrire* (G. Sand): ‘я знайшов, повертаючись додому, список зареєстрованих пацієнтів’;

є) ускладнення валентного оточення вторинного семантичного предиката додатковими поширювачами, в тому числі й підрядними реченнями, наприклад: *Гайдаш тюпав собі “серединою дороги”, навмисно підкреслюючи, що “політикою не бавиться”* (Р. Федорів). → *Гайдаш підкреслював* ← *навмисно підкреслював, підкреслював, що “політикою не бавиться”*; *Єремій, сівши в тіні великого дуба, що ріс неподалець, починав чекати і собі* (В. Шевчук) → *Єремій сів* ← *сів в тіні великого дуба; сів в тіні великого дуба, що ріс неподалець*; *Читаючи* другого листа, *що його одержала невдовзі, Марія зовсім зняковіла* (О. Іваненко); *Бійці, склавши ящики понад бруствером, щоб потім легше було їх брати на плечі, присіли в окопі* (О. Гончар) // *Je divague en vous parlant de réminiscences qui ont la puissance certaine de me rajeunir au point de me rendre enfant* (E. Fromentin): ‘я плутаю слова, розповідаючи вам спогади з дитинства, що повинні омолодити мене’ → *Je vous parle* ← *Je vous parle de réminiscences* ← *réminiscences qui ont la puissance certaine de me rajeunir au point de me rendre enfant*; *En visitant les beaux monuments que renferme cette capitale, je perdis en grande partie le désir de la quitter* (J. Fiévée): ‘відвідуючи красиві пам’ятки столиці, я майже втратив бажання покидати її’ → *Je visitais* ← *Je visitais les beaux monuments* ← *les beaux monuments que renferme cette capitale*;

ж) функціонування вторинного дієприслівникового предиката у заперечній формі, наприклад: *Тож він пірнув з головою в нове захоплення, не зважаючи на всі наслідки, які тягне за собою подружжя зрада* (В. Даниленко); *Я хотів було проминути їх, не привітавшись навіть із Сашком* (Ю. Іздрік); *Банзай безсило підняв очі на чоловіка, не дивуючись уже нічому* (Л. Дереш).

Отже, на рівні функційно-семантичних ознак вторинний герундійний предикат не набуває атрибутивної семантики й не виступає семантичним центром речення. Серед структурних ознак розходження виявлено на рівні сполучуваності вторинного предиката. Для вторинного герундійного предиката не властивий диференційний суб'єктний актант і редукція суб'єкта, а для вторинного дієприслівникового предиката – логічний суб'єктний актант. Нетиповими щодо вторинного герундійного предиката залишається його сполучуваність із прислівниками й функціонування в заперечній формі.

Як вторинні дієприслівникові і герундійні предикати розглядаються ті мовні одиниці, які реалізуються в реченні щодо первинного предиката й суб'єктного актанта того самого речення; за їх участю забезпечена вторинна пропозиція, яка семантично може бути важливішою за основну (первинну, незредуковану) пропозицію у межах одного й того самого речення.

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОЇ

4.1. ЗВОРОТНОСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Зворотність як семантико-синтаксична категорія відображена в поєднанні дієслів зі зворотним формантом і складає характерну властивість дієслова. Сама назва “зворотність” умовна, оскільки в сучасних слов’янських мовах зворотний показник здебільшого не співвіднесений зі значенням “звернення дії”, а термін “зворотність” спирається на етимологічну вмотивованість і мовознавчу традицію.

Зворотні (рефлексивні) дієслова зі словотворчим постфіксом *-ся* (*голитися, колотися, веселитися*) у “Теоретичній морфології української мови” розглянуто поза категорією стану, її оцінюють як один із різновидів морфолого-словотвірних категорій дієслівних родів, що “ґрунтуються на семантичній опозиції цілісність/нецілісність дій, станів, процесів” [Вихованець 2004: 235]. Л. Теньєр уважає, що значення зворотності не залежить від значення особи [Теньєр 1988: 654].

У польській мовознавчій традиції зворотність характеризується як “дія, яка впливає на її виконавця” [Klemensiewicz 1946: 79]; “суб’єкт сам виконує дію або сам піддається стану, вираженому в дієслові, і одночасно отримує наслідки цієї дії чи стану” [Szober 1959: 324]; “виконавець дії є одночасно й отримувачем наслідків цієї дії” [Tokarski 1951: 27]; у формальній граматиці йдеться про “тотожність підмета і додатка” [Doroszewski 1952: 237]. Т. Lehr-Splawiński, R. Kubiński стверджують існування тільки двох станів – активного й пасивного, а зворотну форму визначають як “поєднання дієслова з самостійним елементом, яким є зворотний займенник у різних відмінках” [Lehr-Splawiński 1952: 129]. Подібного погляду дотримується F. Miklosich [Miklosich 1926: 264].

Конструкції з рефлексивним (зворотним) значенням характеризуються особливим типом однореферентності, а саме повним чи частковим збігом об’єкта дії (чи іншого актанта) з суб’єктом [Генюшене 1991: 247]. Рефлексиви – це дієслова з постфіксом *-ся/сь* в українській мові й рефлексивним займенником *się* у польській мові.

Значення зворотності виражається також конструкціями зі зворотним займенником *sebe / siebie* (*пам'ятати себе, працювати над собою // sprawdzać siebie, chcemy być sobą*). Ці конструкції можуть ускладнюватися займенником *сам / sam* (*сам з собою розмовляє, не вірить сам собі // kocha siebie samego*), поєднаннями *один одного // jeden drugiego* (*любити одне одного, питати один одного // kochać jeden drugiego; pytać się jeden drugiego*), компонентом *само / samo* (*самозаймається, самоусувається, самозапилюється // samofinansować się, samozapalający się, samozapalenie się*).

Рефлексивний формант (показник) по-різному висвітлюють у граматиках і спеціальних дослідженнях. Український постфікс *-ся* утворився з колишнього займенникового додатка, який у західноукраїнських говірках ще й нині уживають окремо від дієслова: *Він ся миє* (пор. традиційне: *Як ся маєш?*). У літературній мові цей елемент остаточно злився з дієсловом і функціонально корелює з суфіксами, проте формально його вирізняє те, що він приєднується не до основи, як інші суфікси, а до флексій [Українська мова 2007: 45, 201]. Займенник *się* є скороченою, гасловою формою, енклітичним варіантом родового (знахідного) відмінків. Він уживається при дієсловах і віддієслівних іменниках, має вільну позицію в реченні, проте не вживається на початку, його уникають у кінці речення та в поєднанні з прийменниками [Słownik 1973: 685–686]. Ця лексема позбавлена називного відмінка, що пояснюється його функцією поєднувати назви суб'єкта з іншими компонентами речення, маркованими за допомогою форми *się*, тому цей займенник не може виступати в позиції суб'єкта.

Зворотні дієслова виражають специфічні семантико-синтаксичні властивості. Відносити їх безпосередньо до зворотного стану можна лише умовно, оскільки вони виконують різні семантичні значення, які зворотний стан не охоплює. Існує чимало формальних, синтаксичних і семантичних класифікацій рефлексивних дієслів (див.: [Янко-Триницкая 1962; Генюшене 1991: 251–273; Wilczewska 1966]), які навряд чи можна вважати вичерпними. З урахуванням семантико-синтаксичного підходу виділяємо: суб'єктні, об'єктні та безособові рефлексиви, які, у свою чергу, поділяються на семантичні групи та класи.

Суб'єктні рефлексиви

У суб'єктних рефлексивів суб'єктом дії зворотного дієслова залишається суб'єкт дії незворотного дієслова. В таких конструкціях суб'єкт особисто виконує дію над собою чи над кимось іншим, тому й виражений категорією істоти. Виокремлюємо такі основні семантичні групи суб'єктних рефлексивів: власне рефлексиви, рефлексивні посесиви, автокаузативи, абсолютиви, результативи.

Власне рефлексиви (сміслові (тотальні) рефлексиви, *czasowniki bezpośrednio zwrotne*) – це дієслова з генетично маркованою функцією, якій найбільше відповідає сема “зворотність” [Кононенко І. 2012: 514]. Вони позначають дію, яка виконується особисто суб'єктом і скерована безпосередньо на самого себе, тобто суб'єкт = об'єктові. Якщо агенс і пацієнс дії, вираженої перехідним дієсловом, є один і той самий, то в реченні має бути вжита зворотна конструкція [Wierzbicka 2006: 455]. Дія таких дієслів має значення “свідома дія”, тому їх суб'єктом (а також, у зв'язку з однореферентністю актантів, і об'єктом) повинна бути людина чи тварина, наділена свободою дій [Князев 2007: 268].

Серед власне рефлексивів найбільшу кількість репрезентують дієслова зі значенням “обслуговувати самого себе”, дія яких скерована на зовнішність чи поверхню власного тіла: *witupatися, шуруватися, поливатися, митися, милитися* // *obetrzeć się, mierzyć się, szorować się, wytrzeć się, polewać się, myć się*. У реченнях *Щоб їсти смачні речі, треба боротися. І щоб митися під душем, і щоб думати, теж треба боротися!* (П. Загребельний) // *Doradził mi, żebym handlował na linii kolejki elektrycznej Warszawa – Otwock, bo tam jeżdżą letnicy, którzy czasem chcą się umyć, więc mydło na pewno kupią* (R. Каруściński) повідомлено, що суб'єкт виконав туалетний процес, скерований на поверхню тіла, внаслідок чого відбулися характеристичні зміни суб'єкта; суб'єкт виступає також і об'єктом власної дії, що дозволяє виділити значення “самообслуговування”.

До власне рефлексивних відносять невелику групу дієслів, дія яких виражає меліоративну (позитивну) чи пейоративну (негативну) оцінку вчинку або поведінки суб'єкта щодо самого себе [Виноградов 2001]: *wiwiщуватися, величатися. zganьбитися, zнеславитися* // *chwalić się, ekscytować się, skompromitować się, zнеславіаць się*. У прикладі ... *жінка в глибині дому, біля кастрюль чи шиття, тримаючи віника чи витираючи віхтиком куряву, та жінка раптом почала усвідомлювати, що також **wiwiщується** і світлішає, що весь цей рух*

по хаті, всі клопоти, які перебрала на себе, відмовившись від служниці, частина якогось одного, великого й сокровеного щастя (В. Шевчук) виділений власне рефлексив виражає позитивну оцінку. У реченні *Dociekania Psammetycha interesują Herodota, ponieważ dowodzą one, że król egipski zna nienaruszalne prawo historii mówiące, że kto się będzie wywyższać, zostanie poniżony: nie bądź pazerny, nie pchaj się do pierwszego szeregu, zachowaj umiarkowanie i pokorę, bo dopadnie cię karząca ręka Losu, ścinająca głowy pyszałkom, którzy wynoszą się ponad innych* (R. Капуściński) оцінна характеристика суб'єкта може бути розцінена і як позитивна, і як негативна: з одного боку, суб'єкт позитивно оцінив свої дії, а з другого, – ця позитивна характеристика негативно сприйнята іншими учасниками комунікативної ситуації.

Серед власне рефлексивів виділяємо дієслова зі значенням “різні види смерті”, які з контексту вказують на факт самогубства: *powieścić się, otrzymać się // zabić się, zastrzelić się*. У реченні *Іракський міністр інформації повісився* (Л. Костенко) значення виділеного власне рефлексива вказує на смерть, завдану діями самого суб'єкта, тобто на факт самогубства. В прикладі *Nagle dosłownie rzuciła się pod prawe przednie koło samochodu* (J. Wiśniewski) зазначено, що суб'єкт свідомо здійснив над своїм тілом дію, яка спричинила його смерть.

Одним із найпоширеніших класів власне рефлексивів є ментальні дієслова, в яких об'єктом дії є самий суб'єкт, трактований як психофізична одиниця [Предикат 2010: 31–51]. Предикати можуть позначати сфери дії актанта – фізичну, психічну, інтелектуальну чи соціальну, що й визначає обсяг семантичних значень: *przygotowywać się, zaspokoїться, навчитися, зобов'язатися // bronić się, poddać się, tąpować się, oddzielić się*. У реченні *Аби заспокоїтись, я зупинився біля газетної вітрини і раптом з газетної сторінки на мене дихнуло свіжим, протверезуючим вітром* (В. Дрозд) повідомлено, що суб'єкт виконує над собою ментальну діяльність, результатом якої є самокваліфікація та актуалізація своїх епістемічних намірів, потреб, рефлексія над психічним станом. У наступному прикладі *Ustawili skrzynki z kalafiorami na przyczepie starego ciężarowego chevroleta i przygotowували się, aby ruszyć do domu* (J. Wiśniewski) позначено, що суб'єкт фізичного стану здійснив над собою дію, результатом якої є фізіологічні та психічні зміни стану суб'єкта-об'єкта.

До власне рефлексивів належать рефлексивні каузативи, в яких об'єкт дії одночасно виступає суб'єктом каузації цієї дії, тобто суб'єкт сам може виконати дію на собою, без допомоги сторонніх осіб: *фотографуватися, лікуватися, стригтися* // *fotografować się, uzyskać się, zapisać się*. Проаналізуємо: *...ти подумав, що так полікуєшся вдома й сам...* (Є. Пашковський) – суб'єкт є об'єктом каузації своєї дії, підсилює власне рефлексивне значення уживання допоміжного рефлексивного показника *сам* // *Na znak protestu część dziennikarzy zwolniła się, inni wahają się, wyczekują* (R. Karusiński) – об'єкт дії є одночасно і суб'єктом каузації цієї дії;

Рефлексивні посесиви (портативні рефлексиви) – дієслова, які виражають посесивне відношення між суб'єктом і об'єктом дії, що позначає володіння одного з них іншим; суб'єкт здійснює над об'єктом дії для себе. Посесивність – це відношення між об'єктами зовнішнього світу, коли один із них (об'єкт посесивності) включений в інший (власник, посесор) і складає з ним фізичну і / чи функціональну єдність [Данильчук 1995: 5]. Зазвичай посесор – це назва людини чи людей, тому центральним для посесивного відношення є значення володіння людиною яким-небудь предметом чи належність об'єкта якійсь особі.

Утворення портативних конструкції обмежене дієсловами, що поєднуються з актантом – назвою частини власності суб'єкта: невідчужуваною (частиною тіла) чи відчужуваною (одяг на суб'єкті) належністю [Генюшене 1991: 257]. При невідчужуваній власності посесивний об'єкт пов'язаний з існуванням посесора, тобто є його частиною або сприймається як такий [Головачева 1986: 193]. До невідчужуваної власності суб'єкта належать частини тіла, внутрішні органи та властивості, пов'язані з універсальним виявом їхньої діяльності (голос, дихання, зір, слух, почерк); абстрактні поняття, що характеризують психічні переживання, інтелектуальну та духовну діяльність людини (розум, пам'ять, настрої, почуття): *почухати руку, ногу, голову – почухатися, зосередити думки – зосередитися, сконцентруватися* // *skrobać się (drapać się) w głowę, zatrzymać się w rozważaniach, opanować się*. Проаналізуємо: *Чого Ірина надулася? Заскочила тебе в гречці?* (Ю. Мушкетик) – предикати зі значенням мімічних змін указують на фізичну реакцію організму, яка виражена за допомогою посесивного об'єкта – абсолютно невідчужуваної власності суб'єкта – очей, обличчя, рота // *Wszystkim, którzy się zgłoszą na roboty, po trzy kilo chleba i marmoladę* (H. Krall)

виділене дієслово *się zgłoszą* означає вмотивовану, контрольовану суб'єктом, інтелектуальну діяльність, посесивним об'єктом якої є абстрактне поняття.

До відчужуваної власності належать такі матеріальні й абстрактні об'єкти, які не є обов'язковими або ймовірними й зазвичай пов'язані з посесором за функцією. Об'єктами посесивної дії можуть бути одяг, предмети особистої власності, творча діяльність: *zastębać kurtkę, guziki – zastębać się, odziać się // rozpiąć guziki na swojej odzieży – rozpiąć się, rozebrać się*; предмети особистої власності (житло, майнові відношення): *składać się, pakować się // zbierać się, pakować się*. У реченні – *Кудись збираєшся? – спитав він просто в той шовковий ясно-синій розлив, у якому опинився* (В. Шевчук) виділене дієслово вказує, що корелятом посесивних відношень є майнові предмети, над якими посесор виконує дію // *Jeśli nagości chce z tobą, rozbierz się hrabia* (W. Gombrowicz) – посесивним об'єктом є відчужувана власність суб'єкта-посесора: весь одяг.

У польській мові власне рефлексиви в значенні “творча діяльність” виражені нереклексивними дієсловами. Порівняймо: *publikować się, wydawać się, wystawiać się, drukować się // publikować, wystawiać, wydawać, zamieścić*. У прикладі *Po marcu 1968 roku pan Antoni nie miał już miejsca, gdzie mógłby publikować swobodnie* (J. Kumaniecka) виділене дієслово має посесивне значення “publikować swoje utwory”, проте виражене нереклексивним дієсловом. Натомість українське рефлексивне дієслово в реченні *Сучасні автори також активно публікуються в українських періодичних виданнях...* (Г. Бабак) вказує, що суб'єкти-посесори є творцями імплікованих посесивних об'єктів, над якими здійснюють дії для себе.

Автокаузативи позначають ситуації з агентивним суб'єктом, який власними діями каузує зміну положення свого тіла чи переміщення в просторі. Суб'єстом таких дій повинна бути істота – людина чи тварина. А. Вежбицька вважає, що в основі автокаузативного значення лежить розчеплення людини на “тіло і розум”. Відповідно дія (зміна положення тіла) відбулася тому, що людина (її розум) захотіла цієї зміни [Wierzbicka 1976: 141]. К. Вільчевська відносить такі дієслова до групи під назвою “czasowniki zwrotne ruchowe” [Wilczewska 1966: 38]. Автокаузативи виражаються предикатами руху та переміщення, які поділяються на три семантичні класи: дієслова поступального руху, дієслова коливального руху і дієслова обертового руху [Митрофанова 2007].

Автокаузативи поступального руху конкретизовані в значеннях дієслів, що називають переміщення за допомогою транспорту або самостійне переміщення: *znizytися, przywidytися, zignytися, skrutytися, ndwestyся* // *kierowac się, zsunac się, cofnac się, wyrzucić się, zatrzymac się, toczyć się, szarpnac się, zakotyсаć się*. Проаналізуємо: *Ковалиха, ніби тільки тепер помітила його, ndwелася, подала ключ Скурді, той узав і мовчки вийшов* (О. Коломієць) – автокаузатив має значення “приймати стояче положення, вставати, виходячи з сидячого, лежачого, згнутого і т. ін. положення” [СУМ, т. 6: 403], тобто констатовано зміну положення тіла. У реченні *David mówil, żeby się rzucić na mury – wszyscy, ilu nas zostało w getcie, przedrzeć się na stronę aryjską ...* (Н. Kfall) рефлексивний автокаузатив виражає самостійний рух тілом, швидке переміщення суб’єкта в просторі.

Для польської мови характерне утворення рефлексивних автокаузативів від транзитивних неререфлексивних дієслів, на відміну від української мови, в якій дієслова руху є синтаксично агентивно неперехідні: *On położył się spać* і *Він ліг спати* (незворотне дієслово) [Князев 2007: 276]; *Przeiąć się z krzesła na fotel. – Пепецітми з одного місця на інше; Późno już, czas się kłaść. – Пізно вже, час ітми спати.*

Дія рефлексивних автокаузативів зі значенням “коливальні, мимовільні рухи тіла” нагадує рухи природних об’єктів, зумовлених неціленаправленим зовнішнім впливом. Особливістю дієслів коливального руху є значення ‘рух без зміни місцезнаходження’. Вони передають рух на місці або в обмеженому просторі: *xитатися, покачуватися, тріпатися, стинатися, шарпатися, здригатися* // *tacać się, chwiać się, kiwać się, kulić się, borykać się, dyndać się*. Проаналізуємо приклад ... *як почне підстрибувати на чотирьох лапах, качатись на спині; і звискуватиме і янчатиме, немов німий, переповнений найріднішої щирості; німий, якому серце з радості стає під горлом, і через мить він, відкашлявшись, схлигнувши, не може не заговорити; як він нестримно кидатиметься з боку в бік подвір’ям!* (Є. Пашковський), в якому дієслова *качатись* і *кидатиметься* позначають невпорядкований коливальний рух тіла. У реченні *Na Nowym Świecie widzę znanego malarza. Nie zatacza się, nie belkocze, ale wiem, że jego pracownia ma od rana pół litra objętości* (М. Gretkowska) зазначено, що суб’єкт невпорядкованими коливальними рухами здійснює зміну положення свого тіла. Причиною та-

ких рухів може бути вплив на організм людини таких чинників, як: дія наркотичних чи лікувальних засобів, погодні умови, погане самопочуття, інше.

Автокаузативи обертального руху позначають рух, за якого усі точки тіла обертаються навколо певного центру – внутрішньої або зовнішньої вісі обертання: *обернутися, крутитися, вертїтися, гнїздитися // kręcić się, obracać się, płątać się, wić się, gnieździć się, kokosić się, wiercić się*. У реченні ... вона сама горїла, й навколо неї палахкотїло, сама смїялася, й довкола лунав регїт, все в нїй витанцьовувало, все було якесь таке жїноче, що й не скажеш, чоловіки буквально дурїли коло неї, а вона **крутилася-вертілася** поміж них, але жодного не підпускала на відстань, де б могли порушуватися правила техніки дївочої безпеки (П. Загребельний) повідомлено, що обертальний рух суб'єкта здійснюється на місці навколо зовнішньої вісі. У прикладі *Wszędzie kręcili się kelnerzy, którzy roznosili kieliszki, szklanki, filiżanki z taką kuglarską zręcznością i brawurą, że widziałem coś podobnego tylko raz, w cyrku radzieckim, kiedy sztukmistrz wyczarował z powietrza drewniany talerz, szklany puchar i chudego, wrzeszczącego koguta* (R. Капуściński) виділений рефлексивний автокаузатив виражає обертальний рух, який здійснюється по замкнутій кривій.

Абсолютиви (безоб'єктні рефлексиви, антипасиви) позначають дію суб'єкта, яка переходить на який-небудь предмет, направлена на інших, але мислиться відвернено від об'єкта як характерна риса самого суб'єкта. Дія абсолютивів не має конкретного референта-об'єкта, на який спрямована дія, а лише об'єкт в узагальненому вигляді, тобто значення абсолютиву дорівнює значенню діючої особи, спрямованої на будь-який можливий об'єкт: *кусатися* – це кусати будь-кого, кожного. В. П. Недялков і Ю. П. Князев називають абсолютиви кваліфікативними дієсловами, які зберігають семантичне значення вихідних нерексивних дієслів, але відрізняються від них заборонаю на позначення об'єкта [Недялков 1985: 24]. Деконкретизація об'єкта приводить до деконкретизації самої ситуації: через невираженість об'єкта абсолютиви імплікують або невизначений ("хтось") або узагальнений ("всі" із цього класу) об'єкт [Князев 2007: 280]. Дієслова зі значенням "характерна риса самого суб'єкта" у поєднанні з іменами, що позначають істоти, зараховують до абсолютивів, а з назвами зі значенням суб'єкта-неістоти – до об'єктних модальних квазіпасивів.

1. Абсолютив, який виражає лексичне значення ‘виражати психічний стан щодо когось-небудь’, ‘виконати, якусь дію над кимось’ поєднується з іменами, які позначають суб’єкта-особу: *розібратися, добиватися, домовитися, штовхатися, битися, опікуватися, відстрілюватися, ображатися* // *bawić się, obrażać się, bić się, zemścić się, odwdzięczać się, odstrzeliwać się, naśmiewać się*. Звернемося до прикладів: – *О, таке й скажете, – я зовні **ображаюсь**, а всередині сміюсь, як це часто робить дядько Микола, – в нього ж цю науку проходив* (М. Стельмах) // *August **obrażał się**, ale na szczęście nie na długo i już po paru minutach biegli razem Winterstrasse w stronę gashausu, zaczepiając po drodze dziewczęta z białymi parasolkami...* (S. Chwin), в яких дія виділеного абсолютиву має значення ‘відчувати образу; приймати щось за образу’ [СУМ, т. 5: 560] ‘почуватися ображеним, відчувати до когось жаль, образу’ [Uniwersalny słownik 2004] і стосується не самого суб’єкта, а імплікованого об’єкта чи об’єктів (усіх).

2. Абсолютив із лексичним значенням ‘битися, колотися рогами, зубами’ у поєднанні з назвою суб’єкта-тварини [див.: СУМ, т. 1: 431] // ‘вдарити когось чимось гострим’ [див.: Uniwersalny słownik 2004]. У польській мові такому значенню нерідко відповідають нереклексивні дієслова, пор.: *буцатися, клюватися, кусатися, дряпатися, хвицатися, битися, брикатися* // *dziabnąć, drapać, kąsać, bodnąć, kłuć, brykać*. У реченнях – *Казав, що ваша коняка і стара, як Ветхий закон, і **кусається**, і **хвицається**, а швидко поїхати на ній – нічого й думати* (М. Стельмах); – *Трохи кривокулуба... – Для робочої коняки – це не велика біда. Ще що? – І **вредна вона: кусає і хвицається**. А швидко поїхати на ній і не здумайте* (М. Стельмах) – дія виділених абсолютивів має значення, яке дає змогу назвати характерну рису самого суб’єкта і стосується узагальненого об’єкта; *Bobik ma chody i dobrze czuje wiatr... Bierze go pan? – Nie tam **pieniędzy...** a on nie **gryzie?*** (T. Różewicz); *Przecina skwerek, poranne ławeczki oblażą z farby, samotny pies bryka po czymś, co kiedyś było trawą, Paulina zerka na zegarek, ma szansę być **punktualnie*** (A. Onichimowska), де виділені дієслова є перехідними нереклексивними дієсловами зі значенням “характерна ознака”, в українській мові вони відповідають рефлексивному дієслову *кусатися*.

Рефлексивні результативи позначають реакцію на дію якоїсь причини, яка реалізується в значеннях стану, процесу чи результату. Особливістю цієї групи є можливість кореляції активної і зворотної

форм, проте значення зворотних дієслів не повною мірою відповідають початковому поняттю зворотності. Рефлексивні дієслова можуть поєднуватися з іменами, що позначають істоти, нерідко виражені особовим іменником зі значенням причини, факту чи явища. Якщо імена позначають неістоти, то такі дієслова варто зараховувати до об'єктних декаузативів. К. Вільчевська “czasowniki rezultatywne” вважає одним з найпродуктивніших класів зворотних дієслів у польській мові [Wilczewska 1966: 54–60], що підтверджено проаналізованими нами прикладами. І. Вихованець та К. Городенська вважають, що результативний дієслівний рід формують одновидові дієслова доконаного виду, які утворилися від дієслів конкретної фізичної дії зі значенням ‘створення чого-небудь’, причому в ньому результативне значення невіддільне від кількісного, нагромаджувального [Вихованець 2004: 241].

Рефлексивні результати охоплюють шість класів дієслів на позначення: психічних процесів і станів, емоційного стану, характеристичних і фізіологічних змін суб'єкта, нещасного випадку, самовільного випадку і т. зв. *intensiva czasownikowe*. До рефлексивних результативів зі значенням психічних процесів і станів зараховуємо дієслова з семантикою віри, розуміння, судження, уяви, пам'яті, надії, припущення, оцінки, ментального ставлення, процесу мислення та інтелектуальної діяльності, що вказують на дії, метою яких є досягнення інтелектуального результату (оволодіння необхідними для суб'єкта знаннями, вміннями, навичками та рішеннями): *відмовлятися, погоджуватися, сподіватися, зворушитися, активізуватися, дізнаватися // aktywizować się, doskonalić się (w czym), emancypować się, godzić się, zamyślić się, rozpytać się*. Проаналізуємо речення *Мружилася й милувалася на купчасті хмари, одна рука її стискала білу сумочку, а друга вільно ходила біля тіла. Інколи заточувалася й балансувала вільною рукою, наче **сподівалася**, що от-от її підтримає на тому схилі чиясь сильна рука* (В. Шевчук) – суб'єкт судження внаслідок психічного процесу виражає припущення й віру в те, що об'єкт здійснить іншу дію щодо нього самого; *Gdy Natalia odeszła, najbardziej nie mógł **pogodzić się** z tym, że następnego dnia życie toczyło się dalej. Jak gdyby nigdy nic* (J. Wiśniewski), в якому виділене дієслово називає процес мислення, сприйняття та аналізу з узагальненою оцінкою суб'єктом-особою об'єкта, де висновок постає як результат роздумів суб'єкта над об'єктом.

Другий клас рефлексивних результативів охоплює дієслова на позначення емоційного і психічного станів, які характеризуються в першу чергу тим, що сферою їх розповсюдження є “внутрішній світ” людини, оцінка стану експерієнсивом відбувається начебто із середини [Предикат 2010: 106]: *нервуватися, тішитися, клопотатися, нудитися, насторожуватися // cieszyć się, denerwować się, gnębić się, gryźć się, kłopotać się*. У реченні *Я не насмілювався підвести очей, почувуючись винним. А тітка перекинулася кішкою, пронизливо нявкнула і стрибнула на стіл, впившись кігтями у газетний лист. Писок тицьнувся в лотерею, а відтак, лоскотячи пишними вусами паперове поле, побіг по таблиці. Коли я наважився зирнути на тітку, вона вже сиділа на стільці у своїй звичайній подобі, тільки форми тіла її втратили чіткість, розпливлися по краю стола, буцім виліплені з тіста, яке підійшло та, піднявши віко діжки, перевалилося через вінця* (В. Дрозд) – дієслова *насмілювався* і *наважився* є синонімами зі значенням ‘відважуватися, осмілюватися на якийсь вчинок, на якусь дію’ [СУМ, т. 5: 23], в основі яких лежить поняття невпевненості щодо можливої дії як результат пережитих раніше відчуттів та емоцій, переосмислення знань про об’єкт // *Cóż to za system zwierciadlany – on we mnie się przeglądał, ja w nim – i tak, snując na cudzy rachunek marzenia, dochodziliśmy do zamysłów, których żaden z nas nie ośmieliłby się poczytać za swoje* (W. Gombrowicz) – семантичне наповнення виділеного дієслова зумовлене уявленнями і знаннями суб’єкта про об’єкт дії, отож виражена дія є результатом осмислення цієї інформації.

До найбільшого класу рефлексивних результативів зараховано дієслова інтервалу – квантитативні [Барчук 2011 а: 139–149], які означають ітеративний (багаторазовий), тривалий перебіг дій і станів, що описують звички, поведінку і способи побуту. Такі дієслова утворюються за допомогою різноманітних префіксів. Г. Конечна називає їх *intensiva czasownikowe* [Konieczna 1955: 286]. Достатня інтенсивність передається мультиплікативними предикатами різних типів за допомогою префікса *na-* // *na-* + *-ся* // *się* й предикатами руху та дії за допомогою префіксів *ob-* // *ob-* (просторове значення), *wi-* // *wi-* (цілісно-результативне): *істи – наістися, об’істися; працювати – напрацюватися // jeść – najeść się, objeść się, wyjeść się; gadać – nagadać się, wygadać się; opowiadać – naopowiadać się*. Подібно трактуються дієслова дії та стану з префіксом *do-* // *do-* + *-ся* // *się*, які, попри цілісно-результативну дію, за допомогою цього префікса ви-

ражають додаткову семантику надмірності дії з позитивною конотацією: *додзвонитися, дочекатися, догадатися, довчитися* // *do-dzwonić się, doksztalcić się, dopatrzeć się, dotrzeć się, domyślić się*. Порівняймо: *Ні, передчуття – були: передчуття ніколи не заводять, то тільки цілеспрямована сила нашого “хочу!” перебуває їхній голос, заважає **дослухатися*** (Л. Костенко) – виділене дієслово означає фізіологічний і мисленневий процес із тривалою та інтенсивною дією // *Raczej liczyli na to i stwarzali takie warunki, abym **domyślił się**, ze ustalony wcześniej model współpracy jest już nieaktualny. I żeby sam powiedział: wyjeżdżam* (R. Каруściński) – цілісно-результативна семантика виділеного дієслова зумовлена інтенсивністю і тривалістю процесу мислення над об'єктом дії.

Крім позитивної українські дієслова з префіксом *до-* + *-ся* можуть передавати негативну конотацію: *догратися, добазікатися, дострибатися, досміятися*: – *Чула моя душа, що тут не обійдеться без чепе, – знову гуде Тритузний. – За таким фруктом треба було в сто очей дивитись, а ми йому: ось на “Дон-Кіхота” читай, скоро Матюшу в “Мартині Борулі” гратимеш... От і **догратись**...* (О. Гончар) – семантика дії виділеного дієслова зумовлена тривалістю та інтенсивністю виконання фізичного процесу, результат якого мав негативні наслідки.

Об'єктні рефлексиви

В об'єктних рефлексивів суб'єктом дії зворотного дієслова є об'єкт дії незворотного дієслова [Янко-Триницкая 1962: 30]. Об'єктні рефлексиви виражаються категорією неістоти й позначають дії, які відбуваються за участю імпліцитної особи або самовільно, під впливом фізичних, атмосферних явищ. Об'єктні декаузативи поділяються на такі семантичні групи: декаузативи, модальні квазіпасиви, автокуративи, конверсиви та пасиви.

Декаузативи відрізняються від початкових перехідних дієслів усуненням чи виведенням агентивного семантичного компонента, тобто констатують зміну стану предмета, хоч причина цієї зміни залишається невизначеною. Вони описують ситуації, які виникають спонтанно [Князев 2007: 283–284]. У польській мові цей тип характеризують як *bierno-rezultatywno-samoistne czasowniki* [Wilczewska 1966: 61], в яких виражені частково ознаки пасивного значення, частково – результативного, додатково зазвичай міститься специфічна

конотація, властива фактам, абстрагованим від свідомої діяльності людини: мимовільності, несвідомості, безладу.

Декаузативи можна проаналізувати на таких прикладах: шнурки можуть самі *розв'язатися*, але не зможуть самі *зав'язатися*, годинник може сам *зламатися*, але не зможе *поремонтуватися*: *А як наставала неділя і була тепла пора року, то відчинялися усі вікна на всіх вулицях міста, геть усі вікна, і з тих вікон вихилялися люди, переважно цікавські жінки, старі й молоді, спершились ліктями на подушки.* (Ю. Винничук) – вікна самовільно не можуть відчинятися, для цього необхідне людське втручання чи дія явищ природи // *Grzechotka się zepsuła – oddaje telefon i dostaje nowy* (М. Gretkowska) – телефон (в переносному значенні – дзвінка іграшка) зламався, очевидно, сам, без стороннього втручання.

Категорія істоти/неістоти суб'єкта спричиняє декаузативну інтерпретацію рефлексивних дієслів: людина може сама *підніматися* по сходах (автокаузатив), але, припустимо, прапор по флагштоку без допомоги третьої особи не підніметься. Порівняймо: *Тихо пливла Галина мова, тихо горів вогник під гнутим склом, тихо повзали золоті жуки, і їм обом раптом здалося, що час зупинився, зупинилися люди, які йшли в цьому вечорі, машини й трамваї* (В. Шевчук) – виділене рефлексивне дієслово стосується людини, яка може сама зупинити свій рух (йдеться про т.зв. автокаузатив), абстрактного поняття часу, машин та трамваїв, які зупиняються через певні причини – дію людини, запчастини, які могли зламатися і спричинити зупинку, зовнішні перешкоди. У наведених прикладах імпліцитно наявна третя особа, за участю якої предмет змінює свій стан. Порівняйте: *Gauche zatrzymał się w drzwiach, zaskoczony zapachem, i nie miał odwagi wejść dalej* (О. Tokarczuk) – людина затримала себе, своє тіло перед входом (автокаузатив); *Jej czas zatrzymał się na odległej przeszłości* (Т. Wojarska) – час зупинив свій рух через абстрактні чинники (декаузатив).

Декаузативи можуть використовуватися для позначення агентивних процесів, у яких роль людини може зводитися до ініціативи. При здійсненні таких дій діяльність суб'єкта полягає в наданні об'єкту імпульсу руху, після чого процес іде сам по собі: *Гарна була машина. Ясно, не “Лексус” і не “Мерседес”, а все ж. Якщо порівняти з моєю, то був супер. Тепер їжджу на своїй, вона часто ламається, то сухарик летить, то не завелася, тягли на буксирі* (Л. Костенко) – зламатися машина чи будь-який інший предмет мо-

жуть самі по собі, проте завестися без участі людини не можуть, далі дія триває самовільно // *Od trzech lat nie nauczył się, którym guzikiem włącza się swoją najprostszą toshibę* (М. Gretkowska) – телевізор не здатний сам себе включити, хтось повинен натиснути на кнопку й надати цій дії поштовх.

Декаузативні рефлексивні дієслова можуть називати неавтономну мікроситуацію, яка є частиною каузативної макроситуації, коли лексичне значення основи дієслова й семантичний тип референта вказують на те, що ця мікроситуація не може виникнути сама по собі, і тим самим імплікує наявність зовнішньої ситуації: *У Японії під час міжнародних змагань загорілася повітряна куля, аеронавти летіли у палаючому кошику, вискакували на льоту, – а куди людству вискакувати зі своєї земної кулі?* (Л. Костенко) – причиною загорання повітряної кулі може бути несправність її складових частин чи зовнішній чинник – утручання людини, вплив явищ природи // *Kiedy pali się dom, to najpierw wypalają się podłogi, a potem spadają z góry płonące belki, ale między jedną belką a drugą mija kilka minut i wtedy właśnie należy przebiec* (Н. Krall) – будинок не може сам себе палити, в процесі горіння задіяна стороння особа, річ, явище природи.

Модальні квазіпасиви містять у своєму значенні модальні компоненти, на вживання яких позначається вид дієслова. За синтаксичними властивостями цей тип рефлексивних конструкцій близький до пасивних, тому має назву квазіпасивних. Він характерний для вузького кола дієслів, особливістю яких є обов'язкова наявність модальних компонентів, які виражають різні значення, на основі яких можна виділити два основних класи: потенційні пасиви та перфектні пасиви. Потенційні пасиви набувають модально-потенційного значення можливості здійснення дії чи здатності об'єкта піддаватися цій дії, що передбачає наявність у об'єкта внутрішніх ознак, які сприяють чи перешкоджають протіканню дії. Серед потенційних пасивів можна виділити “інструктивні рефлексивні дієслова”, які виражають різного роду правила, інструкції, рекомендації: *Zварена морква не нарізається, а тільки розлазиться* (Д. Цвек) – морква має здатність за певних умов піддаватися процесу нарізання, що здійснюється безпосередньо за участю людини чи механізму // *W sobotę jadę z Tulcią na imieniny M. W tej chwili wędzi się szynka i schab – dar imieninowy* (А. Kowalska) – продукти можуть коптитися під впливом вогню та діяльності людини.

Для перфектних пасивів – дієслів доконаного виду характерна поява додаткового модального значення неочікуваності, небажаності, успіху, випадковості, неповного контролю над ситуацією. Лексичне значення основи дієслова й семантика референта підмета в рефлексивних конструкціях імплікує участь особи-суб'єкта (дія здійснилася не сама по собі, а за безпосередньою участю людини). Проаналізуємо: *Багато напишеться книг про цю дивовижну весну, багато складуть пісень, наукових праць та спогадів* (О. Довженко) – для виділеного рефлексиву характерне модальне значення випадковості, успіху // *Książka napisała się sama* – “*jakby za pośrednictwem tego fizycznego ciała. Nie tam na to wielkiego wpływu. Nachodzą mnie okresy, w których, zwyczajnie, pisać muszę, chcąc rozładować napięcie wewnętrzne i odzyskać spokój*” (М. Szczygiel) – виділений рефлексив позначає випадкову дію, яка успішно була виконана імпліцитним суб'єктом.

Особливістю цих рефлексивних дієслів у польській мові є можливість включення до їх складу каузативного дієслова *dać* при збереженні модального перфектно-пасивного значення: *Więźniowie Oświęcimia zarejestrowani formalnie w obozowej ewidencji stanowią tylko część jego ofiar. Jaka część - tego nie da się dokładnie ustalić* (А. Pawełczyńska); *Było oczywiste, iż dłuższy jej pobyt w Warszawie nie da się ukryć* (W. Gombrowicz).

Лексичне значення автокуративів (каузативних рефлексивів) пов'язане зі сферою професійної діяльності: *фотографуватися, лікуватися, стригтися, голитися, записатися, консультуватися, влаштуватися, публікуватися, шитися* // *uczesać się, rozwieść się, zoperować się, zapisać się, zwolnić się, zameldować się, zakwalifikować się*. Дія здійснюється за дорученням об'єкта; тут можна говорити про семантичну роль “клієнта” [Nagórko 2007: 107]. Наприклад: *Під час обідньої перерви вирішено було всім колективно сфотографуватися з Антоном Герасимовичем, оскільки він відбуває на заслужений відпочинок* (О. Гончар) – колективна фотографія була зроблена кимось іншим, тому що всі не могли б себе сфотографувати одночасно // *Pani Iwona widziała, że wizyta u fryzjera to przeżycie bardziej intymne niż wizyta u ginekologa. U niej nie tylko układa się włosy* (J. Wiśniewski) – з контексту зрозуміло, що суб'єкт є клієнтом і над ним дію виконує перукар.

У польській мові автокуративи мають назву “*czasowniki zwrotne równozależne*” [Wilczewska 1966: 48], до них належать безпосе-

редньо зворотні дієслова, що виражають дію, яку об'єкт не виконує особисто, а доручає її виконання комусь іншому, залишаючись ініціатором дії: *Mogę zapisać się na dzudo* (S. Mrożek) // *I все ж у шапковий гурток Порфир відмовився записатись, хоча раніше мав такий намір* (О. Гончар) – суб'єкт і об'єкт каузатії частково збігаються, проте дія може здійснюватися ще й за допомогою іншої особи, яка вносить людину до певного списку, допомагає оформити документи.

У рефлексивних конструкціях актант у непрямому відмінку на позначення виконавця дії може чергуватися з метонімічним позначенням місця: *лікуватися в лікаря / в лікарні: Оленка. Баба Ковалиха лікує. У неї і лікарі лікуються* (О. Коломієць) описується дія, що стосується лікувальних послуг // *Tak – mój stary leczył się wyłącznie u lekarek, strzygł wyłącznie u fryzjerek, składał zamówienia wyłącznie u kelnerek, gazety kupował wyłącznie u kioskarek, książki u księgarok, nawet garnitury obstalowywał nie u krawców, a u krawcowych itd., itp* (J. Pilch) – рефлексивному дієслову *leczył się* суб'єктом мети залишається референт, а безпосередні зусилля застосовує суб'єкт каузативної дії; дієслово *strzygł*, на відміну від українського рефлексивного, є перехідним нерелексивним.

Серед автокуративів виділяємо клас рефлексивних дієслів зі значенням 'релігійні обряди', безпосередню дію над суб'єктом-ініціатором виконує священик: *похреститися, причаститися, пошлюбитися, помазатися, сповідатися, обрізатися* // *chrzcić się, obrzezać się, spowiadać się, bierzmować się*; наприклад: *Ну і сталося, як гадалося, ми пошлюбилися у церкві святої Параскеви і якраз вчасно, бо влада нарешті навела знаменитий німецький порядок* (Ю. Винничук) // – *A nie, nie mogę. Idę w nocy z pielgrzymką do Częstochowy. –Przechrzcił się, Kolka? Kiedy? Może Szmidtowie ciebie nawrócili? – A nie, jestem ateistą. Spotkałem kolegę z organizacji młodzieżowej. On jest dziś za księdza* (Т. Конвіcki) описуються дії, що безпосередньо виконуються священиком, за добровільною [*пошлюбилися*] чи несвідомою згодою суб'єкт (цей процес міг бути здійснений у ранньому віці *przechrzcił się*).

У рефлексивних пасивах незалежний актант відповідає субстантиву в залежній формі нерелексивної конструкції. Від інших об'єктних рефлексивних конструкцій вони відрізняються наявністю безпосередньо вираженого чи припущеного агенса і відсутністю модальних значень. Українські форми пасивного стану зворотних

дієслів переважно приєднують до себе актант у формі орудного відмінка, яким і передається логічний суб'єкт [Кононенко І. 2012: 514]: *Serce zitliło, душа обливається кров'ю за нього!* (О. Гончар). У польській мові пасивні рефлексивні конструкції широко використовувалися в ХІХ ст., а нині практично повністю вийшли з ужитку, особливо в письмовій формі [Князев 2007: 292], і вживаються вкрай рідко [Wilczewska 1966: 50]. Обов'язковою умовою пасивних зворотних дієслів є двостороння участь у дії: об'єкт мусить виражати повну пасивність, тобто обмеження свободи і брак можливості протидіяти, натомість виконавець дії мусить бути виключно людиною, яка б діяла свідомо й вмотивовано: *Lecieliśmy w ciemnościach, nawet w kabinie żarówki świeciły ledwie-ledwie, gdy nagle to napięcie, w jakim znajdują się wszystkie części samolotu, kiedy silniki są na największych obrotach, zaczęło słabnąć, głos motorów **zrobił się** bardziej spokojny i odprężony – zbliżaliśmy się do kresu podróży* (R. Kapuściński).

У польській мові пасивний стан має аналітичну будову, утворюється за допомогою пасивних дієприкметників на *-n(y)*, *-on(y)*, *-t(y)* й особової форми дієслова *być / bywać* або *zostać / zostawać*. Зі всіх слов'янських мов тільки польська може утворювати пасив за допомогою допоміжних форм *zostać / zostawać* [Дуда 1978: 225]: *W ten ich związek, z złożenia, **wpisane jest** opóźnienie* (J. Wiśniewski).

В українській мові пасивним корелятом виступає предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують як аналітичне синтаксичне дієслово зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії: *Художник намалював портрет* → *Портрет намальований художником* [див.: Вихованець 2004: 243].

Можливість трансформації речення з активного стану в пасивний може спричинити семантичні наслідки. Порівняймо: *Bobry budują tamy* і *Tamy są budowane przez bobry*. Перше речення є узагальненням на тему звичаїв бобрів; друге – не може слугувати за інформацію про будову дамб, перешкод [Nagórko 2007: 105]. Деякі науковці (R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel) ототожнюють речення типу *Szkoła buduje się* з пасивним станом [Nagórko 2007: 106]. Таке речення виключає позицію для агенса (яка в пасивному стані є можливою). Не можна, однак, сказати: **Szkoła buduje się przez robotników*. **Obiad gotuje się przez kucharza*. Суб'єктом, а отже синтаксично виділеним складником цих речень, є їх семантичний об'єкт [Nagórko 2007: 106].

Рефлексивні конверсиви, або лексичні конверсиви, вживаються в реченнях, у яких незалежний суб'єкт знижується до рангу залежного актанта чи сірконстанта. При лексичній конверсії зберігається описана денотативна ситуація, і зміна перестановки імен на синтаксичних позиціях має комунікативну функцію виділення, підкреслення другого референта шляхом оформлення імені суб'єкта. Ю. П. Князев та Э. Генюшене, В. Недялков рефлексивні конверсиви виділяють в окрему групу, проте конверсія є характерною рисою деяких рефлексивів (передусім декаузативів і пасивів), а не окремою семантичною групою (див.: [Князев 2007: 287–288]; [Генюшене 1991: 269–270]). За своїм призначенням конверсиви близькі до рефлексивного пасиву з агентивним залежним актантом: *відображатися, передаватися, відбиватися, утримуватися, триматися* // *zasta-
niać się, wypełniać się, rozjaśnić się, pokryć się, odbyć się*. Проаналізуємо: *Її і досі вдивовижу, що дідусь не так **тримається** землі, як свого ремесла* (Гр. Тютюнник) – земля **тримає** дідуся; *А за що б я найняв помічників? – запитав і я, гордо **тримаючись** на своїй коняці – коняка **тримає** гордого чоловіка* (М. Стельмах) // ... *zaled-
wie ilustrują jakiś błahy fakt: oto liść paproci **odbił się** w kamieniu, żdźbło trawy utonęło w bursztynie* (О. Tokarczuk) – камінь відбив листок папороті; *Przez ten czas, co wiosny, właśnie kiedy musieliśmy uczyć się do egzaminów, drzewa **pokrywały się** zielenią - a nigdzie później zieleń nie wydawała mi się tak radosna; na rzece pojawiały się małe statki wożące spacerowiczów na pobliskie plaże; długie tratwy płynęły z lasów do tartaków* (Cz. Miłosz) – зелень покриває дерева.

Серед рефлексивних конверсивів виділяють такі семантичні групи зі значеннями: ‘утворитися, організуватися, складатися, виділятися’; ‘віддалятися один від одного’ (симетрично розташовані об'єкти): *відриватися, віддалятися, наближатися* // *oddalać się, przybliżyć się, oderwać się*; ‘порушити стан рівноваги, вивести об'єкт із ладу, деформація’: *валитися, прогинатися, руйнуватися, згинатися, хитатися* // *niszczyć się, walić się, rozpaść się, zginać się, wyginać się*; ‘викликати приємне чи негативне враження, уявлятися’: *хвилюватися, злитися, сердитися, турбуватися, дивуватися, гордитися* // *martwić się, niepokoić się, złościć się, szczycić się, dziwić się*; ‘каузація руху об'єкта дії в напрямку до суб'єкта’: *притягуватися, повертатися, рухатися* // *przyciągać się, wrócić się, poruszać się*; ‘реципрокальна сумісність’: *договоритися, битися, домовитися, переписуватися, розходитися, сваритися, миритися, вітатися* //

bić się, kłócić się, komunikować się, poznawać się, rozchodzić się, utówić się, godzić się. Проаналізуємо: *Я здогадуюсь, що старий знову чогось не помирився із сином і навіть у свят-вечір знайшов час гарикатись* (М. Стельмах) – син не помирився з батьком – виділений конверсив означає реципрокальну сумісність, тому що дію може виконувати як об'єкт, так і суб'єкт, значення не змінюється // *Więc przy porządkowaniu osiedla zawalił się stary mur, ale już postawiono w tym samym miejscu kawalek nowego z białej, zdrowej cegły* (Н. Krall) – порядкування завалило старий мур – об'єкт піддався процесу деформації, спричиненого іншими діями.

Безособові рефлексиви

Щодо слов'янських мов виділяють безособові рефлексиви [Князев 2007: 297]. Як відомо, безособове речення – це конструкція, в якій відсутній граматичний суб'єкт у формі називного відмінка і який не може бути доповнений з контексту чи конситуації [Kopczna 1957: 386]. Основною ознакою всіх категорій безособових дієслів є те, що вони не можуть сполучатися в реченні з суб'єктом, вираженим іменником, прийменниковим зворотом чи іншою частиною мови в називному відмінку. В безособових реченнях не названий суб'єкт дії, чим і визначається сам процес.

Безособові рефлексивні конструкції можуть бути виражені ергативами і предикативними безособовими формами на *-но, -то /-но, -to*. Ергативний тип конструкцій утворюється від незворотних форм 3-ої особи однини (а в минулому і майбутньому недоконаному часі в середньому роді) додаванням зворотного показника *-ся // się* (*живеться, працювалося, розвидниться // pracuje się, przeczytało się, będzie się chodziło*). Безособові предикативні форми на *-но, -то // -no, -to* не вказують на особу, утворюються від пасивних дієприкметників, хоч мають активне значення. Дієслівні безособові форми на *-но, -то // -no, -to* дають можливість сконцентрувати увагу на події, що відбувалася чи відбудеться. Такі дієслівні форми умовно дистанціюють предмет дії від особи, що її виконувала, тобто основний акцент робиться саме на дії [Kryński 1907: 76]. Польські перфектні форми на *-no, -to*, мотивовані без обмежень усіма рефлексивами, в тому числі реципроками і *reflexiva tantum*, зберігають компонент *się* [Wieczorek 1994: 58], на відміну від української мови: *trouszczono się, odzywiano się, bawiono się, zamykano się*.

Безособові рефлексиви поділяються на дві семантичні групи: модальні деагентиви (фізичний і психічний стан людини, оцінка міри або необхідності якої-небудь дії чи стану, природний стан) і суб'єктний імперсонал (у західнослов'янських мовах). Особливістю модальних деагентивів є наявність модальних адвербіальних кваліфікаторів [Князев 2007: 298]. Безособові конструкції мають конотацію 'легкість дії', 'схильність до певних дій і станів'. Для модальних деагентивів характерне значення 'наявність невідомих причин, перешкод для реалізації дії': *не спиться, не їсться, не працюється, не пишеться, не хочеться: І все-таки, однієї пізньої ночі, коли нам довго і щасливо **не спалось**, трапилося побачити гарний французький фільм з Анні Жірандо* (Л. Костенко). У польській мові цей клас модально забарвлених рефлексивів фактично відсутній. Лексично він обмежений декількома дієсловами: дієсловом *chcieć się* і дієсловами зі значенням 'самовільність дії' на кшталт *kicha się, czka się: Nie **chce mi się** rozmawiać z kierownikiem* (Т. Конвіцькі).

А. Вежбицька [Wierzbicka 1966: 177–178], І. Вихованець [Вихованець 2004: 105] та І. Кононенко [Кононенко І. 2012: 515] до безособово-зворотних конструкцій зараховують дієслова зі значенням 'стан природи, атмосферні явища' (*розвидняється, хмариться // rozwidnia się, zmierzcha się*): *Уже зовсім **розвиднілось**, та й сніданок парує на столі* (М. Стельмах) // *Gdy wracamy do obozu, gwiazdy poczynają blednąć, niebo staje się coraz bardziej przezroczyste, podnosi się nad nami, noc **przejaśnia się*** (Сз. Мілош).

Безособовий пасив (суб'єктний імперсонал) утворюють безособові агентивні рефлексиви, які не ускладнені модальними компонентами. Вони утворюються від неперехідних дієслів і характерні передусім для західнослов'янських мов. Функціональне призначення безособового пасиву – акцентування уваги на самій дії, безвідносно до особи, з якою ця дія пов'язана. Особливістю польської мови є поширення суб'єктного імперсонала на перехідні дієслова зі збереженням актанта в знахідному відмінку (*mówi się, chodzi się, czyta się, zna się, widzi się*): *Jak powrót do książki, **którą się** kiedyś czytało z zapartym tchem i wypiekami na twarzy* (J. Wiśniewski).

Отже, зворотність – це складна семантико-синтаксична категорія, яка характеризується особливого типу однореферентністю, а саме повним чи частковим співпадінням об'єкта дії (чи іншого актанта) з суб'єктом. Виділяють суб'єктні (власне рефлексиви, рефлексивні посесиви, автокаузативи, абсолютиви, результативи), об'єктні

(декаузативи, модальні квазіпасиви, автокуративи, конверсиви, пасиви) та безособові рефлексиви (модальні деагентиви та суб'єктний імперсонал). Українській мові властиві функціональні й семантичні відмінності в порівнянні з польською мовою.

4.2. ДВОСКЛАДНІСТЬ / ОДНОСКЛАДНІСТЬ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Зіставно-типологічна методика дає можливість у багатоаспектному вимірі встановити спільні та відмінні тенденції функціонування мов, передусім споріднених. Широкі перспективи відкриває аналіз синтаксичних паралелей української та польської мов. Окремі проблеми зіставлення слов'янських простих речень піднімалися в низці наукових праць, зокрема [Леков 1972; Мразек 1990; Сопоставительная грамматика 2003; Історична типологія 2008; Кононенко І. 2012], проте залишаються нез'ясованими базові питання, пов'язані з типологією речень та їх компонентів.

У зв'язку із прагматичною функцією речення стає можливим його визначення як “найменшого відрізка тексту із самостійною комунікативною функцією” [Grzegorzczukowa 1998: 12]. Логіко-семантичну специфіку речення визначає предикативність як ознака, що співвідносить зміст висловлення з дійсністю. Згідно із формальним підходом, речення може кваліфікуватися як “фрагмент тексту, який міститься на відстані від крапки до крапки” [Encyklopedia 1999: 443]. З. Клеменсевич увів до польського мовознавства термін “wypowiedzenie” (висловлення) для всіх типів речення [Klemonsiewicz 1961: 5–7].

Просте (елементарне) речення в українській і польській мовах має наближену формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру. Основними засобами формування предикативності в цих, як і в інших слов'янських, мовах є категорії часу і способу предикатних дієслів. Водночас в організації окремих типів речення в українській і польській мовах, у вираженні синтаксичних зв'язків і відношень між їх компонентами є відмінності, зумовлені особливостями словозміни, закономірностями побудови речення. Суттєвих уточнень у зіставно-типологічному плані потребує передусім класифікація речень із точки зору вираження головних членів.

Відомо, що двоскладні та односкладні речення в індоєвропейських мовах з'явилися одночасно в результаті розвитку та формальної диференціації первісних граматично не оформлених речень – однослівних та утворюваних із двох чи кількох слів [Мельничук 1966: 144]. Разом із тим система поділу простих речень на дво- і односкладні специфічно виявляє себе як в українській, так і в польській та інших слов'янських мовах. Такий принцип класифікації речень може бути застосований передусім щодо східнослов'янських мов. У синтаксисі західно- і південнослов'янських мов односкладні речення вживаються більш обмежено, тому не випадково в польській граматичній традиції теорія односкладних речень відсутня.

В українському мовознавстві встановлений підхід, згідно із яким просте речення має один предикативний центр, що може бути представлений двома головними членами (двоскладне речення) або одним (односкладне речення). Головний член односкладного речення не співвідносний ані з підметом, ані з присудком, хоча формально може уподібнюватися одному з головних членів двоскладного речення.

У традиційному польському мовознавстві найбільш поширеною є синтаксична теорія, згідно з якою до речень належать конструкції, що мають присудок – форму дієслова або виражену дієслівну зв'язку з формою імені. Особливу групу складають т. зв. безпідметові речення (*zдания bezpodmiotowe*) типу *Przyniosła zakupy*, при цьому вони виступають як двоскладні. Якщо у висловленні відсутня особова форма дієслова чи форма дієслівної зв'язки, воно вважається не реченням, а його еквівалентом (*równoważnik zdania*) [Musiołek 1978; Wiśniewski 1994]. В результаті конструкції типу *Było zimno* вважаються реченнями, а *Zimno* – еквівалентами речень. Згідно з теорією З. Клеменевича, замість терміна “*równoważnik zdania*” вживається “*oznajomienie*” (ознайомлення), проте і він не вважає комунікативні конструкції без форми дієслова реченнями. Окрему думку висловлює С. Йодловський, який включає синтаксичні конструкції на кшталт *Trzeba jechać; Sklep zamknięto; Stać!* до складу речень [Jodłowski 1976: 34–41]. Отже, в польському мовознавстві не тільки не набула поширення теорія односкладного речення, але й безособові, інфінітивні, генітивні та інші комунікативні конструкції взагалі не вважаються реченнями.

Дотримуючись українських граматичних традицій, розглянемо предикативну основу двоскладних та односкладних речень в обох мовах.

Предикативна основа двоскладних речень. Підмет

Предикативним центром двоскладного речення є головні члени речення, що пов'язані особливим типом синтаксичного зв'язку – координацією. В польському мовознавстві замість терміна “координація” вживається “головний зв'язок” (związek główny), при цьому присудок вважається найважливішим членом речення [Nauka o języku 2002: 271]. Координація в українській і польській мовах має свої особливості. Зокрема, при кількох підметах – абстрактних іменниках присудок в українській мові має форму множини, у польській може мати форми як множини, так і однини. Якщо у позиції підмета вживається сполучення “кількісний числівник + іменник у формі називного відмінка”, польський присудок стоїть у множині, а якщо таке сполучення вживається у формі родового відмінка, присудок має форму однини (у минулому часі – у середньому роді), пор.: *Dwie książki leżały na biurku; Trzej studenci przyszli na wykład; Pięciu chłopców biega po podwórku; W kinie było siedemdziesiąt osób.* Крім того, особливості координації у польській мові пов'язані з виявленням категорії персональності, пор.: *Dwóch studentów przyszło na zajęcia; Dwie studentki przyszły na zajęcia; Przyszli drodzy wujostwo.*

Підмет, який указує на носія ознаки [Плющ 1986; Wierzbicka 1962], в українській і польській мовах передається іменником, субстантивованим прикметником, числівником, займенником, іншими субстантивованими словами, інфінітивом або словосполученням, наприклад: *Підбіг Василь до двору* (О. Довженко); *Буду я навчатися мови золотої...* (А. Малишко) // *Po niejakiś czasie jej sterane wiekiem i przejęciami zdrowie niezmiernie podupało* (М. Dąbrowska); *To jest zły uczynek* (Н. Sienkiewicz); *Wesoło trzeba żyć* (Пісня). Українські та польські двоскладні речення зі субстантивним підметом і простим дієслівним присудком складають парадигми, наприклад: *Максим пише; Максим писав; Максим писатиме; Чи писав Максим?; Максим має писати // Maksim pisze; Maksim pisał; Maksim będzie pisał (pisał); Czyżby Maksim pisał?; Maksim ma pisać.*

Принципово різними в українській і польській мовах є речення з вираженим / невираженим особовим займенником у формі назив-

ного відмінка. Якщо говорити про слов'янські мови загалом, тут, з одного боку, можуть бути виділені східнослов'янські, у яких широко вживаються особові займенники у функції підмета, і, з другого, західно- й південнослов'янські, у яких здебільшого відбувається елімінація такого підмета, пор.: укр. *Я не нездужаю, нівроку* (Т. Шевченко); *Ростимо ж ми, гей!* (П. Тичина); рос. *Я не слышал рассказов Оссиана...* (О. Мандельштам); пол. *Rozmawiał o tym tylko z Kazią* (J. Iwaszkiewicz); чес. *“Jste ženat?”* (J. Hašek); серб. *Читам своје новине* (С. Зубановић); хорв. *Nisam htio Vas uvrijediti*; болг. *Пуша отдавна*.

Вісутність підмета – особового займенника в польській мові пов'язана зі збереженням граматичної традиції праслов'янської мови. “Особові займенники, на відміну від неособових, у ролі підмета вживалися в праслов'янській мові порівняно рідко. Ця особливість була успадкована з індоєвропейської мови, в якій особові закінчення дієслівних форм зберігали ще, очевидно, залишки своєї колишньої особовозайменникової природи і тому при звичайних умовах робили зайвим вживання при особових формах дієслів окремих особових займенників” [Вступ до порівняльно-історичного вивчення 1966: 361].

У польській мові підмет – особовий займенник 1-ої та 3-ої особи звичайно опускається, наприклад: *Byłem wtedy mały jak muszelka...* (K. Gałczyński). При цьому речення кваліфікується як повне, а підмет, який пропускається, мається на думці (podmiot domyślny). Функціональне навантаження присудка у таких реченнях зростає. Він не тільки є носієм предикативності, номінацією ознаки предмета, але й сам називає цей предмет, пор. опущення особових займенників у польських реченнях різного типу та еквіваленти цих речень в українській мові: – *Jesteśmy bezradni...* (M. Nowakowski). – *Ми безпорадні; Uważnie patrzył na mówiącą Julcię i myślał o tamtych czasach* (J. Iwaszkiewicz). – *Він уважно дивився на Юльку, що говорила, і думав про минулі часи; ...Był wesoły, rozmowny* (B. Prus). – *Він був веселим, балакучим; Jest studentem.* – *Він студент; Chcielibyśmy coś zjeść.* – *Ми би хотіли поїсти.*

З формальної точки зору, польські безпідметові речення із дієсловами, що вказують на особу, співвідносні з українськими односкладними реченнями. Однак еквівалентність подібних речень є тільки частковою. В українській мові речення типу *Прийшли пізно* розглядаються як односкладні неозначено-особові. В умовах роз-

ширеного контексту (*Вони затрималися на роботі. Прийшли пізно*) таке українське речення змінює свій статус й виступає як двоскладне неповне. В польській мові речення структури *Przyszli późno* являють принципово інший тип, хоча вони зовні подібні до відповідних українських. Таке речення в польській мові виступає як двоскладне повне з невираженим підметом (*podmiot domyślny*) [Nagórko 1997: 277], в якому дієслівний присудок завдяки своїй формі несе інформацію і про дію, і про особу – виконавця або носія цієї дії, і про співвіднесеність речення з дійсністю, пор.: *Przyszli późno.* – *Вони прийшли пізно.* Українські речення типу *Прийдемо пізно* є односкладними означено-особовими, натомість такі польські конструкції, як *Przyjdziemy późno*, є елементами парадигми двоскладних повних речень.

Особові займенники в польській мові вживаються лише у випадках, коли є потреба логічно виокремити діючу особу. В теперішньому та майбутньому часі особові займенники з'являються лише інколи, у минулому вони практично не вживаються, наприклад: *...On jest bezczelnie głupi...* (В. Prus); *To i my tańczyć musimy* (J. Tuwim); *O, jakże wy straszne jesteście, stróże świata, obłoki* (Cz. Miłosz); *Ty drżysz od chłodu* (L. Staff); *Polski my naród* (М. Копорницька). Замість українських займенників 2-ої особи *ти, ви* в польській мові здебільшого вживаються слова *pan, pani*, які в такому використанні вважаються займенниками, пор.: *Wyborny pan jeste!* – *Ви чудові!*; – *Dawnoś pan był u naszych dam?* (В. Prus). – *Ви давно були у наших дам?*; – *No i cóż pan na to?* – *woła Maruszkiewicz* (В. Prus). – *Ну і що ви скажете?* – *кричить Марушкевич*; – *Czy jest pan tego pewny?* – *Чи ви в цьому впевнені?*

Суб'єкт у польській мові частіше, ніж в українській, має форму непрямого відмінка. наприклад: *Він хоче їсти // Zachciało mu się jeść*; *Докази відсутні // Brakuje dowodów*, пор., проте: *До хворого повернувся зір // Chory odzyskał wzrok*. У польській граматичній традиції такий член речення вважається логічним підметом (*podmiot logiczny*) (на відміну від т. зв. граматичного підмета, який стоїть у формі називного відмінка). У шкільній та університетській практиці поширений також синонімічний термін “підмет у родовому відмінку” (*podmiot w dopełniaczu*). Такий логічний підмет уживається також при дієсловах нестачі або надлишку чогось, зменшення або збільшення чогось та ін., наприклад: *Brakuje dowodów*. Однорідні підмети польські мовознавці вважають одним членом речення, який

отримав назву однорядного підмета (podmiot szeregowy), наприклад: *Ojciec i córka wyszli na spacer*. У реченнях типу *Ojciec z córką wyszli (wyszli) na spacer* компонент *z córką* розглядається як різновид однорядного підмета, який називається супровідним підметом (podmiot towarzyszący).

Основним носієм предикативності у двоскладному реченні виступає присудок, що надає реченню модально-часової характеристики. На думку І. Р. Вихованця, “за формальною і семантичною складністю і роллю в реченні жоден член речення не може зрівнятися з присудком” [Вихованець 1993: 76]. В українській і польській мовах виділяються три основних типи присудка – дієслівний простий, дієслівний складений та іменний складений, які характерні й для інших слов’янських мов.

Дієслівний простий присудок

У слов’янських мовах існують різноманітні варіанти форм дієслівного простого присудка, наприклад: укр. *Кожен кулик своє болото хвалить* (прислів’я); рос. *Я за книжку, та – бежать...* (К. Чуковский); біл. *За шчыкетнай загарадкай цягнуўся нешырокі завулак* (В. Быкаў); пол. *Nie znam takiego uczucia* (W. Szymborska); чес. *Zaralují rak knot...* (В. Hrabal); болг. *Към обед от машинното отделение излезе възрастен мъж...* (П. Вежинов). Наявність у дієслів категорії виду накладає свій відбиток на загальну семантику присудка.

В українській і польській мовах дієслівний простий присудок може передаватися:

а) особовою формою дієслова (дійсного, наказового або умовного способу, у формах теперішнього, минулого чи майбутнього часу), наприклад: *Микола сидів на горбку під куцем* (Ю. Мушкетик); *Босоніж стежка побіжить левадою в городи...* (О. Коломієць) // *Ratuj nas z konwulsji zastygłych kamieni...* (К. Wierzyński); *Niechaj nas nie tknie nikt...* (М. Kopornicka);

б) інфінітивом: *Тут він – скакату!* // *Palić to szkodzić zdrowiu;*

в) вигуково-дієслівною формою: *Коли щось у віконце стук-стук!* (Марко Вовчок) // ... *Wszystkie kwiaty bach na dywan!* (W. Reymont).

Разом із тим у вживанні багатьох присудкових форм українська та польська мови мають суттєві відмінності. Скажімо, в українській мові функціонують синонімічні форми 2-ої особи однини

майбутнього часу, наприклад: *daś – daśi*. У польській мові значно ширше, ніж в українській, використовуються дієслівні зворотні утворення: *Pański zegarek śpieszy się z rana, a różni wieczorem...* (В. Prus). – *Ваш годинник поспішає зранку, а запізнюється ввечері; Śnieg się topi*. – *Сніг тане; Matka popłakała się z radości*. – *Мати заплакала від радості; Tak się nie postępuje*. – *Так не роблять*. Порівняймо також синонімію польських речень з активними та пасивними формами дієслів: *Maciej domyśla*. – *Maciej domyśla się*. На відміну від української мови, у польській поширені конструкції з дієсловом *znajdować się* для зазначення знаходження предмета в певному місці: *W naszym mieście znajduje się opera*. – *У нашому місті є оперний театр*.

Дієслівний складений присудок

Узагальнюючи різні точки зору на складений присудок, можна дійти висновку, що його природа полягає у функціональному розмежуванні складеної, як мінімум двоелементної структури. Один елемент такого присудка виражає лексико-семантичне значення, зміст присудка, а другий – передусім граматичне значення і є допоміжним. Водночас елементи присудка семантично та граматично взаємопов'язані у складі єдиного члена речення.

Дієслівний складений присудок в українській і польській мовах переважно виражається сполученням інфінітива з особовими формами дієслів, які мають фазову, модальну або каузативну семантику, наприклад: *Вона хотіла дізнатись, чи знає дочка про замір Гната...* (М. Коцюбинський); *Скінчивши Академію і ставши справжнім художником, Тарас Григорович задумав провідати рідний край* (Панас Мирний) // *Patkiewicz, jako medyk, potacawszy puls baronowej, kazał jej zadać waleriany i najspokojniej wyszedł* (В. Prus); *Każdy wziąć by go musiał za turystę zwiedzającego ziemię obcą* (Е. Orzeszkowa). В українській і польській мовах структура дієслівного складеного присудка може розрізнятися, пор.: *Tu mię wpaści*. – *Wyłbyś upadł (Mogłeś upaść)*; *Збираємось виїхати на море*. – *Мату wyjechać nad morze*. Польському дієслівному складеному присудку часто відповідає присудок іншої будови в українській мові, наприклад: *Synek dał się zaczarować żaglowcami*. – *Синок був зачарований вітрильниками; Dał się przeprosić*. – *Він вибачив*.

У позиції зв'язкового компонента дієслівного складеного присудка в українській і польській мовах можуть уживатися прикмет-

ники. Прикметник у межах такого присудка виступає як допоміжний модальний компонент, дієслівна частина має форму інфінітива, а на час і спосіб указують зв'язки *бути* // *буć*. Українські модальні прикметники, що входять у дієслівний складений присудок, стоять передусім у повній, рідше – в короткій формі. Це, зокрема, слова *готовий, спроможний, здатний, схильний, згідний, зобов'язаний; повинен, рад, ладен, годен* та ін., пор. у реченнях: *Я ради цього ладна жить* (Л. Костенко); *Поля готові віддати свої незчисленні багатства...* (С. Скляренко); *Я щасливий жити на цій планеті* (О. Гончар).

У польській мові до комплексу складеного дієслівного присудка можуть входити як повні, так і короткі прикметники, пор.: *...W bractwie jeden za drugiego w ogień skoczyć gotowy...* (H. Sienkiewicz); *Jeszcze nie całkiem gotów zamienić się dla nich w los...* (W. Symborska). Носіями ад'єктивно-модальних значень у дієслівному складеному присудку польської мови стають слова *gotów, gotowy, powinien, winien, zdolny* та ін., пор.: *On [Stach] powinien być szczęśliwy* (B. Prus); *... Nic z tego, co myślała lub czuła, utaić nie była zdolna* (E. Orzeszkowa).

Особливий граматичний статус має польське слово *powinien*, яке є носієм ознак і дієслова, і прикметника [Godowska 1987; Janda 2004]. Це слово має властиві польським ад'єктивам особово-чоловічі форми та водночас форми теперішнього та минулого часу; предикативна функція такого компонента у структурі речення посилюється, пор.: *A więc Prezes nie powinien się wściec* (S. Mrozek); *Nagła migrena powinna by przejść zaraz...* (B. Prus); *Powiniennem z wiatrami po ulicach się włączyć...* (J. Tuwim); *Powiniam tam pójść; Nie powinieneś tak mówić; Powinniście były napisać to wczoraj.*

Таким чином, в обох мовах прикметники, що входять у дієслівний складений присудок, передають модальні значення необхідності, обов'язку, можливості, згоди і т. ін. Водночас ці ад'єктиви виступають як інформативно недостатні слова, що мають обов'язкову валентність, тому “інфінітивний елемент є обов'язковою складовою таких присудків” [Іваницька 1986: 86]. Дієслівний присудок із прикметниковим компонентом може додатково ускладнюватися за рахунок уведення ще одного інфінітива, часто із займенниковими словами, наприклад: *Він повинен закінчити писати сьогодні. – Буł gotów pójść spać.*

Іменний складений присудок

Такий присудок в українській і польській мовах складається з дієслівної зв'язки та іменної частини. Саме ці присудки в обох мовах мають різноманітні можливості вираження іменної частини, розрізняються за формою та за наповненням зв'язки. У частиномовному плані іменна частина складеного присудка може передаватися:

– прикметником: *Дивовижно сумирні були дні осені* (Н. Рибак) // *Miasto obce było człowiekowi* (Т. Pliper);

– дієприкметником: *Пан Адам був стомлений* // *Świat, tak bliski a obcy, jest zdumiewający jak dla dziecka w kołysce jego własna noga!* (L. Staff);

– іменником: – *Це якась скандалістка!* (І. Вільде) // *... A to jest woda święcona* (А. Mickiewicz);

– числівником: *Два плюс два – чотири* // *Dwa i dwa jest cztery*;

– займенником: – *Ти хто? Чого тобі? – вояк вереснув* (Леся Українка) // *... Miłość, mój miły, to ja!* (J. Tuwim);

– прислівником: *Вужів було так багато, що Соломія скоро перестала звертати на них увагу* (М. Коцюбинський) // *Otóż właśnie polityków tam dość, po uszy, dzień cały!* (S. Wyspiański).

Основним типом такого складеного присудка є структури з іменною частиною – прикметником, дієприкметником, іменником. Розглянемо ці типи присудка.

Елементами іменного складеного присудка моделі сор Adj у слов'янських мовах є дієслівна зв'язка та прикметник [Кононенко І. 2009: 268–301; Szupryczyńska 1980; Węgrzynek 1995; Предикат 2010: 126–144], наприклад: рос. *Ночь облачна...* (Ю.Казаков); біл. *Мы ўсім сваёй гасціннасцю вядомы...* (Р. Барадулін); хорв. *Mesto je kakor mrtvo* (В. Župančić). Ад'єктив у цій позиції виступає комунікативним центром повідомлення. Дієслово-зв'язка вказує на час і реальність існування ознаки і, таким чином, свідчить про предикативний характер іменної частини. Основним модальним значенням зв'язки є семантика реальності / нереальності ознаки, яка передається за допомогою дієслівної категорії способу дії й має визначені формальні показники в кожній із мов: *Дорога була слизька* (М. Коцюбинський) // *Żal w sercu był nietrwały* (J. Chmielewska). Саме модальне й темпоральне значення зв'язки формують у реченні категорію предикативності.

Склад та семантика зв'язок у слов'янських мовах зближені [Мразек 1990: 63], пор., наприклад: укр. *бути, бувати, стати, зро-*

bitися; рос. *быть, стать, являться, становиться, делаться*; пол. *być, mieć, zostać, stać się, robić się*. Залежно від ступеня збереження у значенні зв'язки певних сем, модальних характеристик та від загальної предикативності семантики моделі дієслівні зв'язки поділяють на абстрактні (неповнозначні; власне граматичні), власне зв'язки та напівповнозначні зв'язки [Шульжук 2004: 79; Вихованець 1992: 69]. Абстрактні зв'язки передають семантику існування (екзистенційні ознаки). Це слова *бути, становити, являти // być, służyć za, mieć* та ін.: *Якби він був розумний, такого б не сказав* (Гр. Тютюнник) // *Agata jest bardzo uważna...* (J. Twardowski). Основною зв'язкою у складеному іменному присудку виступає *бути // być*. Така зв'язка не має модальної та видової семантики, а передає лише час і спосіб.

У контрастивному сенсі виділяються речення, в яких указується на теперішній час, а, отже, на певну сталість протікання ознаки. В українській мові матеріально виражена зв'язка *є* використовується передусім у стилістично обмежених реченнях, зокрема, в науковому та діловому, а також у регіонально обмеженому мовленні (передусім у Західній Україні); ширше вживання цієї зв'язки в її експліцитному вираженні є однією з тенденцій сучасного українського мовлення, пор.: *То є нове для мене*. У польській мові, на відміну від української, форми дієслова-зв'язки *być* послідовно вживаються не лише в минулому й майбутньому, а й у теперішньому часі. Ще однією особливістю вживання польських зв'язок є їх розрізнення у формах числа, як зазначалося, й у теперішньому часі, пор.: *U cioci na imieninach Są goście i jest rodzina* (пісня).

У польській мові зв'язка *є* нульовою передусім у стилістично забарвлених реченнях, пор.: *Paweł spokojny, nie wadził nikomu* (A. Fredro); *Drzewa nagie, lecz pierwsze kielkują już trawy...* (L. Staff); *Gra nie warta świeczki* (прислів'я); *Wiesz – zapewniała mnie siostra – że Lonia bardzo tobą zajęta* (B. Prus); *Mowa – majowa* (J. Tuwim). Зв'язка *jest* у польській мові часто опускається у розмовному мовленні, наприклад: – *Co się stało?* – *Bar ... wzięty!* (H. Sienkiewicz). Винятковість польських конструкцій із нульовою зв'язкою знаходить своє відображення у польській мовознавчій традиції, згідно з якою вони розглядаються як еквіваленти речень.

Зв'язки у польській мові визначаються функціональною особливістю перебирати на себе значення підмета – особового займенника, пор.: *Ubiepieczeni jesteście* (E. Niziurski). Особове закінчення

польської дієслівної зв'язки може приєднуватися до підмета або іменної частини присудка. Речення з такими компонентами вважаються рівнозначними реченням зі зв'язкою, наприклад: *Tyś kochana; Dobrzyście sobie*. У польській мові зустрічаються синонімічні конструкціям з експліцитною чи імпліцитною зв'язкою *mieć* речення зі зв'язкою *być*, використання якої зміцнює структуру речення, пор.: *...Żywa kobieta w niewiedzie, Twarz miała jasną...* (A. Mickiewicz) (*Twarz kobiety była jasna*); *...Posturę już miał z dala widną...* (W. Reymont) (*Postura jego była z dala widna*); *Kawę tam słodką* (*Moja kawa jest słodka*). В українській мові аналогами польських речень із *mieć* виступають речення зі зв'язкою *бути*, наприклад: *Oczy miał błękitne, przenikliwe...* (H. Sienkiewicz). – *Його очі були блакитними, проникливими* (*Очі у нього були блакитними проникливими*); пор.: *Głowa u niego była ciemnowłosa, wielka...* (O. Dowżenko).

Екзистенційною зв'язкою в польській мові є також дієслово *zostać*, яке у функції зв'язки стоїть тільки у формах минулого часу й переважно уживається з прикметниками дісприкметникового походження, наприклад: *Bitwa została przerwana* (H. Sienkiewicz); *Nerwy jego zostały narażone na ciężką próbę* (W. Pierzyński). Вживанням зв'язки *zostać* “польська мова відрізняється від інших слов'яських мов” [Історична типологія 2008: 115]. Речення з такою зв'язкою можуть перекладатися українською мовою двоскладними конструкціями зі зв'язками *бути* та *стати* або, залежно від семантики речення, односкладними неозначено-особовими конструкціями, пор.: *...Oto ten wiersz... został przyjęty...* (K. Makuszyński). – *Оцей вірш був прийнятий* (*Оцей вірш прийняли*); *Dziecko zostało przyjęte do szkoły*. – *Дитина була прийнята до школи* (*Дитину прийняли до школи*); *Mariusz został uznany za zaginionego*. – *Маріуш був визнаний таким, що пропав* (*Маріуша визнали таким, що пропав*). Водночас *zostać* може вживатися як повнозначне дієслово у дієслівних простих присудках: *Co nam zostało z tych lat miłości pierwszej?* (J. Tuwim).

Напівповнозначні зв'язки, що входять до складу присудка, можуть передавати семантику виникнення, перетворення, становлення; завершення; перебування; відчуття, сприйняття; думки; виявлення: *stawați, стати, робитися, опинитися* та ін. // *stać się, stawać się, robić się*: *...Powiřtria wgori robилося запаморочливо гаряче* (Гр. Тютюнник); *Цигарка вийшла напрочуд рівна...* (В. Підмогильний); *Андрію давно вже не бачив її такою ласкавою* (М. Коцюбинський) // *Wieczór robił się dymny i niebieski...* (J. Iwaszkiewicz);

Świat zaś po dziś dzień pozostał już cały podziurawiony Nicością (S. Lem); *Skutki wybuchu okazały się nadzwyczajne* (H. Sienkiewicz).

В українській мові форма іменної частини присудка є варіантною, наприклад: *Вона була гарна (гарною)*. За даними Н. Іваницької, при українській зв'язці *бути* в минулому часі прикметник у формі називного відмінка вживається в чотири рази частіше, аніж у формі орудного [Іваницька 1975: 75–76], наприклад: *Шум був одноманітний...* (В. Шевчук); *Завдання ... було зовсім не таємне...* (Г. Тютюнник); *При світлі сільрадівської лампи обличчя його було суровим і заклопотаним* (Гр. Тютюнник). При формах теперішнього часу (нульовій зв'язці або словоформах *є*) в українській мові переважно уживається форма називного, інколи – орудного відмінка, наприклад: *Вулиці безкраї* (В. Сосюра); *Варшаво, я знала, що ти вродлива* (Л. Костенко). У майбутньому часі присудковий прикметник при зв'язці *бути* вживається як у називному, так і в орудному відмінках, наприклад: *...Зима буде голодна* (М. Коцюбинський) (пор.: *Зима буде голодною*). В українській мові форма орудного відмінка переважає в поєднанні з фазовими зв'язками виникнення / завершення існування ознаки на кшталт *стати, лишатися*, наприклад: *Обкурене порохом його лице стало ясним* (П. Панч). Форми орудного використовують і при українських зв'язках відчуття, на відміну від польської мови, в якій у подібних випадках уживається форма називного, пор.: *Все здавалося чужим, не подібним до того, що було вчора* (М. Коцюбинський) // *Ten duży chłopak, pochylony nad swoim butem, wydał jej się jakiś dziecinny i bezbronny* (S. Dygat).

У польській мові при особових формах дієслова *być* прикметник виступає у формі називного відмінка, при неособових – у формах орудного, наприклад: *Maria jest mądra (*mądrą)*; пор.: *Maria jest mądrą dziewczynką*; пор. також: *Wesołe jest życie staruszka...* (J. Przybora); *...To było śmieszne* (S. Mrożek). Епізодично вживаний при особових формах зв'язок прикметник в орудному відмінку є для польської мови стилістично маркованим, пор.: *... Była bezczynną* (E. Orzeszkowa); *... Dobrym był dla każdego człowieka...* (M. Dąbrowska); *Rzemieślnicy wyrabiający odzież, sprzęty, naczynia i narzędzia byli samodzielnyimi...* (B. Prus). Польська дієслівна зв'язка *mieć* вимагає знахідної форми залежного прикметника: *Ma twarz mokrą od płaczu* (W. Reymont); при *zostać* уживається називна форма ад'єкти-ва: *Bitwa została przerwana* (H. Sienkiewicz).

В українській та польській мовах прикметникова частина іменного складеного присудка може уживатися у формі знахідного відмінка з прийменниками *za* // *za*. Зв'язкою в таких випадках виступають дієслова *wważamy* // *uwagać*, пор.: *Його вважали зниклим (за зниклого)*. – *Uważali go za zaginionego*. У польській мові дієслово *wyglądać* керує прикметниками за допомогою прийменника *na*, наприклад: *Wygląda na winnego; Wyglądał na starego*. Характерним для польської мови є протиставлення чоловічо-особової форми роду для позначення осіб чоловічої статі словам у нечоловічо-неособовій формі, в тому числі номінації жінок. Рід у польських іменниках визначає форми дієслівної зв'язки, а прикметник – іменної частини присудка, пор.: *Pacjenci byli młodzi; Pacjentki były młode*.

Водночас можна відзначити ширше вживання прикметників у функції іменної частини присудка в польській мові порівняно з українською. Така тенденція пояснюється передусім високими пропозитивними властивостями польських прикметників, які можуть мати, на відміну від українських ад'єктивів, не тільки пасивний, але значною мірою й активний характер ознаки. В окремих випадках українські присудкові прикметники теж можуть передавати таку ознаку, що виявляється, зокрема, в синтаксичній синонімії (хоча й не повній) іменних складених та дієслівних простих присудків, пор.: *Я радий*. – *Я радію*. Активний тип ознаки значної частини польських прикметників, які можуть уживатися в присудковій позиції, генетично пов'язаний із впливом дієслівних форм, причому в одних випадках виділяється група ад'єктивів, які є похідними від дієслівних основ, а в інших – прикметники, які стали словотвірною основою для виникнення низки дієслів. Частина таких прикметників входить у безеквівалентну щодо української мови групу лексики, наприклад: *przeciwny, spóźnialski, potoczny, przejezdny* та ін. Серед польських прикметників із семантикою активної ознаки, завдяки своїй поширеній сполучуваності, виділяється слово *ciekaw* (*ciekaw*).

Той факт, що польська мова надає в багатьох випадках перевагу прикметниковій, а не дієслівній присудковій моделі, свідчить про те, що певна ознака усвідомлюється носіями польської мови як стала (постійна, частотна, позачасова), пор.: *Jestem spóźnialska*. – *Я часто запізнююсь; Jestem z siebie dumny*. – *Я тобою пишаюся*. Прикметникове, а не дієслівне наповнення присудкової позиції дає можливість підкреслити оцінний характер семантики присудка.

Польські речення, що будуються за моделлю N_1 - сор Adj, можуть отримувати в українській мові такі синтаксичні еквіваленти:

– двоскладні речення з присудковим прикметником, які часом виступають в іншій, ніж у польській мові, формі і (або) мають інші залежні словоформи (пол. N_1 - сор Adj // укр. N_1 - сор Adj), наприклад: ...*Klaraucjusz nie był zadowolony* (S. Lem). – *Клапауцьош не був задоволений*; *Nieciekaw jestem świata...* (J. Tuwim). – *Мені нецікавий світ*; *Damian jest zdrowy tylko z wyglądu*. – *Даміан здоровий тільки на вигляд*; *Jestem tego absolutnie pewny*. – *Я в цьому абсолютно впевнений*;

– двоскладні речення із субстантивним складеним присудком (пол. N_1 - сор Adj // укр. N_1 - сор N_2): *Jestescie tu bezpieczni*. – *Ви тут у безпеці*; *Zuzia była wniebowzięta* (K. Grochola). – *Зузя була на сьомому небі*;

– двоскладні речення з простим дієслівним присудком, який може мати залежні слова (пол. N_1 - сор Adj // укр. N_1 - Vf): *Ola jest żądna wrażeń*. – *Оля весь час прагне вражень*; *I ksiąg nie jestem ciekaw...* (J. Tuwim). – *І книжками я не цікавлюсь (І книжки мені не цікаві)*; *Była uradowana* (K. Grochola). – *Вона зраділа*; – *Jesteś kochana, matusiu...* – *Я люблю тебе, матусю*; *Był zazdrosny o swoją żonę*. – *Він ревнував свою дружину*; *Jest świadom swojej winy*. – *Він розуміє свою провину*; *Andrzej jest przeciwny tej uchwałę*. – *Анджеј заперечує проти цієї постанови*;

– двоскладні речення з дієслівним складеним присудком (пол. N_1 - сор Adj // укр. N_1 – Vf Inf): *Przemek był rotosny*. – *Пиemek любив допомагати*; *Magda nie jest rozrywkowa*. – *Магда не любить розважатися*;

– односкладні означено-особові речення (пол. N_1 - сор Adj // укр. Vf Adj), наприклад: – *Nie bądź pan śmieszny...* (B. Prus). – *Не будьте смішними*;

– односкладні неозначено-особові речення (пол. N_1 - сор Adj // укр. Vf): *Zbyszek jest bardzo lubiany*. – *Збишка (всі) дуже люблять (Збишек – загальний улюбленець)*; *Dziecko zostało przyjęte do szkoły*. – *Дитину прийняли до школи*;

– односкладні безособові речення (пол. N_1 - сор Adj // укр. Praed (Praed Inf)): ...*Ciekawa jestem, z czego tam się poprawić?* (E. Orzeszkowa). – *Мені цікаво, що маю виправляти?*; *Ulica nie jest przejezdna*. – *Вулицею не можна проїхати*; ...*Roześmiana była...* (W. Reymont). – *Їй було смішно (Вона сміялась)*.

Крім того, аналогами деяких польських речень із предикативними прикметниками в українській мові є висловлення, в яких змінам підлягає не тільки предикативний центр, але й інші члени структури речення, пор.: *Basńiowe zamki w filmach Disney'a oraz parkach rozrywki są wzorowane na górskiej rezydencji króla Ludwika II* (журнал). – *Зразком казкових замків у фільмах Діснея та парках розваг послугувала гірська резиденція короля Людовіка II*. В окремих випадках формальні зміни при вираженні предиката супроводжуються зміною місць підмета й додатка, наприклад: *Klucz został wzięty przez ojca*. – *Батько взяв ключ*. Часом українські ад'єктивні присудки можуть отримувати у польській мові еквівалент Vf Adv, пор.: *Gość zjadał znajomym*. – *Gość wyglądał znajomo*, пор. також: *Bogumił chował się zdrowo* (M. Dąbrowska). – *Богуміл піс здоровим; Млодо сіє оженіт*. – *Він одружився молодим*.

Структура присудка з іменною частиною – прикметником може бути ускладнена за рахунок інфінітива, пор.: *...Лісникова хатина, здавалося, хотіла бути зовсім непомітною...* (Є. Гуцало) // *...Wolę być trochę szpakowatym...* (B. Prus). В українській мові прикметникова частина вживається при інфінітивній зв'язці у таких самих формах, що й в іменному складеному присудку сор Adj, – передусім у формі орудного, рідше – називного відмінка, наприклад: *Він хотів довго лишатися молодим; Хліб мав бути свіжий*. У польській мові прикметник як елемент іменного складеного присудка в реченнях моделі N₁ - Vf Inf Adj стоїть передусім у формі називного відмінка, як застаріла сприймається форма орудного відмінка, пор.: *Chcę być szczęśliwy; Być rozsądnym obiecuje, tylko lody i choruje* (J. Twardowski).

Структура складеного присудка в українській і польській мовах може розходитися. Так, присудкам моделі Vf Inf Adj в українській мові може відповідати присудок Vf Inf Adv у польській мові, наприклад: *Він хоче дебютувати молодим* // *Chce debiutować młodo*. Еквівалентом іменного складеного присудка Vf Inf Adj в одній мові може бути складений дієслівний присудок Vf Inf в іншій мові, пор.: *Він не може бути присутнім на зборах* // *Nie może być obecny na zebraniu; Możesz pan nawet być potoczny* (B. Prus) // *Ви навіть можете допомогти*.

В українській і польській мовах іменною частиною складеного присудка може бути дієприкметник, наприклад: *Там хати садками вкриті* (Леся Українка); *Страшенно засмучений він* (В. Барка) //

Była uradowana (K. Grochola); *Jesteśmy pięknie zapięci na czerwone guziki* (J. Harasymowicz).

Водночас польська мова вирізняється значно більшими можливостями утворення й уживання дісприкметників. Вищою у зіставленні з українською мовою є частотність використання дісприкметників у позиції іменної частини складеного присудка. Еквівалентами таких польських речень в українській мові є різноманітні синтаксичні конструкції, пор.: *Taśmy są kupowane z metra.* – *Тасьми купують на метри*; *Jest uzdolniona plastycznie.* – *Вона має художні здібності*; *Aktorka jest śledziona przez nieznanego mężczyznę.* – *Акторку висліджує незнайомий чоловік*; *Jacek został porzucony przez żonę.* – *Яцека кинула дружина*; *Ania była spóźniona.* – *Аня запізнилася*; *Czuje się oszukana przez pracodawcę.* – *Вона відчуває, що працедавець її ошукав*, пор. також додаткове ускладнення іменного присудка: *Proszę o sformułowanie pytania, które będzie mogło być zadane podczas egzaminu.*

В усіх слов'янських, в тому числі в українській і польській, мовах поширені речення, в яких іменна частина присудка репрезентована субстантивом або субстантивним словосполученням із граматично залежним прикметниковим компонентом, наприклад: *Він мені за дитину рідну став* (Марко Вовчок) // *Ciekawym zjawiskiem była dusza panny Izabeli* (В. Prus). В обох мовах зв'язками у присудках сор N виступають дієслова *бути, бувати, стати, становити, мати; być, mieć, zostać, uważać się* та ін., наприклад: *Тимасій мав стомлений вигляд...* (Ю. Мушкетик) // *Jest cudownym dzieckiem* (S. Mrożek). В українській мові зв'язки теперішнього часу *є (єсть)* часом трапляються в науковому мовленні, проте в широкому вживанні вони відсутні, пор.: *Присудок є головним членом речення.* Вживання зв'язки *є* з іменниковою частиною присудка зустрічається в мові західноукраїнських письменників, наприклад: *“Що це є Батьківщина?” – раз питалась Оля...* (Б.-І. Антонич). У реченні із семантикою ідентифікації (класифікації) замість зв'язки може вживатися тире: *Тут Одарка – невсипуща мати...* (Л. Костенко). В українській мові дієслово-зв'язка *є (єсть)* використовується також зі стилістичною метою: *Я єсть народ, якого правди сила Ніким зво йована це не була* (П. Тичина). У польській мові зв'язки теперішнього часу *jest, są*, як вже зазначалося, послідовно вживаються. При цьому за відсутності підмета-займенника зв'язка передає значення

особи, пор.: *Kiїв – столиця України (Kiїв є столицею України). – Kijów jest stolicą Ukrainy; Вони студенти. – Są studentami.*

Функцію зв'язки при іменній частині, вираженій іменником, у польській мові може виконувати займенник *to*: *Kraków to stare miasto. – Краків – старе місто.* Таке слововживання поширене в західноукраїнських діалектах: *Львів – то старе місто. То вживається при акцентуванні реченнєвої семантики ідентифікації, ототожнення, jest – при передачі буттєвості, характеристики, пор.: Anna to wykładowca. – Anna jest wykładowcą.* Поширеними зв'язками у присудках структури сор N у польській мові виступають неповнозначні дієслова *mieć* і *zostać*, наприклад: *Moja siostra królewna ma z papieru koronę...* (D. Wawilów); *Córka Teresa została niebawem nauczycielką w gimnazium* (M. Dąbrowska). Зв'язка *mieć* є складником низки сталих сполучень, які функціонують як присудок, наприклад: – *No, miał szczęście...* – *powiedział ktoś z obecnych do ratownika* (R. Przymus); *Zuzia miała wzięcie; Mam pilny telefon; Jak masz na imię?*

Якщо в українській мові субстантивна частина складеного присудка може виступати у формі називного або орудного відмінка, то в польській її вираження диференційоване. Іменник та іменниковий займенник в функції присудка у польській мові при зв'язці *być* мають переважно форму орудного відмінка; прикметники, дієприкметники, числівники, прикметникові займенники здебільшого вживаються у формі називного відмінка, пор.: *Вона – відома співачка. – Jest znaną śpiewaczką; Цей дім був наш. – Ten dom był nasz.* Проте потенційно в українській і польській мовах іменник як частина присудка може мати безприйменникову форму в називному, родовому, знахідному та орудному відмінках. Крім того, іменникова словоформа може поєднуватися з різноманітними прийменниками. Таким чином, форма субстантива іменного складеного присудка координує з підметом лише в називному відмінку. Якщо такий присудок стоїть у формі непрямого відмінка, координація відбувається лише в числі та роді.

Уживання присудкового іменника, а отже, і граматично залежного від нього прикметника, пов'язане передусім із типом дієслівної зв'язки, її лексичним значенням і формою. Водночас на вибір форми предикативного імені впливає лексична семантика субстантива і прикметника. В українській та польській, як і в інших слов'янських мовах, присудок моделі сор N Adj може мати такі форми:

- 1) зв'язка + іменник у називному відмінку (сор N₁)

Присудковий іменник у формі називного відмінка часто називають другим називним (перший називний – підмет). При цьому у теперішньому часі зв'язка матеріально не виражена. Форма називного відмінка в українській мові є розповсюдженою присудковою формою іменника при зв'язці *бути* в минулому часі, наприклад: *Тут ... Кривенко – сивий чоботар* (Л. Костенко); *Сам Корній Іванович був чоловік поважний...* (В. Винниченко). Натомість у польській мові форма присудка сор N₁ є стилістично маркованою, наприклад: *Pani jest równa babka* (M. Zientarowa). Додатковою ознакою стилістичного забарвлення мовлення стає відсутність зв'язки теперішнього часу *jest*, наприклад: *Ach, nieszczęsny ja kocina* (M. Kopornicka); *Polski my naród...* (M. Kopornicka). Водночас форма N₁ у позиції присудка є в польській мові нормативною, якщо замість зв'язки *jest* уживається зв'язка *to* або *to* виступає як займенник у функції підмета, наприклад: *To mój ulubiony kolor...* (E. Barska, M. Głogowski); *...To delikatne dziecko jest...* (M. Kopornicka). Якщо до складу присудка входить власне ім'я, воно стоїть у формі називного відмінка: *Jestem Kowalski*. У польській мові називний відмінок іменника в ролі іменної частини присудка після зв'язки *jest* у минулому або майбутньому часі, як і в теперішньому, вживається нечастотно, наприклад: *To była racja dzienna* (S. Żeromski);

2) зв'язка + іменник у родовому відмінку (сор N₂)

Така форма присудка є типовою для всіх слов'янських мов, крім болгарської та македонської. Як уважають автори дослідження “Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання”, форма родового відмінка є найбільш поширеною в українській мові для безпрійменникових складених присудків сор N [Слинько 1994: 166], наприклад: *...Небо...зробилося глиняного кольору...* (Г. Тютюнник) // *...Moje szczęście jest zielonego koloru* (W. Broniewski);

3) зв'язка + іменник у знахідному відмінку (сор N₄)

В українських і польських предикатних конструкціях такої структури зв'язками звичайно виступають дієслова *мати* // *міє*. Частина подібних присудків є сталими зворотами, причому вони більш поширені в польській мові, пор.: *мати ... вигляд*, *мати ... статуру*, *мати ... характер* // *mieć ... zamiar*, *mieć ... słuszność*, *mieć ... zastrzeżenie*, *mieć ... wrażenie*, *mieć ... okazję* і т. п., пор.: *Тумасій мав стомлений вигляд* (Ю. Мушкетик) // *Mam do ciebie sprawę* (E. Niziurski); *Mam zaszczyt pożegnać panów* (K. Makuszyński); *Nie tam przekonania do współczesnego malarstwa*. Значення належності,

яку передає дієслово *mieć*, може поширюватися в польській мові на ситуації, що не пов'язані з людською сферою, пор.: *Zimny dzień taty, prawda?* (В. Prus). – *Сьогодні холодний день, чи не правда?*; *Mieliśmy ładną pogodę.* – *Була хороша погода.* Еквівалентами польських речень із присудком “*mieć* + іменник + прикметник”, у якому субстантив указує на частину тіла або інші невід’ємні ознаки особи, в українській мові виступають синонімічні конструкції, пор.: *Ma szare oczy.* – *У нього сірі очі (Він має сірі очі);*

4) зв’язка + іменник в орудному відмінку (cop N₅)

Присудковий іменник у формі орудного відмінка серед індоєвропейських мов властивий лише більшості слов’янських мов (у тому числі українській і польській) і балтійським мовам, пор.: *Він стане вчителем // Jestem wyrodną matką* (К. Grochola). В українській мові іменник у цій формі переважно вживається при зв’язці *бути* в минулому та майбутньому часі, наказовому або умовному способах, а також із фазовими зв’язками на кшталт *стати, лишатися* та ін.: *Цієї хвилини він був справжнім білим конем...* (В. Дрозд).

Присудок моделі cop N₅ послідовно вживається в польській мові. В позиції зв’язок використовуються дієслова *być, zostać, uważać się, okazać się* та ін., наприклад: *Kujawski był człowiekiem głęboko wierzącym...* (А. Szczypiorski). Якщо ознака, яка передається у подібних присудках ад’ективом, не має сталого характеру, зв’язка може опускатися, наприклад: *Ten smutek, ten wstyd nowa dla ciebie ozdoba* (А. Mickiewicz). В українській мові подібні конструкції передаються структурами, що включають зв’язки *бути, стати*.

В українській і польській мовах дієслова – елементи присудка cop N₅ передають семантику буття; фазисної дії (виникнення, перетворення, становлення, завершення); відчуття, уявлення, думки; виявлення (невідповідності ознаки очікуваному або дійсному стану речей); дії, наприклад: *Він був найстаршим вовком у світі* (М. Вінграновський); *Вона здається мені надзвичайною людиною; Він працював нічним сторожем // Niechaj mi będzie życie oceanicznym dnem...* (W. Broniewski); *Czułem się prawdziwym poetą* (W. Osuchowska-Orłowska); *Okazał się dobrym przyjacielem.* Отож частина дієслів, що входить у присудки cop N₅, хоча й потребує субстантивної структури, проте неповною мірою втрачає свою лексичну семантику.

Спільною рисою різних слов’янських мов є вираження іменної частини складеного присудка конструкцією Праер N. Так, в україн-

ській і польській мовах субстантивні конструкції можуть приєднуватися до дієслівної зв'язки за допомогою прийменників *в (y)*, *з*, *за* // *w*, *z*, *za* та ін., наприклад: *Ольга була в завеликому платті...* (В. Шевчук); *Він був із заможної родини; Станьте ж хоч ви їм за рідну матір* (І. Нечуй-Левицький) // *Sukienka jest w kolorze ciemnego wina* (М. Kaliszewska); *Czemu pan stoi z taką niemądrą miną?* (S. Dygat); *...Miałem pana za rozumnego człowieka* (А. Szczypiorski). Іменний складений присудок може включати не тільки два або три, але й чотири і більше компонентів. Межі такого присудка ускладненої структури розширюються за рахунок додаткових як дієслівних, так і іменних елементів, наприклад: *Він хотів стати кваліфікованим працівником* // – *Musi to jednakże być genialny człowiek...* (В. Prus); *Był to człowiek wielkiego charakteru...* (H. Sienkiewicz).

Предикативна основа односкладних речень

В українській і польській, як у всіх слов'янських мовах, виділяються односкладні речення, у предикативний центр яких входить один головний член. Репертуар односкладних речень в українській і польській мовах реперезентований типами, далеко не завжди співвідносними за формами вираження головних членів і функціональними показниками [Кононенко І. 2014]. Окремі різновиди односкладних речень, поширених в українській мові, в польському синтаксисі вживаються нечастотно, деякі формальні структури взагалі не представлені. Водночас у польській мові функціонують, хоча й обмежено, основні типи односкладних речень, а висловлення безособового типу більш поширені, ніж в українській, пор.: *Йому щастить. – Powodzi tu się; Їй погано. – Jest jej niedobrze; Йому хочеться спати. – Chce tu się spać; Холодно. – Zimno; Мовчати! – Milczeć!; Вечір // Wieczór.*

Відповідно до типів головного члена речення та його морфологічної форми односкладні речення в українській і польській мовах за структурою поділяються на дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні конструкції) та іменникові. За формами вираження головного члена означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення зближені між собою, тому основним критерієм їхнього розмежування виступає семантика. До іменних односкладних речень належать номінативні та генітивні. Деякі українські мовознавці відносять сюди також вокативні речення [Вихованець 1993: 100].

Означено-особові речення

В означено-особових реченнях української мови головний член може виражатися формою дієслова 1-ої або 2-ої особи теперішнього або майбутнього часу. На пропущені займенникові форми (*я, ми, ти, ви*) вказано завдяки особовим закінченням головного члена, пор.: – *Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Прошу прийняти конкретне рішення по моїй пропозиції* (Г. Тютюнник). В подібних українських реченнях через відсутність підмета – займенника більшою мірою, ніж у двоскладних реченнях, зосереджується увага на головному членові, вираженому дієсловом. На перший план висунута дія чи стан, а не особа. Водночас такі українські речення найбільш наближені до двоскладних, пор.: *Допишу статтю завтра. – Я допишу статтю завтра*. В українській мові односкладні конструкції, синонімічні двоскладним, уживаються передусім із метою мовленнєвої компресії, динамічності висловлення. Українські означено-особові речення з головним членом – формою дієслова 1-ої або 2-ої особи теперішнього чи майбутнього часу формально відповідають польським двоскладним реченням з опущеним підметом, але не дорівнюють їм, наприклад: *Приїду завтра. – Przyjadę jutro*.

Як в українській, так і в польській мовах існують означено-особові речення з головним компонентом – дієсловом у формі наказового способу, наприклад: *Прибережи свої дотепи до іншого разу* (І. Микитенко) // *Nieście więc wiedzy pochodnię na czele i nowy udział bierzcie w wieków dziele* (А. Аснюк). Речення цього типу часто виступають як спонукальні, наприклад: *Пишіть! – Piszcie!; Ходімо на прогулянку! – Chodźmy na spacer!*

Означено-особові речення з дієслівною формою наказового способу в українській і польській мовах переважно збігаються за своїм типом і формою, наприклад: *Zamknijcie drzwi od kaplicy* (А. Міккiewicz). – *Закрийте двері від каплиці; Cudze chwalicie, swego nie znacie* (S. Jachowicz). – *Чуже хвалите, свого не знаєте*; пор., проте: *Закрийте, будь ласка, двері! – Proszę zamknąć drzwi!; – Nie bądź pan śmieszny...* (В. Прус). – *Не будьте смішним*.

Неозначено-особові речення

Неозначено-особові речення (головний член виражений дієсловом 3-ої особи) переважно вказують на дії невизначених осіб. Основна сфера вживання неозначено-особових речень – розмовне

мовлення. Речення цього типу зустрічаються в українській і польській мовах, проте в українській вони поширені більше. Еквівалентами українських неозначено-особових речень у польській мові можуть стати такі конструкції:

– неозначено-особове речення, пор.: *Вчора його відвідали.* – *Odowiedzili go wczoraj; Йому сказали зайти.* – *Kazali mi przyjść; Нам будують дім.* – *Budują nam dom;* пор. українське та польське неозначено-особові речення з різними формами залежного компонента: *Може, на нього напали?* – *Może go napadli;*

– двоскладне речення з підметом – неозначеним займенником: *Йому зателефонували.* – *Ktoś zatelefonował;*

– двоскладне речення з невираженим підметом: *Йому не довіряють.* – *Nie wzbudza zaufania;*

– двоскладне речення зі складеним присудком, у якому зв'язкою виступають словоформи дієслів *być* або *zostać*, а іменна частина виражена дієприкметником або прикметником, наприклад: *Пошту приносять раз на день.* – *Poczta jest doręczana raz dziennie; Марію дуже люблять.* – *Maria jest lubiana; Дитину прийняли до школи.* – *Dziecko zostało przyjęte do szkoły;*

– безособове речення з головним компонентом – дієслівною формою на *-no, -to*, наприклад: *Його послали за мною.* – *Posłano go po mnie; Його заарештували.* – *Aresztowano go; Йому передали вітання.* – *Przekazano mi pozdrowienia;*

– безособові речення з головним членом – зворотнім дієсловом: *Про нього багато говорять.* – *O nim się mówi.*

Неозначено-особові речення вживаються в усіх слов'янських мовах, проте у західно- і південнослов'янських мовах вони розповсюджені рідше, наприклад: рос. *Сделали обыск и нашли деньги в необычном месте* (А. Чехов); біл. *Прадавали мёд*; чес. *Uznali mne za slabomyslnýho* (J. Našek); словац. *Pokutowali ho neraz...* (M. Urban).

Узагальнено-особові речення

Головний член узагальнено-особового речення вказує на дію узагальненої особи. Основна функція таких речень – вираження загальних суджень, уявлень соціуму про типові дії або стани, тому найчастіше узагальнено-особові речення зустрічаються серед прислів'їв, які в слов'янських мовах нерідко мають спільне походження. Узагальнено-особові речення можуть, зокрема, виражати значення:

– поради, перестороги, застереження, наприклад: *Не хвали день до вечора* (прислів'я) // *Nie chwal dnia przed wieczorem*; *Голодного музиками не нагодуєш* (прислів'я) // *Głodnego bajkami nie nakarmisz*;

– можливості чи неможливості дії, наприклад: *Старого горобця на полові не обдуриш* (прислів'я) // *Starego wróbla nie weźmiesz na plewu*; *Клин клином вибивають* (прислів'я) // *Klin klinem wybijają*.

Порівняйте також інші прислів'я, що мають формально-семантичну структуру узагальнено-особових речень: *Всім не догодиш*; *На двох весіллях зразу не танцюють*; *Доброго коня і в стаїні куплять*; *Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa*; *Nie wyjeżdżaj w pole przed swaty*.

Водночас узагальнений характер дії в польській мові, як і в інших західнослов'янських, а також у південнослов'янських мовах, здебільшого передається двоскладними або безособовими реченнями.

Безособові речення

В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, серед односкладних речень найчастіше зустрічаються безособові, пор.: укр. *Холодно*; пол. *Zimno*; біл. *Холодна*; хорв. *Je hladno*. Багатство форм вираження, семантична специфіка й активність функціонування безособових речень виділяють слов'янські мови як у зіставленні з іншими індоєвропейськими, так і з мовами інших сімей. Головний член безособових речень називає дію або стан, що мислиться незалежно від активного діяча.

Клас безособових речень виник ще в індоєвропейській мові. О. О. Потебня вважав неназвану особу в подібних реченнях “міфічним суб'єктом” [Потебня 1968: 322–323]. Елімінація суб'єкта в безособових реченнях пояснюється різними чинниками, зокрема тим, що в багатьох таких висловленнях говориться про непідпорядковані людині явища природи, наприклад: укр. *Світає*; пол. *Świta*; рос. *Светаёт*; чес. *Svítá*; хорв. *Sviće*.

Саме безособові речення в українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, представлені різноманітними формально-семантичними варіантами. Принципи побудови безособових речень в українській і польській мовах єдині, однак частотність тих чи інших способів вираження головного члена безособових речень, а також структура конкретних реалізацій таких побудов в обох мовах може як сходитися, так і розходитися.

Виділяються різні підтипи безособових речень залежно від морфологічної природи головного члена та особливостей їхньої семантики.

Речення із головним членом – безособовим дієсловом із *-ся // się* мають в обох мовах різні варіанти сходжень / розходжень, зокрема:

– структура речень збігається в обох мовах, наприклад: *Йому добре спалося. – Dobrze tu się spało; Розногоджується. – Wyrogadza się; Мені не хочеться їсти. – Nie chce się mi jeść;*

– в українській мові – безособове дієслово із *-ся*, у польській – без *się*: *Незабаром буде розвиднятися. – Niedługo będzie świtać.*

Польським безособовим реченням із головним членом – дієсловом із *się* можуть відповідати українські речення іншої структури. Передусім це:

– односкладні неозначено-особові речення, наприклад: *Mówi się o mieszkaniu* (J. Tuwim). – *Говорять про квартиру; Do Kijowa jechało się z Lubniów stepem i puszczą* (H. Sienkiewicz). – *До Києва їдуть з Лубнів степом і пущею;*

– безособові речення з головним компонентом – предикативом (словом категорії стану), наприклад: *Nudzi mi się. – Мені нудно;*

– двоскладне речення з дієслівним простим, дієслівним складним або іменним складним присудком, наприклад: *Zebrało się jej na płacz. – Вона збирається плакати; Mu się nie śpieszy. – Він не поспішає; Zabrania się postoju. – Стоянка заборонена.*

В українській і польській мовах безособовими можуть бути дієслова без *-ся // się*, наприклад: *Мене нудить. – Mdli mnie; Потемнішало. – Ściemniało;* пор. різні варіанти вираження головного члена: *Йому щастить. – Powodzi tu się; Завтра похолодає. – Jutro się ochłodzi.*

Як і власне безособові, особові дієслова у безособовому значенні можуть мати або не мати компонент *-ся // się*, пор.: *В лісі застигло. – W lesie ucichło; Засипало снігом дорогу. – Zasypało śniegiem drogę; Його вбило. – Zabiło go.*

Низці українських безособових речень зазвичай відповідають польські двоскладні з дієслівною частиною присудка *mieć*: *У нього не було часу. – Nie miał czasu.* Водночас еквівалентами деяких польських безособових речень із головним компонентом – особовим дієсловом стають українські неозначено-особові або двоскладні речен-

ня, пор.: *W tym sezonie nosi się jedwab.* – У цьому сезоні носять шовк; *Pada.* – Йде дощ.

Особливу групу безособових речень складають конструкції з головним членом – формою на *-no, -to* // *-no, -to*. В порівнянні з іншими слов'янськими мовами такі речення найбільш поширені саме в українській і польській мовах. У цих конструкціях головний компонент указує на активну дію особи (групи осіб), однак суб'єкт не названий і не може бути названий. В українській мові форми на *-no, -to* в основному утворюються від перехідних дієслів доконаного виду, в польській мові – від перехідних / неперехідних дієслів доконаного / недоконаного виду. В обох мовах ці конструкції орієнтовані передусім на минулий час, наприклад: *На сизих луках скошено траву* (М. Рильський); *...Пройдено якраз півдороги...* (Г. Тютюнник) // *Zgromadzono tu same talenty...* (Е. Niziurski); *Nigdy prawie nie widywano go takim pędem biegnącego i wykrzykującego z takim zapalem* (Е. Orzeszkowa). У польських граматиках слова на *-no, -to* вважаються неособовими невідмінюваними формами дієслова.

Українські конструкції на *-no, -to* здебільшого мають у польській мові аналогічну будову, наприклад: *Вазу розбито* // *Wazon rozbito*; пор., проте: *Його поранено* // *Został ranny*. Водночас польським безособовим реченням на *-no, -to* часто відповідають українські неозначено-особові речення, пор.: *Wracano gromadnie na podwieczorek* (М. Dąbrowska). – *Поверталися гуртом на полуденок*; *O ósmej wieczór zamykano sklep* (В. Prus). – *О восьмій годині вечора закривали магазин*; *Zuzię strojono w sąsiednim domu Popiołków* (М. Dąbrowska). – *Зузя одягали в сусідньому будинку Попьолків*. Отже, конструкції на *-no, -to* в польській мові більш поширені, аніж в українській.

Безособово прислівникові слова можуть поєднуватися з дієслівними зв'язками *бути* // *być*, наприклад: *Зоряно, тихо в просторі* (О. Гончар) // *W oborze było ciemno i duszno* (W. Reymont). При позначенні ситуації, що співвідноситься з теперішнім часом, в українській мові зв'язка не вживається, у польській може як використовуватися, так і не використовуватися, пор.: *Спекотно.* – *Gorąco, Jest gorąco*. Відсубстантивні предикативи в обох мовах рідше поєднуються зі зв'язками, проте, як і відприслівникові утворення, можуть сполучатися з інфінітивними формами особових дієслів, пор.: *Нам пора!* – *Na nas pora!*; *Гріх обманювати!* – *Grzech kłamać!*

Українські та польські безособові речення з головним компонентом – безособово-предикативним словом можуть бути формально еквівалентними або мати наближену структуру, наприклад: *Тепло. – Сієрпо; Йому важко. – Ciężko tu jest.* Разом із тим за умов типологічної єдності односкладних речень у двох мовах засоби вираження головного члена можуть одержувати національно орієнтовані словоформи, наприклад: *Мені стало незручно. – Zrobiło mi się głupio.* Виділяються польські речення з компонентом *trudno (nietrudno)*, які отримують в українській мові еквіваленти – безособові речення зміненої структури, пор.: *O większego trudno zucha, jak był Stefek Burczymucha* (М. Конопніца). – *Важко знайти такого зуха, яким був Стефек Бурчимуха; Teraz trudno o pracę. – Зараз складно знайти працю; Trudno się domyślić. – Важко здогадатися.*

Можуть бути виділені епізодично польські безособові речення з головним членом – безособово-предикативним словом, яким в українській мові відповідають двоскладні речення, наприклад: *Teżkno tu za domem // Він сумує за домом.* Українським безособовим реченням із таким предикативом досить часто відповідають польські двоскладні речення з присудком простої або складеної природи, з названим або неназваним підметом, пор.: *Йому соромно за свою поведінку // Wstydzi się za swoje zachowanie; Йому потрібно ніти // Musi rójść; Яцека не можна застату // Jacek był nieuchwytny.*

Інфінітивні речення

У слов'янських мовах інфінітивні речення зустрічаються тільки у східно- і рідше – у західнослов'янських, наприклад: *Учитись! Вдохати шум віків! Пости і розумнішати!* (М. Рильський) // *Nie tracić ani chwili, na wieki gasnącej!* (L. Staff), що пов'язано з особливостями вживання неозначеної форми дієслова. У сучасному українському мовознавстві термін “інфінітивні речення” є загальноприйнятим [Загнітко 2001: 205–207; Шульжук 2004: 126–128]. Польські лінгвісти вважають конструкції такого типу переважно еквівалентами речення [Strutyński 1999: 283–184], проте зустрічається й поняття інфінітивних речень [Nagórko 1997: 268].

Частина українських і польських інфінітивних речень може мати однакову або подібну структуру, наприклад: *Чути снів. – Słychać śpiew; Мовчати! – Milczeć!; По газонах не ходити! – Nie deptać trawników!* Водночас інфінітивному реченню в одній із мов може відповідати конструкція іншої структури. Зокрема, семантика

бажаності в українській мові передається за допомогою інфінітивної форми умовного способу. У польській мові речення із головним членом такої форми не утворюються. Еквівалентами подібних українських речень стають або інфінітивні структури без умовної частки, або двоскладні речення з невираженим підметом, наприклад: *Побачити б її! – Chciałbym ją zobaczyć!*; *Поїхати б на море! – Pojechać nad morze!*; *Не програти! – Żebyśmy tylko nie przegrali!* Українським інфінітивним реченням можуть також відповідати польські двоскладні речення зі складеним дієслівним присудком, наприклад: *Де знайти цю книжку? – Gdzie tam znaleźć tą książkę?* У польській мові високочастотними, на відміну від української, є інфінітивні речення з дієсловами *widać, słysząc, czuć, znać, stać*. Такі польські речення в українській мові отримують еквіваленти різноманітної структури, пор.: *Widać las. – Видно ліс*; *Czuć od niego alkoholem. – Від нього чути запах алкоголю*; *Stać ją na kupno mieszkania. – Вона може дозволити собі купівлю квартири*.

Номінативні речення

В українській і польській, як у всіх слов'янських мовах, уживаються односкладні номінативні речення, головний член яких переданий іменником або субстантивованим словом у називному відмінку, наприклад: *Зимовий вечір. Тиша. Ми* (П. Тичина) // *Сад і міні, тишина* (В. Сосюра); *Bezsenność. Noc. I gwar uliczny* (W. Brońewski); *Mazowsze, piasek, Wisła i las. Mazowsze moje* (К. Baczyński). Головною функцією таких речень є констатація буття явищ, подій, наявності предметів. Крім того, такі конструкції мають експресивну конотацію. У зв'язку з тим, що дієслово відсутнє, зміст речення співвідноситься з теперішнім часом. В обох мовах номінативні речення можуть бути як непоширеними, так і поширеними, пор.: *Сонячний Київ і бульвар Шевченка...* (І. Багряний) // *Twarz. Cienie. Oczy* (К. Gałczyński).

У польському мовознавстві речення на кшталт *Burza* називають невербальними еквівалентами речення, у які потенційно можна ввести присудок, що виражений особовою формою дієслова, наприклад: *Burza – Nadciągą burza* або *Będzie burza*. Отже, головний член уважається підметом [Вақ 2010: 399–400]. Здебільшого форма і наповнення структурної схеми номінативних речень в українській і польській мовах збігаються, наприклад: *Зима // Zima; Зелена лука // Zielona łąka; Ось замок // Oto zamek*; пор., проте: *Дощ // Pada*.

Генітивні речення

До односкладних речень іменного типу належать генітивні речення, головним компонентом яких виступає субстантив у родовому відмінку, наприклад: *А соняшнику, а маку, буряків, лободи, окропу, моркви!* (О. Довженко) // *Powietrza!* (J. Tuwim). Подібні висловлення передають у слов'янських мовах семантику кількості, інтенсивності, бажаності й відзначаються значною експресивністю. В польському мовознавстві поняття генітивних речень не розглядається. Конструкції типу *Lekarza!; Odwagi!* вважаються вигуківими реченнями (*wykrzyknienia*).

Таким чином, в українській і польській мовах виявляє себе дихотомія двоскладних та односкладних речень, проте співвідношення цих типів речень є асиметричним. Значно ширше представлені двоскладні речення. При цьому в українській мові частіше в порівнянні з польською вживаються односкладні речення.

4.3. СИНТАКСИЧНА ОСОБА В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

Зіставне вивчення споріднених мов, до яких належать українська і польська, відрізняється від дослідження мов неспоріднених, оскільки схожість мовних систем апіорі передбачає більше спільних, ніж відмінних рис, тим паче в синтаксисі, де близьким є не тільки мовний матеріал, але й спосіб його розподілу. „Типологічне дослідження споріднених і неспоріднених мов набуває важливого значення в умовах зрослих у наш час міжнаціональних контактів, визначення місця кожного народу в глобалізованому світі, опрацювання проблематики міжкультурних зв'язків і взаємовпливів” [Кноненко 2012: 15].

Виділення формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів синтаксичного структурування дає змогу визначити кількість і характер синтаксичних категорій як сукупності ознак (параметрів), які „покладено в основу класифікації однорідних синтаксичних одиниць, зокрема речень. Члени виділених категорійних класів характеризуються тим самим змістом відповідної ознаки” [Вихованець 1993: 61].

Категорії особи належить важливе місце серед семантико-комунікативних категорій, що регулюють як саму реченнєву мо-

дель, так і комунікативний процес. У лінгвістичних студіях термін “особа” трактується неоднозначно: як один із компонентів, поряд із категоріями часу й модальності, поняття предикативності; як категорія особовості, що протиставляється категорії безособовості; як система особових форм дієслова, взаємопов’язаних із формами займенників; як категорія особи, що протиставлена неособі в іменнику [див.: Золотова 2009: 157–158].

Постає завдання – представити цілісну концепцію синтаксичної особи як багатоаспектної семантико-граматичної категорії й з’ясувати специфіку репрезентації її в сучасних українській і польській мовах. Категорія синтаксичної особи належить реченню в цілому, а не окремим його елементам і виявляється у будь-якому реченні. Синтаксична особа відноситься до категорій, що формують предикативність, мають суб’єктивне семантико-синтаксичне спрямування й “увиразнюють позицію мовця щодо повідомлюваного в реченні, передають його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності” [Вихованець 1993: 62].

Категорійну сутність предикативності кваліфікують по-різному: поряд із концепцією В. В. Виноградова, згідно з якою суть предикативності полягає у вираженні віднесеності повідомлюваного в реченні до дійсності, цим терміном позначають властивість присудка як головного члена двоскладного речення. “В такому використанні, – вважає І. Р. Вихованець, – предикативність розуміють не як синтаксичну категорію найвищого ступеня абстракції, а як дещо вужчу категорію, пов’язану лише з граматичним типом простого речення, в якому виділяють головні члени речення – підмет і присудок” [Українська мова 2007: 542]. Виноградівське розуміння сутності предикативності ідентифікує її як комунікативну категорію, що виражається в синтаксичних категоріях модальності, часу, особи, а предикативність – як синтаксичний зв’язок між головними компонентами стосується тільки простого двоскладного речення [див.: Мірченко 2004: 291–292].

Категорія особи як компонент поняття предикативності спирається на таке саме протиставлення учасників мовленнєвого процесу (мовця і адресата стосовно один одного та третьої особи – неучасника цього процесу), що й система особових форм дієслова (як морфологічна словозмінна категорія) і займенників – особових і присвійних (значення особи в цьому класі слів виражається не формами слова, а самою лексемою, тобто категорія особи в займеннику

має лексико-граматичний характер). Відоме розмежування понять “морфологічна” і “синтаксична особа”, а це означає, що способи вираження синтаксичної особи, часу й модальності, тобто предикативності, можуть бути репрезентовані як морфологічні, конструктивно-синтаксичні та інтонаційно-синтаксичні [Грамматика 1960: 82].

Разом із тим категорійний статус особи як обов'язкового синтаксичного складника предикативності підтримують далеко не всі мовознавці. Зокрема, Н. Ю. Шведова фактично заперечує статус особи як синтаксичного компонента категорії предикативності: “Присутність мовця об'єктивується в реченні в тих випадках, коли в ньому наявне й певним чином виражене одне із суб'єктивно-модальних значень. Коли ж такого значення немає, то і присутність мовця у реченні ніяк не об'єктивується” [Шведова 1971: 52]. Відтак кваліфікацію особи в синтаксичному аспекті нерідко ігнорують, а предикативність інтерпретують без посилання на категорію особи: це – “синтаксична категорія, що комплексом мовних засобів співвідносить зміст речення з дійсністю, формує речення як комунікативну одиницю. Співвіднесення висловлення з дійсністю передбачає наявність категорій часу і способу, які є граматичним засобом вираження предикативності” [Ганич 1985: 213–214].

Прибічники визначення особи як синтаксичної категорії підкреслюють, що в кожному реченні значення особи, часу й модальності встановлюється з боку особи, що промовляє, актуалізує речення, тобто мовця [див.: Ильенко 1975; Кононенко 1976]. Граматичним аргументом для зближення категорії особи з предикативними категоріями часу і способу є передусім їх зв'язаність у морфологічній структурі дієслова-присудка чи головного члена односкладного дієслівного речення. На думку О. С. Мельничука, “...значення особи зберігається в дієслівній формі й тоді, коли дієслово становить головний член односкладного речення і, таким чином, не може пов'язуватись ні з яким іншим словом у реченні як присудок з предметом. В цих умовах особова форма дієслова вказує на його зв'язок з позамовним (визначеним чи невизначеним) суб'єктом, виразник якого не входить до складу речення і з яким через форму дієслівного головного члена речення співвідноситься зміст усього односкладного речення” [Мельничук 1966: 145–146].

У номінативних або інфінітивних односкладних реченнях статус особи як складника предикативності підтверджують іншими способами його репрезентації, зокрема лексико-граматичними та ін-

тонаційними. Так, у номінативних реченнях відсутнє дієслово, але мислиться синтаксична 3-я особа, що вказує на те, що суб'єктом є не-учасник мовлення (“наявний у ньому головний член речення, виражений називним відмінком імени, сполучає в собі (хай у нерозгорненому вигляді) значення суб'єкта і предиката. А це відповідає особливому характерові мислення, особливому спрямованню думки в називному реченні...” [Шерех 1947: 50]; пор.: *Звичайна ніч. Безсоння. Самота. Безодня неба. Місячна дорога. Ковток повітря. Зціплені вуста. Протяжений зойк “швидкої допомоги”* (Н. Стефурак) // *Bezsenność. Noc. I gwar ulicy* (W. Broniewski); *Masowsze, piasek, Wisła i las. Masowsze moje* (K. Vaczyński).

В інфінітивних реченнях (“польські лінгвісти переважно вважають речення такого типу еквівалентами речення (równoważniki zdań), проте зустрічається і поняття інфінітивних речень” [Кононенко І. 2012: 662]) форма головного члена теж не виражає відношення до граматичної особи, але таким реченням властива семантична особа, яка виявляється завдяки лексико-граматичним та інтонаційно-синтаксичним засобам, зокрема в них ідеться про дію, яку необхідно здійснити певній особі: *Не забудь мені ніколи ту ласкаву, журну осінь* (Т. Масенко) // *I nic, i nic nie mówić, i trwać, i nie uciekać* (К. Gałczyński) – 1-ій особі; *Лягти! Встати! Лягти! Встати! Усе зрозумів?* // *Rozejść się* – 2-ій особі; *Безкриле серце не окрилити* (Є. Маланюк) // *Nie tracić ani chwili, na wieki gasnącej!* (L. Staff) – узагальненій особі.

Таким чином, семантика синтаксичної особи виявляється у процесі взаємодії різних засобів вираження відношення до граматичної особи: морфологічних, конструктивно-синтаксичних, інтонаційно-синтаксичних, лексико-граматичних. Предикативність є фундаментом, на якому будується кожне речення (С. Ільєнко називає синтаксичну особу “цементуючою основою” предикативності [Ільєнко 1975: 155]). Отож визначення предикативності спирається на категорію синтаксичної особи: “Синтаксична категорія особи, разом з категоріями модальності і часу, виражає відношення сказаного до дійсності через ситуацію мовленнєвого спілкування, яка створюється співвідношенням його учасників, тому синтаксичну категорію особи варто, очевидно, розуміти як відповідність суб'єкта – носія дії, стану, ознаки, про якого повідомляється в реченні, одному з трьох учасників – не-учасників спілкування” [Золотова 1975: 158]. У слов'янських мовах синтаксична особа спирається в реченні на

особу морфологічну – словозмінну категорію особи дієслова, лексико-граматичну категорію особи займенника та іменника.

Особові займенники вказують на осіб (а займенники 3-ої особи і на предмети) за їх відношенням до мовця, що становить зміст як лексичного, так і граматичного значення цих слів. Особові займенники в українській і польській мовах генетично зближені, хоча “як загальна тенденція польської мови визначається її більша щодо інших як західно-, так і східнослов'янських мов близькість до праслов'янської мови” [Кононенко 2012: 24]. Українські й польські особові займенники мають чимало спільного: у відмінюванні (змінюються за числами й відмінками, у 3-ій особі – також за родами), у наявності суплетивних форм у непрямих відмінках (*я – мене // ja – mnie; ти – тебе // ty – ciebie*) тощо.

Взаємодія категорії особи з категорією числа зумовлює протиставлення 1-ої, 2-ої і 3-ої особи однини 1-їй, 2-їй і 3-їй особі множини. Відносно семантики множинних форм займенників у науковій літературі висловлюються відмінні думки. Згідно з однією думкою, займенники 1-ої та 2-ої особи не мають форм множини, бо форми множини означають не “багато я” чи “багато ти”, а “я та інші”, “ти та інші”, тому кожний займенник слід розглядати як позначення окремої особи. На цій підставі пропонують розглядати структуру категорії особи як шестинумеральну величину, а то й виділяти цьому особу в наказовому способі [див.: Мірченко 2004: 316]. Згідно з іншою думкою, між однією і множиною займенників існує однозначна співвідносність, оскільки форми множини позначають, як і множинні форми іменників, низку різних, але однорідних предметів [Матвіяс 1962].

Функціонування займенників у мовленні засвідчує, що 1-а і 2-а особи однини чи множини можуть однозначно співвідноситися, коли 1-а особа множини виражає одночасну участь багатьох мовців у випадках колективних декламацій чи послань [Матвіяс 1962: 18], а 2-а особа множини – одночасну участь багатьох адресатів у випадках звернення до певного колективу, тобто позначають участь низки 1-их чи 2-их осіб, як 3-я особа множини позначає участь низки 3-їх осіб. Найчастіше 1-а і 2-а особи множини виражають участь різних граматичних осіб (*ми – я і ти; я і він; я, ти і він; ви – ти і він; ти і вони* і т. п.) і тому не співвідносяться однозначно з 1-ою і 2-ою особами однини [Русанівський 1971: 239]. Однак традиційне виділення трьох граматичних осіб (а не шести) видається цілком право-

мірним, бо шість особових форм дієслова утворюють три співвідносні ряди, кожний із яких обов'язково виражає участь 1-ої, 2-ої чи 3-ої граматичної особи.

Водночас у функціонуванні особових займенників в українській і польській мовах є суттєві відмінності. Польські займенники 1-ої та 2-ої особи *ja, ty, my, wy* вживаються в мовленні значно рідше, ніж відповідні українські. У польській мові сама дієслівна форма є достатньою для вираження значення особи. Якщо в українському реченні відсутність займенників 1-ої чи 2-ої особи є свідченням однокладності або неповноти речення, то в польській мові такі речення вважають двоскладними повними з невираженим підметом (*podmiot domyślny*) [Nagórko 2006: 277], де дієслівний присудок, завдяки своїй формі, передає інформацію і про дію, і про особу-виконавця або носія цієї дії чи стану, і про співвіднесеність речення з дійсністю (пор.: *Старого горобця на полові не обдуриш // Starego wróbla nie weźmiesz na plewy*). Лише за необхідності наголосити на діючій особі або у протиставленні використовується особовий займенник : *Ja tam czas, a ty nie masz czasu*.

Характерною для займенника *vi* української мови є т. зв. пошання форма, коли 2-а особа однини замінюється 2-ою особою множини. Звернення “на ви” є формою ввічливості і вживане переважно в тих випадках, коли співрозмовникові мало знайома чи й зовсім незнайома особа-адресат, при зверненні молодших до старших, дітей до батьків (особливо в сільському середовищі), як вияв поваги тощо, наприклад: – *Ну, то кінчай, а ви ходіть, Килинко* (Леся Українка); – *Нащо ти на мене кажеш на ви? Хіба я не твоя жінка? Адже чоловіки на жінок кажуть ти! – Коли ви, Онисю, такі... розумні, такі проворні, такі падковиті до хазяйства, що й сказати не можна...* (І. Нечуй-Левицький).

У польській мові замість займенників 2-ої, а також і 3-ої особи можуть уживаються слова *pan, pani, panowie, panie, państwo*: *A dlaczego pan pyta?; Ale wie pani, niestety tak wygląda życie*. Деякі польські мовознавці вважають, що в такому разі вони змінюють частини мовну належність і стають займенниками, т. зв. гонорофікативними [Łaziński 2006]. При цьому заміна особових займенників *ty, wy* на слова *pan, pani* у польській мові є винятковою на тлі не тільки української, але й інших слов'янських мов [Історична типологія 2008: 52].

Польський займенник *wy* вживається лише у випадку звернення до двох і більше людей, з якими мовця об'єднують дружні, приятельські стосунки (до кожної з цих осіб окремо мовець може звернутися на “ти”). В інших ситуаціях можливі такі форми звернення: українським *Чи у вас є?..*; *Чи ви маєте ?..* відповідають польські: *Czy pan ma?..* – до одного чоловіка, з яким мовець на “ви”; *Czy pani ma?..* – до однієї жінки, з якою мовець на “ви”; *Czy panowie mają?..* – до двох і більше чоловіків, з якими мовець на “ви”; *Czy panie mają?..* – до двох і більше жінок, з якими мовець на “ви”; *Czy państwo mają?..* – до чоловіків і жінок, з якими мовець на “ви”.

Польські займенники *pan, pani, panowie, panie, państwo* вживаються як альтернатива неввічливого називання за допомогою слів *on, ona, oni, one* 3-ої особи чи третіх осіб, присутніх при розмові: *Kasiu, przecież pan już powiedział o tym* (*pan* замість неввічливого в такій ситуації *on*); *Pani dyrektor, uważam, że jeśli państwo zechcą, to skorzystają z naszej propozycji* (*państwo* замість *oni*). Займенник *oni* можна ужити замість слів на зразок *chłopcy, mężczyźni*, які позначають чоловіків, а також замість слів на кшталт *studenci, goście*, які можуть уживатися на позначення і чоловіків, і жінок. Займенник *one* вказує на жінок (*matki, żony*), тварин (*konie, zwierzęta*) чи предмети (*podręczniki, krzesła, ściany*). Займенник *one* вживається також замість іменників жіночого роду *osoby, postacie*, які називають і жінок, і чоловіків; пор.: *Oni tam byli.* – *One tam były* з нейтральним українським *Вони там були*.

Отже, особові займенники в обох мовах становлять окрему лексико-граматичну категорію. У кожній із зіставлюваних мов спостерігаються особливості використання займенників: українські займенники 1-ої і 2-ої особи вживаються в мовленні частіше, ніж відповідні польські. Польські займенники 3-ої особи множини відзначаються категорією персональності.

Звернімося до вираження категорії особи в іменниках української і польської мов. Новітні напрацювання в галузі функційної морфології, яка передбачає аналіз від значення (функції) до форми, зумовили перегляд загальноприйнятих уявлень про реалізацію граматичних категорій, зокрема категорії особи в іменникові. На думку І. Р. Вихованця, вона виявляється в іменникові “у дещо згорнутому вигляді”, “характеризує стосунок суб’єкта до дії, процесу або стану з погляду мовця” і передається “двома грамами: грамою другої особи і грамою третьої особи” [Вихованець 2004: 98–99].

У традиційному мовознавстві “особа” мислилася передусім не як граматичне, а як логіко-семантичне поняття, ото ж як істота (переважно як людина, індивід, особистість). Таким чином, межа, що проводилася між особою і неособою, була межею між людиною, з одного боку, та іншими істотами, явищами і предметами дійсності, з другого. На думку вчених, бінарне протиставлення особа / неособа “є узагальненням абстрактно-поняттєвого змісту категорії персональності / імперсональності, що полягає у виокремленні людини з-поміж інших істот” [Плющ 2005: 87].

В українській мові, як і в інших східнослов'янських (на відміну від польської), категорія особи / неособи властива іменникам усіх трьох родів. Водночас “розрізнення за граматичними ознаками в іменниках чоловічого роду значно чіткіше, ніж в іменниках жіночого і середнього роду. Це не випадково, бо в основі своєї воно спирається на давнє протиставлення осіб чоловічої статі всім іншим істотам і предметам” [Плющ 2005: 86]. Таке протиставлення у польській мові об'єктивувалося в “особливу категорію чоловічої особи (персональності, чоловічо-особової форми), що протилежна всім іншим формам – назвам неістот, частково істот чоловічої статі, назвам у формі жіночого і середнього роду” [Кононенко І. 2012: 429].

О. О. Шахматов із цього приводу свого часу зауважував: “Категорія живого [“одушевленности”] взагалі одержала розвиток у назвах осіб чоловічої статі. Наявність такої категорії уже в праслов'янській мові підтверджується тим, що вона виявляється морфологічно у кількох слов'янських мовах, напр., особливо у польській мові” [Шахматов 2006: 446]. Польські імена осіб чоловічої статі у множині (чоловічо-особові форми) мають типові закінчення *-i*, *-owie* (*studenci*, *chłopi*, *panowie*, *królowie*), а назви тварин і предметів чоловічого роду – закінчення *-y* (*-i*) в іменниках з твердою основою (*koty*, *dwory*, *wilki*) та закінчення *-e* (*konie*, *pnie*) в іменниках з основою на м'який або стверділий приголосний.

Загалом на форми відмінювання в українській мові більше впливає категорія істоти/неістоти, а в польській визначальною є категорія особи, яку розуміють своєрідно; пор.: “Іменники *kowal* і *mężczyzna* означають особу чоловічої статі, тобто це іменники особові, у той час як іменник *koń* не означає особи, а є назвою тварини, тому не має ознак особи, а тільки ознаки істоти (*żywołności*); іменник *stół* натомість не має ні першої, ні другої ознаки” [Porayski-Pomsta 2002: 199]. Оскільки іменники чоловічого роду поділяються

на три класи, деякі мовознавці вважають, що у польській мові є не три, а п'ять видів граматичного роду [див., наприклад: Mańczak 1956; Porayski-Pomsta 2002: 198–200]:

1) чоловічо-особовий (*męskoosobowy*) – іменники, що позначають осіб чоловічої статі: *oficer, nauczyciel, syn, żołnierz*;

2) чоловічо-неособовий (*męskożywotny*) – іменники – назви тварин-самців: *baran, pies, kot, osioł*;

3) чоловічо-предметний (*męskonieżywotny*) – іменники – назви предметів, явищ, рослин, абстрактних понять тощо: *dom, ganek, deszcz, dąb, pośpiech, postęp*;

4) жіночий (*żeński*) – іменники – назви істот і предметів: *dama, pani, mysz, noc, ręka*;

5) середній (*nijaki*) – іменники – назви істот і предметів: *okno, pole, zboże, dziecię*. Іменники жіночого і середнього родів належать до чоловічо-неособових.

Однак у сучасній українській мові (як і в польській, хоч і своєрідно) категорія особи в іменникові в комунікативно-прагматичному сенсі неоднозначна: вона виконує “не тільки сигніфікативну (позначення особи в класі власних і загальних назв людей), але й синтагматичну функції (визначає особові форми дієслова, координовані з іменниками, особовими й особово-вказівними та іншими займенниками у ролі підмета” [Плющ 2005: 242]. Отож у структурі речення реалізується граматичне значення особи іменника в позиції суб'єкта через предикативний зв'язок зі словоформою дієслова чи іншого слова, що займає позицію предиката.

Під кутом зору функціонального призначення трактує особу в іменникові І. К. Кучеренко: “Факти мови переконують нас у тому, що категорія особи у її звичайному особово-граматичному значенні притаманна не лише дієсловам, але й іменникам” [Кучеренко 1961: 168]. На думку вченого, “дієслово в своїх предикативних відношеннях до суб'єкта узгоджується в цьому [в особі] з його виразником, назвою” [Там само: 168]. Відтак форма дієслова змінюється залежно від того, ким є суб'єкт названої дії – мовцем, співрозмовником чи не-учасником мовної ситуації. “Суб'єкти, названі іменником у називному відмінку, мають значення третьої особи, а суб'єкти, названі іменником у кличному відмінку – значення другої особи” [Там само: 169]. З'ясовуючи роль граматичних форм іменника у вираженні семантичних категорій суб'єкта і об'єкта, М. Я. Плющ, зокрема, робить висновок, що “відмінкова словоформа в позиції суб'єкта може

розглядатися як засіб вираження категорії синтаксичної особи, що є однією з ознак предикативності речення” [Плющ 1986: 81]. Комплексний аналіз іменникових граматичних категорій дозволив, поперше, визначити первинні і вторинні функції кожного відмінка іменника, а по-друге, вказати на невластиве-дієслівний характер категорії особи, що морфологічно виявляється в дієслові, але семантично формується в іменникові [Вихованець 1987].

Схожі міркування щодо граматичного статусу особи висловлюють польські вчені. Так, Я. Токарський, порівнюючи речення *Nie przyniósł mi, chłopcze, książki. – Nie przyniósł mi chłopiec książki*, зауважує, що з погляду синтаксичного зв’язку кличний відмінок *chłopcze* (у першому реченні) нічим не відрізняється від називного *chłopiec* (у другому реченні), оскільки обидва відмінки є членами речення – підметами [Tokarski 1978: 148]. К. Пісаркова навіть запроваджує термін “*podmiot wołaczowy*” (підмет у кличному відмінку), який позначає адресата повідомлюваного і поєднується з дієсловом у 2-ій особі [Pisarkowa 1972: 32].

Якщо іменник-підмет у формі називного відмінка завжди є суб’єктом, який не бере участі в розмові (3-я особа): *Сорочку маму вишила мені червоними і чорними нитками* (Д. Павличко) // *W drugiej izbie toczyła młodzież rzecz o łowach w spokojniejszych i cichszych niż zwykle rozmowach* (А. Mickiewicz), то іменник-підмет у формі кличного відмінка є виразником суб’єкта, який бере участь у розмові, тобто зазвичай є адресатом (2-а особа) і потенційним суб’єктом: *Моя нісне, на гори зійди і впади, наче річка зі скелі* (Д. Павличко) // *Dalej, Kolumbie! Odkrywaj Europę!* (К. Wierzyński).

Дискусії щодо кличного відмінка і в українській, і в польській мовах групуються навколо визначення його статусу як на морфологічному рівні (насамперед щодо місця вокатива в системі інших відмінків, тобто чи відмінок це, чи форма), так і на синтаксичному рівні. Зокрема, обговорюють питання: чи є вокатив членом речення; як пов’язаний він у реченні з іншими компонентами; які функції виконує в семантико-комунікативному вимірі; як у кличному відмінкові представлена категорія особи. Якщо проблеми морфологічного рівня можна вважати розв’язаними, то в синтаксисі вони ще перебувають на стадії обговорення.

Відомо, що кличний відмінок функціонує в реченні як звертання. У граматиках української мови вслід за Ф. І. Буслаєвим, О. О. Шахматовим, О. М. Пешковським усталилася традиція не

вважати звертання членом речення. Однак мали місце спроби й іншого пояснення. Ще О. О. Потебня відзначав, що “в наших мовах єдині відмінки, здатні виражати підмет, є називний і кличний”, при цьому “кличний... є 2 особа і, як така, узгоджується з 2 особою дієслова” [Потебня 1958: 100–101]. В українському мовознавстві ідеї О. О. Потебні розвивали І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ, М. С. Скаб. У польській лінгвістиці дискусії щодо кличного відмінка стосуються передусім його граматичного зв'язку з іншими членами речення. Зокрема, З. Тополінська [Topolinska 1967], П. Бонк [Bak 1974], Я. Токарський [Tokarski 1978] підкреслюють, що кличний відмінок виконує функцію підмета, якщо присудок виражений дієсловом 2-ої особи наказового способу.

Граматисти неодноразово наголошували на неоднотиповості конструкцій із кличним відмінком. Із урахуванням обов'язковості категорії синтаксичної особи можна виділити два види звертань: суб'єктні і несуб'єктні.

Суб'єктні звертання називають особою, яка є суб'єктом процесу, названого предикатом, і набувають: а) питального характеру, в такому разі предикат – дієслово дійсного способу, а основним засобом вираження апеляції є питальна інтонація: *Видиши, сину мій, як ми працюємо, видиши, сину мій, як ми горюємо?* (С. Руданський) // *Panie Władku, będziecie w tym roku jeździć na te kursy?*; б) спонукального характеру, тобто кличний відмінок уживається в реченнях із предикатом у формі 2-ої особи наказового способу, при цьому кличний є складною синтаксею зі значенням адресата мовлення й потенційного суб'єкта дії. З цією семантико-синтаксичною функцією вокатива співвідноситься його первинна формально-синтаксична функція підмета [див.: Вихованець 2004: 99], наприклад: *Говори, говори, моя мила, твоя мова – співучий струмок* (П. Тичина) // *Żegnaj, zielony Kijowie!* (J. Iwaszkiewicz).

У реченнях із суб'єктним звертанням воно “диктує” особу й число дієслова-присудка; пор.: *Спи, мій малесенький, спи, мій синок, я розкажу тобі безліч казок!* (О. Олесь); *Учітеся, брати мої, думайте, читайте...* (Т. Шевченко) // *Hej, hej, hej, sokoły, otijajcie góry, lasy, doły. Dzwon, dzwon, dzwon, dzwoneczki, mój stepowy skowroneczki* (Т. Padura) – і вступає з ним у зв'язок, схожий на узгодження.

Специфічним для кличного відмінка, порівняно з називним, який уживається лише з дієсловом у 3-ій особі, є те, що, крім 2-ої

особи однини і множини, присудок у реченнях із вокативом може мати форму 1-ої особи множини зі значенням спільної, сумісної дії: *Гей, нові Колумби й Магелани, напнемо вітрила наших мрій!* (В. Симоненко); *Ще будемо, хлопці, орать перелogi і слухати пісню ласкаву зерна* (М. Стельмах) // *Poczujmy, bracie, coraz mocniej wpływ miłości* (А. Mickiewicz); *Panowie, może odłożymy ten wywiad na kiedy indziej?* (Н. Rogowski). Такі конструкції поширені як в українській, так і в польській мовах. Тут виконавцем дії, до якої закликає мовець, будуть і адресат, і адресант, тобто щонайменше дві особи, а отже, значення множини є прямим, а не переносним.

Натомість зустрічаємо: *Хворий, випиймо ліки* (репліка лікаря чи медсестри); *Що будемо замовляти, молодий чоловіче?* (репліка офіціанта); *Краще говоримо правду, громадянине* (репліка міліціонера чи слідчого) та ін., де спільна дія є уявною, удаваною мовцем, а реальним її виконавцем буде одна особа – адресат мовлення. М. С. Скаб вважає такий спосіб апеляції до однієї особи у множині специфічним для українців, як і для інших східнослов'янських народів, але обмеженим вузьким колом комунікативних ситуацій і називає його “миканням” [Скаб 2002: 74]. У польській мові в таких ситуаціях послідовно використовують конструкції зі словом *pan / pani*. Специфічним для польської мови є також використання прономіналізованого іменника *pan* при 2-ій особі однини як застарілої або розмовної форми: *A pan wiesz, co mówi hrabia Lisiński?* (В. Prus).

Своєрідним є явище використання кличного відмінка замість називного, на яке звернув увагу О. О. Потебня, досліджуючи мову українських дум (*Тоді ж то Івасю Вдовиченку на доброго коня сідає*) [Потебня 1958: 101–103], де з іменником у кличному відмінку узгоджується дієслово-присудок у 3-ій особі. У сучасній українській мові такі конструкції не збереглися, однак як вияв регіональних узуальних тенденцій (у мовленні жителів Західної України, представників західної діаспори), а також у художніх текстах із метою їх стилізації трапляється особливий різновид увічливості – звернення до адресата мовлення (що, вочевидь, пояснюється впливом польської мови) або як до третьої особи однини: *Можє, пан мені скаже, котра зараз година?* (розм.); або як до третьої особи множини: *А чи ваша величність чули, що московський великий князь завоював казанське ханство?* (П. Загребельний). Іменники в називному відмінку співбесідники сприймають у таких контекстах як звертання.

І. В. Кононенко, порівнюючи вживання звертань в українській і польській мовах, зауважує: “В українській мові використання кличного відмінка надалі поширюється, у польській мові спостерігається звуження сфери вживання вокативів. У польській мові при звертанні до старших родичів може вживатися найменування спорідненості у ролі підмета в координації з присудком у формі дієслова 3-ої особи, пор.: *Mama nie wyobraża sobie takiej sytuacji // Tu, mamó, ne ująłysz sobi takóej sytuacii*” [Кононенко І. 2012: 701–702]. Додамо, що подібні конструкції у польській мові загальноновживані при звертанні не лише до старших родичів, а й до будь-якої особи чи осіб із використанням слів *pan, pani, państwo*, які перебрали на себе займенникові функції в межах речення і вживаються замість особових займенників *ty, wy* з конотацією адресатності, наприклад: *Co pan na to?; Panowie żarty robicie z władzy* (В. Prus).

Несуб’єктними вважаємо звертання, що називають особу, яка не збігається з предикативним суб’єктом. Таке явище є вторинною функцією вокатива: “У неспонукальних реченнях будь-якої структури акцентовано у другоособовому кличному відмінкові значення адресата мовлення і відповідно знебарвлено значення потенційного суб’єкта дії, а також набуто залежність кличного відмінка-звертання від граматичної основи речення” [Вихованець 2004: 99]; пор., наприклад: *Tu постаєш в ясній обнові, як пісня линеш, рідне слово* (Д. Білоус); *Я вас люблю великою любов’ю, моя старенька мамо, тату мій* (Д. Павличко) // *Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie. Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił* (А. Mickiewicz); *Nocy wschodnia! Ty na kształt wschodniej odaliski pieszczotami usypiasz...* (А. Mickiewicz).

Кличний відмінок у таких конструкціях синтаксично пов’язаний із займенниками 2-ої особи й дублює їхню семантико-синтаксичну функцію. На думку І. К. Кучеренка, у такому разі йдеться про типовий випадок т. зв. “звертання”: “Кличний відмінок і тут є виразником одночленного вокативного речення, але не окремо вживаного, а вставного, в силу чого і основне значення його – спонукування – менш виразне” [Кучеренко 1961: 124].

Отже, звертання пов’язане з реченням насамперед семантичними відношеннями, а в багатьох випадках, як свідчить мовний матеріал, – і граматично. У реченні, де особа і число предиката залежать від особи й числа іменника-звертання, тобто у реченнях із суб’єктним звертанням, експліковане дейктичне значення 2-ої особи

(адресата) водночас репрезентує зону мовця. Несуб'єктні звертання становлять згорнуті висловлення і мають потенційну предикативність, міра вияву якої може бути різна. У реченні граматична категорія особи іменника виявляє свій статус загалом як функціонально-синтаксична. Семантико-синтаксичне співвіднесення кличного й називного відмінків полягає у вираженні ними суб'єктної функції в обох мовах: кличний указує на суб'єкт, який бере участь у комунікативному акті, а називний – на не-учасника мовленнєвої ситуації. Відтак суб'єктна функція кличного орієнтована на другу особу, а називного – на третю.

4.4. ПРИЙМЕННИКОВО-СУБСТАНТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

Поширювачі семантичної структури речення трактуються в сучасній теоретичній граматиці в широкому аспекті, із різних позицій, враховуючи їх полікатегорійні властивості й розбіжні функціонально-когнітологічні виміри. Аналіз речень із таким ускладненням потребує подальшого ремаркування й диференціації, оскільки ці синтаксичні побудови багатопланові за структурою, семантикою та функціями, що й зумовило відсутність їх всебічної кваліфікації на теренах сучасної лінгвістичної думки. Проте на сьогодні як в українському, так і в польському мовознавстві бракує досліджень, присвячених зіставному аналізу української і польської системи поширювальних компонентів, відтак видається доцільною спроба здійснити такий аналіз насамперед з огляду на спорідненість мов. Одними із найбільш уживаних репрезентантів поширення структурної схеми речення виступають прийменниково-субстантивні конструкції як компоненти системного рівня (далі ПСК). Перспективним у цьому контексті постає не лише всебічне внутрішньомовне осмислення лінгвістичного статусу поширювачів, а й їхнє дослідження в міжмовних паралелях, зокрема українсько-польських.

Як зазначають науковці [Grochowski 1995; Кононенко 2002; Milewska 2003; Вихованець, Городенська 2004; Мірченко 2004; Степаненко 2004; Wierzbicka 2006; Загнітко 2008; Кульбабська 2011; Grzegorzczukowa 2011; Межов 2012; Кононенко 2012; Кононенко І. 2012; Grucza 2013 та ін.], однією із тенденцій розвитку сучасного слов'янського синтаксису є збільшення кількісного й якісного

потенціалу реченневих одиниць поширювальної структури, що свідчить, з одного боку, про розширення діапазону використання компонентів загальної моделі P_0 ($Praep + S_x$)², а, з другого боку, про збагачення різноманітними смисловими конотаціями глибинної структури речення.

ПСК розглядається як складне, внутрішньо суперечливе поєднання двох компонентів: прийменника, який уживається і як семантичний показник, що суттєво впливає на семантику комплексу, і як формально-граматичний засіб синтаксичного зв'язку субстантива, який наділений лексичними і морфолого-синтаксичними ознаками, зумовленими непрямым відмінком, але який виявляє свою граматичну природу лише у єдності з препозитивом [Предикат 2010: 278–279; Воробець 2012: 5]. Семантичний комплекс проектується як невід'ємний компонент семантичної структури речення української та польської мов, що характеризується неоднозначною позиційною інтенцією, яка у багатьох випадках служить основним свідченням місця і ролі ПСК при формуванні значеннєвого потенціалу речення. Водночас у польській лінгвістичній думці позиціонує визначення “семантична прийменникова одиниця мови” (*semantyczna przyimkowa jednostka języka*) на позначення компонентів поширення речення [Grochowski 1995: 89], що засвідчує посилення різновекторності у дослідженні компонентів речення у слов'янському науковому просторі.

Щодо кількісного складу прийменникової системи української мови, то традиційно у більшості досліджень [Вихованець 1980: 62; Всеволодова 2003: 34–35 та ін.] наводяться такі дані: в ній нараховано 54 прийменникові одиниці загалом, із яких 27 (плюс 10 варіантів) простих прийменників та 25 (плюс 3 варіанти) складних прийменників. В останні роки з'явилась поточнена статистика: 120 простих прийменників, 43 складні й 11 складених [Загнітко 2004: 43; Загнітко 2007: 7], що зумовлено розвитком і поповненням новотворами прийменникового корпусу української мови. Відповідно і в українській, і в польській мовах функціонують значною мірою одні й ті самі за походженням препозитиви, пор.: *по, в, на, при, до, для // w,*

---

² **Перелік умовних скорочень:** Adj – прикметник (ад'єктив); Adj₁, Adj₂ ... Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; *caus* – каузальна семантика; L – локатив; *loc* – локативна семантика; N – іменник; N₁, N₂ ... N_x – відмінкові форми іменників; P₀ – поширювач; P₁ – предикат; Praep – прийменник (препозитив); Pron – займенник; Pron₁, Pron₂ ... Pron_x – відмінкові форми займенників; S – речення; S_x – субстантив; temp – темпоральна семантика; V – *verbum* – дієслово (вербатив); V_f – особова форма дієслова.

na, przy, do, po. dla та ін. [Колодяжний 1960; Klebanowska 1971; Вихованець 1980; Karolak 1990; Żeberek 1994; Milewska 2003; Загнітко 2007; Кононенко І. 2012], пор.: *Даруся роздавала **po** селу квіти, бо так багато їх викопала восени, що більше, ніж барабуль у пивниці було* (М. Матіос) // *Przestałam się przejmować głupotami i wlażłam **po** uszy w Chinę* (М. Gretkowska); *Друга причина, що має намір викрасти поламаний віз **dla** своєї жінки **na** топливо* (Лесь Мартович) // *A nawet jeżeli jest, to pewnie mieszkają tam jacyś obcy ludzie, którzy przyjechali z miasta **na** ferie i takie odwiedziny **dla** obu stron będą krepujące* (О. Tokarczuk).

Щодо функціонального спрямування реченнєвої одиниці з поширювачами, то в його забезпеченні важливу роль відіграє порядок розміщення компонентів структурної моделі, якому, за визначенням В. Г. Гака, притаманні вторинні семантичні ознаки: ієрархічні, тобто на першому місці розміщений елемент чи система елементів, які позначають важливий об'єкт чи процес, та емпатичні, тобто на першому місці розміщені елемент чи система елементів, які з емоційного чи психологічного боку найбільш вагомі [Гак 2000: 298]. В ієрархії відношень між предикатом і його актантами важливе місце належить статусові синтаксичного зв'язку словоформ. У реченні одні словоформи входять до його структурного ядра, займаючи центральні позиції, інші займають більш-менш близькі до центру позиції, виражаючи асоціативні значення, а інші – віддалені від ядра позиції зі субординативним зв'язком [Плющ 2011: 142].

У моделюванні семантичної структури речення ядерну позицію займає предикат, природний заряд якого програмує якісний та кількісний склад аргументів як облігаторного, так і факультативного сенсу. Процес творення загальної думки відбувається за супроводом асиметричності структури речення, яка “виявляє себе у відмові від регулярності та однотипності, у розбіжності плану змісту і плану вираження, причому кількість необхідних елементів не збігається: перших наявно більше, ніж других, або навпаки” [Гак 2000: 26–27]. Асиметричні утворення ідентифікують як одиниці, що функціонують між предикативністю і пропозитивністю [Вихованець 1992: 47]. За спостереженнями О. В. Кульбабської, якщо структура речення неоднозначно корелює з його семантикою, то формування семантичної структури речення зумовлюють такі основні чинники: 1) компонентний склад речення; 2) лексико-граматичні розряди слів у системі частин мови; 3) лексичний склад речення й характер се-

мантики лексем; 4) актуальне членування речення; 5) прагматичні чинники реалізації речення-висловлення [Кульбабська 2011: 39].

У цьому контексті опосередковане місце серед асиметричних компонентів синтаксису посідають поширювачі семантичної структури речення, зокрема ПСК, які, взаємодіючи із предикатом, виступають як неординарні елементи семантичної моделі. Цим складникам притаманні як предикатні та непередикатні характеристики, так і власне ознаки речення, що виявляються під час входження семантичних компонентів чи їх комплексів у склад двоядерної предикативної системи та залежності від валентної рамки предиката [Кононенко 2002: 92; Предикат 2010: 280]. Зокрема, М. В. Мірченко підкреслює, що предикат не слід асоціювати (ототожнювати) тільки з дієсловами, оскільки дієслово як лексико-граматична категорія забезпечує лише семантичну (одну із численних семантичних, хоч і найпоширенішу) ознаку предиката. Предикативність як категорійне явище ґрунтується на гегемонії дієслівної семантичної ознаки, яка проймає всі типи предикатів, виступаючи всеохопною у позиційній структурі речення. Будучи семантично рівнозначною, така властивість предиката може реалізуватися іншими лексико-граматичними розрядами, які мають здатність перебирати ознакові предикатні функції, або синтаксичним комплексом одиниць у бездієслівній структурній схемі [Мірченко 2004: 112]. Власне, до цих одиниць можна зарахувати досліджувані семантичні компоненти і комплекси, які не лише мають потенційну здатність реалізувати предикатні функції в реченні, а й виконують їх: або нарівні із вираженим предикатом, доповнюючи не тільки його, але й значеннєвий план речення в цілому; або функціонують як рівноправні, тобто обидва ядра предикатного центру позиціонуються “паралельно”, “перпендикулярно”, співвідносячись одне із одним; або предикатні функції в реченні виконує тільки поширювач, хоча в таких випадках його можна співвіднести із предикатом, оскільки за таких умов поширювальний компонент і є предикатом у нетрадиційному вираженні.

Як відомо, поняття моделі речення³ використав Е. Сепір, котрий дотримувався думки, що “в основі кожного сформульованого речення лежить готовий вірець, речення-тип, що характеризується певними формальними рисами, оскільки визначені типи або ніби

---

³ Г. О. Золотова, співвідносячи поняття “модель речення” і “предикативна основа”, визначає їх як мінімальне самодостатнє поєднання синтаксичних форм, що утворюють комунікативну одиницю з певним типовим значенням в ряді аналогічних одиниць із тим самим змістом [Золотова 1967: 94].

фундаменти речень можуть виступати основою для будь-яких структур, необхідних тому, хто говорить або пише, проте самі вони в залякломому вигляді “дані” традицією”, подібні до кореневих і граматичних елементів [Сепир 1993: 51–53]. Услід за іншими лінгвістами [Арутюнова 2003: 7; Степаненко 2004: 8] конкретизуємо загальноживаний факт синтаксичної теорії, що склад речення можна максимально розширити, увівши до його структури різні відносно значення поширювачі, і максимально звузити, залишивши в ньому лише ті компоненти, які виконують конститутивну функцію, тобто утворюють те ядро, той зміст, який співвідноситься у свідомості мовців із “відрізком довкілля”, “випадковою подією”. М. І. Степаненко вважає, що поряд з мінімальними структурними схемами речення (S + P) доцільним є виокремлення поширених (S + P + Exp), із урахуванням того, що речення виражає відносно завершену думку і що не існує якої-небудь межі, яка здатна була б окреслити його довжину [Степаненко 2004: 8].

Виокремлюючи центральну семантико-синтаксичну модель речення із ПСК, розглядаємо семантичний компонент у складі конструктивної моделі, яка має такий вигляд: **S + P [P_r (V_f) + P_o (Praep + S_x)]**, де S – суб’єкт, P – предикативний комплекс, P_r – предикат, P_o – ПСК, Praep – прийменник (препозитив), S₁, S₂ ... S_x – відмінкові форми субстантива. Відповідно до презентованої моделі припускаємо можливі варіативні видозміни [Предикат 2010: 280; Воробець 2012: 9; Воробець 2012 а: 123]:

1. **S + P [P_r (V_f) + P_o (Praep + S_x)]**. ПСК входить до складу предикативного комплексу як потенційно основний предикат, як рівноправне другорядне ядро або просте поширення, необов’язкове чи заміinne.

2. **S + P_r (V_f) + P_o (Praep + S_x)**. ПСК функціонує на рівні із суб’єктом і предикатом, розміщуючись паралельно як складник кінцевої семантики речення. Цей тип речень можна зіставити із наявністю трьох сюжетних ліній, які йдуть паралельно одна щодо одної й на початку, в процесі або наприкінці побудови перетинаються задля забезпечення комунікативного смислу речення.

3. **S + P_o (Praep + S_x)**. Тип речень не передбачає вербально презентованого предиката, імпліцитного або відсутнього взагалі; предикатні функції в реченні виконує ПСК. Цей тип речень потенційно один із ускладнених, оскільки ПСК набуває поряд із

суб'єктом максимально можливих функціонально-семантичних ознак у структурі речення.

У корпусах сучасних української та польської мов виділяється поширена система семантичних одиниць, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні властивості і які мають здатність виступати в ролі синтаксеми як субстанційного, так і предикатного плану. Формально ці елементи структурної моделі речення виглядають як поєднання двох компонентів (прийменник + субстантив = ПСК) відповідної моделі [P_{raep} + S_x], яка залежить від якісного й кількісного складу семантичної системи. Наприклад: *Пробував Ягнич через старнома вивідати, наскільки це далеко зайшло* (О. Гончар) – модель ПСК [через + S₂] // *Przy oblężonym przez turystów Partenonie planujemy ucieczkę* (М. Gretkowska) – модель ПСК [przez + S₂] (об'єктні синтаксеми); *Щоправда, для страхових спілок ми пропонували створити систему рефінансування через уповноважений банк із використанням ресурсів НБУ* (Газ.) – модель ПСК [із використанням + S₂] // *Egipski kanon sztuki przypomina rysunek za pomocą ekiejki przykładanej do bóstw* (М. Gretkowska) – модель ПСК [za pomocą + S₂] (інструментальна синтаксема); *Просто з делікатності не наважувались утруждати безпосередньо* (О. Довженко) – модель ПСК [з + S₂] // *Rozstępują się straszliwe ciemności nagromadzone nad światem przez złych ludzi* (Т. Różewicz) – модель ПСК [przez + Adj₄ + S₄] (каузальна синтаксема); *Може, вперше з часів мандрів з маленьким Лучуком* (П. Загребельний) – модель ПСК [з часів + S₂] // *Pamięta pan dowcip o milicjantach z czasów stanu wojennego* (М. Szubaj) – модель ПСК [z czasów + S₂+ Adj₂] (темпоральна синтаксема); *Ночами заграва тривожних днів / Лягала злотим відблиском на бані* (Юрій Клен) – модель ПСК [на + S₄] // *Wtem z mgły po prawej stronie wynurza się jakiś ciemny kształt, dobrze widoczny na śniegu* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [na + S₆] (локативна синтаксема).

Щодо теоретичного осмислення зіставлюваних ПСК, то інтерпретація подібного роду одиниць неоднозначна. З огляду на наявні в сучасних лінгвістичних дослідженнях обґрунтування статусу прийменника [КСУЛМ 1951: 332; Колодяжний 1960: 474; Grochowski 1995: 84; Всеволодова 2002: 9], узагальненим є визначення його здатності виступати в кон'юнкції передусім з іменником й детермінувати відмінкову форму, виражаючи при цьому відношення між предметами дії, стану, ознаки. Зі семантико-синтаксичного погляду прийменник не може одноосібно й повнозначно виконувати функ-

цію синтаксеми. Разом із предикативним субстантивом він займає позицію предикатного компонента, утворюючи при цьому мінімальну синтаксичну одиницю – ПСК [Кононенко 2002: 92; Воробець 2012 а: 122], що характеризується сукупністю і структурованістю семантичного значення, яке випливає із синтезованої єдності обох компонентів, що взаємозумовлюють і доповнюють одне одного.

Композиційно ПСК складається з різнобічного за формальними показниками та функціональним навантаженням поєднання прийменника із субстантивом; утворену конструктивну одиницю витлумачують по-різному, залежно від її участі в організації неоднозначних складників [Мельничук 1966: 164–165; Ходова 1971: 9; Вихованець 1992: 130]. Прийменник із субстантивом виступають як одна функціональна (синтаксична) одиниця, конденсуючи семантичну єдність. Прийменниково-відмінкові форми, пов'язані з семантико-синтаксичною валентністю предиката, складають підсистему, яка розташована між відмінковою системою іменника і прийменниковою системою. Перехідні явища перебувають між полюсами цієї підсистеми, що засвідчує нейтралізацію прийменником морфологічних показників іменника та взаємопроникнення семантичних ідентифікаторів обох компонентів.

У структурі простих ускладнених (семантично складних) речень прийменниково-відмінкові форми займають позицію детермінантних членів, які пов'язані в трансформаційному плані зі структурою складного речення й переважно зберігають тип семантико-синтаксичних відношень із часовою, причиновою, умовною, цільовою функціями між елементарними простими реченнями. На думку польських мовознавців [Курилович 1962: 59; Wierzbicka 2006: 156; Nowak 2008: 33], прийменниковий зворот на зразок *sur la table* ('на столі' // 'na stole') є одним словом, а не групою слів. Якщо трактуємо його як словосполучення, то прийменник, який входить до складу звороту, повинен мати те саме синтаксичне навантаження, що й усе словосполучення. Отож у теоретичній концепції ПСК номіналізується як прийменниковий зворот, указуючи на провідну роль прийменника в окресленні семантичної модифікації. Синтаксична специфіка прийменника [Всеволодова 2003: 34] дає підстави визначати його як функціональну одиницю, пов'язану як із семантико-синтаксичним ярусом мови, оскільки будь-яка морфологічна одиниця на рівні слова має свою семантику, так і з синтаксичним ярусом, оскільки прийменник бере активну участь у "керуванні" відмі-

нковими формами субстантива, що приводить до утворення нових семантико-синтаксичних конструкцій.

Однією із ключових характеристик поширювачів у семантичній структурі речення виступає їх різнополярне розміщення в текстовій площині (ініціальність, медіальність, фінальність), зокрема при ініціальній позиції, яка має сильне за своєю природою функціональне навантаження й супроводжується посиленням ядерної значущості компонентів, які переміщуються із периферійного на центральне місце в ієрархічній побудові значеннєвого виміру в цілому. ПСК може займати в реченні позицію або після стрижневого компонента (слова, словосполучення, частини речення, речення, що залишається після виключення комплексу), або перед ним, пор.: *Через гірські перевали пішли гінці від Стедця до Царграда* (П. Загребельний) – моделі ПСК [через + Adj₄ + S₄], [від + S₂] та [до + S₂]; *Окрім моєї дорогої бабуні не любив мене ніхто на світі!* (О. Кобилянська) – моделі ПСК [окрім + Pron₂ + Adj₂ + S₂] та [на + S₆] // *Przez igły, bez strzykawek wpływa w moje stopy, nadgarstki i brzuch subtelną energią wszechświata* (М. Gretkowska) – моделі ПСК [przez + S₄], [bez + S₂] та [w + Pron₄ + S₄]; *Wchodziliśmy razem do szpitala* (М. Gretkowska) – моделі ПСК [do + S₂]. Позиція перед пояснювальним компонентом є для ПСК сильною, хоч здебільшого факультативною.

Найбільш сильна позиція ПСК як в українській, так і в польській мові – ініціальна, в якій максимально виявляються диференційні ознаки комплексу; незалежним компонентом у такому разі найчастіше є речення, наприклад: *Перед нами з'явилася, наче вкопана, наче з землі виросла – тітка* (О. Кобилянська) – модель ПСК [перед + S₅]; *За борг не падав і в небо не возносивсь* (О. Гончар) – модель ПСК [за + S₄] // *Przed nami, w miejscu, gdzie była szosa, zobaczyłem białą, szeroką rzekę* (R. Капуściński) – модель ПСК [przed + S₅], [w + S₆]; *Za sekundę! – wołam* (R. Капуściński) – модель ПСК [za + S₄]. Фінальна позиція ПСК, зумовлена стрижневим компонентом, нерідко облігаторна, слабка, менш прозора щодо виявлення диференційних ознак, наприклад: *Ударом хвилі кинуло його через палубу між троси* (О. Гончар) – моделі ПСК [через + S₄] та [між + S₄]; *Ці люди мали здатність до снігу* (О. Гончар) – модель ПСК [до + S₂] // *Wodząc wzrokiem za jego palcem* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [za + Pron₅ + S₅]; *A sen potrafi budować łagodne granice między wydarzeniami* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [między + S₅].

Як семантичний комплекс ПСК вирізняється ускладненою структурною моделлю, що виявляється при функціонуванні у складі ПСК, по-перше, ад'єктивних комплікаторів, наприклад: *Перестрибом ішов перед старими поважними турами* (І. Світличний) – модель ПСК [перед + Adj₅ + Adj₅ + S₅] // *Miałam przed oczami to, że między przednimi zębami miał przerwę, i to jest jedyne, co o nim pamiętam* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [między + Adj₅ + S₅], по-друге, комплікаторів субстантивного плану, наприклад: *Великий князь Володимир видужає завдяки сльозам і молитвам з багатьох сторін* (П. Загребельний) – модель ПСК [завдяки + S₃ + S₃]; *Лиснюче покриття чорніло перед Дошкою пошани* (О. Гончар) – модель ПСК [перед + S₃ + S₂] // *Jeżeli to szwedzki produkt, to chyba jeszcze z czasów budowy hotelu Forum* (Т. Konatkowski) – модель ПСК [z czasów + S₂ + S₂ + S₂]; *Przez fale snu słyszała ich niecierpliwe kliknięcia* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [przez + S₄ + S₂] тощо. Властивим для ПСК є керування власною актантною групою, наприклад: *Думав [Максим] про матір, про прости її заповіти, про віру в людей...* (І. Багряний) – модель ПСК [про + S₄] // *Nie zapytała ani o Maję, ani o jej malego synka* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [o + S₄], [o + Pron₄ + Adj₄ + S₂], що має враховуватись при семантичному визначенні.

Отже, семантична структура препозитива визначається як “структурна багатозначність” семантичних варіантів, в основі виділення яких лежить один тип семантичних відношень (каузальних, темпоральних, локативних, цільових, інструментальних та ін.), причому прийменник виконує подвійну функцію: по-перше, формальну функцію зв'язку між членами речення, виражену граматичними засобами як української, так і польської мови, по-друге, вказує на конкретний вид цього зв'язку, на його матеріально-значеннєвий вияв. Характерну особливість цього класу слів, його суттєву категорійну ознаку становить функція засобу двостороннього взаємовпливу між субстантивом, при поєднанні із яким утворюється ПСК, та вербальним компонентом речення, що репрезентує предикатні відношення.

Каузальні функції прийменниково-субстантивних конструкцій

Прийменниково-субстантивна конструкція є одним із найпоширеніших засобів вираження каузальної семантики в корпусі су-

часних української та польської мови, виступаючи у функції компонента двоядерної предикативної системи, детермінанта та поширювача, причому можливе позиціонування на межі між двома ролями, що призводить до семантико-синтаксичної поліфункціональності.

Конкретизувати інваріантну семантику “причина”, тобто виокремити в ній відповідний семантичний чинник, можна з огляду на появу того чи іншого конкретного типу каузальності, на супроводжувальний та породжувальний складники, причому як перші, так і другі виконують вагомую функцію у процесі семантико-синтаксичного аналізу. Цей комплекс відношень “передбачає такий зв’язок ситуацій, при якому одна з них оцінюється мовцем як достатня підстава для реалізації іншої” [Ляпон 1988: 110–111].

Каузальна синтаксема представляє собою неелементарний предикат, що функціонує в умовах поліпредикативних конструкцій [Теньєр 1988; Апресян 1995 б; Арутюнова 2003; Золотова 2009; Воробець 2012: 9–10]. Перебуваючи у функції компонента семантико-синтаксичної організації речення, ця система вказує на безпосередні причинові відношення, пор: *Він завжди боювся жінок через їхню балакучість* (П. Загребельний) – модель ПСК [через + Pron₄ + S₄] // *Przez fale snu słyszała ich niecierpliwe kliknięcia* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [przez + S₄ + S₂]; *Кожна сьома аварія на дорогах відбувається з вини дітей* (Газ.) – модель ПСК [з вини + S₂] // *Łódź nie mogła przybić do brzegu z powodu ostrych skał otaczających Wyspę Żółwi* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [z powodu + Adj₂ + S₂]; *Він завітнися самовідданою вдячністю до завбудинку за його суворі слова і з тим радісним сяйвом поринув у глибоку тишу ночі* (І. Микитенко) – модель ПСК [за + Pron₄ + Adj₄ + S₄] // *Krezus odpokutował za grzech swojego prapradziada* (R. Kapuściński) – модель ПСК [za + S₄ + Pron₂ + S₂].

Аналіз прийменникової системи сучасної української мови, зокрема представлені у лексикографічних джерелах (“Великий тлумачний словник сучасної української мови” 2005, “Словник українських прийменників” 2007; “Słownik przyimków wtórnych” 2003, “Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny” 2003), та фактичний матеріал засвідчують, що конкретними репрезентантами конструктивної моделі S + P [P_r (V_f) + P_o (Praep + S_x) caus] у сучасній українській мові є 17 моделей, а в польській – 15 моделей каузальної семантики, причому окремі структури мають підпорядковані їм субмоделі, виокремлення яких залежить від якісно-композиційного складу ПСК.

1. S + P [P_r (V_f) + P_o (під + S_{4/5}) caus] // S + P [P_r (V_f) + P_o (под + S_{4/5}) caus]. Порівняймо: *Ліс бринів під вітром шумними хорами, сіючи навколо холод і задуму* (Р. Андріяшик) – модель ПСК [під + S₅]; *Секретар під тим поглядом зів'яв і навшпиньки вийшов із кабінету* (Б. Антоненко-Давидович) – модель ПСК [під + Pron₅ + S₅]; *Ніби під чарівним ліхтарем на екрані вирости рядами силуети кіп, як зубчасті дзвіниці* (С. Васильченко) – модель ПСК [під + Adj₅ + S₅] // *Teraz też pod naporem Persów flota Greków cofa się i cofa* (R. Kapuściński) – модель ПСК [pod + S₅ + S₅]; *Co on pod przymusem wykonał* (R. Kapuściński) – модель ПСК [pod + S₅]; *Nasładowca jest zorganizowany także pod względem literackim i językowym* (М. Краjewski) – модель ПСК [pod + S₅ + Adj₅ + Adj₅]. Частота вживання: укр. 161 речення – 10,73 відсотка і пол. 151 речення – 10,06 відсотка від загальної кількості 3000 прикладів із каузальною семантикою.

Охарактеризуємо українське речення моделі ПСК [під + S₅] *Царський трон похитнувся під штиком запасного солдата* (В. Винниченко). Семантика ситуації: дія агенса відбувається завдяки спрямованій на нього дії особи-каузатора. Компоненти ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) особа-каузатор; 4) дія каузатора; 5) причина – дія особи-каузатора. Семантичний комплекс *під штиком запасного солдата* виражає каузальне значення, акумулюючи потенційно основну предикацію: *Царський трон похитнувся* (основна предикація) + *запасний солдат направив штик* (потенційно основна предикація) → *Царський трон похитнувся, оскільки запасний солдат направив штик*. ПСК *під штиком*, що займає правобічну позицію щодо вербального компонента, визначаємо як компонент двоядерної предикативної системи із реченнєвотвірним потенціалом.

Розглянемо польське речення моделі ПСК [pod + S₅ + S₅] *Teraz też, pod naporem Persów, flota Greków cofa się i cofa* (R. Kapuściński), де поширювальна конструкція *pod naporem Persów* конденсує потенційно основну предикацію: *Teraz też jest napór Persów* (потенційно основна предикація) + *Flota Greków cofa się i cofa* (основна предикація) → *Flota Greków cofa się i cofa, ponieważ teraz też jest napór Persów*. ПСК *pod naporem Persów*, на відміну від зіставлюваної мови, наділена більшою мірою самостійності, що засвідчує її виокремлення не лише із семантичного, але із граматичного боку шляхом відокремлення.

Система субмодельного плану складається із десяти моделей:

1) S + P [P_r(V_f) + P_o (під вагою + S₂) caus]: *Хвилин за п'ять під вагою кількох дужих поліціантів двері почали жалібно луцати* (І. Білик) – модель ПСК [під вагою + Num₂ + Adj₂ + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o (pod ciężarem + S₂) caus]: *Nagle schody zatrzeszczały pod ciężarem kroków* (І. Surmik) – модель ПСК [pod ciężarem + S₂];

2) S + P [P_r(V_f) + P_o (під владою + S₂) caus]: *Під владою гіпнозу Ярослава прикипіло дивилась в ті юродиво безстрашні врубелівські очі* (О. Гончар) – модель ПСК [під владою + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o (pod wodzą + S₂) caus]: *Tacy jak Fertak przez wieki pod wodzą jezuitów zwalczali polską tolerancję* (М. Urbanek) – модель ПСК [pod wodzą + S₂];

3) S + P [P_r(V_f) + P_o (під впливом + S₂) caus]: *Не можна під впливом ефекту міняти погляди* (О. Бердник) – модель ПСК [під впливом + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o (pod wpływem + Pron₂ + S₂) caus]: *Pod wpływem tej zazdrości rzuciłam się do pisania Miasteczka dla TVN* (М. Gretkowska) – модель ПСК [pod wpływem + S₂];

4) S + P [P_r(V_f) + P_o (під дією + S₂) caus]: *Під дією сонячного світла і стратосферного холоду ці речовини утворюють агресивні сполуки хлору* (Газ.) – моделі ПСК [під дією + Adj₂ + S₂] і [під дією + Adj₂ + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o (pod działaniem + S₂) caus]: *Kosma, jeszcze ciągle pod działaniem nokautu, ale już przeczuwający bliskie, nieokreślone niebezpieczeństwo* (М. Tomaszewska) – моделі ПСК [pod działaniem + S₂];

5) S + P [P_r(V_f) + P_o (під загрозою + S₂) caus]: *Вони роздали всім лісникам отруйний порошок і під загрозою смерті наказали підсипати мені в їжу* (В. Шкляр) – модель ПСК [під загрозою + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o (pod groźbą + S₂) caus]: *Pod groźbą ukamienowania moja noga nie mogła powstać na jego ścieżkach* (М. Pilot) – модель ПСК [pod groźbą + S₂];

6) S + P [P_r(V_f) + P_o (під напором + S₂) caus]: *Західна Римська імперія впала в останній чверті V сторіччя н. е. під напором германців* (Газ.) – модель ПСК [під напором + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o (pod naporem + S₂) caus]: *Trzaskały łamane gałęzie, waliły się drzewa pod naporem ślepego tłumu* (О. Токарчук) – модель ПСК [pod naporem + Adj₂ + S₂];

7) S + P [P_r(V_f) + P_o (під натиском + S₂) caus]: *В другій половині дня пронеслася чутка, що праворуч під натиском ворога сусіди драпають, оголяють фланг* (О. Гончар) – модель ПСК [під натис-

ком + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (pod naciskiem + S₂) caus]: *Powietrze przesuwa się posłusznie pod naciskiem bramki* (H. Kowalewska) – модель ПСК [pod naciskiem + S₂];

8) S + P [P_r (V_f) + P_o (під тиском + S₂) caus]: *Під тиском примитивних голіворізів згнули безцінні скарби людського духу* (П. Загребельний) – модель ПСК [під тиском + Adj₂ + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (pod presją + S₂) caus]: *Wyłoby wysoce niepedagogicznie ustąpić pod presją groźby* (T. Dołęga) – модель ПСК [pod presją + S₂];

9) S + P [P_r (V_f) + P_o (під тягарем + S₂) caus]: *Дошки закрипили під тягарем носіїв* (О. Бердник) – модель ПСК [під тягарем + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (pod ciężarem + S₂) caus]: *Ich zielone gałęzie uginały się pod ciężarem szyszek* (M. Nurowska) – модель ПСК [pod ciężarem + S₂];

10) S + P [P_r (V_f) + P_o (під ударом + S₂) caus]: *Під ударом козацьких загонів перестала існувати одна з найбільших міліарних потуг Старого Світу* (Газ.) – модель ПСК [під ударом + Adj₂ + S₂] // немає польського відповідника.

Із презентованих моделей ПСК споріднених мов констатуємо співпадіння в плані вираження семантичних комплексів 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Тоді як українська модель ПСК [під ударом + S₂] не характерна для польської синтаксичної системи (принаймні на підставі опрацьованого матеріалу), а відповідне значення репрезентоване описовими засобами, які не мають статусу поширювача структурної моделі, оскільки являють частину складного речення. Також серед польських компонентів поширювального характеру виділяємо ПСК синонімічного плану (1 і 9 модель ПСК [pod ciężarem + S₂]), тоді як для української системи притаманні дві різнопланові моделі ПСК [під вагою + S₂] і [під тягарем + S₂].

2. S + P [P_r (V_f) + P_o (через + S₄) caus] // S + P [P_r (V_f) + P_o (przez + S₄) caus]: *По-друге, він вважав, що потернів через незалежність своєї вдачі* (В. Підмогильний) – модель ПСК [через + S₄]; *Через біль голови не може підвестися, але йому так хотілося б хоча глянути “на тата”* (У. Самчук) – модель ПСК [через + S₄]; *Він через хворі зуби раз у раз палив* (Л. Смілявський) – модель ПСК [через + Adj₄ + S₄] // *Wydaje się bardziej oddalony od Ziemi niż inne, dziecinny latawiec, który przez niewagę poleciał zbyt wysoko* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [przez + S₄]; *Ja przez własną głupotę go straciłam* (D. Banek) – модель ПСК [przez + Adj₄ + S₄]; *Ktoś leżał na*

cmentarzu, inny wył **przez mróz** z zakratowanych sal węgorzewskiego detoksu (M. Olszewski) – модель ПСК [przez + S₄]. Частота вживання: укр. 88 речень – 5,87 відсотка і пол. 86 речень – 5,73 відсотка від загальної кількості 3000 прикладів із каузальною семантикою.

Розглянемо наведене речення моделі ПСК [через + Adj₄ + S₄] *Він **через хворі зуби** раз у раз палив* (Л. Смілявський). Семантика ситуації: дія агенса визначається особистими якостями та станом фізичного здоров'я. Компоненти ситуації: 1) агенс, 2) дія агенса, 3) причина – фізичний стан здоров'я. ПСК *через хворі зуби* виступає репрезентантом каузальної семантики, ускладнюючи потенційно основну предикацію: *Він раз у раз палив* (основна предикація) + *У нього були хворі зуби* (потенційно основна предикація) → *Він раз у раз палив, бо в нього хворі зуби*. Складовий компонент реченнєвої структури *через хворі зуби*, що знаходиться в лівобічній позиції щодо основного предиката, зумовлює стан суб'єкта й викликає наслідок (прив'язаність до інтенсивного паління).

Проаналізуємо польське речення моделі ПСК [przez + Adj₄ + S₄] *Ja **przez własną głupotę** go straciłam* (D. Vanek). Семантика ситуації: дія агенса визначається необдуманим, безглуздим учинком. Компоненти ситуації: 1) агенс, 2) дія агенса, 3) причина – необдуманий учинок. ПСК *przez własną głupotę*, ускладнений адвербіальним комплікатором, конденсує потенційно основну предикацію: *Ja go straciłam* (основна предикація) + *To własna głupota* (потенційно основна предикація) → *Ja go straciłam, ponieważ zrobiła własną głupotę*. Зіставлювані поширювачі двох мов, враховуючи позиційне розташування між суб'єктом і предикатом, становлять своєрідний центр речення з візуальної точки зору і за функціонально-семантичним наповненням.

Для цієї моделі речення характерні дві субмоделі:

1) S + P [P_r (V_f) + P_o (через брак + S₂) caus]: ***Через брак** кворуму в Києві не був проведений 15-й звітно-виборний з'їзд Асоціації українських банків* (Газ.) – модель ПСК [через брак + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (przez brak + S₂) caus]: *Na przykład to, że nie możemy **przez brak czasu** grać zbyt wielu koncertów* (H. Dobaczewski) – модель ПСК [przez brak + S₂];

2) S + P [P_r (V_f) + P_o (через відсутність + S₂) caus]: *На початку 2000-го храм не працював **через відсутність священика*** (Газ.) – модель ПСК [через відсутність + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (przez brak + S₂) caus]: *Nie pozwolono go tknąć, mimo iż psuje harmonię*

wnętrza przez brak symetrii (К. Uniechowska-Dembińska) – модель ПСК [przez brak + S₂].

Отже, у польській мові функціонує одна модель ПСК [przez brak + S₂], а в українській дві моделі ПСК із відмінним семантичним наповненням: [przez brak + S₂] і [через відсутність + S₂], що спричинено, можливо, більш розгалуженим лексичним потенціалом українських компонентів цієї моделі речення.

3. **S + P [P_r (V_f) + P_o (волею + S₂) caus]** // немає польського відповідника: *Але волею випадку посеред ночі стали вогнеборцями, рятуючи від пожежі готельний комплекс “Мочари”* (Газ.) – модель ПСК [волею + S₂]; *Волею Бога продиктовані оздоровлюючі моменти в житті людства* (Р. Андріяшик) – модель ПСК [волею + S₂]; *Раптом волею авторів фільму “чорні археологи” потрапляють в пекло боїв 1942 року, де вимушені битися ... проти німецьких загарбників* (Газ.) – модель ПСК [волею + S₂] – частота вживання: 34 речення – 2,26 відсотка від загальної кількості 3000 прикладів із каузальною семантикою (обмеження, зумовлені книжним стилем).

Проаналізуємо речення моделі ПСК [волею + S₂] *Слова були сполучені волею автора в урочисті ряди* (О. Довженко). Семантика ситуації: дія агенса реалізується через власне волевиявлення агенса-каузатора. Компоненти ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) агенс-каузатор; 4) причина – власне волевиявлення. Складовий компонент реченнєвої структури *волею автора* фокусує потенційно основну каузальну предикацію: *Слова були сполучені в урочисті ряди* (основна предикація) + *Автор висловив власне бажання* (потенційно основна предикація) → *Слова були сполучені в урочисті ряди, бо автор висловив власне бажання*. ПСК *волею автора* посідає правобічну позицію щодо вербального компонента двоядерної предикативної системи, яка вважається слабшою у зіставленні із лівобічною чи ініціальною, проте семантична значущість та її інформаційна оформленість досить вагома для усвідомлення ситуації, що унеможливило виключення із структурної моделі P_o (Праер + S_x) і дає змогу проектувати його як рівноправний компонент двоядерної предикативної системи.

Темпоральні функції прийменниково-субстантивних конструкцій

У лінгвістичній концепції темпоральність визначається як семантична категорія часу, що охоплює різновиди значення часу. Від-

повідно до цього людина членує час на окремі відрізки, пов'язуючи їх із поняттями тривалості – тривалості й нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності, співвіднесеності з моментом мовлення тощо [Українська мова 2007: 706]. Темпоральне значення предиката в типологічному сенсі є власне граматичним і умовно протиставлене лексико-граматичному. Це означає, що предикати властивості можуть бути визначені з погляду іманентної темпоральної семантики безвідносно до лексико-граматичної належності. Оскільки структура речення визначається як лексико-граматичним, так і власне граматичним значенням предиката, то врахування темпоральної семантики дає можливість повніше охарактеризувати семантико-синтаксичний склад речення [Предикат 2010: 300].

Категорія темпоральності ґрунтується на мовних одиницях, які репрезентують функціонально-семантичну зовнішньо-темпоральну та внутрішньо-темпоральну систему, компонентами якої є морфологічна категорія часу дієслова, синтаксична категорія часу речення, категорії таксису й аспектуальності [Воробець 2011: 66–68]. Саме у взаємодії з цими категоріями ПСК функціонує як виразник темпоральних відношень, наприклад: ***Безпосередньо перед запіканням** рибу можна нафарширувати підсмаженими на олії цибулею, морквою і печерицями* (Газ.) – модель ПСК [безпосередньо перед + S₅] temp // *Postanawia napić się jeszcze herbaty **przed wyjściem*** (О. Токарчук) – модель ПСК [przed + S₅] temp; ***3 часів Константина Великого** візантійське мистецтво жило думкою, що зримий світ живих людей – лиш химера, видиво, з'ява* (П. Загребельний) – модель ПСК [з часів + S₂ + S₂] temp // *Przed nami do podpisania najprawdziwszy **wokulskiego*** (М. Gretkowska) – модель ПСК [z czasów + S₂] temp; ***В кінці літа** треба було відсилати Києву щорічну дань* (П. Загребельний) – модель ПСК [в кінці + S₂] temp // *Odwiedziliśmy ją **w końcu lat siedemdziesiątych*** (М. Gretkowska) – модель ПСК [w końcu + S₂] temp та ін.

У розширеній моделі семантико-синтаксичної структури речення ПСК виступає у функції темпорального компонента двоядерної предикативної системи. Вихідною конструктивною моделлю, яка відображає необхідні для комплексного розуміння глибинної структури речення компоненти, є S + P [P_r (V_f) + P_o (Праер + S_x) temp]. У функціонуванні темпоральних синтаксем беруть участь 38 прийменників української мови [Вихованець 1980: с. 217] та 32 пре-

позитиви польської мови [Żeberek 1994; Milewska 2003; Nowak 2008], співвідносні з просторовими: *біля, близько, в (у), від (од), впродовж, вслід за, слідом за, до, з, за, коло, між, по-між, на, над, перед, під, по, при, проти, серед, посеред, через // obok, blisko, w, od, z, za, koło, między, pomiędzy, na, nad, przed, pod, po, przy, wśród, pośród, przez* та ін.; неспіввідносні з просторовими: *напередодні, наприкінці, на протязі, о (об), одночасно з, під час, пізніше (пізній), після, опісля, починаючи з, протягом, раніше (раній), у міру, у процесі, у ході // w przeddzień, w przededniu, w ciągu, o, jednocześnie, z, podczas, różnie, na końcu* та ін.

Як засвідчують, зокрема, лексикографічні джерела (“Великий тлумачний словник сучасної української мови” 2005, “Словник українських прийменників” 2007; “Słownik przyimków wtórnych” 2003, “Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny” 2003) та фактичний матеріал, прямими репрезентантами семантичної моделі речення $S + P [P_r (V_f) + P_o (P_{raer} + S_x) temp]$ у сучасній українській та польській мові є більше 40 моделей в українській мові та більше 30 – у польській із розгалуженою системою одиниць субмоделного спрямування.

Проектуємо темпоральні відношення, висловлені семантичним комплексом $[P_{raer} + S_x] temp$, через розгляд 3 моделей, які характеризуються високою частотою вживання та складністю із семантико-синтаксичного погляду:

1. $S + P [P_r (V_f) + P_o (z + S_{2/5}) temp]$ // $S + P [P_r (V_f) + P_o (z + S_{2/5}) temp]$: *А доля їх на тебе наложила 3 дитячих літ* (В. Самійленко) – модель ПСК $[z + Adj_2 + S_2]$; *Небо вішувало близьку заметіль, хрипло й насторожено шурхотів жужелицею повноводий з осені Дністер* (Р. Андріяшик) – модель ПСК $[z + S_2]$; *Вже ж минуло з того часу аж три довгі роки, Як втопилась дівчинонька У річці глибокій* (Леся Українка) – модель ПСК $[z + Pron_2 + S_2]$ // *Okazało się, że on myślał o kolorowych balonikach z dzieciństwa* (М. Gretkowska) – модель ПСК $[z + S_2]$; *Nie sposób opisać zapachu – jest najwcześniejszą emocją z czasów* (М. Gretkowska) – модель ПСК $[z + S_2]$; *Impas przelatały nieoczekiwane reperkusje incydentu granicznego z piątku, 11 marca* (М. Waldemar) – модель ПСК $[z + S_2]$.
Частота вживання: укр. 92 речення – 6,13 відсотка і пол. 90 речень – 6 відсотків від загальної кількості 3000 прикладів із темпоральною семантикою.

Зупинимось на реченні *Вже я з того весілля за ним пропадаю* (Марко Вовчок) – модель ПСК [з + S₂] (А знаходиться під впливом Х від певного моменту t₀). Складовий компонент реченнєвої структури з *того весілля* фокусує потенційно основну предикацію: *Вже я за ним пропадаю* (основна предикація) + *Відбулося весілля* (потенційно основна предикація) → *Вже я за ним пропадаю, відколи відбулося весілля*. ПСК з *того весілля*, розглянутий як трансформ, займає позицію перед предикатом, що є семантично й граматично сильною і становить темпоральний компонент двоядерної предикативної системи.

Подібну ситуацію спостерігаємо у польському реченні *Okazało się, że on myślał o kolorowych balonikach z dzieciństwa* (M. Gretkowska) – модель ПСК [z + S₂], де семантичний комплекс функціонує в ролі конкретизатора минулого часового проміжку. У поліпредикативних конструкціях споріднених мов моносуб'єктні дії характеризуються послідовною темпоральністю, враховуючи імплікації сприймання, із окресленим періодом (дія теперішня – основна предикація, дія минула – потенційно основна предикація).

Ця модель оперує системою субмоделей, що складається із трьох різновидів:

1) S + P [P_r(V_f) + P_o(з / із моменту + S₂) temp]: *3 моменту проголошення незалежності Південного Судану всі жителі фактично стали людьми без громадянства* (Газ.) – модель ПСК [з моменту + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o(z czasu + S₂) temp]: *Ale za to dzisiaj pojawił się mój chłopak z czasu studiów* (R. Figura) – модель ПСК [z czasu + S₂];

2) S + P [P_r(V_f) + P_o(з / із часів + S₂) temp]: *Ці переклади зберегалися ще з часів першовчителів слов'янства – Кирила та Мефодія* (Газ.) – модель ПСК [з часів + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o(z czasów + S₂) temp]: *Noc w tym pociągu minęła mi bezsenność, ponieważ w starych, pochodzących z czasów kolonii wagonach trzęsło* (R. Kapuściński) – модель ПСК [z czasów + S₂];

3) S + P [P_r(V_f) + P_o(з / із часу + S₂) temp]: *3 часу проголошення незалежності керівництво України озброїлося інструментом стратегічного партнерства для набуття друзів на міжнародній арені* (Газ.) – модель ПСК [з часу + S₂] // S + P [P_r(V_f) + P_o(z czasu + S₂) temp]: *Bo ja pamiętam, mnie też zabierano towarzyszy walki z czasu wojny* (W. Żukrowski) – модель ПСК [z czasu + S₂].

Розглянуті субмоделі зіставлюваних мов демонструють співвідношення моделей ПСК як 3:2 (модель ПСК [з моменту + S₂], [з часів + S₂], [з часу + S₂] / модель ПСК [z czasu + S₂], [z czasów + S₂]), оскільки синсемантизм таких систем співвідносний із виділенням синтаксичних компонентів аналітичної будови, основну увагу зосереджуючи на виявленні причин, умов і способів реалізації семантичних єдностей, утворених синсемантизмом слів і комплексів з підкресленням їхньої граматикалізації [Іваницька 2013: 295].

2. S + P [P_r (V_f) + P_o (після + S₂) temp] // S + P [P_r (V_f) + P_o (po + S₂) temp]. Порівняймо: *Де після ночі ранок синій / Збирає роси не мені...* (Г. Чубач) – модель ПСК [після + S₂]; *Після вечері я спитав старого, де б мені знайти такого чоловіка, щоб провів мене до Ненаситця і в Капулівку* (О. Стороженко) – модель ПСК [після + S₂]; *Після смерті Осмомисла Володимир князем став* (О. Олесь) – модель ПСК [після + S₂] // *Potem w swojej straszliwej rozpaczy po śmierci syna, do której pośrednio sam się przyczynił* (R. Karuściński) – модель ПСК [po + S₂]; *Kobieta widzi wystające z kop śniegu, pomalowane odblaskową farbą szupki i dopiero po chwili rozumie, że oznaczają zakręt* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [po + S₂]; *Zawsze po przebudzeniu słucha bicia serca* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [po + S₃]. Частота вживання: укр. 68 речень – 4,53 відсотка і пол. 70 речень – 4,67 відсотка від загальної кількості 3000 прикладів із темпоральною семантикою.

Проаналізуємо речення *Маю після вашого приказу шукати “реформатора”* (О. Кобилянська) – модель ПСК [після + Pron₂ + S₂] (*A* шукає *X-a* після момент *t₀*). Складовий компонент *після вашого приказу* конденсує потенційно основну темпоральну предикацію: *Маю шукати “реформатора”* (основна предикація) + *Відбувся ваш приказ* (потенційно основна предикація) → *Після того як був ваш приказ, маю шукати “реформатора” / Маю шукати “реформатора”, бо відбувся ваш приказ*. Складність цього ПСК, з огляду на трансформаційні можливості, полягає в інтерпретації його семантики як поєднання значень темпоральності та каузальності, які на рівноправних засадах функціонують у складі компонента двоядерної предикативної системи.

Ця модель оперує двома субмоделями:

1) S + P [P_r (V_f) + P_o (після завершення + S₂) temp]: *Після завершення перегонів “День” поцікавився в Селіо, як йому “ганялося” Дніпром* (Газ.) – модель ПСК [після завершення + S₂] //

S + P [P_r (V_f) + P_o (по уkończeniu + S₂) temp]: *Sporo rozgarniętych dziewcząt i chłopców, z którymi ponagrywałem rozmowy dla radia – o ich planach, ambicjach życiowych po ukończeniu studiów* (J. Krzysztoń) – модель ПСК [по уkończeniu + S₂];

2) S + P [P_r (V_f) + P_o (після закінчення + S₂) temp]: *Після закінчення терміну дії державних програм у сфері енергетики та енергоефективності ми обов'язково побачимо, ким і що було реально зроблено* (Газ.) – модель ПСК [після закінчення + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (по zakończeniu + S₂) temp]: *Światło zgasło w kinie po zakończeniu seansu* (M. Tomaszewska) – модель ПСК [по zakończeniu + S₂].

Презентовані моделі [після завершення + S₂], [після закінчення + S₂] та [по уkończeniu + S₂], [по zakończeniu + S₂] можна розглядати в типологічному ракурсі, оскільки і перші, і другі ПСК функціонують у своїх мовних системах за власними принципами, що включає їхнє міжмовне координування.

3. S + P [P_r (V_f) + P_o (через + S₄) temp] // S + P [P_r (V_f) + P_o (przez + S₄) temp]: *Уже сьогодні їх заручають А через тиждень і повинчають* (Лєся Українка) – модель ПСК [через + S₄]; *Хіба я не вернуся через якийсь час до цього міста?* (І. Микитенко) – модель ПСК [через + Pron₄ + S₄]; *Значить, діло облагодимо через кілька днів, з солідністю* (Р. Андріяшик) – модель ПСК [через + Num₄ + S₄] // *Ona leży jeszcze przez chwilę i powoli uświadamia sobie, gdzie jest* (О. Tokarczuk) – модель ПСК [przez + S₄]; *Dojrzewałem przez pięćdziesiąt lat do tego trudnego zadania* (Т. Różewicz) – модель ПСК [przez + Num₄ + S₄]; *Przez dwa miesiące zwalczałam cztery centymetry czegoś, co rozpanoszyło się w środku mnie* (M. Gretkowska) – модель ПСК [przez + Num₄ + S₄]. Частота вживання: укр. 50 речень – 3,33 відсотка і пол. 46 речень – 3,07 відсотка від загальної кількості 3000 прикладів із темпоральною семантикою.

Розглянемо українське речення *Уже через місяць Олімпійський вогонь прибуде в столицю України* (Газ.) – модель ПСК [через + S₄] (А прибуде місце Х у момент t₀). ПСК *через місяць* виражає темпоральне значення, конденсуючи потенційно основну предикацію: *Мине місяць* (потенційно основна предикація) + *Олімпійський вогонь прибуде в столицю України* (основна предикація) → *Коли мине місяць, Олімпійський вогонь прибуде в столицю України*. Семантичний комплекс *через місяць*, що займає лівобічну позицію

щодо вербального компонента, визначається на межі між компонентом двоядерної предикативної системи та детермінантом.

Характеризуємо польське речення *Dojrzewałem przez pięćdziesiąt lat do tego trudnego zadania* (T. Różewicz) – модель ПСК [przez+ Num₄ + S₄] (A прибув місце X у момент t₀). ПСК *przez pięćdziesiąt lat*, обіймаючи постпозицію щодо предиката, має трансформаційний потенціал (*Dojrzewałem do tego trudnego zadania, gdy przeszło pięćdziesiąt lat*) і наділений достатньою семантичною цінністю для комплексного розуміння реченнєвої структури, що дозволяє включати семантичний комплекс такого складу до двоядерного предикативного центру.

Як бачимо, ПСК у ролі темпоративу, що входить до предикативного центру, виражає часові відношення між компонентами семантико-синтаксичної структури речення, вказуючи на одночасність або різночасність подій, явищ і на їхні кількісно-часові вияви. Семантичні модифікації темпоральної синтаксеми ґрунтуються на протиставленні одночасність – різночасність дії і часового моменту, неозначена тривалість – означена тривалість дії чи стану, заповненість – незаповненість дією часового відрізка, обмеженість – необмеженість дії в часі та її повторюваність та неповторюваність.

Локативні функції прийменниково-субстантивних конструкцій

Ураховуючи, що “все наше пізнання поширюється з просторово-часового центру, що функціонує як крихітний відрізок, який ми займаємо в конкретний момент” [Рассел 1997: 18], ПСК проектуємо у ролі локативного компонента двоядерної предикативної системи, який функціонує в семантико-синтаксичній структурі речення. У мовознавчій науці поширеною є теорія просторової інтерпретації: існувати означає десь знаходитися, займати точку на осі часу. Термін *простір* використовується при цьому в широкому значенні (простір ситуації, простір системи) і дорівнюється до поняття простору в математиці, а саме: 1) він функціонує як геометричне зображення (будь-який простір, що описується в мові, можна представити у вигляді одно-, дво- чи полікомпонентної геометричної структури); 2) він визначається через поняття безлічі, численності (простір як дискретна або недискретна множина графічних точок, які утворюють певну структуру) [Селиверстова 2004: 560].

Комплексне вивчення речень структурної моделі $S + P [P_r (V_f) + P_o (P_{raer} + S_x)]$ у взаємозв'язку їхньої семантико-синтаксичної і формально-граматичної організації дає змогу окреслити модель $S + P [P_r (V_f) + P_o (P_{raer} + S_x) loc]$, де ПСК виступає носієм локативної семантики, що, порівняно із ПСК із каузальною та темпоральною семантикою, менш активні в семантичному та синтаксико-значеннєвому планах, але саме із просторово орієнтованих семантичних комплексів бере початок чимало причинових та часових ПСК, оскільки власне значення 'просторовість' є первинним для більшості з них.

Аналіз прийменникової системи сучасних української та польської мов свідчить, що система прийменників із просторовим значенням, які становлять основу формування ПСК, містить більше 130-ти складників (*збоку, збоку від, віддалік, недалеко, вглиб (углиб), біля, перед, під, на, поряд, поряд з, посеред, спереду, у напрямі до // obok, obok od, niedaleko, koło, przed, pod, na, blisko, blisko do, blisko od, pośród, z przodu, w kierunku do* та ін.) і, відповідно, стимулює об'єднання в численну низку семантико-синтаксичних різновидів.

Проаналізуємо дві семантико-синтаксичні моделі речень, включаючи субмодельний потенціал, одна із яких є частотною, а інша – менш вживаною.

1. $S + P [P_r (V_f) + P_o (w / y + S_{2/4/6}) loc]$ // $S + P [P_r (V_f) + P_o (w + S_{2/4/6}) loc]$. Наприклад: *Але знову уранці босий слід той веде в саркофаг* (І. Драч) – модель ПСК [$w + S_4$]; *Хочу похвалитися, що ніколи не пробував провести з мамою “антирелігійну роботу”, як це свого часу нас підмовляли в школі, й замахнутися на образи, яких у нашій хаті було з десяток* (Р. Федорів) – моделі ПСК [$w + S_6$] і [$y + Pron_6 + S_6$]; *Ряжанка довго лежав у паркій темряві намету й засинав* (І. Білик) – модель ПСК [$y + Adj_6 + S_6$] // *W okolicach Skierniewic zamiast drzemki nirwana* (М. Gretkowska) – модель ПСК [$w + S_6 + S_2$]; *Jak dobrze mogą zbierać jagody w lesie* (Т. Różewicz) – модель ПСК [$w + S_6$]; *Miały być wakacje, zamiast tego siedzę na Saskiej Kępie w poczekalni lekarza* (М. Gretkowska) – модель ПСК [$w + S_6 + S_2$]. Частота вживання: укр. 207 речень – 20,7 відсотка і пол. 207 речень – 20,7 відсотка від загальної кількості 2000 прикладів із локативною семантикою.

Розглянемо речення моделі ПСК [$y + S_4$] *Богун останній увійшов у ліс* (Л. Костенко), де семантичний компонент *у ліс* займає правобічну позицію, що є семантично й функціонально слабкою за

логічними показниками, але із семантичного погляду є сильною, оскільки вона передає локативне значення, вказуючи на конкретне розташування суб'єкта дії: суб'єкт *A* наділений просторовою характеристикою *L*, тобто *A* знаходиться в *L*. Аналогічну ситуацію можемо простежити у реченні моделі ПСК [w + S₆] *Jak dobrze moge zbierać jagody w lesie* (Т. Różewicz), де ПСК *w lesie* посідає фінальну позицію й функціонує в ролі локативного комплікатора.

Порівняймо речення моделі ПСК [w + S₆ + S₂] *W okolicach Skierniewic zamiast drzemki nirwana* (М. Gretkowska), для якого характерним є розташування у постпозиції досліджуваної конструкції, семантично підсиленої пропріальною одиницею (*Skierniewic*), що підкреслює точну вказівку на місце: *A* позиціонується в *L*. Ця структурна модель речення розчленована на систему субмоделей із дев'яти компонентів:

1) S + P [P_r (V_f) + P_o (в околиці + S₂) loc]: – *Hi, я волів би знайти собі мешкання в околиці свого музею* (І. Багрянний) – модель ПСК [в околиці + Pron₂ + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (w okolicy + S₂) loc]: *Doświadczać bolesnej studni w okolicy serca i depresji, która dopada zwłaszcza w soboty i niedziele* (S. Raduńska) – модель ПСК [w okolicy + Adj₂ + Adj₂ + S₂];

2) S + P [P_r (V_f) + P_o (в оточенні + S₂) loc]: *He зоглядівся, як опинився в оточенні трьох козаків* (В. Шкляр) – модель ПСК [в оточенні + Num₂ + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (w otoczeniu + S₂) loc]: *Na obrazach i sztychach z tych czasów widzimy ich w otoczeniu pięknych i wesolych pań, które były mocno dekolowane...* (J. Parandowski) – модель ПСК [w otoczeniu + Num₂ + S₂];

3) S + P [P_r (V_f) + P_o (у бік + S₂) loc.]: *Ярослав навіть не поглянув у бік посадника* (П. Загребельний) – модель ПСК [у бік + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (w stronę + S₂) loc.]: *Macha tu ręką i odchodzi w stronę domu* (D. Vanek) – модель ПСК [w stronę + S₂];

4) S + P [P_r (V_f) + P_o (у глибині + S₂) loc]: *У глибині душі Сергій відчував, що несправедливий до свого рятівника* (І. Білик) – модель ПСК [у глибині + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (w głębokości + S₂) loc]: *Thor wszechpotężny – rogiem swym, który zanurza w głębokości oceanu* (S. Żeromski) – модель ПСК [w głębokości + S₂];

5) S + P [P_r (V_f) + P_o (у колі + S₂) loc]: *У колі енергетиків поширився злий жарт* (Газ.) – модель ПСК [у колі + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (w kole + S₂) loc]: *Skorzystal z tego Konopka i przeniósłszy się do bawialni, pod piec, niby to admiraował zabawiającą*

сіє млодзєіж, а в рзєчєвїстоці патрзал на Барссową, сїдзлцл в **коле дам** (W. Reymont) – модель ПСК [w kole + S₂];

6) S + P [P_r (V_f) + P_o (у напрямї до + S₂) loc]: **У напрямї до мїста** вони побачїли велїку аварїю (Газ.) – модель ПСК [у напрямї до + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (в кїерунку до + S₂) loc]: **Там, з браку часу, мїал мнїє прєсадзїє јєдїнїє на особову до Лїды, гдзїє наше дрогї сїє ролхондзїлї, можа – в кїерунку до Варшавы, а јєго – Вїлна** (J. Przybora) – модель ПСК [w кїерунку до + S₂];

7) S + P [P_r (V_f) + P_o (в полє + S₂) loc]: **Прї надзвуківї швїдкостї такїї кланопть землї прлсто не попале в полє зору** (П. Загребельнїй) – модель ПСК [в полє + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (в полу + S₂) loc]: **Nagle w polu wїдzenia pojawїly sїє trzy sylwetki** (M. Czubaj) – модель ПСК [w полу + S₂];

8) S + P [P_r (V_f) + P_o (у районї + S₂) loc]: **Довкола комплексу будївель у районї рїчкї зїбралися лудї** (Газ.) – модель ПСК [у районї + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (в poblїзу + S₄) loc]: **Już na pierwszej stronie byla notka o tajfunie szalejącym w poblїżu Borneo** (A. Barczyński) – модель ПСК [w poblїżu + S₄];

9) S + P [P_r (V_f) + P_o (в рлдах + S₂) loc]: **Замїшаннл в рлдах вопога** (В. Вїннїчєнко) – модель ПСК [в рлдах + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (в szeregu + S₂) loc]: **Odwrócił sїє i stanął w szeregu swoich towarzyszy** (Z. Kossak) – модель ПСК [w szeregu + Pron₂ + S₂].

Спїввїднесєннл субмодєлєй української та польської мовї за свїдчує як спорїдненїсть, так і неспорїдненїсть синтаксїчнїх одїнїць: до першїх зарлховуємо модєлї 1, 2, 4, 5, 6, 7, а до другїх – 3, 8, 9.

2. S + P [P_r (V_f) + P_o (вїд / од + S₂) loc] // S + P [P_r (V_f) + P_o (од + S₂) loc]. Напрїкклад: **Горобєнко похопївсл, швїдко одїїшов вїд стола й сїв на першлго стїльцл** (Б. Антонєнко-Давїдовїч) – модель ПСК [вїд + S₂]; **Вїдскочїла од вїкна, впуслїла подушкү на пїдлогу, впала на дїван, в јакому чомусь зарїпїли пружїнї, начє заплакала малєнька дїтїна** (В. Јаворївський) – модель ПСК [од + S₂]; **Мї брєлї вїд магазїну без збрїї** (О. Забужко) – модель ПСК [вїд + S₂] // **Od stołu unosi sїє niechętнїє starszy męzczyzna w pasiastej kamizelce założonej na piżamę** (О. Tokarczuk) – модель ПСК [од + S₂]; **Ci z dołu wyglądlają jak малє punkciki, прєсуवलл сїє по асфалтовєј дродзе од sklepu на przystanek** (О. Tokarczuk) – модель ПСК [од + S₂]. Частота вжїваннл: укр. 162 рєчєннл – 16,2 вїдсотка і пол. 160 рєчєн –

16 відсотків від загальної кількості 2000 прикладів із локативною семантикою.

Охарактеризуємо речення моделі ПСК [від + S₂] *Всі н'ять кілометрів від лавки до своїх бараків студентство щось горлало* (В. Діброва). ПСК *від лавки* займає лівобічну позицію відносно предиката, окреслюючи просторове розташування суб'єкта дії (*студентство*), та вказує на напрям руху від локативного орієнтира. Що стосується місця і статусу семантичного компонента у складі двоядерної предикативної системи, то визначаємо, що він вносить локативну семантику у ядерне навантаження речення, будучи просторовим поширювачем.

Проаналізуємо речення моделі ПСК [od + S₂] *Od stołu unosi się niechętnie starszy mężczyzna w pasiastej kamizelce na środek pokoju* (О. Токарчук). Семантичний комплекс *od stołu*, займаючи ініціальну позицію щодо предиката, виступає виразником просторової семантики. Складність локативних відношень цього речення полягає в тому, що вони виражені за допомогою двох ПСК *od stołu* і *na środek pokoju*, перший із яких характеризує вихідний пункт руху суб'єкта, а другий – кінцевий пункт руху, утворюючи локативне розміщення суб'єкта. Тому визначаємо ПСК як просторовий поширювач.

Отже, у семантико-синтаксичній структурі речення локативні компоненти, виражені ПСК, не лише слугують для позначення конкретного розташування в просторі, а й беруть участь у визначенні реального суб'єкта дії чи стану, підкреслюючи та стимулюючи потенційну двозначність предикативного центру.

Виходячи з того, що речення, його структура є багатоаспектною одиницею, де взаємодіють формальні, семантичні, функціональні та синтаксичні ознаки реченневих сутностей, доцільно й ПСК визначати як невід'ємний компонент семантичної структури речення з урахуванням його значеннєвої поліфункціональності. В контекстуально визначених умовах поширювачі зіставлюваних мов виступають як один із базових компонентів моделі речення, що мають значне функціональне навантаження, входячи в його номінативний мінімум.

ПІСЛЯМОВА

Вивчення типологічних вимірів споріднених і неспоріднених мов визначає теоретичні аспекти їхніх універсальних і власне національних властивостей і водночас окреслює перспективи практичного застосування одержаних результатів дослідження. Зіставний аналіз споріднених мов має свої особливості, зумовлені необхідністю враховувати спільність їх походження, і як наслідок, визначенням тих специфічних рис, що здобула кожна мова в процесах як свого самостійного розвитку, так і в міжмовних контактах і взаємодії. Складність подібних досліджень посилюється в разі зіставлення мов різної якості – близькоспоріднених і віддалено споріднених; ознаки таких спостережень виявляють себе з різним ступенем подібності, причому для близькоспоріднених мов як відмінні мають фіксуватися не лише зовні формально-граматичні параметри, а й конотативні показники, стилістичні прикмети, частотність уживання тощо.

Викладені у колективній монографії спостереження, побудовані на кваліфікації великих за обсягом текстових добірок (переважно із художніх і публіцистичних текстів і словників нашого часу), засвідчили різноплановість, багатоконлексний характер одержаних висновків. Покладений в основу аналізу граматичний розріз дав змогу визначити суттєві риси сходжень і розходжень у внутрішніх структурах досліджуваних мов, з опертям на специфічне, відмінне, але й з фіксацією спільних рис, загальномовних тенденцій. Звернення до зіставлень на рівні трьох груп індоєвропейських мов (слов'янських, германських і романських) виявив, окрім ознак окремішності кожної мови, ... спільність у межах міжгрупового контрастивного аналізу.

В осереддя зіставних студій була покладена сучасна українська мова як національна мова молодій державі; до уваги були взяті чинники її давнього походження й самостійного розвитку, з урахуванням багатотисячолітніх контактів зі спорідненими мовами, як слов'янськими, так і іншими індоєвропейськими; не виключався розгляд тенденцій і процесів, що відбуваються нині в українській мові в межах її контактування з іншими мовами (передусім польською, англійською). Такий підхід дав змогу окреслити ті риси типологічної відмінності української мови, які засвідчують високий рівень її роз-

винутості, багатство варіативних форм і засобів, можливості слово-вираження.

Споріднені з українською мовою через зіставлення із нею одержали додаткову типологічну характеристику, окреслили свою національну специфіку, структурну відмінність; водночас частково визначилися наслідки контактування кожної з цих мов, у тому числі (скажімо, польської) з українською й іншими спорідненими. Включення в коло описуваних граматичних явищ доволі широкого набору мовних засобів дало змогу створити загальну картину співіснування близькоспоріднених і віддалено споріднених мов у єдиному європейському просторі, зафіксувати спільні тенденції подальших міжмовних зв'язків, можливості розвитку питомих елементів і перспективи запозичення, зокрема внаслідок загальноєвропейських глобалізаційних процесів.

Перспективні лінії подібних зіставно-типологічних студій окреслюють по-перше, можливості залучення до аналізу мовних систем, які не були об'єктом вивчення з позицій розгляду як вихідної української мови, по-друге, проблематику міжмовного контактування, що набула особливої гостроти в часи посилення міждержавних взаємин, по-третє, методологічні засади контрастивного дослідження мов із урахуванням потреб вивчення нерідних мов (передусім англійської), перекладацької діяльності тощо. Розвиток сучасної мовознавчої науки в сув'язі різних її напрямів і спрямувань можливий лише за умов взаємообміну науковою продукцією, а Інтернет й інші інформаційні системи надають дослідникам мов невичерпний матеріал для універсалізації, систематизації, узагальнення одержаних результатів, в тому числі з орієнтацією на національно специфічне, етнологічне в їх структурах, комунікативних вимірах і функціонуванні.

ЛІТЕРАТУРА

Адмони 1979 – Адмони В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка / В. Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л. : Наука, 1979. – С. 6–36.

Азарова 2005 – Азарова Л. Є. Дісприслівники в українській мові: статус, функціонування : [монографія] / Л. Є. Азарова, Е. С. Сосинович. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2005. – 124 с.

Андерш 1987 – Андерш Й. Ф. Типологія простих двоскладних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.

Андерш 2009 – Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикатами в українській мові в зіставленні з чеською / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 38–45.

Академічний словник – Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.

Апресян 1995 – Апресян Ю. Д. Избранные труды. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 1. – 464 с.

Апресян 1995 а – Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2. – 767 с.

Апресян 1995 б – Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 472 с.

Арутюнова 1980 – Арутюнова Н. Д. Сокровенная связка (К проблеме предикативного отношения) / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1980. – Т. 39. – № 4. – С. 347–358.

Арутюнова 1999 – Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 895 с.

Арутюнова 2003 – Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – 3-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.

Ахманова 1966 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Наука, 1966. – 606 с.

Ахманова 1969 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 2-ое, стереотип. / О. С. Ахманова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.

Балли 1955 – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с франц. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

Барчук 2011 – Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект / В. М. Барчук // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 64–77.

Барчук 2011 а – Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : [монографія] / В. М. Барчук. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 416 с.

Бацевич 1991 – Бацевич Ф. С. Функционально-ономасиологическая типология русских предикатов / Ф. С. Бацевич // Русское языкознание. – К., 1991. – Вып. 22. – С. 14–15.

Бацевич 2014 – Бацевич Ф. С. Части української мови як дискурсивні слова : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2014. – 288 с.

Бевзенко 1960 – Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови: нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 415 с.

Бережан 1996 – Бережан Л. В. Структура і семантика спонукальних конструкцій / Л. В. Бережан // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті: Збірник наукових праць. – Чернівці, 1996. – С. 117–127.

Білоусенко 2002 – Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – К. ; Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 206 с.

Блох 2008 – Блох М. Я. A Course in Theoretical English Grammar / Теоретическая грамматика английского языка / М. Я. Блох. – 6-е изд. – М. : Высш. школа, 2008. – 424 с.

Богданов 1977 – Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.

Бондар 2009 – Бондар О. І. Семантична класифікація предикатів на функціонально-когнітивній основі / О. І. Бондар // Мовознавство. – 2009. – № 3. – С. 47–57.

Бондарко 1990 – Бондарко А. В. К анализу категориальных ситуаций в сфере модальности: императивные конструкции /

А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л. : Наука, 1990. – С. 80–90.

Бондарко 2005 – Бондарко А. В. Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры / А. В. Бондарко, С. А. Шубик. – СПб. : Наука, 2005. – 480 с.

Бондарко 2011 – Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис / А. В. Бондарко. – Изд. 6-е. – М. : Книж. дом “Либроком”, 2011. – 352 с.

Борискина 2003 – Борискина О. О. Теория языковой категоризации: национальное языковое сознание сквозь призму крипто-класса / О. О. Борискина, А. А. Кретов. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2003. – 211 с.

Брицин 1987 – Брицин М. Я. Порівняльна граматики української та російської мов : навч. посіб. для студентів / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборова. – 2-е вид. – К. : Вища школа, 1987. – 263 с.

Брицин 2013 – Брицин В. М. Когнітивні аспекти теорії модальності / В. М. Брицин, В. В. Мозгунов // Мовознавство. – 2013. – № 2-3. – С. 128–148.

Валюх 2005 – Валюх З. О. Слововірна парадигма іменника в українській мові / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.

Ван Валин 1982 – Ван Валин Р. Референциально-ролевая грамматика / Р. Ван Валик, У. Фолли // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 11 : Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – М. : Прогресс, 1982. – С. 376–411.

Васильева 1969 – Васильева А. Н. Глагол в разговорной речи. Императив / А. Н. Васильева // Русский язык за рубежом. – 1969. – № 1. – С. 39–44.

Веденькова 1977 – Веденькова М. С. Система времен современного немецкого языка (Парадигматика) / М. С. Веденькова. – Днепропетровск : Днепропетр. гос. ун-т., 1977. – 55 с.

Веденькова 1981 – Веденькова М. С. Употребление временных форм глагола по коммуникативным регистрам: на материале немецкого языка / М. С. Веденькова. – К. : Вища школа, 1981. – 96 с.

Вечорек 1994 – Вечорек Д. Украинский перфект на -но, -то на фоне польского перфекта / Д. Вечорек. – Wrocław : Wy-wo Un-tu Wrocławskiego, 1994. – 69 с.

Виноградов 1975 – Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике : [изб. труды] / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 559 с.

Виноградов 1990 – Виноградов В. А. Типология лингвистическая / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 512–514.

Виноградов 2001 – Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – 4-е изд. – М. : Рус. яз., 2001. – 720 с.

Вихованець 1980 – Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

Вихованець 1983 – Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.

Вихованець 1987 – Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.

Вихованець 1988 – Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

Вихованець 1992 – Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

Вихованець 1993 – Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець 2000 – Вихованець І. Р. Категорія напівпредикативності / І. Р. Вихованець // Наукові записки. – Вип. 23. – Серія : “Філологічні науки (мовознавство)”. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С. 126–130.

Вихованець 2004 – Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.

Воробець 2011 – Воробець О. Д. Темпоральна предикація прийменниково-субстантивного комплексу / О. Д. Воробець // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 66–70.

Воробець 2012 – Воробець О. Д. Прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення : ав-

тореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Д. Воробець. – Івано-Франківськ, 2012. – 20 с.

Воробець 2012 а – Воробець О. Д. Синкретизм прийменниково-субстантивного комплексу в семантико-синтаксичній структурі речення / О. Д. Воробець // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – Вип. 36-37. – С. 122–125.

Воронцова 1960 – Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Г. Н. Воронцова. – М. : Изд-во литературы на иностр. языках, 1960. – 398 с.

Всеволодова 2000 – Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : учебник / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.

Всеволодова 2002 – Всеволодова М. В. Предлог как грамматическая категория: проблемы дефиниции, типология, морфологические и синтаксические характеристики / М. В. Всеволодова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – Вип. 9. – С. 8–15.

Всеволодова 2003 – Всеволодова М. В. Предлог: поле и категория (аспект функционально-коммуникативной грамматики) / М. В. Всеволодова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11: у 2 ч. – Ч. 1. – С. 33–38.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення 1966 – Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / ред. О. С. Мельничук. – Київ : Наук. думка, 1966. – 596 с.

ВТССУМ 2005 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

Гайсина 1981 – Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсина. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1981. – 195 с.

Гак 1983 – Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – М. : Просвещение, 1983. – 287 с.

Гак 1987 – Гак В. Г. О логическом исчислении семантических типов пропозициональных глаголов / В. Г. Гак // Пропозициональ-

ные предикаты в логическом и лингвистическом аспекте : тезисы рабочего совещания. – М. : Наука, 1987. – С. 37–45.

Гак 1989 – Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков : учебн. пособ. для студентов / В. Г. Гак. – М. : Просвещение, 1989. – 286 с.

Гак 1998 – Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.

Гак 2000 – Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.

Ганич 1985 – Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

Генюшене 1991 – Генюшене Э. Типология рефлексивных конструкций / Э. Генюшене, В. Неделков // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость: сб. науч. тр. ; отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб. : Наука, 1991. – С. 241–276.

Головачева 1986 – Головачева А. В. К вопросу о соотношении категорий неотчуждаемости и определенности / А. В. Головачева // Славянское и балканское языкознание. Проблемы диалектологии. Категория посессивности. – М. : Наука, 1986. – С. 192–200.

Гордеев 2001 – Гордеев М. Н. Классический и эриксоновский гипноз: практическое руководство / М. Н. Гордеев. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. – 240 с.

Грабье 1983 – Грабье Вл. Семантика русского императива / Вл. Грабье // Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками : Сб. ст. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С. 105–128.

Грамматика 1960 – Грамматика русского языка. – Т. II. Синтаксис. – Ч. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 702 с.

Гриценко 1993 – Гриценко П. Ю. Українська мова в загальнослов'янському контексті / П. Ю. Гриценко // Другий Міжнародний конгрес українців : доповіді і повідомлення. – Мовознавство. – Львів : Ін-т українознавства, 1993. – С. 77–81.

Грещук 1995 – Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.

Грещук 2007 – Грещук В. В. Нариси з основоцентричної дериватології / Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, Н. М. Пославська ; за заг. ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 348 с.

Данильчук 1995 – Данильчук І. Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в счасній українській мові : автореф. дис. на здо-

буття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. Г. Данильчук. – Одеса, 1995. – 18 с.

Даскалюк 2005 – Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Л. Даскалюк. – Чернівці, 2005. – 19 с.

Дмитровская 1985 – Дмитровская М. А. Механизмы понимания и употребление глагола понимать / М. А. Дмитровская // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 98–107.

Дежё 1989 – Дежё Л. Некоторые замечания о приложении типологии к контрастивной лингвистике / Л. Дежё // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 179–186.

Дуда 1978 – Дуда В. Проблема причастных форм пассива в польском языке / В. Дуда // Проблема теории грамматического залога : сб. науч. тр. ; под ред. В. С. Храковского. – Л. : Наука, 1978. – С. 224–226.

Ермолаева 1977 – Ермолаева Л. С. Типология системы наклонений в современных германских языках / Л. С. Ермолаева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 97–106.

Ерхов 1987 – Ерхов В. Н. Предикация и предикативность в тексте: К вопросу о полипредикативности / В. Н. Ерхов // Предикативность и полипредикативность : межвузов. сб. науч. трудов ; ред. кол. М. И. Черемсина и др. – Челябинск : Изд-во ЧГПИ, 1987. – С. 35–41.

Есперсен 2002 – Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во Едиториал, 2002. – 404 с.

Жеребков 1970 – Жеребков В. А. Опыт описания грамматической категории времени в системе немецкого глагола / В. А. Жеребков. – Ученые записки. Т. 72. – Калинин. – 1970. – № 3. – 198 с.

Жлуктенко 1960 – Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мов : посіб. для вчителів / Ю. О. Жлуктенко // К. : Рад. школа, 1960. – 158 с.

Жукова 2010 – Жукова Н. С. Становление морфологической категории волеизъявления / не-волеизъявления в немецком языке / Н. С. Жукова // Язык и культура. – 2010. – № 2 (10). – С. 10–21.

Журинская 1972 – Журинская М. И. Лингвистическая типология / М. И. Журинская // Общее языкознание. Внутренняя струк-

тура языка; отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – С. 516–544.

Загнітко 1996 – Загнітко А. П. Знову давноминулий? / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 2 ; уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Академія, 1996. – С. 40–45.

Загнітко 1996 – Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 1996. – 437 с.

Загнітко 2001 – Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.

Загнітко 2004 – Загнітко А. П. Українські прийменники: інвентар і структура / А. П. Загнітко, І Г. Данилюк, Г. В. Ситар // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Вип. 12. – С. 41–47.

Загнітко 2007 – Загнітко А. П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2007. – 416 с.

Загнітко 2007 а – Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – 2-е вид., виправл. і доп. – Донецьк : Дон НУ. – 2007. – 294 с.

Загнітко 2008 – Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – 3-є вид., виправл. і доповн. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.

Загнітко 2011 – Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.

Загнітко 2012 – Загнітко А. П., Каратаєва А. С. Словник часток : матеріали і статі : науково-навчальне видання / А. П. Загнітко, А. С. Каратаєва. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 381 с.

Зайцева 2001 – Зайцева О. Л. Функциональная характеристика наречий в предложении и тексте / О. Л. Зайцева // Очерки по лингвистике текста / Реунова О. И., Зайцева О. Л., Алимуратов А. Р., Алимуратов О. А. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2001. – С. 124–187.

Земская 1978 – Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его

истории и современного состояния: Виноградовские чтения I-VIII. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.

Золотова 1967 – Золотова Г.А. О структуре простого предложения в русском языке / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1967. – № 6. – С. 90–101.

Золотова 1988 – Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.

Золотова 1998 – Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Ониненко, М. Ю. Сидорова. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.

Золотова 2009 – Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка : [монография] / Г. А. Золотова. – 3-е изд., стер. – М. : Либроком, 2009. – 352 с.

Іваницька 1975 – Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура / Н. Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і простого речення ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59–85.

Іваницька 1986 – Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.

Іваницька 2013 – Іваницька Н. Л. Явище аналітизму в сфері вираження компонентів формально-синтаксичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені ювілею професора, академіка НАПН України Кононенка В. І. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 468 с.

Іваницька Н. 2004 – Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютних дієслів в українській та англійській мовах / Н. Б. Іваницька. – К : Нац. торгово-економ. ун-тет, 2004. – 194 с.

Іваницька Н. 2007 – Іваницька Н. Б. Система значеннєвих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62–68.

Іванова 1981 – Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высш. школа, 1981. – 285 с.

Игнатова 2004 – Игнатова И. В. Английские адвербиальные глаголы в словаре и тексте : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / И. И. Владимировна. – Тула, 2004. – 201 с.

Ильенко 1975 – Ильенко С. Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности / С. Г. Ильенко // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л. : Наука, 1975. – С. 154–159.

Исаченко 1957 – Исаченко А. В. К вопросу об императиве в русском языке / А. В. Исаченко // Русский язык в школе. – 1957. – № 6. – С. 7–14.

Історична типологія 2008 – Історична типологія слов'янських мов. – Ч. 2 / за ред. О. Б. Ткаченка. – К. : Довіра, 2008. – 264 с.

Карацук 1977 – Карацук П. М. Словообразование английского языка / П. М. Карацук. – М. : Высш. шк., 1977. – 304 с.

Касевич 1988 – Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 968 с.

Кацнельсон 1988 – Кацнельсон С. Д. Заметки о падежной теории Ч. Филлмора / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1988. – № 1. – С. 110–117.

Клименко 2008 – Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид-ий дім Д. Бураго, 2008. – 336 с.

Климов 2009 – Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики : [монография] / Г. А. Климов. – 2-е изд. – М. : Либроком, 2009. – 168 с.

Князев 2007 – Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 704 с.

Ковалик 1958 – Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 154 с.

Ковалик 2007 – Ковалик І. І. Вчення про словотвір: Вибрані праці / І. І. Ковалик. – Івано-Франківськ ; Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.

Ковбанюк 2011 – Ковбанюк М. І. Український дієприслівник і французький герундій на позначення причиново-наслідкових відношень / М. І. Ковбанюк // Наукові записки. – Вип. 96 (2). – Серія : “Філологічні науки (мовознавство)” : у 2-х ч. – Кіровоград :

Вид-во Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка, 2011. – С. 166–172.

Колодяжний 1960 – Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 167 с.

Коломієць 1962 – Коломієць Л. І. Синтаксичне функціонування дієприслівників і дієприслівникових конструкцій в українських поезіях Т. Г. Шевченка / Л. І. Коломієць // Праці Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова : [зб. наук. пр.]. – Одеса, 1962. – Т. 152. – № 15. – С. 33–43.

Кононенко 1976 – Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища школа, 1976. – 209 с.

Кононенко 1980 – Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні / В. І. Кононенко // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 1. – С. 27–34.

Кононенко 2002 – Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 459 с.

Кононенко 2004 – Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

Кононенко 2010 – Кононенко В. І., Кононенко І. В. Контрастивна граматики української та польської мов : навч. посіб. для студентів / В. І. Кононенко, І. В. Кононенко. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-ий дім “Слово”, 2010. – 392 с.

Кононенко 2012 – Кононенко В. І. Слов'янські мови в типологічному вимірі / В. І. Кононенко // Кононенко І. В. Українська та польська мови : контрастивне дослідження / І. В. Кононенко. – Warszawa : WUW, 2012. – С. 15–25.

Кононенко І. 2008 – Кононенко І. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / І. Кононенко, О. Співак. – К. : Вища школа, 2008. – 343 с.

Кононенко І. 2009 – Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах / І. В. Кононенко. – К. : Вид-во “Київський університет”, 2009. – 495 с.

Кононенко І. 2012 – Кононенко І. В. Українська та польська мови: контрастивне дослідження : [монографія] / І. В. Кононенко. – Варшава : Вид-во Варшав. ун-ту, 2012. – 804 с.

Кононенко І. 2014 – Кононенко І. В. Типологія односкладних речень в українській і польській мовах / І. В. Кононенко // *Studia*

Ucrainica Varsoviensia. – Т. 2. – Warszawa : Wyd-wo Uniw-tu Warszawskiego, 2014. – С. 63–74.

Кормилицына 1992 – Кормилицына М. А. Осложнение семантической структуры высказываний / М. А. Кормилицына // Разговорная речь в системе функциональных стилей современного русского языка. Грамматика ; под ред. проф. О. Б. Сиротининой. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1992. – С. 260–276.

Корунець 2003 – Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 с.

Косериу 1989 – Косериу Э. Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение / Э. Косериу // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 63–82.

Кочерган 1997 – Кочерган М. П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1997. – 399 с.

Кочерган 2006 – Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.

Кривенко 1985 – Кривенко В. П. Функции претерита в современном немецком языке : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / В. П. Кривенко. – К., 1985. – 24 с.

Крижанівська 2008 – Крижанівська О. І. Давноминулий час в українській мові: статус, особливості функціонування / О. І. Крижанівська // Наукові записки Кіровогр. держ. пед. ун-ту. – Вип. 80. – 2008. – С. 144–149.

Крылов 1987 – Крылов С. А. О содержании термина “предикаты пропозициональной установки” / С. А. Крылов // Пропозициональные предикаты в логическом и лингвистическом аспекте : тезисы докладов рабочего совещания. – М. : Наука, 1987. – С. 71–74.

Крушельницкая 1961 – Крушельницкая К. Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков / К. Г. Крушельницкая. – М. : Изд-тво лит-ры на иностранных языках, 1961. – 266 с.

КСУЛМ 1951 – Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 519 с.

Кубрякова 2004 – Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения.

Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

Кудрина 1976 – Кудрина Н. А. Каузальный синкретизм значений в причастных и герундиальных оборотах современного французского языка : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 / Н. А. Кудрина. – Воронеж, 1976. – 20 с.

Кудрина 1977 – Кудрина Н. А. Второстепенные члены предложения как один из контекстуальных факторов актуализации значения причастных и герундиальных оборотов / Н. А. Кудрина // Грамматическая семантика. – Горький : Горьк. ГПИ, 1977. – С. 52–59.

Кульбабська 1998 – Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. В. Кульбабська. – Івано-Франківськ, 1998. – 200 с.

Кульбабська 2000 – Кульбабська О. В. Семантична валентність вторинного предиката у структурі простого ускладненого речення / О. В. Кульбабська // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – 2000. – Вип. 23. – С. 144–149.

Кульбабська 2006 – Кульбабська О. В. Вторинна предикація та засоби її вираження у простому реченні / О. В. Кульбабська // Вісник Житом. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – № 27. – С. 108–111.

Кульбабська 2009 – Кульбабська О. В. Критерій більшої/меншої складності речень як інструмент розмежування первинної та вторинної предикації / О. В. Кульбабська // Мовознавчий вісник : [зб. наук. пр.]. – № 8. – Черкаський нац. ун-тет ім. Б. Хмельницького. – 2009. – С. 275–285.

Кульбабська 2011 – Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.

Курилович 1962 – Курилович Е. Очерки по лингвистике : сб. статей / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

Кутня 2004 – Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г. В. Кутня. – Львів, 2004. – 18 с.

Кутня 2009 – Кутня Г. В. Семантична парадигма предикатів процесу в сучасній українській мові (на матеріалі укладання словника) / Г. В. Кутня // *Ukrainistika : minulost, přítomnost, budoucnost II* : [sborník příspěvků z mezinárodní conference konané v Brně ve

dnech 19.–20. listopadu 2008 a věnované 15. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity]. – Brno, 2009. – С. 155–167.

Кучеренко 1961 – Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. – Ч. 1. – К. : Вид-во КДУ, 1961. – 172 с.

Кучма 2004 – Кучма О. І. Німецькі емоційно-експресивні частки та їх відтворення українською мовою : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / О. І. Кучма. – К., 2004. – 214 с.

Левицкий 2001 – Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса : учеб. пособие по спецкурсу / Ю. А. Левицкий. – Пермь : Перм. пед. ун-т, 2001. – 236 с.

Леков 1972 – Леков И. Особенности на синтаксичния тип на славянските езици / И. Леков. – София : БАН, 1972. – 126 с.

Леонова 1983 – Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.

Лесюк 2014 – Лесюк М.П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : [монографія] / М. П. Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 732 с.

Леута 2007 – Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.

Логический анализ языка 1989 – Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / отв. ред. Н. Д. Арутюнова ; АН СССР. Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – 288 с.

Лопатин 1974 – Лопатин В. В. Словообразование как объект грамматического описания / В. В. Лопатин // Грамматическое описание славянских языков : Концепции и методы. – М. : Наука, 1974. – С. 47–60.

Лопушанская 2000 – Лопушанская С. П. Семантическая модуляция как речемыслительный процесс / С. П. Лопушанская // Научные школы Волгоградского государственного университета. Русский глагол: История и современное состояние. – Волгоград, 2000. – С. 6–13.

Лукінова 2000 – Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах : (порівнял.-іст. нарис) / Т. Б. Лукінова; ред.: О. С. Мельничук; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 2000. – 370 с.

Ляпон 1988 – Ляпон М. В. Прагматика каузальності / М. В. Ляпон // Русистика сьогодні. Язык: система и её функционирование ; отв. ред. член-кор. АН СССР Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1988. – С. 110–121.

Магас 2009 – Магас Н. М. Концептуалізація предикатів розуміння в контексті когнітивної лінгвістики / Н. М. Магас // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – Вип. XXI-XXII. – С. 191–194.

Мак-Вільямс 1998 – Мак-Вільямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе [Электронный ресурс] / Н. Мак-Вильямс. – Режим доступа : http://lib.aldebaran.ru/author/makvilyams_nyensi/makvilyams_nyensi_psihoanaliticheskaya_diagnostika_ponimanie_struktury_lichnosti_v_klinicheskom_processe/makvilyams_nyensi_psihoanaliticheskaya_diagnostika_ponimanie_struktury_lichnosti_v_klinicheskom_processe_14.html.

Манакин 1994 – Манакин В. Н. Основы контрастивной лексикологии : близкородственные и родственные языки : [монография] / В. Н. Манакин. – К. ; Кировоград : Центр. Украинск. Изд-во, 1994. – 264 с.

Манучарян 1981 – Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках / Р. С. Манучарян. – Ереван : Луйс, 1981. – 315 с.

Маслова 2009 – Маслова А. Ю. Коммуникативно-семантическая категория побудительности и ее реализация в славянских языках : автореф. дисс. на соиск. науч. степени д-ра филол. наук : 10.02.03 / А. Ю. Маслова. – СПб., 2009. – 41 с.

Матвіяс 1962 – Матвіяс І. Г. Синтаксис займенників в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 131 с.

Матвіяс 1998 – Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови / І. Г. Матвіяс. – К. : Велес, 1998. – 162 с.

Медведєв 1955 – Медведєв Ф. П. Історична граматика української мови. Короткий нарис / Ф. П. Медведєв. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1955. – Ч. 1. – 214 с.

Межов 2005 – Межов О. Г. Семантична диференціація об'єктної синтаксеми / О. Г. Межов // Українська мова. – 2005. – № 1. – С. 17–32.

Межов 2012 – Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

Мельничук 1966 – Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук ; відп. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.

Мельчук 1998 – Мельчук И. А. Курс общей морфологии: в 5 т. / И. А. Мельчук. – Москва ; Вена : Языки русской культуры, Венский славистический альманах, 1997-2006. – Т. 2. – 1998. – 544 с.

Мешков 1976 – Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков. – М. : Наука, 1976. – 246 с.

Мещанинов 1978 – Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука. Ленингр. отдел., 1978. – 387 с.

Митрофанова 2007 – Митрофанова О. Г. Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Г. Митрофанова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

Мірченко 2004 – Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.

Молошная 2001 – Молошная Т. Н. Грамматические категории глагола в современных славянских литературных языках / Т. Н. Молошная. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2001. – 96 с.

Морошкина 1987 – Морошкина Г. Ф. Функционально-коммуникативные характеристики и текстовый статус образований с герундием в современном французском языке : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 / Г. Ф. Морошкина. – К., 1987. – 20 с.

Мразек 1990 – Мразек Р. Сравнительный синтаксис славянских литературных языков. Исходные структуры простого предложения / Р. Мразек. – Врно, 1990. – 289 с.

Муравицкая 1973 – Муравицкая М. П. Полисемия императива / М. П. Муравицкая // Математическая лингвистика. – К. : Изд-во Киевского ун-та, 1973. – Вып. 1. – С. 50–60.

Мясищев 1995 – Мясищев В. Н. Психология отношений ; под ред. А. А. Бодалева / В. Н. Мясищев. – М. : Изд-во “Ин-т практ. психологии”; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1995. – 356 с.

Назаревич 2007 – Назаревич Г. Я. Мовний антропоцентризм французького речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Г. Я. Назаревич. – К., 2007. – 20 с.

Нариси 1979 – Нариси з контрастивної лінгвістики; за ред. Ю. О. Жлуктенка. – К. : Наук. думка, 1979. – 196 с.

Недялков 1985 – Недялков В. П., Князев Ю. П. Рефлективные конструкции в славянских языках / В. П. Недялков, Ю. П. Князев // Рефлективные глаголы в индоевропейских языках: сб. науч. тр. ; отв. ред. В. В. Климов. – Калинин : КГУ, 1985. – 111 с.

Олексенко 2005 – Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника / В. П. Олексенко. – 2-е вид., доп. і поліпш. – Херсон : Атлант, 2005. – 366 с.

Остапчук 2012 – Остапчук Я. В. Семантична природа номіналізації / Я. В. Остапчук // Мовознавство. – 2012. – № 6. – С. 63–70.

Пазухин 1974 – Пазухин Р. В. Так называемое „повелительное наклонение” и его парадигма / Р. В. Пазухин // *Studia Rossica Posnaniensia*. – 1974. – № 6. – С. 85–95.

Панков 1982 – Панков Ф. И. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия : автореф. дисс. на соиск. науч. степени д-ра филोल. наук : спец. 10.02.01 / Ф. И. Панков. – М., 2009. – 54 с.

Панова 2004 – Панова Ю. Н. Ирреалис в персидском языке: прошедшее время + / Ю. Н. Панова // *Irrealis and Irreality* / Y. A. Lander, V. A. Plungian, A. Y. Urmanchieva (eds.). – Moscow : Gnosis, 2004. – P. 330–352.

Педченко 2010 – Педченко С. О. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / С. О. Педченко. – Х., 2010. – 20 с.

Перцов 2001 – Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении / Н. В. Перцов. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 280 с.

Петрухин 2006 – Петрухин П. В. “Русский плюсквамперфект” в типологической перспективе / П. В. Петрухин, Д. В. Сичинава // Вереница литер. к 60-летию В. М. Живова. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – С. 193–214.

Пешковский 1956 – Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Изд. 7-е. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во МП РСФСР, 1956. – 512 с.

Півторак 1993 – Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова : [монографія] / Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.

Півторак 2001 – Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски” / Г. П. Півторак. – К., 2001. – 152 с.

Пименова 1999 – Пименова М. В. Семантика языковой ментальности и импликация / М. В. Пименова // Филологические науки. – 1999. – № 4. – С. 80–82.

Плунгян 2001 – Плунгян В. А. Антирезультатив: до и после результата / В. А. Плунгян // Исследования по теории грамматики. – Вып. 1: Глагольные категории. – М. : Русские словари, 2001. – С. 50–88.

Плунгян 2004 – Плунгян В. А. О контрафактических значениях плюсквамперфекта / В. А. Плунгян // *Irrealis and Irreality* / Y. A. Lander, V. A. Plungian, A. Y. Urmanchieva (eds.). – Moscow : Gnosis, 2004. – P. 273–291.

Плющ 1983 – Плющ М. Я. Дієприслівник і дієприслівникова конструкція в структурі речення / М. Я. Плющ // Лексична і граматична деривація в українській мові: зб. наук. праць КПІ ім. О.М. Горького. – К. : Вид-во КДПІ, 1983. – С. 90–97.

Плющ 1986 – Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта у структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.

Плющ 2005 – Плющ М. Я. Граматика української мови. – Ч. 1. – Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2005. – 286 с.

Плющ 2011 – Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні: вибрані праці / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.

Полюга 2006 – Полюга Л. М. Словник синонімів української мови [Електронний ресурс] / Л. М. Полюга. – Режим доступу : http://rozum.org.ua/index.php?a=srch&d=23&id_srch=fda854804daf32cf3b416f7f04dd62c5&il=ru&p=1.

Пономаренко 2008 – Пономаренко К. В. Девербатив у семантико-синтаксичній структурі речення / К. В. Пономаренко // Донецький вісник Наук. тов-ва ім. Шевченка. – Донецьк : Україн-

ський культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2008. – Т. 2 – С. 73–87.

Попович 2012 – Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові / Л. Попович // Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя В. Г. Скляренка ; гол. редкол.: Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 2012. – С. 653–672.

Потебня 1958 – Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.

Потебня 1968 – Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 554 с.

Потье 1989 – Потье Б. Типология / Б. Потье // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 25. Контрастивная лингвистика. – М. : Прогресс – С. 187–204.

Почепцов 1990 – Почепцов О. Г. Языковая ментальность : способ представления мира / О. Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110–122.

Предикат 2010 – Предикат у структурі речення : [монографія] / за ред. В. І. Кононенка. – Київ – Івано-Франківськ – Варшава : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – 408 с.

Приходько 1997 – Приходько Ю. О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку : дис. ... доктора псих. наук : спец. 19.00.07 / Ю. О. Приходько. – К., 1997. – 428 с.

Рассел 1997 – Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы / Б. Рассел ; пер. с англ. – К. : Ника-Центр, 1997. – 560 с.

Русанівський 1971 – Русанівський В. М. Структура українсько-го дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

Русанівський 1977 – Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К. : Рад. школа, 1977. – 111 с.

Русская грамматика 1979 – Русская грамматика / vid red. Karel Hořálek. – Praha : Academia, 1979. – Т. 1. – 664 с.

Сазонова 1969 – Сазонова Н. М. Предикативные структуры в современном английском языке / Н. М. Сазонова. – К. : Рад. школа, 1969. – 144 с.

Сасинович 1961 – Сасинович Е. С. Дієприслівник і його функції в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Е. С. Сасинович. – К., 1961. – 270 с.

Скаб 2002 – Скаб М. С. Способи апеляції при звертанні до однієї особи / М. С. Скаб // Наук. вісник Чернівецьк. ун-ту. – Вип. 146-147. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 65–77.

Селиверстова 2004 – Селиверстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.

Семантические типы предикатов 1982 – Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1982. – 365 с.

Сентенберг 1977 – Сентенберг И. В. К типологии глагольных лексико-семантических вариантов / И. В. Сентенберг // Исследования по романо-германскому языкознанию. – Вып. 7. – Волгоград : ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1977. – С. 107–118.

Сепир 1993 – Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Изд. Группа “Прогресс”, “Универс”, 1993. – 656 с.

Сильницкий 2006 – Сильницкий Г. Г. Семантика. Грамматика. Квантативная и типологическая лингвистика: в 2-х т. / Г. Г. Сильницкий. – Смоленск : ФГУ “Смоленский ЦНТИ”, 2006. – Т. 1. – 255 с.

Сімович 2005 – Сімович В. На теми мови / В. Сімович // Василь Сімович. Праці в двох томах. – Т. 1. : Мовознавство. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – С. 236–270.

Скаличка 1989 – Скаличка В. Типология и сопоставительная лингвистика / В. Скаличка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 27–31.

Славянски езици 1994 – Славянски езици. Граматични очерци; отв. ред. С. Стоянов. – София: БАН, 1994. – 234 с.

Слинько 1994 – Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 669 с.

Слободинська 2008 – Слободинська Т. Реалізація таксисних відношень у складнопідрядних реченнях з підрядним часовим / Т. Слободинська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 16 / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонУ, 2008. – С. 144–149.

Словотвір 1979 – Словотвір сучасної української літературної мови; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.

Снитко 2005 – Снитко Е. С. Русский язык в этнолингвистическом освещении: лекционный курс / Е. С. Снитко, И. А. Кулинич. – К. : КНУ им. Т. Шевченко, 2005. – 88 с.

Соколова 2009 – Соколова С. О. Дієслова з постфіксом *-ся* як граматична проблема / С. О. Соколова // Мовознавчий вісник Черкаського нац. ун-ту. – 2009. – Вип. 8. – С. 92–99.

Сопоставительная грамматика 2003 – Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / отв. ред. Н. Г. Озерова – К. : Наук. думка, 2003. – 536 с.

Сопоставительная стилистика 1980 – Сопоставительная стилистика русского и украинского языков; под ред. В. И. Кононенко: учебн. пособ. для студентов / Г. П. Ижакевич, В. И. Кононенко, Н. Н. Пилинский, В. А. Сиротина. – К. : Вища школа, 1980. – 207 с.

Степаненко 2004 – Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.

СУМ 1970–1980 – Словник української мови: в 11-и т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Сучасна українська літературна мова 1969 – Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

Теория функциональной грамматики 1990 – Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.

Теньер 1988 – Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.

Ткаченко 1981 – Ткаченко О. Б. Проблемы сопоставительно-исторического изучения славянских языков / О. Б. Ткаченко // Вопросы языкознания. – 1981. – № 1. – С. 48–51.

Ткаченко 2004 – Ткаченко О. Б. Соціолінгвістична класифікація мов світу і місце української мови в ній / О. Б. Ткаченко // Українська мова і мовне життя світу; ред. Г. П. Півторак; НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Спалах, 2004. – С. 60–106.

Тенденції розвитку 2014 – Тенденції розвитку української лексики та граматики; за ред. І. Кононенко, І. Митник, С. Романюк. – Ч. 1. – Варшава; Івано-Франківськ: Fundacja Uniwersytetu Warszawskiego, 2014. – 314 с.

Толстой 1988 – Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков : [монография] / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1988. – 239 с.

Уздинська 1988 – Уздинська Є. М. Моновалентні дієслова в сучасній англійській мові / Є. М. Уздинська // Іноземна філологія. – Вип. 90. – 1988. – С. 51–57.

“Українська душа” 1992 – Українська душа; за ред. В. Храмової. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.

Українська мова 2007 – Українська мова : Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк [та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

Уорф 1999 – Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Зарубежная лингвистика. Новое в лингвистике : избранное. – М. : Прогресс, 1999. – С. 58–91.

Урбанчик 1972 – Урбанчик С. Контакти польської мови з іншими слов'янськими мовами / С. Урбанчик // Взаємовплив слов'янських мов і літератур; за ред. В. І. Масальського. – К. : КДУ, 1972. – С. 69–78.

Федосеев 1996 – Федосеев В. А. О семантических типах предикатов и типовых значениях простых предложений / В. А. Федосеев // Семантика языковых единиц : докл. V Международной конференции. – Т. 2. – 1996. – С. 86–88.

Филлмор 1981 – Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. Лингвистическая семантика. – М. : Прогресс, 1981. – С. 369–495.

Филлмор 1988 – Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52–93.

Формановская 2002 – Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

Фортейн 2008 – Фортейн Э. Полисемия императива в русском языке / Э. Фортейн // Вопросы языкознания. – 2008. – № 1. – С. 3–24.

Хельбиг 1989 – Хельбиг Г. Языкознание – сопоставление – преподавание иностранных языков / Г. Хельбиг // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 25. Контрастивная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 307–326.

Ходова 1971 – Ходова К. И. Падежи с предлогами в старославянском языке (Опыт семантической системы) / К. И. Ходова ; отв. ред. И. К. Буника. – М. : Наука, 1971. – 192 с.

Храковский 1986 – Храковский В. С. Семантика и типология императива. Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.

Храковский 1990 – Храковский В. С. Повелительность / В. С. Храковский // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – С. 185–238.

Храковский 1992 – Храковский В. С. Типология императивных конструкций / В. С. Храковский. – СПб. : Наука, 1992. – 315 с.

Храковский 2009 – Храковский В. С. Таксис: семантика, синтаксис, типология / В. С. Храковский // Типология таксисных конструкций ; отв. ред. В. С. Храковский. – М. : Знак, 2009. – С. 11–113.

Царук 1998 – Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : [монографія] / О. В. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

Чабатенко 2002 – Чабатенко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабатенко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

Чейф 1975 – Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.

Черемисина 2006 – Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Наука, 2006. – 272 с.

Чупашева 2000 – Чупашева О. М. Деепричастие в односоставном предложении / О. М. Чупашева // Русский язык в школе. – 2000. – № 3. – С. 83–86.

Чупашева 2009 – Чупашева О. М. Морфологические типы деепричастий в русских пословицах / О. М. Чупашева // Учен. записки МГПУ. Филология. – Вып. 1. – Мурманск, 2009. – С. 62–65.

Чупашева 2010 – Чупашева О. М. Грамматика русского деепричастия : автореф. дисс. на соиск. науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 / О. М. Чупашева – М., 2010. – 44 с.

Чупашева 2011 – Чупашева О. М. Почему деепричастие – глагол / О. М. Чупашева // Русский язык в школе. – 2011. – № 5. – С. 36–43.

Шахматов 2006 – Шахматов А. А. Учение о частях речи / А. А. Шахматов. – М. : КомКнига, 2006. – 272 с.

Шевельов 1996 – Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів ; Нью-Йорк : НТШ ім. Шевченка у Львові, 1996. – 190 с.

Шведова 1971 – Шведова Н. Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? // Русский язык за рубежом. – 1971. – № 4. – С. 48–56.

Шерех 1947 – Шерех Ю. До генези називного речення : На правах рукопису / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1947. – 66 с.

Шинкарук 2002 – Шинкарук В. Д. Категорія модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 271 с.

Широков 2005 – Широков В. А. Елементи лексикографії / В. А. Широков. – К. : Довіра, 2005. – 304 с.

Широкова 1983 – Широкова А. Г. Проблематика транспозиции форм наклонений в славянских языках (на материале чешского и русского языков) / А. Г. Широкова // Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С. 83–104.

Шишмарев 1952 – Шишмарев В. Ф. Историческая морфология французского языка / В. Ф. Шишмарев. – М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1952. – 264 с.

Шмелева 1980 – Шмелева Т. В. Пропозиция и ее репрезентации в предложении / Т. В. Шмелева // Вопросы русского языкознания (Проблемы теории и истории русского языка). – Вып. 3. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С. 131–137.

Шмелева 1994 – Шмелева Т. В. Семантический синтаксис : текст лекций из курса “Современный русский язык” / Т. В. Шмелева. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1994. – 46 с.

Шульжук 2004 – Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

Шустова 2001 – Шустова С. В. Темпорально-аспектуально-таксисные отношения в немецком языке / С. В. Шустова // Филологические заметки. – 2011. – Ч. 2 : Литература в межкультурном контексте. – С. 355–364.

Экспериментальный синтаксический словарь – Экспериментальный синтаксический словарь : под ред. Л. Г. Бабенко [Электрон-

ный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=2851>.

Ющук 2003 – Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 604 с.

Янко-Триницкая 1962 – Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Наука, 1962. – 247 с.

Ярмоленко 2001 – Ярмоленко Г. А. Категорійне значення виду в семантичній структурі *nomina agentis* / Г. А. Ярмоленко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – Вип. 31. – С. 83–85.

Ярцева 1960 – Ярцева В. Н. О формах развития простого предложения / В. Н. Ярцева // Вопросы грамматики: сборник статей. – М.-Л., 1960 – С. 454–469.

Ярцева 1978 – Ярцева В. Н. Современная типология и ее связи с контрастивной лингвистикой / В. Н. Ярцева. – “НДВШ. Филологические науки”. – 1978. – № 5. – С. 6–15.

Ярцева 1981 – Ярцева В. Н. Контрастивная грамматика / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1981 – 112 с.

Ярцева 1990 – Ярцева В. Н. Типологические универсалии и креолизация языка / В. Н. Ярцева // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1990. – Т. 49. – № 6. – С. 483–493.

Abney 1987 – Abney S. P. The English Noun Phrase in its Sentential Aspect [Електронний ресурс] / S. P. Abney. – Режим доступу : <http://www.vinartus.net/spa/87a.pdf>.

Aijmer 1980 – Aijmer K. Evidence and the Declarative Sentences / K. Aijmer. – Stockholm : Almqvist and Wiksell inter., 1980. – 150 p.

Arnavielle 2003 – Arnavielle T. Le participe, les formes en –ant : positions et propositions / T. Arnavielle // Langages. – 2003. – Vol. 37. – n 149. – P. 37–54.

Arnavielle 2010 – Arnavielle T. Centre et périphérie dans la conjugaison. Le cas du gérondif français / T. Arnavielle // Echo des études romanes. – 2010. – Vol. VI. – № 1–2. – P. 129–142.

Arnavielle 2010 – Arnavielle T. Le gérondif français: nouvelle définition d’un objet étrange / T. Arnavielle // Les Cahiers de L’AFLS. – 2010. – № 16. – P. 6–24.

Bąk 1974 – Bąk P. O funkcjach składniowych wołacza / P. Bąk // Prace filologiczne. – T. XXV. – Warszawa, 1974. – S. 113–118.

Bąk 2010 – Bąk P. Gramatyka języka polskiego / P. Bąk. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2010. – 508 s.

Bolinger 1977 – Bolinger D. Meaning and Form / D. Bolinger. – London and New York : Longman, 1977. – 212 p.

Chomsky 1970 – Chomsky N. Remarks on Nominalization / N. Chomsky // R. Jacobs and P. Rosenbaum, Readings in English Transformational Grammar. – Waltham (MA) : Ginn, 1970. – P. 184–221.

Combettes – Combettes B. L'évolution de la forme en -ant: aspects syntaxiques et textuels [Elektronnyj resurs] / B. Combettes. – Режим доступа : <http://www.persee.fr>.

Combettes 1998 – Combettes B. Les constructions détachées en français / B. Combettes. – Paris : Ophrys, 1998. – 143 p.

Comrie 1985 – Comrie B. Tense / B. Comrie. – Cambridge : CUP, 1985. – 139 p.

Comrie 2007 – Comrie B., Thompson S. Lexical nominalization / B. Comrie, S. Thompson // Language Typology and Syntactic Description. – 2d ed. – ed. by T. Shopen. – Cambridge University Press, 2007. – P. 334–381.

Dahl 1985 – Dahl Ö. Tense and Aspect Systems / Ö. Dahl. – Oxford : Blackwell, 1985. – 213 p.

Dalewska-Greń 2002 – Dalewska-Greń H. Języki słowiańskie / H. Dalewska-Greń. – Warszawa : PWN, 2002. – 668 s.

Davies 1981 – Davies J. LDS: Lingua Descriptive Studies / J. Davies. – Amsterdam : North Holland Publishing Company, 1981. – 248 p.

Dokulil 1962 – Dokulil M. Tvoření slov v češtině : Teorie odvozování slov / M. Dokulil. – Praga : Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1962. – 264 s.

Doroszewski 1952 – Doroszewski W. Podstawy gramatyki polskiej / W. Doroszewski. – Warszawa : PWN, 1952. – 319 s.

Duden 2002 – Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – B. 4. – 1103 s.

Ebeling 1956 – Ebeling C. L. On the verbal predicate in Russian / C. L. Ebeling // For Roman Jakobson: Essays on the occasion of his sixtieth birthday ; ed. by M. Halle. – The Hague : Mouton & Co., 1956. – P. 83–90.

Encyklopedia 1999 – Encyklopedia języka polskiego. – Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999. – 507 s.

Garde 1963 – Garde P. L’emploi du conditionnel et de la particule by en russe / P. Garde. – Aix-en-Provence : Ophrys, 1963. – 363 p.

Gettrup 1977 – Gettrup H. Le gérondif, le participe présent et la notion du repère temporel / H. Gettrup // *Revue romane*. – 1977. – № 12. – Copenhague. – P. 210–271.

Givon 1979 – Givon T. On understanding grammar / T. Givon. – Waltham, Massachusetts : Academic Press, 1979. – 379 p.

Givon 2001 – Givon T. Syntax: An Introduction / T. Givon. – John Benjamins Publishing, 2001. – 406 p.

Godowska 1982 – Godowska H. Jeksem powinien – próba opisu znaczeń / H. Godowska // *Język – Teoria – Dydaktyka* ; red. B. Gressczuk. – Kielce, 1982. – S. 87–96.

Grochowski 1984 – Grochowski M. Składnia wyrażen polipredykatywnych / M. Grochowski // *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa : PWN, 1984. – S. 213–299.

Grochowski 1995 – Grochowski M. O możliwościach słownikowej charakterystyki semantycznej przyimkowych jednostek języka / M. Grochowski // *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*. – Toruń : Wyd-wo Un-tu Mikołaja Kopernika, 1995. – S. 84–97.

Grucza 2013 – Grucza S. Lingwistyka języków specjalistycznych / S. Grucza. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe IKL, 2013. – 177 s.

Grzegorzczkova 1998 – Grzegorzczkova R. Wykłady z polskiej składni / R. Grzegorzczkova. – Warszawa : PWN, 1998. – 159 s.

Grzegorzczkova 2011 – Grzegorzczkova R. Wprowadzenie do semantyki językoznawczej / R. Grzegorzczkova. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2011. – 224 s.

Grzegorzczkova 2011 a – Grzegorzczkova R. Wykłady z polskiej składni / R. Grzegorzczkova. – Warszawa : PWN, 2011. – 160 s.

Halmøy 1981 – Halmøy O. Le Gérondif, Eléments pour une description syntaxique et sémantique / O. Halmøy. – Tapir : Université Trondheim, 1981. – 450 p.

Halmøy 1990 – Halmøy O. Réflexions préalables à une nouvelle étude du tour: tout+gérondif / O. Halmøy // *Revue Romane*. – 1990. – № 25. – P. 181–196.

Halmøy 2003 – Halmøy O. Le gérondif en français / O. Halmøy. – Paris : Ophrys, 2003. – 191 p.

Halmøy 2008 – Halmøy O. Les formes verbales en –ant et la prédication seconde / O. Halmøy // *Travaux de linguistique*. – 2008. – № 57. – P. 43–62.

Harley 1998 – Harley H., Noyer R. Mixed nominalizations, short verb movement and object shift in English / H. Harley, R. Noyer // Proceedings of North East Linguistic Society. – 1998. – P. 143–158.

Helbig 1988 – Helbig G. Lexikon deutscher Partikeln / G. Helbig – Leipzig : Enzyklopädie, 1988. – 258 s.

Hentschel 1986 – Hentschel E. Funktion und Geschichte deutscher Partikeln: “Ja”, “doch”, “halt” und “eben” / E. Hentschel. – Tübingen : Niemeyer, 1986. – 291 s.

Herslund 2000 – Herslund M. Le participe présent comme co-verbe / M. Herslund // Langue française. La prédication seconde. – N 127. – Paris, 2000. – P. 86–94.

Herslund 2006 – Herslund M. Le gérondif – une anaphore verbale / M. Herslund. – Leuven : Peeters, 2006. – P. 379–390.

Heyvaert 2003 – Heyvaert L. A cognitive-functional approach to nominalization in English // L. Heyvaert. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 287 p.

Huddleston 2002 – Huddleston R., Pullum G. The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston, G. Pullum – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 1986 p.

Jakobson 1971 – Jakobson R. Shifters, verbal categories and the Russian verb / R. Jakobson // Selected Writings II, Word and Language. – Hague ; Paris : Mouton, 1971. – P. 130–147.

Janda 2004 – Janda L. Koncepcja przypadku i czasu w językach słowiańskich / L. Janda. – Kraków : Uniwersytas, 2004. – 30 s.

Jodłowski 1976 – Jodłowski S. Podstawy polskiej składni / S. Jodłowski. – Warszawa : PWN, 1976. – 249 s.

Karolak 1990 – Karolak S. Klasyfikacja a determinacja w językach naturalnych / S. Karolak. – Warszawa: PWN, 1990. – 223 s.

Kiparsky 1970 – Kiparsky P. Fact / P. Kiparsky, C. Kiparsky // Progress in Linguistics ; ed. by M. Bierwisch, K. E. Heidolph. – The Hague : Mouton, 1970. – P. 143–173.

Klebanowska 1971 – Klebanowska B. Znaczenie lokatywne polskich przyimków właściwych / B. Klebanowska. – Wrocław: Wydwo PAN, 1971. – 112 s.

Kleiber 2008 – Kleiber G. Le gérondif de la phrase au texte / G. Kleiber // Discours, diachronie, stylistiques du français. – Berne, 2008. – P. 107–123.

Kleiber 2009 – Kleiber G. Le gérondif: fonctions syntaxique ou catégorie grammaticale? / G. Kleiber // Panorama des études en linguistique synchronique et diachronique. – 2009. – P. 215–239.

Klemensiewicz 1946 – Klemensiewicz Z. Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie / Z. Klemensiewicz. – Wrocław ; Warszawa : Książnica Atlas, 1946. – 179 s.

Klemiensiewicz 1961 – Klemiensiewicz Z. Zarys składni polskiej / Z. Klemiensiewicz. – Warszawa : PWN, 1961. – 133 s.

Koneczna 1955 – Koneczna H. Od zdań podmiotowych do bezpodmiotowych / H. Koneczna // Poradnik językowy. – 1955. – S. 281–291.

Koneczna 1957 – Koneczna H. O budowie zdania... / H. Koneczna // Poradnik Językowy. – 1957. – S. 385–390.

Kryński 1907 – Kryński A. Gramatyka języka polskiego / A. Kryński. – Warszawa, 1907. – 374 s.

Lakoff 1968 – Lakoff G. Some Verbs of Change and Causation / G. Lakoff // Mathematical Linguistics and Automatic Translation ; ed. S. Kuno. – Cambridge MA : Report NSF-20, Aiken Computation Laboratory, Harvard University, 1968. – P. 4–29.

Langacker 1991 – Langacker R. Concept, symbol and image. The cognitive basis of grammar / R. Langacker. – Berlin, 1991. – 402 p.

Łaziński 2006 – Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa / M. Łaziński. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2006. – 360 s.

Leech 1983 – Leech G. Principles of pragmatics / G. Leech. – London and New York : Longman, 1983. – 257 p.

Lees 1968 – Lees R. The Grammar of English Nominalisations / R. Lees. – The Hague : Mouton, 1968. – 205 p.

Lehr-Splawiński 1952 – Lehr-Splawiński T., Kubiński R. Gramatyka języka polskiego / T. Lehr Splawiński, R. Kubiński. – Wrocław, 1952. – 195 s.

Mańczak 1956 – Mańczak W. Ile rodzajów jest w języku polskim? / W. Mańczak // Język Polski. – 1956. – № 36. – S. 116–121.

Marantz 1997 – Marantz A. No escape from syntax: Don't try morphological analysis in the privacy of your own lexicon / A. Marantz // University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics. – Pennsylvania : Penn Graduate Linguistics Society, 1997. – Vol. 4. – № 3. – P. 201–225.

Marchand 1960 – Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach / H. Marchand. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1960. – 379 p.

Merriam-Webster's Learner's Dictionary – Merriam-Webster's Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.learnersdictionary.com/definition/believe>.

Miklosich 1926 – Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen sprachen / F. Miklosich. – Heidelberg, 1926. – S. 261–264.

Milewska 2003 – Milewska B. Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie / B. Milewska. – Gdańsk : Wyd-wo Uniw-tu Gdańskiego, 2003. – 230 s.

Milewska 2003 a – Milewska B. Słownik przyimków wtórnych / B. Milewska. –Gdańsk : Wyd-wo. Uniw-tu Gdańskiego, 2003. – 291 s.

Musiołek 1978 – Musiołek K. Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim / K. Musiołek. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. – 172 s.

Nagórko 1997 – Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem) / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 1997. – 332 s.

Nagórko 2006 – Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem) / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2006. – 332 s.

Nagórko 2007 – Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2007. – 331 s.

Nauka o języku 2002 – Nauka o języku dla polonistów / red. S. Dubisz. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2002. – 624 s.

Nowak 2008 – Nowak T. Przyimki lokatywno-inkluzyjne we współczesnym języku polskim / T. Nowak. – Katowice : Wyd-wo Uniw-tu Śląskiego, 2008. – 149 s.

Pietro 1978 – Pietro R. J. Di. Language structures in contrast. Rouley (Mass.) / Robert J. Di Pietro. – Newbury Haus Publishers (Revised Edition), 1978. – P. 15–51.

Pisarkowa 1972 – Pisarkowa K. Z historii polskich zdań rozkazująco-proszących / K. Pisarkowa // Z polskich studiów slawistycznych. – Warszawa, 1972. – S. 35–41.

Porayski-Pomsta 2002 – Nauka o języku dla polonistów / D. Bartol-Jarosińska, S. Dubisz, J. Podracki, J. Porayski-Pomsta, E. Sę-kowska ; pod red. S. Dubisza. – Wydanie czwarte. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2002. – 624 s.

Potsdam – Potsdam E. A Syntax for Adverbs [Електронний ресурс] / E. Potsdam. – Режим доступу : <http://www.clas.ufl.edu/users/potsdam/papers/WECOL98.pdf>.

Quirk 2000 – Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech and J. Svartvik. – London : Longman, 2000. – 1779 p.

Radden 2007 – Radden R. Cognitive English Grammar / R. Radden, J. Dirven. – Benjamins Publishing, 2007. – 374 p.

Radovanovic 2001 – Radovanovic M. On nominal and verbal style: cultures or language in contact? / M. Radovanovic // International Journal of the Sociology of Language, 2001. – P. 41–48.

Renton 1990 – Renton N. Metaphorically Speaking: A Dictionary of 3,800 Picturesque Idiomatic Expressions. Front Cover / N. Renton. – New York : Warner Books, 1990. – 528 p.

Rihs 2009 – Rihs A. G erondif, participe pr esent et expression de la cause / A. Rihs // Nouveaux cahiers de linguistique française. – 2009. – № 29. – P. 197–214.

Seuren 1974 – Seuren P. Semantic Syntax / P. Seuren. – London : Oxford University Press, 1974. – 295 s.

S ownik 1973 – S ownik poprawnej polszczyzny ; pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa : PWN, 1973. – S. 685–686.

Speaks 2008 – Speaks Jeff. Conversational Implicature, Thought, and Communication [Електронний ресурс] / Jeff Speaks. – Режим доступу : <http://www3.interscience.wiley.com.ezproxy.fiu.edu/cgibin/fulltext/119401013/PDFSTART>.

Sperber 1986 – Sperber D. Relevance: Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford : Basil Blackwell, 1986. – 279 p.

 piwak 2003 – Śpiwak J., Jurkowski M. Ukrai sko-polski s ownik syntaktyczny / J.  piwak, M. Jurkowski. – Warszawa : Tyrsa, 2003. – 342 s.

Struty ski 1999 – Struty ski J. Gramatyka polska / J. Struty ski. – Kraków : Wyd-wo Tomasz Struty ski, 1999. – 367 s.

Szober 1959 – Szober S. Gramatyka j zyka polskiego / S. Szober. – Warszawa : PWN, 1959. – 390 s.

Szupryczy ska 1980 – Szupryczy ska M. Opis sk adniowy polskiego przymiotnika / M. Szupryczyńska. – Toruń : Uniw-tet Mikołaja Kopernika, 1980. – 159 s.

The American Heritage Dictionary of the English Language 2011 – The American Heritage Dictionary of the English Language. 5th edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ahdictionary.com/>.

Thurmair 1989 – Thurmair M. Modalpartikeln und ihre Kombinationen / M. Thurmair. – Tübingen : Niemeyer, 1989. – 329 s.

Tokarski 1951 – Tokarski J. Czasowniki polskie / J. Tokarski. – Warszawa : PWN, 1951. – 288 s.

Tokarski 1978 – Tokarski J. Fleksja polska / J. Tokarski. – Warszawa : PWN, 1978. – 266 s.

Topolińska 1967 – Topolińska Z. Kategoria osoby w języku polskim / Z. Topolińska // *Język Polski*. – 1967. – № 8. – S. 88–95.

Uniwersalny słownik 2004 – Uniwersalny słownik języka polskiego ; pod red. S. Dubisza. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2004. – Wersja 1.0.

Vendler 1967 – Vendler Z. Linguistics in philosophy / Z. Vendler. – N.Y. ; Ithaca : Cornell University Press, 1967. – 203 p.

Vendler 1968 – Vendler Z. Adjectives and nominalizations / Z. Vendler. – The Hague ; Paris : Mouton, 1968. – 136 p.

Vendler 1970 – Vendler Z. Say what you think / Z. Vendler // *Studies in Thought and Language*. – Tuskan, 1970. – P. 79–97.

Wagner 1973 – Wagner R.-L. Grammaire française classique et moderne / R.-L. Wagner, Jacqueline Pinchon. – Paris : Hachette, 1973. – 648 p.

Wasow 1972 – Wasow T. On the Subject of Gerunds / T. Wasow, T. Roeper // *Foundations of Language*. – 1972. – P. 44–61.

Weydt 1979 – Weydt H. Die Partikeln der deutschen Sprache / H. Weydt. – Berlin : De Gruyter, 1979. – 545 s.

Wieczorek 1994 – Wieczorek D. Ukraiński pierfiękt na -no, -to na fonie polskiego pierfięktu / D. Wieczorek. – Wrocław : Wyd-wo Uniw-tu Wrocławskiego, 1994. – 115 s.

Więgrzynek 1995 – Więgrzynek K. Składnia przymiotnika polskiego w ujęciu generatywno-transformacyjnym / K. Więgrzynek. – Kraków : Instytut Języka Polskiego, 1995. – 96 s.

Wierzbicka 1962 – Wierzbicka A. W sprawie podmiota i orzeczenia / A. Wierzbicka // *Polonistyka*. – 1962. – nr 5. – S. 36–41.

Wierzbicka 1966 – Wierzbicka A. Czy istnieją zdania bezpodmiotowe? / A. Wierzbicka // *Język polski*. – 1966. – nr 3. – S. 177–196.

Wierzbicka 1976 – Wierzbicka A. Mind and body / A. Wierzbicka // Syntax and semantics: Notes from the linguistic underground ; ed. J. D. McCawley. – New York : Academic Press, 1976. – Vol 7. – P. 141.

Wierzbicka 2006 – Wierzbicka A. Sementyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin : Wyd-wo Uniw-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – 455 s.

Wilczewska 1966 – Wilczewska K. Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie / K. Wilczewska. – Toruń : PWN, 1966. – 171 s.

Wiśniewski 1994 – Wiśniewski M. Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdanowych / M. Wiśniewski. – Toruń : Wydawnictwo UMK, 1994. – 216 s.

WordNet 1998 – WordNet: An Electronic Lexical Database // Christiane Fellbaum (1998, ed.). Cambridge, MA: MIT Press [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://wordnet.princeton.edu>.

Żeberek 1994 – Żeberek T. Funkcjonowanie przyimków i wyrażen przyimkowych w tekście rosyjskim i polskim / T. Żeberek. – Kraków : Wyd-wo Naukowe WSP, 1994. – 191 s.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Адмони В. Г. 78, 267
Адрухович Ю. 30
Азарова Л. Є. 160, 267
Андерш Й. Ф. 9, 78, 267
Андріїв О. Б. 7, 314
Андріяшик Р. 250, 254, 256, 259
Антоненко-Давидович Б. 81, 84, 92, 95, 100, 250, 263
Антонич Б.-І. 42, 215
Апресян Ю. Д. 42, 58, 249, 267
Арутюнова Н. Д. 19, 22, 23, 25, 159, 160, 244, 249, 267
Ахманова О. С. 59, 139, 267, 268
Барадулін Р. 208
Бабак Г. 185
Багрянний І. 22, 82, 88, 90, 97, 130, 173, 226, 248, 262
Бажан М. 170
Балли Ш. 268
Барка В. 25, 88, 163, 176, 214
Барчук В. М. 125, 190, 268
Бацевич Ф. С. 78, 142, 145, 146, 268
Баш Я. 51
Бевзенко С. П. 123, 268
Бедзик Ю. 80
Беззуб Ю. 46
Бердник О. 251, 252
Бережан Л. В. 58, 74, 268
Білик І. 22, 251, 261, 262
Білоус Д. 239
Білоусенко П. І. 110, 268
Блох М. Я. 60, 268
Богданов В. В. 159, 268
Бондар О. І. 78, 79, 268
Бондарко А. В. 59, 60, 65, 125, 268, 269, 272, 287, 289
Борискина О. О. 101, 269
Брицин М. Я. 6, 269
Бріцин В. М. 58, 143, 269
Быкаў В. 205
Валюх З. О. 103, 269
Ван Валин Р. 78, 269
Васильева А. Н. 60, 64, 269
Васильченко С. 25, 250
Вахній О. 22
Вдовиченко Г. 80
Веденькова М. С. 124, 131, 137, 269
Вежинов П. 205
Вечорек Д. 16, 269
Винниченко В. 30, 171, 217, 250, 263
Винничук Ю. 192, 195
Виноградов В. В. 58, 59, 60, 65, 143, 159, 182, 228, 270
Вихованець І. Р. 16, 21, 29, 30, 58, 78, 93, 100, 115, 159, 162, 180, 189, 196, 199, 205, 219, 227, 228, 233, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 246, 255, 270
Вільде І. 208
Вінграновський М. 66, 67, 68, 76, 218
Вовчок Марко 48, 164, 205, 215, 257
Воробець О. Д. 7, 241, 244, 246, 249, 255, 270, 271, 315
Воронцова Г. Н. 66, 271
Всеволодова М. В. 80, 85, 98,

241, 245, 246, 271
Гайсина Р. М. 78, 271
Гак В. Г. 9, 10, 11, 13, 23, 78,
160, 242, 271, 272
Ганич Д. І. 229, 272
Генюшене Э. 180, 181, 184,
197, 272
Головачева А. В. 184, 272
Головко А. 42, 47, 134, 170
Гончар О. 31, 37, 75, 166,
167, 168, 174, 177, 194, 195,
196, 207, 224, 247, 248, 251
Гордеев М. Н. 49, 272
Грабовський В. 50, 57
Грабье Вл. 63, 272
Грещук Б. В. 7, 314
Гриценко П. Ю. 12, 272
Гуцало Є. 55, 56, 64, 66, 67,
71, 75, 172, 175, 214
Грещук В. В. 102, 103, 105,
108, 110, 115, 272
Даниленко В. 178
Данильчук І. Г. 184, 272
Данилюк Н. 44
Даскалюк О. Л. 61, 273
Дашвар Л. 148, 172
Дашкієв М. 27
Дежє Л. 9, 10, 273
Дереш Л. 165, 178
Діброва В. 264
Дмитренко М. 170
Дмитровская М. А. 42, 273
Дністровий А. 31
Добровольський С. 169, 178
Довженко О. 84, 95, 116, 127,
130, 194, 202, 210, 227, 245,
254
Домонтович В. 81, 85
Донченко О. 22, 83, 92

Драч І. 261
Дрозд В. 52, 68, 75, 183, 190,
218
Дуда В. 196, 273
Ермолаева Л. С. 59, 273
Ерхов В. Н. 21, 273
Есперсен О. 60, 273
Жеребков В. А. 123, 273
Жлуктенко Ю. О. 6, 273
Жовтобрюх М. А. 269, 275,
287
Жукова Н. С. 59, 273
Журба Г. 90, 94, 96
Журинская М. И. 5, 273
Забужко О. 139, 163, 263
Загнітко А. П. 58, 78, 106,
123, 142, 225, 240, 241, 242,
270, 274
Загребельний П. 20, 22, 62,
66, 67, 68, 75, 82, 87, 97, 164,
167, 171, 172, 177, 182, 187,
238, 245, 247, 248, 249, 252,
255, 262
Зайцева О. Л. 81, 274
Зарівна Т. 89
Збанацький Ю. 37, 89
Земская Е. А. 103, 104, 274
Зеров М. 55
Золотова Г. А. 159, 162, 228,
230, 243, 249, 275
Зубановиї С. 203
Іваницька Н. Б. 78, 86, 275
Іваницька Н. Л. 159, 161,
207, 211, 258, 275
Іваничук Р. 41, 45, 46, 47, 66,
67, 68, 73, 75, 83, 90
Іванова И. П. 32, 275
Игнатова И. В. 276
Ижакевич Г. П. 287

Іздрик Ю. 178
Ильенко С. Г. 229, 230, 276
Исаченко А. В. 64, 276
Казачков Ю. 208
Каращук П. М. 111, 112, 118,
119, 276
Карпенко-Карий І. 42
Касевич В. Б. 60, 276
Кацнельсон С. Д. 168, 276
Кащенко А. 165
Квітка-Основ'яненко Г. 134,
220
Клен Юрій 245
Клименко Н. Ф. 14, 276
Климов Г. А. 10, 276
Князев Ю. П. 182, 186, 187,
191, 196, 197, 198, 199, 276
Кобилянська О. 90, 164, 247,
258
Кобринська Н. 164
Ковалик І. І. 108, 110, 121,
276
Ковбанюк М. І. 7, 166, 276,
314
Козаченко В. 25
Колодажний А. С. 242, 245,
277
Коломієць Л. І. 159, 277
Коломієць О. 186, 195, 205
Кононенко В. І. 6, 9, 39, 40,
56, 101, 103, 142, 158, 227,
229, 231, 240, 243, 246, 277,
287, 314
Кононенко І. В. 7, 16, 17,
182, 196, 199, 200, 219, 230,
234, 239, 240, 242, 277, 287,
314
Кононенко Є. 82, 84
Кормилицына М. А. 278
Корпало О. Р. 7, 315
Корунець І. В. 33, 278
Косериу Э. 9, 278
Косинка Г. 95
Костенко Л. 64, 80, 88, 90,
92, 95, 132, 136, 137, 141,
150, 151, 164, 165, 174, 183,
191, 192, 193, 199, 207, 211,
215, 217, 261
Коцюбинський М. 44, 47, 48,
52, 127, 167, 206, 208, 211
Кочерган М. П. 9, 17, 278
Кривенко В. П. 123, 278
Крижанівська О. І. 123, 278
Кримський А. 43
Кропивницький М. 45, 51
Крушельницькая К. Г. 278
Крылов С. А. 23, 278
Кубрякова Е. С. 20, 278
Кудрина Н. А. 166, 279
Куліш П. 43, 55
Кульбабська О. В. 82, 162,
240, 243, 279
Куравська Н. Ю. 7, 314
Курилович Е. 246, 279
Кутня Г. В. 78, 86, 279
Кучеренко І. К. 235, 237,
239, 280
Кучма О. І. 142, 280
Левицкий Ю. А. 98, 280
Леков И. 200, 280
Леонова М. В. 28, 280
Лепкий Б. 50, 97, 163, 167,
169, 174, 177
Лесюк М. П. 12, 280
Леута О. І. 79, 280
Лізен О. 81, 90
Логвин Ю. 161, 172
Лопатин В. В. 103, 280

Лопушанская С. П. 45, 280
Лубківський Р. 94
Лукінова Т. Б. 280
Ляпон М. В. 249, 281
Магас Н. М. 7, 39, 281, 314
Майданська С. 82, 85
Мак-Вильямс Н. 281
Маланюк Є. 230
Малик В. 82
Малишко А. 202
Малярчук Т. 80, 81, 91, 92, 97
Мамонтов Я. 55
Манакин В. Н. 9, 15, 281
Мандельштам О. 203
Манучарян Р. С. 104, 281
Мартович Лесь 242
Марусинець М. М. 7, 314
Масенко Т. 230
Маслова А. Ю. 62, 281
Матвієнко К. 169, 174, 175
Матвіяс І. Г. 12, 231, 281
Матіос М. 80, 90, 99, 129, 132, 140, 147, 242
Медведєв Ф. П. 159, 281
Межов О. Г. 79, 240, 281, 282
Мельничук О. С. 201, 229, 246, 271, 280, 282
Мельчук І. А. 58, 282
Мешков О. Д. 212, 213, 282
Мещанинов И. И. 161, 282
Микитенко І. 220, 259
Мирний Панас 31, 45, 51, 54, 126, 141, 171, 172, 206
Митрофанова О. Г. 185, 282
Мірченко М. В. 228, 231, 240, 243, 282
Молошная Т. Н. 122, 127, 282
Морошкина Г. Ф. 160, 282
Мотрич К. 79, 100, 170
Мразек Р. 208, 282
Муравицкая М. П. 60, 64, 282
Муратов І. 54
Мушкетик Ю. 37, 41, 45, 46, 50, 63, 83, 84, 85, 90, 95, 96, 100, 184, 205, 215, 217
Мясищев В. Н. 53, 57, 282
Назаревич Г. Я. 167, 283
Назарук О. 25
Недялков В. П. 187, 197, 272, 283
Нечуй-Левицький І. 42, 50, 51, 57, 232
Озерова Н. Г. 287
Олексенко В. П. 115, 283
Олесь О. 237, 258
Остапчук Я. В. 7, 30, 283, 314
Павличко Д. 84, 236, 239
Пагутяк Г. 84, 88, 97
Пазухин Р. В. 58, 283
Панков Ф. И. 81, 283
Панова Ю. Н. 139, 140, 283
Пашковський Є. 184, 186
Педченко С. О. 142, 283
Перцов Н. В. 60, 283
Петрухин П. В. 122, 124, 130, 134, 135, 283
Пешковский А. М. 284
Пименова М. В. 38, 284
Півторак Г. П. 14, 284, 285, 287
Підмогильний В. 64, 252
Пільгук І. 169, 175
Плунгян В. А. 122, 132, 134,

135, 138, 139, 141, 284
Плющ М. Я. 202, 234, 235,
236, 237, 242, 284
Полюга Л. М. 42, 284
Пономаренко К. В. 29, 284
Попович Л. 124, 126, 130,
131, 132, 134, 135, 136, 137,
140, 285
Потебня А. А. 222, 237, 238,
285
Потьє Б. 158, 285
Почепцов О. Г. 38, 285
Приходько Ю. О. 53, 285
Рассел Б. 260, 285
Рильський М. 45, 224, 225
Роздобудько І. 81, 84, 97
Руданський С. 237
Русанівський В. М. 54, 58,
71, 123, 131, 270, 285, 288
Садовський М. 131
Самчук У. 80, 81, 85, 90, 94,
95, 97, 166, 252
Сасинович Е. С. 161, 285
Сахно В. 84
Світличний І. 248
Селиверстова О. Н. 260, 286
Сентенберг И. В. 82, 286
Сепир Э. 244, 286
Сильницький Г. Г. 51, 286
Симоненко В. 88, 92, 238
Сімович В. 16, 286
Скаб М. С. 237, 238, 286
Скаличка В. 9, 10, 286
Скляренко С. 207
Слинько І. І. 217, 286
Слободинська Т. 126, 286
Смілявський Л. 252, 253
Смолич Ю. 40
Снитко Е. С. 287

Собко В. 37, 83
Соколова С. О. 287
Сосюра В. 83, 211, 226
Стельмах М. 44, 75, 94, 100,
165, 188, 197, 198, 199, 238
Степаненко М. І. 240, 244,
287
Стефанік В. 40
Стефурак Н. 230
Стороженко О. 258
Стоянов С. 286
Стус В. 31
Тарасов В. 44
Тарасюк Г. 169, 174, 177
Теньєр Л. 249, 287
Тичина П. 203, 215, 226, 237
Ткаченко О. Б. 16, 287
Толстой Н. И. 14, 288
Тютюнник А. 87, 90, 94
Тютюнник Гр. 45, 46, 66, 67,
68, 73, 75, 76, 197, 209, 210,
211
Уздинська Є. М. 82, 288
Українка Леся 41, 46, 50, 80,
84, 208, 214, 232, 256, 259
Уорф Б. Л. 38, 288
Урбанчик С. 12, 288
Федорів Р. 261
Федосєєв В. А. 78, 288
Федурко О. М. 7, 314
Филлмор Ч. 62, 78, 276, 288
Формановская Н. И. 60, 288
Фортейн Э. 58, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 288
Франко І. 53, 90, 128, 129,
141, 176
Харчук Б. 83, 84, 88, 95, 99,
176
Хвильовий М. 81, 88

Хельбиг Г. 158, 288
Ходова К. И. 246, 289
Храковский В. С. 58, 59, 60,
72, 125, 289
Храплива Л. 127
Царук О. В. 14, 289
Цвек Д. 193
Цюпа І. 116
Чабанівський М. 44
Чейф У. Л. 94, 289
Черемисина М. И. 289
Чехов А. 221
Чорнобривець С. 90
Чуковский К. 205
Чупашева О. М. 160, 161,
289
Шаповал І. 42
Шахматов А. А. 58, 65, 234,
236, 290
Шведова Н. Ю. 229, 290
Шевельов Ю. 12, 290
Шевченко Т. 203, 237
Шевчук В. 64, 66, 67, 68, 70,
71, 72, 73, 74, 75, 88, 164,
174, 178, 183, 185, 189, 211,
219
Шинкарук В. Д. 143, 290
Широков В. А. 51, 290
Широкова А. Г. 63, 290
Шишмарев В. Ф. 159, 290
Шкляр В. 251, 262
Шмелева Т. В. 19, 80, 93, 290
Шульжук К. Ф. 209, 225, 290
Шустова С. В. 128, 290
Щербій Н. О. 7, 314
Ющук І. П. 29, 291
Яворівський В. 80, 81, 87, 89,
263
Янко-Триницкая Н. А. 181,
191, 291
Яновський Ю. 47, 55
Ярмоленко Г. А. 29, 291
Ярцева В. Н. 5, 9, 10, 15, 101,
102, 158, 291
Abney S. P. 36, 291
Aijmer K. 23, 291
Aldiss B. 116
Aldridge J. 79, 84, 88, 97
Arnavielle T. 161, 291
Asnyk A. 220
Austin C. 83, 84, 87
Austin J. 31
Baczyński K. 226, 230
Bąk P. 226, 237, 291,
292
Banek D. 252, 253, 262
Barczyński A. 263
Barnard R. 50
Barnden J. 49
Barr R. 96
Bauling J. 116
Bawden N. 116
Blackmore R. 88
Bojarska T. 192
Bolinger D. 60, 292
Böll H. 127
Broniewski W. 217, 218,
230
Bronte Ch. 80, 81, 85, 89,
92, 96, 97
Bronte E. 87
Browning R. 55
Burgess A. 69, 70, 75
Burgon J. 54
Cant B. 32
Carter A. 69, 70, 74, 76
Cashman B. 31
Chmielewska J. 208

Chomsky N. 34, 35, 292
 Christie A. 90, 95, 96, 97
 Chwin S. 188
 Colet L. 169, 170, 174, 177
 Combettes B. 292
 Comrie B. 21, 22, 33, 122, 292
 Conan L. 169
 Conan-Doyle A. 88, 97
 Cornélis A. 168
 Cronin A. J. 81, 96, 99
 Czubaj M. 245, 263
 Dąbrowska M. 202, 211, 214, 216, 224
 Dahl Ö. 122, 131, 139, 292
 Dalewska-Greń H. 14, 16, 292
 Davie D. 116
 Davies J. 58, 60, 292
 Dickson G. R. 45
 Dokulil M. 105, 115, 292
 Dołęga T. 252
 Doroszewski W. 180, 292
 Dozois G. 55
 Dreiser T. 80, 84
 Dumas A. 165, 167, 172, 176, 177
 Duras M. 164, 165, 174
 Dürrenmatt F. 149, 150, 152, 153
 Dygat S. 211, 219
 Ebeling C. L. 60, 65, 292
 Eliot G. 89, 90, 94
 Ferreira R. 55
 Fiévée J. 164, 175, 178
 Figura R. 257
 Flaubert G. 162, 167
 Fowler T. 80
 Fowles J. 64, 69, 70, 72, 73, 75, 76
 France H. 175
 Fredro A. 209
 Frisch M. 140
 Fromentin E. 170, 177, 178
 Gałczyński K. 203, 226, 230
 Garde P. 64, 293
 Gay S. 177
 Gettrup H. 293
 Givon T. 21, 28, 293
 Godowska H. 207, 293
 Golding W. 64, 69, 70, 76
 Gombrowicz W. 185, 190, 194
 Greene G. 64, 69, 70, 71
 Gretkowska M. 186, 242, 245, 247, 251, 255, 256, 259, 261, 262
 Griffiths A. 32
 Grochola K. 213, 215, 218
 Grochowski M. 240, 241, 245, 293
 Grucza S. 240, 293
 Grzegorzczkowska R. 196, 200, 240, 293
 Hall J. 49
 Halmøy O. 161, 162, 293
 Harley H. 36, 294
 Hašek J. 203, 221
 Hastings A. 32
 Helbig G. 142, 144, 294
 Hemmings S. 32
 Hentschel E. 142, 294
 Herriot J. 42
 Herslund M. 163, 294
 Hervey H. 80, 87, 88, 94
 Hesse T. 161, 166
 Heyvaert L. 21, 27, 294

Hiatt M. 44
 Hodkinson M. 51
 Hoffmann E. 128
 Hrabal B. 205
 Huddleston R. 27, 294
 Hugo V. 164, 174, 175, 178
 Iwaszkiewicz J. 203, 210, 237
 Jachowicz S. 220
 Jakobson R. 125, 294
 Janda L. 207, 294
 Jarrell R. 44
 Jodłowski S. 201, 294
 Kapuściński R. 182, 183, 184, 187, 191, 196, 247, 249, 250, 257, 258
 Karolak S. 242, 294
 Karr A. 177
 Kiparsky P. 22, 294
 Klebanowska B. 242, 294
 Kleiber G. 161, 294, 295
 Klemensiewicz Z. 180, 200, 295
 Koneczna H. 180, 198, 295
 Konopnicka M. 204, 205, 217, 225
 Konwicki T. 195, 199
 Kossak Z. 263
 Kowalewska H. 252
 Kowalska A. 193
 Krajewski M. 250
 Krall H. 184, 186, 193, 198
 Kryński A. 198, 295
 Kumaniecka J. 185
 Lakoff G. 295
 Langacker R. 21, 28, 295
 Łaziński M. 232, 295
 Leapor M. 22
 Leech G. 60, 295
 Lees R. 20, 22, 34, 295
 Legg Ch. 47
 Lehr-Splawiński T. 180, 295
 Lem S. 211, 213
 Levy M. 161, 162, 164, 166, 172
 Lorrimer C. 52
 MacLeod Sh. 52
 Maitland S. 41
 Makuszyński K. 210, 217
 Malot H. 163
 Mańczak W. 235, 295
 Mann Th. 128
 Marantz A. 35, 295
 Marchand H. 118, 119, 296
 Maugham W. S. 80, 82, 83, 84, 90, 92, 94, 95, 96, 100
 Maupassant G. 165, 167, 169, 172, 175
 Melot H. 169, 177
 MÉRIMÉE P. 171
 Mickiewicz A. 208, 210, 218, 220, 236, 238, 239
 Miklosich F. 180, 296
 Milewska B. 240, 242, 256, 296
 Mills H. 50
 Miłosz Cz. 197, 199, 204
 Moore J. 85, 90, 94, 96, 97, 99
 Morlan A. 45
 Mrozek S. 195, 207, 211, 215
 Murdoch I. 62, 63, 64, 69, 70, 74, 75, 76, 77
 Musiołek K. 201, 296
 Nagórko A. 194, 196, 204, 225, 232, 296

Niziurski E. 209, 217, 224
 Nowak T. 246, 256, 296
 Nowakowski M. 203
 Nurowska M. 252
 Olszewski M. 253
 Onichimowska A. 188
 Orwell G. 64, 69, 70, 71
 Orzeszkowa E. 206, 207, 211, 213, 224
 Padura T. 237
 Parandowski J. 262
 Pawełczyńska A. 194
 Pethybridge R. 22
 Pierzyński W. 210
 Pietro R.J.Di 10, 296
 Pilch J. 195
 Pisarkowa K. 236, 296
 Pliper T. 208
 Poiró K. 49
 Prus B. 203, 204, 206, 207, 209, 211, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 224, 238, 239
 Przymuś R. 216
 Quirk R. 83, 297
 Radden R. 26, 297
 Radovanovic M. 20, 297
 Raduńska S. 262
 Raz J. 57
 Remarque E. 130, 131, 133, 135, 136, 137, 141
 Renton N. 297
 Reymont W. 205, 210, 211, 213, 224, 263
 Rogowski H. 238
 Rózewicz T. 188, 245, 259, 260, 261, 262
 Sand G. 165, 167, 168, 170, 178
 Schlink B. 127, 131, 133, 139
 Seuren P. 31, 297
 Shelly M. W. 44
 Sienkiewicz H. 202, 207, 209, 210, 211, 219, 223
 Spark M. 69, 70
 Sperber D. 146, 297
 Śpiwak J. 297
 Staff L. 204, 208, 209, 225, 230
 Stamford L. 54
 Strittmatter E. 138
 Strutyński J. 255, 297
 Szczygiel M. 194
 Szober S. 180, 297
 Szupryczyńska M. 208, 297
 Szymborska W. 205
 Tarbuck K. J. 32
 Thurmair M. 142, 298
 Tokarczuk O. 192, 197, 242, 245, 247, 248, 249, 251, 252, 255, 258, 259, 263, 264
 Tokarski J. 180, 236, 237, 298
 Tomaszewska M. 251, 259
 Topolińska Z. 298
 Tuwim J. 204, 207, 208, 209, 210, 213, 223, 227
 Twardowski J. 209
 Updike J. 87, 90, 92, 94, 96
 Urban M. 221
 Vendler Z. 24, 298
 Vernes J. 176
 Vine B. 22
 Voynich E. 79
 Wagner R.-L. 298
 Waldemar M. 256
 Wall S. 32
 Warner M. 116
 Wasow T. 36, 298
 Watson I. 51

Wawilow D. 216
Wells G. 85, 88
Weydt H. 142, 298
Whitman W. 52
Wickham A. 41
Wieczorek D. 198, 298
Więgrzynek K. 298
Wierzbicka A. 182, 185, 199,
202, 240, 246, 298, 299
Wierzyński K. 205, 236
Wilde O. 80, 81, 88
Wiśniewski J. 183, 189, 194,
196
Wiśniewski M. 201, 299
Wood I. 27
Wood V. 81, 84, 92, 96, 97,
99, 100
Worsley J. 37
Wyspiański S. 208
Żeberek T. 242, 256, 299
Żeromski S. 217, 262
Zientarowa M. 217
Zola E. 164, 172, 173, 175
Żukrowski W. 257
Župančić B. 208

РЕЗЮМЕ

Широкий контекст зіставлень сучасної української мови з германськими, романськими і слов'янськими мовами відкриває перспективи окреслення внутрішньої структури мови українців як однією з розвинутих індоєвропейських, як національного феномену. Проведений у монографії порівняльний аналіз дає змогу не лише відслідкувати окремі явища й факти граматичної будови української мови на тлі споріднених, а й означити риси її типологічної характеристикації. Невід'ємний зв'язок методологічних прийомів зіставлення й типології виокремив такий вимір дослідження, як зіставно-типологічний. Звернення до власне контрастивних параметрів стало важливим чинником опису рідної мови в аспекті близько- й віддалено споріднених.

Висунення української мови на позиції центрального об'єкта дослідження шляхом кваліфікації її граматичних категорій на тлі залучених до зіставлення англійської, німецької, французької й польської мов мало наслідком вивчення її глибинної й поверхневої структур, які стають особливо опуклими в контрасті з іншими мовами. Обґрунтованою постає думка про своєрідне місце української мови серед слов'янських та неслов'янських мов, вирізнялися ознаки, що зближують рідну мову з іншими європейськими.

Вивчення фактів власне структурних сходжень і розходжень граматичних параметрів української і споріднених мов супроводжується зверненням до семантичного, комунікативно-функціонального, когнітивно-конотативного аспектів. Визначено значний потенціал українського слововживання, текстотворення й образотворення. Окреслилися можливості комплексного опису мови як системного утворення, що характеризується з позицій типології, компаративістики, лінгвістики тексту, семіотики.

Зіставні студії здійснено з опертям на явища української мови, причому до уваги брались як факти української мови в контексті споріднених мов, так і явища чужих мов у дзеркалі української як еталонної. Водночас напрям дослідження “від української мови до спорідненої” визначався як основоположний, що зумовлено метою дослідження – виділення передусім окремишнього, відмінного, контрастивного в українській мові як національній.

SUMMARY

The broad context of Modern Ukrainian, Germanic, Romance and Slavic languages comparisons opens up prospects outlining the internal structure of the Ukrainian language as one of the developed Indo-European languages, as a national phenomenon. Based on comparative analysis survey in the monograph makes it possible both to track peculiar phenomena and facts in grammatical structure of Ukrainian and to define features of its typological characterization. Methodological techniques vital relation of typological comparison identified a research dimension as contrastive and typological. Application to contrastive parameters served as an important factor in the description of mother tongue in terms of closely and distantly related languages.

Putting Ukrainian in the forefront as a central object of research with its grammatical categories qualification on the bases of involvement of English, German, French and Polish to comparison resulted in the study of its deep and common structures that are becoming particularly prominent in contrast with other languages. The idea of peculiar place of the Ukrainian language among the Slavic and non-Slavic languages was proved, features that reveal close relation of mother tongue with other European languages were defined.

The research of structural similarities and differences in grammatical parameters of the Ukrainian and related languages was done with an involvement of semantic, functional, communicative, cognitive and connotative approaches. A significant potency of Ukrainian word usage, text creation and image making was determined. It was described an apparent possibility of comprehensive description of language as a system formation characterized from the point of typology, comparative, text linguistics, semiotics.

Comparative research was done on the bases of the Ukrainian language phenomenon taking into consideration mother tongue peculiarities in the context of related languages, and the phenomenon of foreign languages representation in the Ukrainian as in a sample one. However, research trend “from the Ukrainian language to the related one” was defined as fundamental and was marked in the survey purpose – to primarily outline distinct, different, contrast in Ukrainian as a national language.

STRESZCZENIE

Szeroki kontekst porównania języka ukraińskiego i języków należących do grupy germańskiej, romańskiej i słowiańskiej otwiera perspektywę zaliczenia wewnętrznej struktury języka Ukraińców, jako narodowego fenomenu, do grupy rozwiniętych języków indoeuropejskich. Przeprowadzona w monografii analiza porównawcza daje możliwość prześledzenia zjawisk i faktów z zakresu gramatycznej budowy języka ukraińskiego na tle spokrewnionych z nim języków, a także pozwala na wyznaczenie cech jego typologicznej charakterystyki. Nierozdzielny związek między metodologicznymi sposobami porównania a typologią był podstawą do wyodrębnienia porównawczo-typologicznego wymiaru badań. Korzystanie z kontrastywnych parametrów było ważnym czynnikiem w opisie rodzimego języka w aspekcie blisko i daleko spokrewnionych języków.

Umieszczenie języka ukraińskiego na pozycji centralnego obiektu badań porównawczych, za pomocą kwalifikacji jego kategorii gramatycznych, pozwoliło na dogłębne przeanalizowanie jego struktur powierzchniowych i głębokich. Struktury uwypukliły się w wyniku porównania do odpowiednich struktur języka angielskiego, niemieckiego, francuskiego i polskiego. Dzięki temu uzasadniony staje się pogląd zapewniający językowi ukraińskiemu miejsce pośród języków słowiańskich i niesłowiańskich, a cechy zbliżające język ojczysty do innych europejskich stały się jeszcze wyraźniejsze.

Rozpatrywanie faktów z zakresu podobieństw i różnic gramatycznych parametrów języka ukraińskiego i języków z nim spokrewnionych jest przeprowadzane w aspekcie semantycznym, komunikacyjno-funkcyjnym i kognitywno-konotatywnym. Wyznaczono ogromny potencjał w zakresie używania słownictwa, tworzenia tekstów i obrazów. Doprecyzowano możliwości kompleksowego opisu języka jako systemowego tworzywa, którego charakterystykę przeprowadza się z pozycji typologii, komparatystryki, lingwistyki tekstu, semiotyki.

Studia porównawcze przeprowadzono w oparciu o zjawiska języka ukraińskiego, przy czym do badań włączano fakty języka ukraińskiego w kontekście języków spokrewnionych oraz zjawiska zaczerpnięte z języków obcych w odbiciu języka ukraińskiego jako wiodącego. Jednocześnie głównym kierunkiem badania było "od języka ukraińskiego do spokrewnionego", co z kolei było spowodowane celem badania – odnalezieniem w języku ukraińskim, jako narodowym, tego, co kontrastywne i odmienne.

РЕЗЮМЕ

Широкий контекст сопоставлений современного украинского языка с германскими, романскими и славянскими языками открывает перспективы описания внутренней структуры языка украинцев как одного из развитых индоевропейских, как национального феномена. Проведённый в монографии сравнительный анализ позволяет не только отследить отдельные явления и факты грамматического строя украинского языка на фоне родственных, но и определить черты его типологической характеристики. Неотъемлемая связь методологических приёмов сопоставления и типологии означила такое измерение исследования, как сопоставительно-типологическое. Обращение к собственно контрастивным параметрам стало важным фактором описания родного языка в аспекте близко- и отдалённо родственных.

Выдвижение украинского языка на позиции центрального объекта исследования путём квалификации его грамматических категорий на фоне привлечённых к сопоставлению английского, немецкого, французского и польского языков имело результатом изучения его глубинных и поверхностных структур, становящихся особенно выпуклыми в контрасте с другими языками. Обоснованным представляется положение о своеобразном месте украинского языка среди славянских и неславянских языков, определились признаки, сближающие родной язык с другими европейскими.

Изучение фактов собственно структурных схождений и расхождений грамматических параметров украинского и родственных языков сопровождается обращением к семантическим, коммуникативно-функциональным, когнитивно-коннотативным аспектам. Определён значительный потенциал украинского словоупотребления, текстообразования и создания образности. Очерчены возможности комплексного описания языка как системного образования, характеризуемого с позиций типологии, компаративистики, лингвистики текста, семиотики.

Сопоставительные студии осуществлены с опорой на явления украинского языка, причём во внимание принимались как факты украинского языка в контексте родственных языков, так и явления иностранных языков в зеркале украинского как эталонного. Одновременно направление исследования “от украинского языка к родственному” определяется как основоположное, обусловленное целью исследования – выделением преимущественно отдельного, отличного, контрастивного в украинском языке как национальном.

КОРОТКО ПРО АВТОРІВ

Кононенко Віталій Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, почесний ректор, завідувач кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Остапчук Яна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Магас Наталія Мирославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Куравська Наталія Юріївна – аспірант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Федурко Оксана Миронівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Грещук Богдан Васильович – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Андріїв Ольга Богданівна – аспірант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Марусинець Маріанна Михайлівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України.

Ковбанюк Мар'яна Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри французької мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Щербій Наталія Олегівна – аспірант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кононенко Ірина Віталіївна – доктор філологічних наук, доцент, ад'юнкт кафедри україністики Варшавського університету.

Корпало Оксана Романівна – аспірант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Воробець Олексій Дмитрович – кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології і методики початкової освіти, докторант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукове видання

**ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ:
УКРАЇНСЬКА МОВА НА ТЛІ СПОРІДНЕНИХ МОВ**

За редакцією академіка НАПН України В. І. Кононенка

Літературний редактор *О.Д. Воробець*
Комп'ютерна верстка *Г.М. Перегінець*

Підп. до друку 22.12.2015 р. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 23,6.
Тираж 300 пр. Зам. № 91

Віддруковано у друкарні МПП "ТАЛЯ"
сmt. Брошнів-Осада, вул. Шкільна, 2
тел./факс: (03474) 46-8-98, 46-4-38, 2-06-44
e-mail: pp.talya@ukr.net

Видавець
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

ISBN 978-966-640-421-6